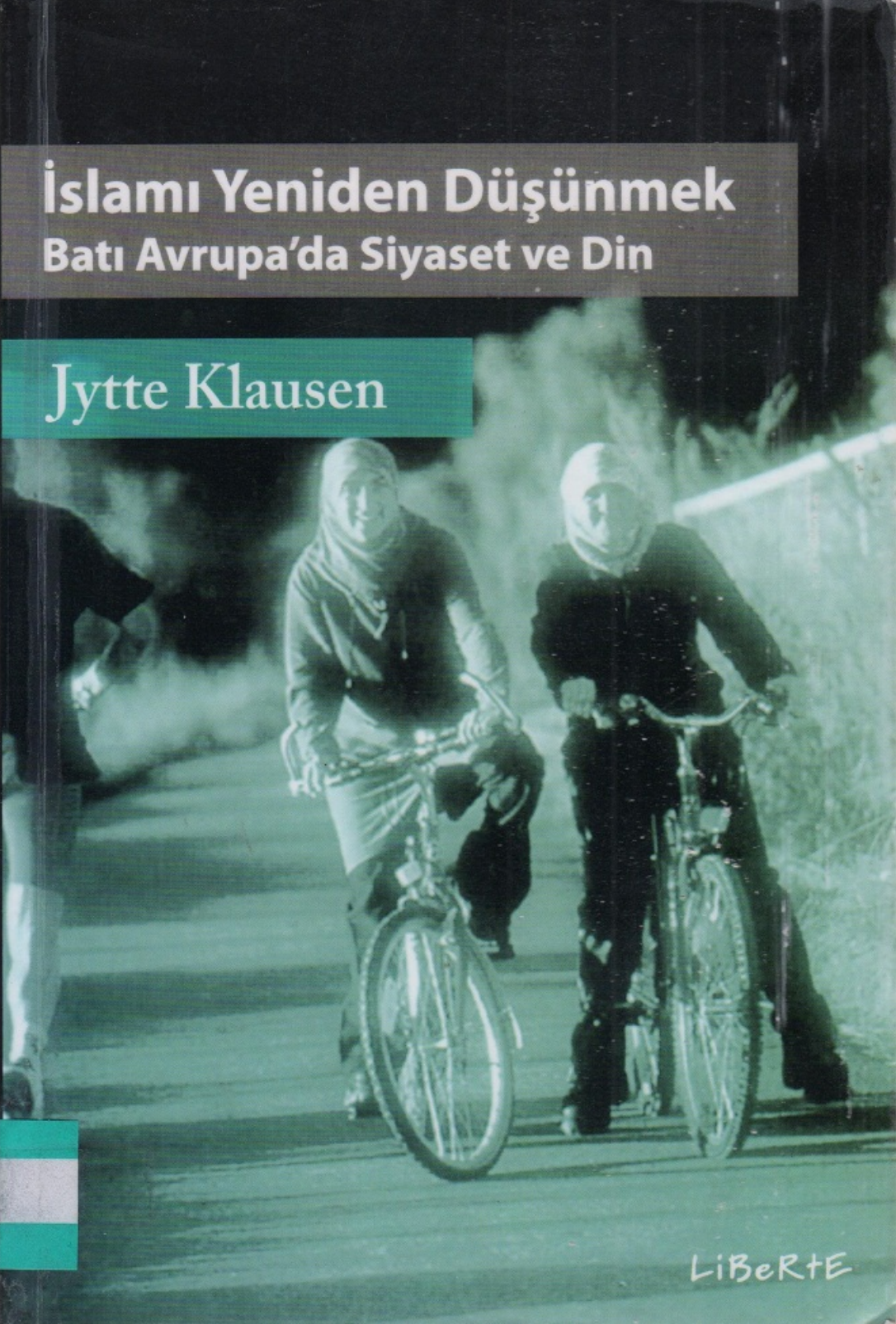
İslamı Yeniden Düşünmek
Batı Avrupa'da Siyaset ve Din

Jytte Klausen

LiBeRtE

İslamı Yeniden Düşünmek

Batı Avrupa'da Siyaset ve Din

Jytte Klausen

Çevirmen
Mahmut Aydın

Jytte Klausen
İslamı Yeniden Düşünmek
Batı Avrupa'da Siyaset ve Din
İslamic Challenge
Politics and Religion in Western Europe

Liberte Yayınları 140
Liberte Yayınları, Ocak 2008
Tüm hakları saklıdır.
ISBN: 978-975-6201-32-9
© Liberte Yayınları

© Jytte Klausen 2005

The Islamic Challenge - Politics and Religion in Western Europe was originally published in English in 2005. This translation is published by arrangement with Oxford University Press.

İslamı Yeniden Düşünmek - Batı Avrupa'da Siyaset ve Din'in ilk baskısı İngilizce olarak 2005 yılında yapıldı. Bu çeviri Oxford Üniversitesi Yayınları ile yapılan anlaşma ile basılmıştır.

Çeviren: Mahmut Aydın
Yayına Hazırlayanlar: Buğra Kalkan, Duygu Gücük
Sayfa Düzeni: Selçuk Durgut
Kapak: Muhsin Doğan
Baskı: Cantekin Matbaası

Liberte Yayınları
GMK Bulvarı No: 108/16
06570 Maltepe/Ankara
Tel: (312) 230 87 01
Faks: (312) 230 80 03
e-mail: info@liberte.com.tr
www.liberte.com.tr

İçindekiler

Türkçe Baskıya Önsöz.....vii
Çevirmenin Önsö˙zü.....xvii
Giriş: Avrupa'da İslam.....1
1. Avrupa'nın Yeni Müslüman Siyasi Eliti.....23
2. Müslüman Liderler Sorunlara Nasıl Bakmakta?.....77
3. İnanç ve Siyaset.....119
4. Çatışmadan Kültür Savaşına.....159
5. Avrupa'da Hıristiyanlar ve Müslümanlar.....201
6. Cinsiyet Siyaseti ve Çok-kültürlülük.....255
Sonuç: Liberal Müslümanlar ve Avrupa İslam'ının Ortaya Çıkışı.....305
Ek: Metodoloji/Problem Secimi.....319
Kaynakça.....333

Türkçe Baskıya Önsöz

Kitabın İngilizce baskısının yayımlanmasının üzerinden yaklaşık bir yıl geçti. Almanca tercümesi yapılıp yayımlandı. Şimdi ise Tükçe'ye tercüme edildi. Bu zaman zarfında kitapdaki argümanlarımı tek bir cümlede özetlemeyi öğrendim. Avrupalı Müslümanlar Avrupa hükümetlerinin kendilerinden talep ettikleri gibi entegre olmak, dil öğrenmek ve iş bulmak istiyor. Entegrasyonla ilgili tartışmalarda genelde "o dedi bu dedi" niteliği hakimdir. Hükümet liderleri, Müslümanlar entegre olmayacak; Müslüman liderler ise Avrupalılar entegre olmamıza izin vermeyecek diyor. Günümüzdeki Avrupalı Müslüman liderler, çoğunlukla ilk nesil siyasi mülteciler veya göçmenlerden oluşmaktadır. Onlar, genel olarak kendilerini bulundukları Müslüman ülkeleri terk etmek zorunda bırakan benzer siyasi gündemi Avrupa'da da devam ettirmektedir. Ancak bu durum onların radikal aşırılar olduğu anlamına gelmez. Bir kaçı aşırı radikaldir fakat çoğunluğu insan haklarına olan inançlarından dolayı ülkelerini terk etmek zorunda kalmıştır.

Kitabı kritik edenler onu "Huntington'un anti-tezi" olarak nitelentirmektedir. Avrupa'daki Müslümanlarla çatışmanın gerçek nedeninin, iki inancın yani İslam ve Hıristiyanlığın esaslı uzlaşmazlıklarının yol açtığı "bir medeniyetler çatışması" değil, tüm dinsel azınlıklara ve hususi olarak da Müslümanlara karşı ayırımcılık yapan politika ve uygulamalar olduğunu ifade ettiğim doğrudur. Dindar Müslümanlar Hıristiyan Demokrat Partiler yanında, Avrupanın Yeşiller Partilerinde de bulunmaktadır. Müslüman liderler de genç nesli İslam'dan soğutan yetersiz imamlardan ve gençleri aşırlığa sevk eden vaizlerden eşit derecede endişe etmektedir. Avrupanın Müslüman liderler, imam eğitimi ve cami yapımı için maddi desteğin/fonun mahalli olarak bulunması ve hatta gerektiğinde bunun hükümet tarafından sağlanması konusunda hem fikirdir. Ancak İslam'ın Avrupanın mevcut kilise-devlet yapısına nasıl adapte edileceği konusunda Avrupalı Müslüman liderler

arasında fikirbirliği yoktur. Okuyucular -er veya geç- pek çok dinleyici için hali hazırda oldukça uzun olan bu listenin, altı Avupa ülkesinde 300'ün üzerinde Müslüman siyasetçi ve sivil liderle olan mülakatlarımdan elde ettiğim derslerin muğlaklığını tam olarak tasvir etmediğinin farkına varcaktır.

Eleştirmenler kitaba karşı oldukça nazik/kibar bir tutum içinde olmuştur. Burada tekrar tekrar dile getirilen iki eleştiriyi Türk okuyucusunun dikkatine sunarak yanıtlamak istiyorum. Eleştirilerden ilki, Avrupalı Müslümanları temsil eden bir örnekten bahsetmediğim hususudur. Doğrudur, bunu yapmadım. Amacım, Müslümanların genel fikriyle ilgili bir araştırma yapmak değildi. Haddi zatında böyle bir iş, benim yaptığım gibi bir avuç lisans öğrencisi ve asistanla çalışan bireysel bir araştırmacının kapasitesinin de çok ötesindedir. Ancak çok şükür ki büyük araştırma şirketleri böyle bir araştırmayı öncelik konusu yapmıştır. Bu şirketleriden biri olan *The Pew Global Attitudes Project*, dört Avrupa ülkesinden yeterli sayıda Müslümanın dahil edildiği entegrasyona yönelik tutumlar bağlamında Müslüman ve gayri-Müslimler arasında mukayeseye izin veren bir araştırmayı 2006 yılında kamuoyuna sundu. Bu çalışma, diğer şeyler arasında Avrupalı Müslümanların, Müslümanlara yönelik önyargılı kaygılardan ziyade, işsizlikle alakadar olduklarını ortaya koymuştur. Müslümanların genel olarak Avrupa'nın diğer yerlerinden teolojik olarak daha muhafazakar olduğu (bu benim tespitim) Britanya dışındaki diğer Müslümanlar, dinsel uygulamalardaki azalma veya Müslüman kadının aile hakimiyetinden kurtulması gibi konular hakkında daha az kaygı duymaktadır. Bununla birlikte çok sayıda Müslüman, Müslümanların arasında aşırılığın/radikalliğin yayılmasından endişe etmektedir. Hatta bazen Müslümanlar, Müslüman radikalizminden, gayri-Müslimlerden daha fazla kaygı duymaktadır. Ortalama olarak Müslümanların %15'i Müslüman fundamentalistlerden yana tavır koyarken, geri kalanlar da ılımlı Müslümanların yanında yer almaktadır. (Britanya Müslümanları bu hususta da istisnadır. Zira

onların %25'i fundamentalistlerden yana tavır takınmaktadır). Bu araştırma, benim sonuçlarımı desteklemekte ve Müslüman liderlerle genel Müslüman kamuoyu arasındaki boşluğun, varsayıldığından daha dar olduğunu ortaya koymaktadır.

İkinci eleştiri, radikal gruplara ve onların etkilerine yeterince yer vermediğim hususudur. Mülakat yapacağım kişileri belirmede izlediğim yöntem, sadece bir kaç radikalle görüşebilmeme imkan verdi. –Mülakat yapacağım kişilerin ulusal, bölgesel veya mahalli düzeydeki siyasi veya sivil kurumlara seçilmiş veya atanmış kişiler olmasına dikkat ettim-. Radikaller seçimlere girmemekte; girseler bile seçilmemektedir. Çünkü onlar, Müslümanlar arasında küçük bir azınlığı oluşturmaktadır. Eleştirmenler, gerçek Müslüman liderlerin, Temmuz 2005'de Londra metrosuna saldıran ve Londra polisinin geçen Temmuz ayından beri engellediği ve deşifre ettiği en azından üç saldıya teşebbüs eden iki grup genç Britanyalı Müslümana –doğma büyüme Britanyalı- esin kaynağı olan radikaller olduklarını gözartı etmemin, bir ihmal olduğunu söyleyebilir. Bu eleştirmenler, fundamentalistlerin, Avrupa gazetelerinin Hz. Muhammed'i olumsuz olarak karikatürize eden ve Müslümanları gücendiren karikatürler yayımlayamayacağı yönünde, temelde liberal olmayan talepleri destelemek için büyük kalabalıkları Avrupa caddelerine taşıyabilme yetileri olduğunu da ileri sürmektedir.

Terörist tehdit, Avrupanın barışcıl ortamını tehdit etmeye devam etmektedir. Kimin ve niçin intihar bombacısı olacağı konusunda tek bir birleşik görüşe sahip değiliz. Bu konudaki teorilerin biri, Müslümanların ve İslam'ın terörizmle bir alakası olmadığı yönündedir. İtibar Partisinde milletvekili adayı ve Birmingham Merkez Camii Mütevelli Heyeti başkanı Dr. Muhammed Nasim, 21 Temmuz bombacılarının Birmingham'da yakalanmasından sonra mahalli polis idarecileriyle yaptığı ortak basın toplantısında genç bombacıların hükümetin eseri olduğunu ifade etti. Bilindiği üzere 11 Eylül'de Washington ve New York'a yapılan saldırıların Müslümanları kötülemek ve kamuoyunda kötü göstermek

için CIA tarafından planlandığı yönünde bazı şayialar vardı diyen Nasim, devamında "dünyanın her tarafındaki Müslümanların bu saldırılar olana kadar el-Kaide adını hiç duymadığını" ifade etti. Birmingham'ın Perry Barr bölgesinden İşçi Partisi milletvekili olarak seçilen Halid Mahmud, Nasim'in derhal istifa etmesini isteyerek, bu savunmaya meydan okumuştur. Mahmud, Nedim hakkında şöyle demiştir: "Siyahın beyaz olduğunu söyleyecek kadar kafasını kuma gömmüş biri".

Bir diğer teoriye göre ise, soğutma ve ayırımcılık, Avrupalı genç Müslümanları cihat ordusunun neferleri olmaya sevk etmektedir. Bu teori, hem Müslümanlar hem de Amerikalı gözlemciler arasında popülerdir. 27 yaşında stajer bir gazeteci olan ve sonradan aşırı bir örgüt olan *Hizb-ut-Tahrir'in* bir üyesi olduğu ortaya çıkan Dilpazer Aslam, İngiliz gazetesi *The Quardian'*da İngiltere'de artan terörizmi izah eden bir yazı yazdığında, savaşta ölenler listesine Britanyalı kayıpları da eklemek suretiyle teröristlerin, 11 Eylül saldırılarında ölenlerle, Iraklı sivil kayıplar arasındaki dengesizliği bir derece olsun dengelemeye çalışdıklarını ifade ederek, yeni bir tartışmanın fitilini ateşlemiştir. O, kendini "doğma-büyüme" York'lu ve "ikinci-üçüncü nesil" Britanya Müslümanları adına konuşan biri olarak tasvir ederek, "ortalığı velveleye verdik" ve "ilk neslin işbirlikçiliğini ifşa ettik" diye bobürlenmektedir. Washington'da, Avrupa'nın Müslümanlara hoşgörü gösterme konusundaki beceriksizliğinin, Amerika'nın güvenliği için de bir risk olduğuna yaygın olarak inanılmaktadır. Çünkü Robert S. Leiken'in ifadesiyle, Avrupalı Müslümanlar "tehlikeli ve gözü karadır ve vizesiz Amerika'ya girebilmektedir".

Üçüncü teori ise, dahili terörizmin uluslararası terörizmle bağlantılı olduğu ve günümüzün teröristlerinin artık yabancı sponsorlardan çok az bir operasyonel desteğe ihtiyaç duyduğudur. Londra bombacıları, El-Kaide'nin tekfir etme ideolojisinin yeni nesil radikallere yayılmasının bir örneğidir. Teröristlerin ideolojisinden ve çekiçiliğinden ziyadesiyle Müslümanlar etkilenmektedir. Terö-

ristler arasında artan sayıda sonradan Müslüman olanların varlığı, gayri Müslimlerin çekiçiliğe karşı aşılanmadığını göstermektedir. Cihat ordusunun askeri yapılabilmeleri için gayri Müslimlerin Müslümanlaştırılması gerekmektedir. Tekfirciler terörizmi bir vasıta olarak görmekte/benimsemekte ve cihat yolunda olanların bira içerek, gayri meşru ilişkilerde bulunarak günah işlemelerine göz yummaktadır. Kafirleri yani gayri Müslimleri ve batının yaşam tarzını kabul etmek suretiyle mürted olan Müslümanları öldürmek meşrudur. Radikaller, tüm Müslümanlar/ümmet adına savaştıklarını iddia etseler de, onlar aslında sadece kendi çıkarları için savaşmaktadır. Çünkü onların amacı, Müslümanlar için hoşgörü ve özgürlük ortamı sağlamak değil, gerçek Müslümanların pek ilgi göstermedikleri küresel bir halife oluşturma ütopyasıdır.

Tekfir hareketi mensuplarının ilk kayda değer saldırısı, New York ve Washington'a yapılan 11 Eylül saldırıları değil, Suudi Arabistan hükümet güçlerinin tekrar kontrolü sağlayıncaya kadar radikallerin on gün süren 1979'daki Mekke'deki Mescit-Haram baskınıdır. Cihad için silahlı mücadele, "asker- sivil tüm Amerikalıları ve onların müttefiklerini öldürmek tüm Müslümanların görevidir" diye beyanatta bulunarak batıda İslam'ın baskı altına alındığını gündeme getirmeye çalışan 1998 el-Kaide bildirisiyle, batıyı kapsama alanına dahil etmiştir.[1]

Kanaatime göre, sosyalistler kendi teröristlerinden ve yeni Marksistlerin 1970'lerdeki *Rote Armee Fraktion* ve *Brigado Rosso*'dan dolayı sorumluluk taşıdıkları gibi Müslümanlar da kendi teröristlerinden dolayı az veya çok bir sorumluluk taşımaktadır. Şüphesiz ki ideolojik himaye, inancı, saf bir İslam devleti inşasına bağlayan Vahhabi ve Deobandi hareketlerine kadar uzanmaktadır. Keza reddetilme/inkar ve siyasi sempatizanlığın, önemli miktarda gönüldaşı radikallere yardım ve yataklık yapmaya ve mühimmat temin etmeye mecbur bırakması da bir vakıadır. Bazen yataklık

[1] Bu bildiri Şubat 1998'de "The World Islamic Front for Jihad Against the Jews and Crusaders" adı altında yayılanmıştır.

yapma Muhammed Nesim ve Dilpazier Aslam tarafından yapılan yorumlar örneğinde olduğu gibi mecazi bazen de maddidir. 21 Temmuz bombacılarından Hüseyin Ömer şüpheli bir imam tarafından polise ihbar edilmeden önce rivayete göre 27 "güvenli evi" ziyaret etmiş ve tutuklandığı yer olan İtalya'ya kadar gitmiştir.

Danimarka'daki karikatür krizi, Avrupalı Müslümanları büyük oranda insan hakları ve hoşgörü değerlerinin lehinde olan insanlar olarak tasvir etmeme büyük bir meydan okuma teşkil etmektedir. Ancak genel olarak algılanandan ayrı olarak karikatür krizi, Müslüman halkın duygularının kasıtlı olarak manipüle edilmesinin sonucu ortaya çıkmıştır. Müslümanların duyguları Mısır hükümeti ve Hizb-ut-Tahrirden el-Muhacirun, Hamas ve Hizbullaha kadar radikal grupların oluşturduğu bir koalisyon tarafından istismar edilmiştir. Hamas ve Hizbullah, Danimarka elçiliklerinin yakıldığı Şam ve Gazze gösterilerinden sorumluydu. Danimarka'da, "Alman işgalinin sona erdiği 1945'den beri en büyük kriz" olarak görülen şeye yanıt olarak Danimarkalılar tam toparlanırken seçim kazanmak adına hükümet Müslümanlara karşı olan duyguları istismar etmiştir.

Danimarkalıların mağdurluk çığlıkları ve İslamcıların, sorumlu gazetecilerin kellelerini talep etmeleri ve Müslüman ülkelerin boykotları arasında krizde kavgadan yana olmayan Müslüman ve gayri Müslimler arasında evrensel konsensüsün sağlandığının farkına varmak oldukça zordu. Tarafların üzerinden hemfikir olduğu husus, ifade hürriyetinin liberal toplumlarda temel bir değer olduğu ve İslami dinsel yasakların seküler Avrupalı gazetelere karşı kullanılamayacağıydı. Bundan dolayı karikatürlerin yayımlanmaması gerektiğini söylemek savunulacak bir şey değildir. Ancak ilgili Danimarka gazetesi, Müslümanların kim olduğunu, tehlikeli ve basmakalıp bir şekilde tasvir eden karikatürleri yayımlamakla hata etmiştir. Müslümanları inciten bu karikatürler hiçbir şekilde haklı çıkarılmaya çalışılmamalı ve derhal kınanmalıdır. Ancak Müslüman ülkeler de yangına körükle gitmemelidir. Krizin atlatılması

için Müslüman ve gayri Müslimler arasında sağlanan konsensüs, 1989 Rüşdi olayından sonra Avrupalı Müslüman elit arasında ve medyada temayüz eden yeni bir olgunluğu yansıtmaktadır.

Kartikatür krizini Mısır hükümeti idare etmiştir. Aralık 2005'de bir dizi karikatür kolleksiyonu ve Müslümanları, tahrik edildiklerine inandırmak için kendisi tarafından ilave edilen bir kaç ekstra karikatürle birlikte Kahire'ye bir ziyaret organize eden Danimarkalı imam Ebu Laban'ın, daha sonra Şubat 2006'da Danimarka mallarına karşı yapılan boykot ve şiddet içerikli gösterilerle bir ilgisi yoktur. Ebu Laban, Birleşik Arap Emirliklerinden sürüldükten sonra, 1984'den beri Danimarka'da yaşayan siyasi bir mültecidir. O, Hayfa'da Filistinli bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş ve pek çok yıl çeşitli Arap ülkelerinde seyyar işçi olarak çalışmıştır. Laban'ın geçmişi onun bireysel olarak Kahire'ye seyahat edemeyeceği anlamına gelmektedir. Seyahati organize eden Mısır'ın Kopenhag elçisi Mona Ömer idi. Mona Ömer, Danimarka delegasyonunun Arap Ligi/OIC'den temsilciler ve Mısır Dış İşleri Bakan Yardımcısıyla görüşmesini arzu ediyordu. Bununla birlikte Mısır Dış İşleri Bakanı Ekim ayında (2005) İslam ülkelerindeki tüm Mısır elçiliklerine talimat vererek onlardan Danimarka'da Hz. Muhammed ile ilgili yayımlanan karikatürler ve bu karikatürlerin Müslümanlara hakareti temsil ettiği konusunda Arap Ligi hükümetlerini bilgilendirmelerini istemişti. Dahası Mısır hükümeti, Ebu Laban'ın delegasyonunun ziyaretinden iki ay önce Ekim 2005'de Danimarka hükümetine, karikatürlere ve Danimarka hükümetinin Müslümanların kaygılarına yanıt vermedeki isteksizliğine karşı uluslararası bir protesto mitingi düzenleme niyetinde olduğunu bildirmişti. Danimarka hükümeti bu mektuba yanıt vermedi. Hatta Şubat 2006'ya kadar mektubun varlığı kamuoyuna bile duyurulmadı.

Danimarkadaki karikatür krizi, yeni bir tehlikeli global dualizm ihtimalini gündeme getirmiştir. Bu dualizm, Batıyı Hıristiyanlık için eylemde bulunmaya ve İslam ülkelerine karşı olan konuşma

özgürlüğünün Müslümanları dindarlık ve İslam için eylemde bulunmaya kışkırtan bir "medeniyetler çatışması" gibi görünmektedir. Eğer bu dualizm vaki olursa, o hükmetlerin eylemleri ve kontrol için siyasi arzularından dolayı olacaktır. Yoksa bu, Müslümanlar dindar, Hıristiyanlar ise seküler olduğu için olmayacaktır. Bu tarz önyargılar/tek tip anlayışlar oyunun parçalarıdır.

Paralel çekişmeler, İslam'da ve İslam ülkelerinde; Avrupa'da ve Avrupa Hıristiyanları arasında da vuku bulmaktadır. İslam söz konusu olduğunda aşırılığın günden güne yükselişi inancı, tekrar Sunni ve Şii ortodoks din adamlarından sudur eden orijinal yapısına döndürmek için dinsel yenilenmeyi arzu eden din alimleri ve ılımlılar tarafından bu yükselişe bir yanıt verilmesini gündeme getirmiştir. Hıristiyanlar arasında ise, hem kurumsal hem de teolojik meydan okumaları alakadar eden dinsel çoğulculuğu adapte etmek için bir ayarlama gerekmektedir. Pek çok kilise görevlisi ve rahip, Hz. İbrahim'i ortak ata olarak kabul eden üç dinsel gelenek –Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam- arasında bir inanç toplumu oluşturmayı öngören "İbrahimi yaklaşım" temelinde dinlerarası diyalogla ilgilenme fırsatını yakalamaktan memnuniyet duymaktadır. Diğerleri ise, İslam'ın varlığını, İslam'a ihtida edenlerin artmasını ve inanç konularına yönelik kamusal tarafsızlığın tehdit edilmesini, Avrupa'nın Hıristiyan kimliğine bir saldırı olarak görmektedir. Gelecek on yılda din, Avrupa siyasetinde gittikçe göze çarpan bir konu olacaktır.

Çağdaş Avrupa'da İslam'ın hızla büyümesi, din adamları veya devlet elitinin otokratik kontolü olmaksızın inancın inşa edilmesi için yeni bir fırsat sunmaktadır. Avrupa'da ailenin ve yaşlıların, gençleri zorlaması/baskı altına alması artık zor ve çoğunlukla ters etkilidir. Kızlar ve kadınlar, sosyal hizmetler veya arkadaşlarının yardımıyla ailelerinin baskılarından kaçıp kurtulabilmektedir. İstihdam ve eğitim, bireylere ailelerinden bağımsız bir yaşam için fırsatlar sunmaktadır. Geleneksel din adamı elitinin ve otokratik devletlerin kontrolünün ötesinde İslam'ı yeniden yapılandırma

göçün başlangıçta tasarlanmayan sonuçlarından biridir. Batıda yaşayan Müslümanlar herkese seçme ve ifade etmek özgürlüğü sunan toplumlarda kendi inançlarıyla ilgili kurumlar kurmakta ve bunları geliştirmektedir. Ferid Zekeriya'nın ifade ettiği gibi "demokrasi bir idare şekli olmaktan, bir yaşam tarzı olmaya doğru gitmektedir".[2] Bu durum teolojik yenilenme için eşsiz bir fırsat sunmaktadır. Ailelerdeki zorlayıcı geleneksellik ve sosyal bilgi ağı hayatiyetlerini devam ettirebilir ancak daha geniş toplum katmanlarının ortodoksluğu ve modernizmi seçme özgürlüğü olmadığı üzerinde ısrar ettiği yerde onlar, kişiye empoze edilmeye başlanır. Sosyolojik terimlerle Avrupa İslam'ının dönüşümü hali hazırda başlamış durumdadır.

Teşekkürler

Bu kitabın Türkçe'ye tercüme edilmesi ve yayımlanmasından sorumlu olan Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakülesi Öğretim Üyesi Mahmut Aydın'a şükranlarımı sunuyorum. Kitabın İngilizce baskısının yayımlanmasından beri iki kez Türkiye'yi ziyaret etme ve Türk misafirperverliğini yakından tecrübe etme fırsatım oldu. Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi dekanı Metin Heper beni son derece iyi ağırlayarak Ankara'yı ikinci evim olarak hissetmemi sağladı. Koç Üniversitesinden uluslararası ilişkiler profesörü Ahmet İçduygu ve Sabancı Üniversitesinden sosyal bilimler profesörü Ali Çarkoğlu'na kitabımı meslektaşları ve öğrencileriyle tartışmama fırsat verdikleri için teşekkür borçluyum. Keza Ankara'da bana rehberlik ve tercümanlık yapan Nurhayat Kızılkan ve İlker Aytürk'e de şükranlarımı sunuyorum.

[2] Fareed Zakaria, *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad.* New York: W.W. Norton, 2003, 12.

Çevirmenin Önsözü

İslam ve Müslümanlar yaklaşık on üç asırdır Avrupa coğrafyasının bir parçası olmasına rağmen, ne yazık ki Avrupalılar hala Müslümanlarla uzlaşmaya ve onları kabul etmeye yanaşmamaktadır. Bu süre zarfında İslam ve Müslümanlar Avrupa düşüncesini, kültürünü ve medeniyetini oldukça farklı şekillerde etkilemesine rağmen, Avrupalılar hala İslam'ı ve Müslümanları olumsuz olarak nitelendirmeye ve onların imajını tahrip etmeye devam etmektedir.

Avrupa'nın İslam'ı anlama ve Müslüman azınlıkla uzlaşma konusundaki başarısızlığı sadece 15. yüzyılda Müslümanların İspanya'dan Avrupa'dan toplu olarak sürülmesine değil, aynı zamanda İslam ve batı arasında haçlı seferi tarzında etkileri hala devam eden askeri çatışmalara sebebiyet vermiştir. Ayrıca ilkin Endülüs Emevi Devletinin sonra da Osmanlı İmparatorluğunun parlak günlerinde Avrupa'nın İslam'ın siyasi ve askeri gücünden ve entelektüel baskınlığından korkusu Müslümanlara karşı günümüzde hala devam eden iftira kampanyalarının başlatılmasına neden olmuştur. Nitekim 11 Eylül 2001'de New York ve Washington'da ve daha sonra Madrid ve Londra'da yapılan terör saldırıları ile 2006'nın hemen başında Danimarka'da ortaya çıkan İslam'ın aziz peygamberi Hz. Muhammed'i oldukça negatif şekilde tasvir eden karikatürler Avrupa'nın İslam'a karşı hala ne derece önyargılı olduğunu ve Müslümanlarla uzlaşarak onlarla entegre olmak istemediklerini açıkça ortaya koymuştur. Bu olumsuz gelişmelerin yanında son yıllarda gelişen dinlerarası diyalog çalışmaları ve Türkiye Cumhuriyetinin AB'ye tam üyelik müzakerelere başlaması Müslümanlarla Avrupalılar arasında birlikte yaşama köprülerinin inşa edilmesine veya en azından bu tarz köprülere acilen ihtiyaç olduğu anlayışının ortaya çıkmasına vesile olmaya başlamıştır. Bilindiği üzere şu anda Avrupa'da yaklaşık 20 milyonu aşkın bir Müslüman nüfus yaşamaktadır. Eğer Türkiye müzakereleri başarı

ile tamamlar ve AB'ye üye olursa bu sayı 90 milyonu aşacak ve bu durumda da Avrupa hükümetleri Müslümanlar asimile etmekten vazgeçip onları Avrupa toplumuna entegre etmek için yeni politikalar üretmek zorunda kalacaklardır. Aslında günümüzde Avrupa'da yaşayan Müslümanların büyük çoğunluğunun isteği de kendi dinsel ve kültürel kimliklerini sulandırmadan ve ortadan kaldırmadan içinde yaşadıkları Avrupa toplumlarına entegre olmak ve onlarla bütünleşmektir. Bu noktada cevap bekleyen iki temel soru şudur: Müslümanların çoğunluğunun bu talebine karşın Avrupa hükümetleri Müslüman azınlıkların kendi kimliklerini kaybetmeksizin tam olarak Avrupa toplumlarına entegrasyonunu sağlamak için yeni politikalar üretme konusunda yeterince cesaretli mi? Müslümanların geliştirilecek bu politikalara muhtemel yanıtı ne olacak? İşte İngilizceden Türkçeye tercüme ettiğimiz elinizdeki bu kitap, bu ve benzeri sorulara yanıt bulmaya çalışmaktadır. Avrupalı Müslümanların dinleri, kültürleri ve kimlikleriyle ilgili ne düşündüklerini bizzat Avrupalı Müslümanların kendilerinden öğrenmek isteyen Danimarkalı akademisyen Jytte Klausen bu bağlamda İsveç, Danimarka, Hollanda, Britanya, Fransa ve Almanya'yı bizzat ziyaret ederek üç yüz kadar Müslüman liderle mülakat yaparak bu eseri hazırlamıştır. Klausen, kendileriyle birebir görüştüğü bu insanların parlamenter, şehir meclisi üyesi, doktor, birkaç profesör, avukat, sosyal işçi, küçük iş sahibi, mütercim ve toplum eylemcisinden müteşekkil olduğunu ifade etmektedir. Kendileriyle görüşülüp görüşleri alınan bu insanlar hepsi siyasi ve sivil organizasyonlarda çalışan ve görev alan kişilerdir. Klausen'in ifadesiyle bu kişiler "Avrupa'nın yeni Müslüman siyasi elitini" oluşturmaktadır. Klausen'e göre bu kişiler böyle bir sorumluluğa sahip olduğu için her platformda kendilerinin kim olmadıklarını izah etme durumunda kalmaktadırlar. Kitapta da görüleceği üzere Klausen'in mülakat yaptığı Müslüman liderler, kendilerinin fundamentalist ve terörist olmadığını, İslam hukukunun Avrupa'da uygulanmasından yana olmadıklarını, sadece kendi kimlikleri-

ni muhafaza ederek Avrupa toplumuna entegre olup barış içinde yaşamak istediklerini tekrar tekrar ifade etmektedir. Elbette ki Avrupa'da İslam'ın nasıl gelişeceği ile ilgili tek bir Müslüman duruş yoktur. Bu konuda pek çok görüş vardır. Bununla birlikte göçmenlerin bulundukları topluma entegre olmaları gerektiği konusunda genel bir mutabakat vardır. Yine Avrupalı Müslümanların mahalli dernekleri/kurumları için dış İslami maddi desteğe güvenmemeleri, bunun yerine mahalli maddi destekle inşa ettikleri camilerde, Avrupa Üniversiteleri bünyesinde açılan onaylı İslam bölümlerinde yetiştirilen imamlarla inançlarını ve ibadetlerini yerine getirebilmeleri konusunda da yaygın bir kanaat vardır.

Türk okuyucusuna tercümesini sunduğumuz Klausen'in bu kitabı mülakat için seçilen 300 kadar Müslüman liderin görüşleri çerçevesinde Avrupa'daki Müslümanların gerçekte kim olduklarını ve ne istediklerini ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu amacıyla Klausen, Gilles Kepel, Romano Prodi ve Samuel P Huntington'un gibi İslam ve Avrupa arasında meydana gelecek bir medeniyetler çatışmasının kaçınılmaz olduğuna inanmamaktadır. Klausen'e göre Avrupa'da Müslüman azınlıklarla ilgili temel sorun, Avrupalı devletlerin kendi iç politikalarını demokratik bir yapı içerisinde dinsel ve kültürel çoğulculuğu ortadan kaldırıcı tarza değil, daha da ilerletici tarza yeniden formüle etmeye hazır olup olmadıklarıdır. Avrupa'ya geldikleri günden beri kültürel ve dinî farklılıkları nedeniyle dışlanan ve kendilerine entegrasyon şansı verilmeyen Müslüman göçmenlerin buradaki var oluşlarının parçalı yapısı, Avrupalının gündelik yaşamında genellikle sorunlu olarak kabul edilmektedir. Avrupalıların "öteki" olarak ayrıştırdığı Müslümanların, kendilerinden kaynaklanan uyum sorunları bulunmakla birlikte yarım yüzyıllık bir arada yaşama deneyimleri, misafir işçi kabul eden ülkelerin, soruna insani ve akılcı yaklaşmamalarının da bu konuda sorumluluğu olduğunu açıkça göstermektedir. Avrupa'da Müslümanların gettolarda yaşattığı karşıt kültür alanları, göçmen işçilerin toplu olarak yoğunlaştıkları kent merkezle-

rinin dışında, hâkim kültürün hoşgörü alanları dışına taşmış bir yapıyı ortaya koymaktadır.

Avrupa genelinde Müslümanların niyetleriyle ilgili yaygın olan önyargılı idraklerin aksine Klausen'e göre Müslümanlar İslam Hukukunu/şeriatı tesis etmek için liberal demokrasiyi yıkma niyetinde olmadıklarının altını çizmektedir. Nitekim kitapta görüleceği üzere Klausen'in mülakat yaptığı Müslüman liderler, dinlerinin gereklerini kolayca yerine getirebilmeleri ve Müslümanların Avrupa toplumlarına sosyal entegrasyonunu kolaylaştırmak için yaşadıkları ülkelerde dinsel ve kültürel kurumlar kurulmasını arzu ettiklerini beyan etmektedir. Avrupalı Müslüman yeni bir kültür savaşının olmasını değil, dinsel hoşgörünün tüm Avrupa'da hâkim olmasını arzu etmektedir.

11 Eylül 2001'de New York ve Washington'a yapılan saldırılarla başlayan, Madrid'de tren istasyonunun bombalanması, Kasım 2004'de Amsterdam'da yönetmen Theo van Gogh'un öldürülmesi ve 7 Temmuz'da Londra'da patlayan bombalarla devam eden süreçte Avrupa'nın bazı üst düzey siyasetçilerinin ve sağcı basınının İslam tehdidine karşı liberalizmin ve Hıristiyan değerlerinin korunmasının gerektiğini yüksek sesle ifade ettikleri bir süreçte Klausen, bu görüşün son derece hatalı olduğunun altını çizmekte ve bu tarz bir söylemin ancak liberal ve Hıristiyan değerlerin hiçbir şekilde İslami değerlerle uzlaşmadığına inanlar tarafından desteklenebileceğini ileri sürmektedir. Dahası Klausen "İslam ile inançsızlık arasındaki bir karşılaşmada İslam'ın daima baskın olacağını" söylen aşırı sağcı tarihçi Bernard Lewis, İslam ve Batı arasında global bir çatışmanın oldukça yakın olduğu kehanetinde bulunan Huntington'un görüşlerinin sadece apokaliptik değil, aynı zamanda şu sebeplerden dolayı hatalı olduğunu ifade etmektedir. (1) Dış politika ile iç politika arasındaki bağ her zaman olması ifade edildiği gibi açık seçik değildir. (2) Avrupalı Müslümanlar uluslar arası politika ve diplomasiden ziyade genel olarak ırkçılık, dinsel ayırımcılık, işsizlik ve içinde yaşanabilir bir ev sahibi ola-

mama gibi konularla ilgilenmektedir. Sonuç olarak Klausen'e göre Avrupa'daki Müslüman azınlıkların sözde İslami terörizme karşı uluslar arası bir mücadelede sorun teşkil ettiği argümanı sadece etrafa dehşet saçıcı değil, aynı zamanda inandırıcı da değildir.

Klausen kitabında Avrupalı hükümetlerin Müslüman azınlıkları Avrupa toplumuna entegre etmek için uygun politikalar üretme konusunda başarısız olmalarından, Avrupalı Müslümanları sorumlu tutmanın gerçeği göz artı etmek olduğunun altını çizmektedir. Çünkü ona göre bu konudaki başarısızlığın altında yatan temel gerçek Avrupalı devletlerin, sahip oldukları Müslüman azınlığın ihtiyaçlarına yanıt vermede oldukça yavaş davranmaları ve hatta bu ihtiyaçları karşılamada son derece gönülsüz olmalarıdır. Örneğin Klausen'e göre Fransız, Alman, Hollandalı, İspanyol, İtalyan ve İngiliz hükümetleri asırlardır genelde tüm azınlıkları özelde ise Müslüman azınlıkları ciddi olarak ihmal etmiştir. İlaveten Klausen kitabında kamusal politikaları belirlemede Müslümanların doğrudan hiçbir etkilerinin bulunmamasının Müslümanların sosyal ayırımcılığa tabi tutulmasına ve kültürel olarak içinde yaşadıkları toplumlardan soğutulmasına sebebiyet verdiğini ifade etmektedir. Zira Klausen'e göre "göçmenlerin kendilerini yaşadıkları topluma göre ayarlamak zorunda olduklarını ileri süren asimilasyonun aksine entegrasyon terimi her iki tarafın da karşılıklı olarak vermesi ve alması sürecini ima etmektedir. "Bazı Müslüman politikacılar, çatışmaları çözme ve anayasal değerlerle ilgili ilkeler üzerinde asgari bir mutabakatın olması gerektiğini ileri sürerken; diğerleri sosyal bağların ve uyumun derinliği konusuyla daha çok alakadar olmakta ve toplum için bir kaynak ve sosyal dayanışma için bir gereklilik olan değerlere bağlılık üzerine odaklanmaktadır. İlginç bir şekilde, konuştuğum insanların çoğu 'ayrı alan düzenlemeleri' veya 'çok-kültürcülük' olarak tasvir edilebilecek olan asgari çözümü reddetmektedir. Onların bu reddetmeyle ilgili nedenleri değişiklik arz etmektedir. Ancak Müslümanlar bu tür politikaların onları eşit haklardan yoksun bırakacağı, mahalli otoriteler, polis

ve ulusal politikacılar tarafından haksız bir muameleye tabii tutulabilecekleri konusunda endişe duymaktadır. Diğerleri de çokkültürcülüğün politik olarak Avrupa toplumlarında kabul edilebilir olmadığına dikkat çekmektedir".

Klausen, bu kitabında hem Müslümanların hem de Avrupalı toplumların değişmeye ve bu değişime paralel olarak kendilerini ayarlamaya istekli olmadıkça Avrupalı Müslüman azınlıkların içinde yaşadıkları Avrupa toplumlarına sosyal entegrasyonunun mümkün olamayacağına dikkat çekmektedir. Bundan dolayı tüm Avrupa'da bu konuyla ilgili tartışma ve diyalogların başlatılması artık bir ihtiyaç hatta gereklilik haline gelmiştir. Bu ihtiyaca binaen Klausen kitabında entegrasyonun nasıl başarılacağı üzerinde politika üretenlerin politikaların belirlenmesinde Müslümanları ortak olarak kabul etmeleri gerektiğini belirtmekte ve mevcut ulusal yapıların mutlaka değiştirilmesi hususunda bir diyalog ortamının acilen tesis edilmesinin gerekliliğinin altını çizmektedir.

Klausen kitabında en çok Müslümanların Avrupa genelinde maruz kaldığı ayırımcılığa dikkat çekmektedir. Bu bağlamda o, vatandaşlık haklarından mahrum etmek suretiyle *Avrupalı* hükümetlerin; iş vermeme veya işten çıkarmayla işverenlerin ve inançlarını küçümseme ve imajlarını tahrip etmeyle medyanın Müslümanlara ayırımcılık yaptığına dikkat çekmektedir.

Klausen'in *İslamı Yeniden Düşünmek: Batı Avrupa'da Siyaset ve Din* adlı bu eseri günümüzde Avrupalı Müslümanların yüz yüze olduğu son derece önemli sorunları bizzat Müslümanların görüşlerine başvurarak inceleme konusu yapması hasebiyle AB'ye üyelik süreci yaşayan Türk okuyucusu için okunması gereken bir kitap özelliği taşımaktadır. Milyonlarca yurttaşımızın da aralarında bulunduğu Avrupalı Müslümanların Avrupa'da ne tür sorunlarla karşı karşıya olduklarını ve din, politika, kimlik, sosyal entegrasyon, çok-kültürlülük gibi konularda ne düşündüklerini öğrenmek isteyenlere bu kitabı okumalarını tavsiye ediyoruz.

Doç. Dr. Mahmut AYDIN
Samsun 2007

Giriş

Avrupa'da İslam

Bu kitaptaki fikirler parlamenterlere, şehir meclisi üyelerine, doktorlara, mühendislere, birkaç profesöre, avukata, sosyal çalışmacıya, küçük ölçekli iş sahiplerine, mütercimlere ve toplum eylemcilerine aittir. Onların hepsi siyasetle ve sivil organizasyonlarla ilgilenmeye karar veren Müslüman aydınlardır. Onlar Avrupa'nın yeni siyasi elitidir. Bu yüzden onlar devamlı surette, çoğunlukla da kim olmadıklarını açıklamak için, kendilerini ifade etme zorunluluğuna sahip özel bir role sahip kişilerdir. Onlar ne fundamentalist ne de teröristtir. Onlar büyük oranda İslam'ın dinsel hukukunun Avrupa'da tanıtılmasını ve Hıristiyanlara uygulanmasını kesinlikle desteklememektedir. Bu kitap, bu kişilerin kim olduğunu ve ne istedikleri1ni ortaya koymayı hedeflemektedir.

Diplomatik olmayan sorularımın baskısı altında eğer bu 300 kadar insan kendilerini ifade etmeyi arzu etmemiş olsaydı, bu kitabın ortaya çıkması mümkün olmazdı. Pek çok insan beni işyerine ve evine davet etti. Diğerleriyle de camilerde, kahve barlarında ve tüm Avrupa ülkelerinde akademisyen dostlarımdan ödünç aldığım geçici ofislerde görüştüm. Mülakat için seçilen kişiler İsveç, Danimarka, Hollanda, Büyük Britanya/İngiltere, Fransa ve Almanya'dandı.

Bu altı ülkedeki yasama meclislerinin her birinde yolumu bulmayı öğrendim. Lortlar kamarasında çay, Hollanda meclisinde bira içtim. İsveç meclisinin boş salonunu gördüm- bana etrafı gezdiren genç bir üye buranın Stockholm'ün en sıkıcı yeri olduğunu söyledi. Fransız parlamentosunun büyük ofisli salonlarında dolaştım. Alman Parlamentosunun gösterişli yeni ofislerinin parlamenterlerin rüyalarını süslediğini gördüm. (Görüşmelerin esnasında bana) kahve, çay, ev yapımı akşam yemekleri ikram edildi. Doğrusu bana karşı çok büyük bir misafirperverlik gösterildi. Çoğunlukla bana "sen gelip bizimle konuşan ilk kişisin" denildi. Geldiğin için teşekkürler. Bazen azarlandım, bazen de varlığım onlar için rahatsız edici bulunduğu için benden nazikçe ayrılmam istendi. Bu tarz bir olay sadece iki sefer başıma geldi. Varlığım anormal karşılandığında bana nazikçe davranıldı ve kendimi kendi evimdeymişim gibi hissetmem sağlanmaya çalışıldı.

Sorularımı yanıtlayanlar, büyük oranda ılımlı Müslüman idi. Ancak zaman zaman bazı radikallerle de görüştüm. Yaptığım bir mülakatta kendini ılımlı bir Müslüman olarak tanıtan birinin daha sonra Hamas'a üye radikal bir Müslüman olduğunu keşfettim. Başka bir zaman 30 yıl önce sıcak bir yaz geçirdiğim ve bana bedava ev verilen Kopenhag bölgesinde 19.yüzyılda kırmızı tuğladan inşa edilen bir fabrikadan döndürülen bir ibadet yerinde bir Cuma namazına katılıp Cuma hutbesini dinlediğimde kendimi ibadet eden 500 kadar erkeğin arasında tek kadın olarak buldum. Hutbe Arapça ve İngilizce verildi ve kapalı devre sistem içinde mükemmel olmayan bir şekilde Danimarka'caya (Danca'ya) da tercüme edildi. İşittiklerimden hoşlanmadım. Hutbeyi veren imamla bir araya gelinceye kadar da kendimi rahat hissetmedim.

Radikal imamlar hakkında ne yapılması gerektiğini sorduğumda, imam kızgın bir şekilde bu konuda batı demokrasisinin başarısızlığının suçlu olduğunu söyledi. Eğer batılılar telkin ettikleri insan haklarını hayatiyete geçirirse o zaman İslam'ın Avrupa'da yeni bir başlangıç için bir şans olduğunun altını çizdi. Asistanım

Andre'nin gelmesiyle ortam bozuldu. Daha sonra imam bana son dönemde cami üyeleriyle yaptığı bir anketinin fotokopisini verdi. Anket, Cuma namazına katılanların vakıftan/cami derneğinden ne istediklerini ortaya koymayı hedefliyordu. İmam medya tartışmalarına daha fazla katılmalı mı? (Evet). Hutbede Müslümanları ilgilendiren siyasi konulara da yer verilmeli mi? (Evet). Hutbede Arapça, Danimarkaca ve İngilizcenin birlikte kullanılması, tıpkı evanjelik Amerikan vaazcıları gibi imamın yeteneklerini ön plana çıkarmasına ve böylece cemaatini daha kalabalıklaştırmasına yardımcı olabilirdi. Radikal din adamlarıyla ilgili Avrupa'da mevcut olan panik, bu gibi öykülerle daha da alevlenmektedir. Ancak basın, çoğu Müslüman'ın tıpkı benim gibi bu şekilde İslam'ın manipülatif bir şekilde siyasileştirilmesinden rahatsız olduğunu sayfalarına taşımamaktadır.

Batı Avrupa hükümetleri günümüzde kendilerini bir açmazın içinde bulmaktadır. Onlar Avrupa'da bağımsız bir İslam'ın gelişmesini sağlamak ve desteklemek için yollar bulmalarının gerektiğini yavaş yavaş fark etmeye başladılar. Ancak onlar aynı zamanda seçmenlerin oylarının yavaş yavaş yabancı düşmanlığı yapan partilere kaymasıyla da karşı karşıya bulunmaktadır. Bu açmaz, Avrupa'dan gelen bazı tuhaf sinyalleri açıklamaktadır. Göçmenlerin vatandaşlığa kabulünü kolaylaştırmak için yapılan yeni Alman göç yasası, nesep olarak Alman olanlarla Alman vatandaşları arasındaki tarihsel bağları zayıflatmıştır. Bazı Alman eyaletleri başörtüsünü yasaklamış ve Almanya'nın Yahudi-Hıristiyan bir devlet olduğunu deklare ederek devlet okullarında çarmıh uygulamasını ihdas etmiştir. Fransa bir taraftan *Fransız İslam'ını* oluşturmak için bir kurum kurduğunu ilan ederken, diğer taraftan okullarda kız öğrencilerin başörtüsü takmalarını yasaklamış ve bu yasağı daha da genişletmeyi planlamaktadır. İngiltere ise bir taraftan mahkemelerde şeriatın hükümlerine izin vermeyi vaat ederken, diğer taraftan Müslümanları hedef alan anti-terör yasalarını parlamentodan geçirmiştir.

Bu, her an buharlaşan ve çelişkili ortamda Müslümanlar kendilerini temsil eden kurumlar kurmakta ve demokratik yeteneklerini sergilemeye çalışmaktadır. Bu kitap, sınırlı bir alanı incelediği için yanıtların çeşitliliğini ve Avrupa'nın İslam ile ilgili politikasının yeni nüanslarını tam olarak ortaya koyamayacaktır. Ancak o, bazı muğlâklıklara ve Avrupa ülkeleri arasındaki farklılıklara işaret ederek ortaya çıkan kurumların, tartışmaların, adaptasyonların ve karşı karşıya gelmelerin çerçevesini çizmeyi ummaktadır.

Kültürel Savaş veya Dinsel Hoşgörü?

Gilles Kepel'e göre Avrupa "bir savaş alanı haline gelmiştir". Samuel P. Huntington Avrupa'nın "medeniyetler çatışması", "kültürel savaş", yeni bir "*Kulturkampf*'la[4] karşı karşıya olduğunu söylemektedir. Almanya'nın önceki şansölyelerinden Helmut Schmidt İslam ve Hıristiyanlık arasında barışçıl bir intibakın ancak otoriter devletlerde mümkün olacağını iddia etmektedir.[5]

Bu apokaliptik ifadeler/söylemler sadece amaca hizmet etmez, aynı zamanda tehlikeli bir şekilde insanları yanlış da yönlendirir. Avrupa'da İslam sorununun global barış ve savaş sorunu olmadığını düşünüyorum. Daha ziyade bu sorun kilise ve devlet ilişkileri hakkında bir dizi domestik/iç politik sorunlar hatta ara sıra hükümet düzenlemeleri ve tarafsız politikalar uygulamayı doğurmaktadır. Benim ana tezim şudur: Müslümanlar (Avrupa'da) yeni

[4] Gilles Kepel, *The War for Muslim Minds: Islam and the West*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2004, 241. Samuel P. Huntington, İslam ile Hıristiyanlığın uzlaştırılamaz dünya görüşleri sunduğu iddiasını ilk defa 1993 yılında *Foreign Affairs*'de yayımlanan "Medeniyetler Çatışması" isimli makalesinde ortaya atmıştır. O, bu iddiasını sonraki kitaplarında geliştirmiştir. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York: Simon and Schuster, 1996; *Who Are We? The Challenges to America's National Identity*, New York: Simon and Schuster, 2004. 'Kültürel savaş' ya da Almanca *Kulturkampf* terimi, esasen 1871'den 1891'e kadarki Bismarkcı dönemde Alman Anayasası üzerinde liberaller ve muhafazakarlar arasındaki mücadeleyi ifade etmek için kullanılmıştı. Keza bu terim 1933'de Hitlerin gücü ellerine almalarına kadar Naziler tarafından sosyalistlere ve seküler liberallere karşı yürütülen mücadeleyi ifade etmek için kullanılmıştır.

[5] *Hamburger Abendblatt*'de (24 Kasım 2004) aktarılmıştır.

bir ilgi konusu ve yeni bir seçmen potansiyelidir. Temsil süreci, meydan okuma ve üyelerin ortak seçimi söz konusu olduğunda Avrupa'nın siyasi sistemi değişecektir. Değerlerin çatışması vardır. Muhtemelen bunların da en önemlisi Avrupa'nın iki en eski partisi olan sekülarist ve muhafazakârların her birinin dinsel çoğulculuk olgusuyla uzlaşma çabaları esnasında meydana gelmektedir. Çatışma daha büyük sorunları ortaya çıkaracaktır. Ancak bu sorunlar, dinsel konularda devletin tarafsızlığı ve Avrupa'nın kamusal kimliğinin oluşumunda Hıristiyanlığın yeriyle ilgili, Avrupa'nın asırlardır süren meşguliyetiyle alakalıdır.

Avrupa'nın Müslüman siyasi liderleri, liberal demokrasi yıkmayı ve laik hukuku dinsel hukukla değiştirmeyi amaçlamamaktadır. Onların çoğu Müslümanlara sosyal entegrasyonla uyumlu bir şekilde dinlerinin gereklerini yerine getirebilecekleri kurumlar tesis etmenin yollarını aramaktadır. Elbette ki Avrupa'da İslam'ın nasıl gelişeceğiyle ilgili tek bir Müslüman duruşu yoktur. Bu konuda pek çok görüş vardır. Bununla birlikte göçmenlerin bulundukları topluma entegre olmaları gerektiği konusunda genel bir mutabakat vardır. Yine Avrupalı Müslümanların mahalli dernekleri/kurumları için Müslüman ülkelerden gelen dış maddi desteğe güvenmemeleri, bunun yerine mahalli maddi destekle inşa edilen camilerde, Avrupa Üniversitelerinde onaylanan ve yetiştirilen imamlarla inançlarını ve ibadetlerini yerine getirebilmeleri konusunda da yaygın bir düşünce vardır.

Dışişleri

Huntington İslam ile Batı arasında tarihi ve bağlayıcı bir çatışmanın olacağını öngörmüştü. O, kökeninde değerler, semboller ve kimlikler olan bu uluslararası mücadelede Batı ülkelerindeki Müslüman azınlıkların yerel çatışma unsurları olacaklarını iddia etmişti.

11 Eylül 2001'deki Dünya Ticaret Merkezine yapılan saldırılardan 11 Mart 2004'de Madrid'deki tren istasyonunun bombalanma-

sına ve 7 Temmuz 2005'de Londra'da patlayan bombalara kadar tüm olaylar, kendi içinde yaşayan Müslümanların tehlikelerine karşı Batı'nın, liberalizmi ve Hıristiyanlığı korumak için bir şeyler yapması gerektiği görüşünü desteklemektedir. Kasım 2004'de film yapımcısı Theo van Gogh'un Amsterdam sokaklarında terörist bir Müslüman örgüt olan Hizbullah örgütüyle bağlantılı Fas asıllı Danimarka vatandaşı Muhammed B tarafından öldürülmesi, kuzey Avrupa boyunca Müslümanlara karşı şiddetli reaksiyonlara sebebiyet vermiştir. Cinayeti izleyen haftalarda Hollanda genelinde 20'nin üzerinde din eğitimi veren ilkokul, cami ve kilise haçlı ruhu taşıyan aşırı Hıristiyan gruplar ve cihadı savunan Müslümanlar tarafından yakılmıştır. Gazete editörleri ve TV yapımcıları böyle bir şey "burada da mı olacaktı", "yanlış giden neydi" gibi başlıklarla yanıtları kendi içinde olan soruları gündeme taşımışladır.

Huntington'un tezi iki argümana dayanmaktadır. Birincisi din, Müslümanlar için kimlik ve değer yönelmesinin baskın kaynağıdır. "Liberal" ve "Müslüman" değerler birbirleriyle uzlaşmazdır. Dindar Müslümanlar kamu hukuku ve özel din arasında bir ayırımda bulunamaz. Demokratik toplumlarda sadece İslam'ın kilit hususlarını terk eden bireylere muhatap olarak güvenilebilir. İkinci argüman ise İslam ve Hıristiyanlığın küresel hakimiyet/kontrol için birbirleriyle yarış içinde olduğudur. Princeton'lu tarihçi Bernard Lewis'in ifade ettiği gibi "İslam ve inançsızlık arasındaki bir karşılaşmada İslam mutlaka baskın/galip olur" [6] Bu bakış açısına göre, Müslüman bir kız öğrencisinin başörtüsü, kızın başörtüsünü bireysel olarak takmasının ötesinde sembolik bir anlama sahiptir.

Bununla birlikte İslam'ın Avrupa ülkelerindeki entegrasyonu konusundaki domestik çatışma, dış politikayla çok az ilintilidir. Irak savaşında iki müttefik olan İngiltere ve ABD'deki Müslümanlar inançlarını yaşayabilecekleri kurumlar tesis etmede Avrupa'nın önde gelen iki savaş karşıtı ülkesi olan Almanya ve Fransa'daki

[6] Bernard Lewis, *Islam and the West*, New York: Oxford University Pres, 1993, 4, 53.

Müslümanlardan çok daha az engelle karşılaşmaktadır. Domestik çatışmaların modern Avrupa devletlerinin hususi tarihlerinde kök salmış olan yerel nedenleri vardır. Tartışmalarda çoğunlukla ihmal edilen kilit faktörlerden biri, evrensel oy kullanma hakkı ve anayasal reformlar konusunda yirminci yüzyıl düzenlemeleri bağlamında Avrupa devletleri ile belli-başlı kiliseler arasında yapılan "denge paktı" mirasıdır. İslam'ın kabulü bu paktların yeniden gözden geçirilmesini gerekli kılacak ve ulusal kiliseleri din değiştirmeye zorlama(proselitizasyon), dinlerarası ilişkiler ve hatta teoloji ve litürji konularında kendi duruşlarını/pozisyonlarını yeniden mütalaa etmeye mecbur bırakacaktır.

Son zamanlara kadar Avrupa hükümetleri göçmen Müslümanların entegrasyonu için politikalar üretme ve geliştirme konusunda isteksizdi. Müslümanlar bu ihmali günlük yaşamda, iş hayatında, eğitimde ve sosyal hizmetlerin tedarikinde yaşanan ayırımcılıklar gibi bir çeşit ayırımcılık olarak yorumlamaktadır. Ancak Avrupa hükümetleri artık bu konuyla ciddi olarak ilgilenmeye başlamış durumdadır. Onların (bu konudaki) bazı başlangıç önlemleri yeni çatışmaları provoke etmiştir. Bunların da en önemlisi hiç şüphe yok Müslüman kız öğrencilerin ve öğretmenlerin taktığı başörtüsünün yasaklanması, dini usullere göre havyan kesiminin kısıtlanması ve yurtdışından getirilen imamlara getirilen kısıtlamalardır. Bu politikalar (Müslümanlar tarafından) çoğunlukla ayırımcılık olarak mütalaa edilmektedir. Ancak onlar bazen de Müslüman liderler tarafından desteklenmektedir. Avrupa'da genel olarak Müslümanların aptalca şeyler söyleme konusunda bile demokratik hakları olduğu kabul edilmesine rağmen, radikal din adamlarının sınır dışı edilmesi konusunda çok az fikir ayrılığı vardır. Müslümanların çoğunluğu başörtüsüne tolerans gösterilmesi gerektiğini düşünmektedir. Ancak yine birçokları da başörtüsü takmanın kötü bir fikir olduğunu düşünmektedir. Mamafih birkaç Avrupa hükümeti Müslümanlarla kurumsallaşmış demokratik danışma kuruluna sahip veya en azından Avrupa geleneğinde olduğu gibi

tek bir ulusal kilise tarafından temsil edilemeyecek kadar farklı dinsel bir alanla meşgul oldukları gerçeğini fark etme noktasına gelmiş bulunmaktadır.

Niçin Birdenbire Sorunlar Ortaya Çıkmaya Başladı?

On yıllardır Avrupalılar, şehirlerinde baş gösteren mütevazı ibadet hollerine ve camilere pek fazla dikkat etmemişlerdir. İyi kalplilikten doğan ihmal, giderek artan göçmen Müslüman varlığına tercih edilen resmi bir yanıttı. Hollandalı antropolog Jan Rath ve çalışma arkadaşları Hollanda hükümeti kaynaklarında Müslümanlara ilk referansın 1970'lerden sonra yabancı işçilere dini danışmanlık sağlanması gerektiği hususuna atıfta bulunan *Yabancı İşçiler Memorandumunda* bulunduğuna dikkat çekmektedir.[7]

Kamu yararını gözeten politika geliştirilmemesinin tarihsel ve siyasi kökleri vardır. 1950 ve 1960'larda Müslümanlar ilk olarak Batı'ya gelmeye başladıklarında onların fazla kalması beklenmiyordu. Onlar büyük oranda işçi göçmenlerdi ve çoğunlukla da biriktirdikleri parayla terk ettikleri ailelerine geri dönmeyi uman eşleri beraberlerinde olmayan erkeklerden oluşmaktaydı. Tuhaf bir şekilde Avrupalı Müslümanlar tarafından kolektif olarak kabul edilen husus, onların Avrupa'da kalıcı olarak bulunmalarının çatışmaları başlattığıdır. Müslümanlar entegrasyonu talep ettiklerinde Avrupalıların ve hükümetlerinin Müslümanları içlerine sindirmek için ne kadar değişecekleri aşikar bir hal almıştır.

Kesin sayılarında şüphe olmakla birlikte Batı Avrupa'da yaklaşık 15 milyon civarında Müslümanın yaşadığı tahmin edilmektedir. Sayı, durumdan duruma artabilir de eksilebilir de. Çünkü Müslüman liderler ve politikacılar kendi amaçları bağlamında sayıyı abartmayı yeğlemektedir. Müslümanların Batı Avrupa'daki sayısı konusunda güvenilebilir birkaç istatistik vardır. Çoğu Avrupa ülkesi, nüfus sayımlarında dini aidiyetle ilgili sorulara yer verme-

[7] Jan Rath, Rinnus Pennix, Kees Groenendijk, Astrid Meyer, *Western Europe and Its Islam,* Leiden: Brill, 2001, 29.

mektedir. Bundan dolayı Avrupa'daki Müslüman nüfus, göçmen istatistiklerinden tahmin edilmektedir. Örneğin, eğer Almanya'da 2.4 milyon Türk ikamet ediyorsa ve bunların %98'i de Müslüman ise o zaman Almanya'da 2.3 milyon Türk kökenli Müslüman var demektir[8] Eğer Türkiye nüfusunun üçte ikisi sünni ve üçte biri de şii ise Almanya'daki Türklerin oranının da benzer olduğu tahmin edilmektedir. Rutin olarak şu söylenmektedir: Fransa'da 5 milyon Müslüman bulunmaktadır. *Fransa Entegrasyon Konsili* tarafından Kasım 2000'den sonra yayımlanan resmi bir rapor Fransa'daki Müslümanların sayısının biraz daha az 4.1 milyon civarında olduğunu tahmin etmektedir.[9] Fransız nüfus bilimci Patick Simon sayıyı abartılı olarak mütalaa eder. Yukarıda tanımlanan yöntemi izlemek suretiyle Müslümanların sayısının daha doğru bir tahminle 2.6 veya en çok 3 milyon civarında olduğunu düşünmektedir.[10] Mamafih bu yöntem de Müslümanların nüfusunu abartmaktadır. Çünkü bu metotla yapılan tahminlerde aynı milliyet ve din arası evlilikler ve nesilden nesile meydana gelen kültürsüzleşmeler dikkate alınmamaktadır.

İngiltere'de 2001'de yapılan nüfus sayımında kişilere dinlerini ifade etmeleri de sorulmuş ve alınan yanıtlara göre Müslüman nüfusunun 1.5 milyon, genel nüfusa oranının da %3 olduğu rapor edilmiştir.[11] Ancak resmi tahmin, son dönemlerde Arnavutluk, Cezayir, Fas ve Nijerya gibi çoğunlukla Müslüman ülkelerden gelen yasa dışı göçleri hesaba katmamaktadır. Sadece İspanya'da son 10 yıldır Kuzey Afrika'dan gelen kaçak göçmenlerin sayısı 4 milyon

[8] Alman vergi iadesi formları kişilere tanınmış/kabul edilmiş inançlara gelir tahsis etme amacı için inançlarını kontrol etme talimatı verirken Katolikler, Protestanlar ve Yahudiler resmi olarak hesaba katılma fırsatına sahiptir. İslam, kabul edilen bir din olmadığı için Müslümanlar diğerleri gibi resmi olarak hesaba katılmamaktadır.

[9] Haut Conseil a L'Integration, *L'Islam dans la Republique*, Paris (26 Kasım 2000).

[10] Patrick Simon ile kişisel mülakat, INEED (25 Mayıs 2004), Mülakat 87.

[11] *Census 2001*, Ulusal İstatistikler Ofisi, London. (*www.statistics.gov.uk/census2001*)

civarında tahmin edilmektedir. Almanya'daki kaçak nüfusun 0.6-1.5 milyon civarında olduğu ve bunların da büyük çoğunluğunun Müslüman olduğu tahmin edilmektedir.

Bilinmeyen/aşina olunmayan bir dinin taraftarlarının varlığının gittikçe artmasına Batı Avrupa'daki gösterilen kamusal reaksiyonlar, dikkate değer derecede benzerdir. Protestan İskandinavya'dan çoğulcu Hollanda'ya ve Katolik Fransa'ya kadar tüm Avrupa ülkelerinde dini tatil düzenlemeleri, ibadetler için yer tahsis edilmesi, iş yerlerinde Müslüman kıyafeti giyme, cami için ruhsat verilen binalar tedarik edilmesi, tüm mevcut mezarlıkların kamusal mülkiyet statüsünde olması, dini usullere göre hayvan kesimine izin vermeyen hayvan haklarıyla ilgili hususlar, hapishanedeki Müslümanlara dinsel rehberlik yapma ve sosyal hizmetlerle ilgili konular, kamu okullarında dinin öğretilmesi ve boşanma ve diğer aile hukuku ile ilgili konularda yoğun tartışmalar patlak vermiş durumdadır.

Aynı zamanda Müslümanların batılı değerlere sadakati/bağlılığı konusunda da gittikçe artan bir şüphe söz konusudur. Bu konu ilkin 1989'da dramatize edilmiştir. (Bilindiği üzere bu tarihte) Ayetullah Humeyni *Şeytan Ayetleri* kitabında Hz. Muhammed'i kâfirce tasvir ettiği için gıyabında Salman Rüştü'yü ölüm cezasına çarptırmıştı.[12] İngiltere'nin Bradford ve Oldham kentlerinde yapılan kitap yakma gösterileri ve bütün İslam dünyasında yapılan şiddet gösterileri 1930'lardaki yasaklanan kitapların faşistçe açıkhavada yakılması olaylarını Batılı zihinlerde çağrıştırmıştır.[13]

---

[12] 15 Şubat 1989'da *New York Times*, Tahran radyosunun Ayetullah Humeyni'nin Salman Rüsti ve kitabın yayımcılarını, Viking Peguin, işaret ederek "tüm Müslümanlardan onları nerede bulurlarsa idam etmelerini" talep eden alıntısını bildirmiştir. Humeyni, emrini yerine getirirken öldürülen kişilerin şehit sayılacağını söylemiştir.

[13] Salman Rushdie, "The Book Burning", *New York Review of Books*, 36 (3) (2 Mart 1989). *The Guardian*, 19 Şubat 1989'daki olayların genel bir görüntüsünü sunmuştur. Şu siteden ulaşılabilir: *http://observer.guardian.co.uk/race/story/0,11255,603760,00.html*

On yıl sonra terörist şebekelerin Avrupa boyunca bilinen küçük mescitlerde yuvalandığı korkusu Avrupa'yı sarmıştır. 11 Eylül 2001 terörist saldırılarını gerçekleştirenlerden biri olan Muhammed Atta, Hamburg'daki Kudüs mescidine bir dönem devam etmişti. Bu mescidin, el-Fazizi soyadıyla bilinen "Hıristiyan ve Yahudilerin boğazları kesilmeli" diye bağıran Fas asıllı imamını ön plana çıkaran bir teyp kasetini Alman polisi bulduğunda söz konusu mescide devam eden yedi kişi terör suçlamasıyla tutuklanmıştır.[14] Silah taşıdığı için suçlu bulunan ve terörist eylemler planladığından şüphelenilen 34 yaşındaki İsveçli bir Müslüman'ın Londra'daki Finsbury Park Camii ve onun ateşli imamı Ebu Hamza ile irtibatlı olduğu ortaya çıkmıştır.[15] Ayakkabı bombacısı Richard Reid ve 11 Eylül saldırısı sorumlularından Zekeriya Massuri de Finsbury Park Camii ile irtibatlıydı. Tıpkı Türkiye'de meydana gelen adam öldürme olaylarıyla suçlandığı için Kasım 2004'de[16] Türkiye'ye iade edilen sözde Köln halifesi Metin Kaplan gibi Ebu Hamza da Avrupa'ya yönelik yeni bir cihat hazırlığı içinde olunduğundan korkanlar için sembolik bir figür haline getirilmiştir. Bununla birlikte Avrupalı Müslümanların büyük ekseriyeti Hıristiyanlar kadar bu din adamlarının atıp tutmalarını şiddetle reddetmektedir.

Müslüman ana görüş, seçmenlerin oylarıyla kamu kurumlarına seçilen sivil ve siyasi figürler, tüm seçmenlerden destek alan partiler ve ulusal ve toplumsal Müslüman kuruluşlarının liderleri tarafından daha iyi temsil edilmektedir. Bu yüzden onların görüşleri ve politikaları bu çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. İslam ile uyuşma veya diğer bir deyimle İslam'ın Avrupa'ya intibakı müzakerelerinde Avrupalı Müslümanlar gerekli partnerler/ortaklardır. Siyasi ve sivil Müslüman liderler bu süreçte kritik rol

14 "Imam at German Mosque Preached Hate to 9/11 Pilots", *New York Times* (16 Temmuz 2002).

15 *Dogens Nyheter* (17 Kasım 2003).

16 İngiliz yasalarına göre, ancak eğer ABD ölüm cezası vermemeye razı olmazsa Ebu Hamza ABD'ye iade edilebilir. Bu yazı kalem alınırken Ebu Hamza, adam öldürme suçundan Londra'daki Belmarsh hapishanesinde tutuluyordu.

oynayacaktır. Demokrasiler, yeni sosyal grupların iddia ve ihtiyaçlarına yanıt verme ve söz konusu iddiaları temsil eden yeni elit kesimleri entegre etme kapasiteleriyle test edilir. İslam'ın intibakı konusundaki öneriler kısmen çözümler ileri süren/üreten hükümetlerin yeteneğine, kısmen de Müslüman elitin, çatışmanın çözümü konusundaki çabalarına bağlıdır.[17]

Avrupa'nın siyasi Müslüman eliti Avrupalı hükümetlerden ne istiyor? Avrupa'nın sivil ve siyasi Müslüman liderleri mühendis, doktor, soysal çalışmacı, avukat, profesyonel meslek sahibi veya işverendir. Bu kitaba başladığımda, şöyle veya böyle bir şekilde Avrupa'da yaşamayı seçen, sivil ve siyasi yaşamla ilgilenmek suretiyle Avrupa normlarını ve kurumlarını kabul ettiklerini ima eden Müslümanların "medeniyetler çatışması" teziyle, Avrupalılar tarafından kendilerine atfedilen görüşleri hiçbir şekilde paylaşmadıklarını görmek beni şok etmişti. Müslüman liderler Avrupalı değerlere ne kadar bağlıdır? Çatışmanın tozunun artışının İslam'ın intibakı üzerinde yoğunlaştığını nasıl izah edebiliriz? Bunlar, bu kitabın yanıt aradığı sorulardır.

Liberal ve Liberal Olmayan Hıristiyanlar

Tanınma/kabul edilme için Müslümanların iddiaları tarafından fitillenen "uygulama çatışmalarını," Hıristiyan Kiliselerin reaksiyonunu tartışmaksızın müzakere etmek mümkün değildir.[18] Avrupa'daki kamusal hayatın seküler olduğu şeklinde oldukça popüler bir safsata vardır. Bilakis, Avrupa devletleri dini okulların devlet tarafından finanse edilmesinden vergi yardımına, kiliselerin devlet tarafından onarılmasından din adamlarının maaşına

[17] Bir literatür araştırması için bkz, John Higley ve Michael G. Burton, "The Elite Variable in Democratic Transitions and Breakdowns", *American Sociological Review*, 54 (1) (1989), 17–32.

[18] 'Pratiklerin çatışması" terimini Bhikhu Parekh'in "Comments" adlı yazısından ödünç alıyorum. *The Spiritual and Cultural Dimension of Europe*'da reaksiyon grubu Avrupa Komisyonu Başkanı tarafından başlatıldı ve Beşeri Bilimler Enstitüsü tarafından koordine edildi. Vienna/Brussels (Ekim 2004).

kadar Hıristiyan kiliselerine asırlardır çeşitli ayrıcalıklar tanımaktadır. Avrupalıların çoğu, mezarlıklardan kiliselere ve din adamı yetiştirilmesi konusuna kadar dini ihtiyaçların kamu tarafından sağlanması hususunda devlete bağlı olmaya alışkındır. Mevcut politikaların taraflılığı, göçmen dinlerin farklı uygulamalarının artan görünürlüğü ile farkına varılır bir hale gelmiştir.

Bununla birlikte Müslüman liderler tüm alanlarda eşit muamele görme hususu üzerinde fazlaca durma ve ısrarcı olma konusunda genel olarak gönülsüzdür. İslami bir tatil olan Ramazan Bayramının oldukça uzun olan resmi Alman tatilleri listesine eklenmesi gerektiğini ilk defa ileri süren/gündeme getiren Alman Yeşiller Partisidir. Ancak diğer partiler bu teklife alaycı bir şekilde yanıt vermiştir.[19] Konuştuğum sadece birkaç Müslüman lider tatil denkliğinin, uğruna mücadele edilmeye değer olduğunu düşünmektedir. Bayram gününün kişisel tatil olarak kabul edilip bu günde Müslümanların işe gitmemeleri konusunda onlara iş güvenliği sağlanmasını, Müslümanların çoğu yeterli görmektedir. Mevcut durumda Hıristiyanların da Müslüman tatillerini izinli geçirmelerini önermek, Hıristiyan-Müslüman ilişkileri için yararlı/verimli değildir. Oldukça iyi eğitimli göçmenlere karşı gittikçe yaygınlaşan istihdam ayırımcılığıyla açık-seçik bir şekilde yüz yüze olunduğu günümüzde, Hollanda hükümetinin ayırımcılık karşıtı yasaları daha da kuvvetlendirmesi gerektiğini önerdiğimde, Hollandalı bir Müslüman parlamenter "Hıristiyanların Müslümanların haddi zatında çok fazla hak elde ettiklerini düşündükleri bir zamanda Müslümanların ayırımcılık kurbanı olduğu yönünde bir teklifte bulunmanın doğru olmayacağını" bana söyledi.[20]

Devletin tarafsızlığının imaları ve farklı dini geleneklere eşit muamelenin nasıl mümkün olacağı hakkında geniş tabanlı bir kamusal tartışmanın acil gerekliliği konusunda bu husus güzel bir örnektir. Bununla birlikte Müslüman liderlerin temel ilgi konusu,

[19] "Grüne fordern gesetzlichen Feirtag für Müslime", *Die Welt* (16 Kasım 2004), 1.

[20] Mülakat 68, The Hague (27 Kasım 2003).

İslam'ın medya ve politikacılar tarafından ısrarlı bir şekilde yanlış karakterize edilmeye devam edilmesi, Müslümanların dini kurumlarını destekleme konusunda kamu yararını gözeten bir politikanın olmayışı ve Müslümanların da Avrupalı olduğu yönünde genel bir kabul eksikliğinin bulunmasıdır.

Avrupa'nın Yeni Dinsel Uyanışı?

Avrupa İslami uyanışın/canlanmanın merkezi mi olmaktadır? Gilles Kepel ve Tarık Ramazan'ın her ikisi de böyle olduğunu düşünmektedir. Kepel, Avrupa'daki yeni Müslüman kurumları İslam'ın küresel yayılmasının vasıtaları olarak görmektedir. Fuad Ajami daha alarm verici sonuçları önceden görmek suretiyle benzer bir görüşü ifade etmektedir.[21] Bununla birlikte Ramazan, İslam'ın Avrupa'da yeniden canlanmasının vuku bulacağını ileri sürmektedir. Çünkü ona göre Avrupalı Müslümanlar, İslam dünyasındaki uygulamaları karakterize eden etnikleştirilmiş doktrin ve ritüellerden azade bir şekilde "saf iman" olan İslam'ı geliştirme konusunda özgürdür.[22]

Avrupa'da dinsel bir reform ve canlanma yönünde bir eğilim var. Ancak bu eğilim, Kepel ve Ajami tarafından atfedilen veya Ramazan tarafından ümit edilen tutarlılıktan yoksundur. Onun vasıtaları Kur'an çalışma grupları ve toplu Kur'an tercümesi projeleridir. Bu hareket daha çok maneviyatı talep ettiklerini söyleyen mühtedileri ve Müslüman anne-babadan dünyaya gelen gençleri cezb etmektedir. Bazı gruplar kadınları ve homoseksüelleri bile hoş karşılamakta ve kadınların erkeklere namaz kıldırmalarına izin vermektedir. Geleneksel zihniyete sahip olanlar çoğunluktadır. Ancak onlar da genel olarak İslam'ın reforme edilmesi ve kadınların durumunun tekrar ele alınması gerektiğini kabul etmektedir. Dinsel hukukun/şeriatın anlamı ve uygulanmasını, aklı

[21] Fouad Ajami, "The Moor's Last Laugh. Radical Islam Finds a Haven in Europe", *Wall Street Journal* (22 Mart 2004).

[22] Tariq Ramadan, *Western Muslims and the Future of Islam*, New York: Oxford University Press, 2004, 225.

kullanarak yeniden yorumlama uygulaması olan içtihat, inançlarını, entegre olmuş yaşam tarzları ve profesyonel mesleklerle köprü yapmak isteyen kendinden ılımlı ve ilerici Müslümanlar için can simidi olmuştur.

Müslüman ülkeler kısmen geleneksel görüşe sahip imamlar tedarik etmek ve Avrupa'nın büyük şehirlerinde cami yapılmasını finanse etmek suretiyle Avrupa'nın Müslümanlarını kontrol etmeye gayret sarf etmektedir. Mahalli cami dernekleri kök ülkelerdeki medreselerde yetişen imamlardan eksiklerini giderme yoluna gitmektedir. Diğer durumlarda ise Suudi Arabistan, Libya veya Pakistan'dan bağışta bulunan kişiler bağışlarıyla birlikte Avrupa'ya imam da göndermektedir. Türk Dışişlerinin bir parçası olan Diyanet, Avrupa hükümetleriyle yaptığı anlaşmaya göre Avrupa'da yaklaşık 1200 imam görevlendirmiş durumdadır. Bu imamlar eğitimlidir ve İslami sebeplerle halkı tahrik etmemektedir. Ancak onlar nadiren Avrupa ülkelerinin dillerine aşinadır ve bundan dolayı da onlar cami yönetimlerini devralan genç profesyoneller tarafından artan bir şekilde yetersiz manevi liderler olarak görülmeye başlanmışdır.

İster özel ister hükümet kontrolünde olsun yabancı sermaye günümüzde Avrupalı Müslümanlar tarafından artık arzu edilmemekte ve yabancı imamlar genç nesille kolay bir şekilde iletişim kuramamaktadır. Bununla birlikte Avrupa devletleri boşluğu doldurmak için çok az şey yapmaktadır. Evde yani Fransa'da yetişen imam ihtiyacını karşılamak amacıyla Fransa hükümeti imam yetiştirme programları geliştirmek için Müslüman konsillerle birlikte çalışma girişimlerinde bulunmaya başlamıştır. Hollanda hükümeti tüm imamları, görevleriyle ilgili Hollanda kanunlarının veçhelerini ve Flamenkce'yi öğreten akültürasyon[23] programlarına katılmalarını zorunlu tutmaya başladı. Amsterdam Üniversitesi, din işleriyle ilgili bir sertifika vermeye götürecek olan bir prog-

23 Bir kültürün başka bir kültürden aldığı tesir.

ram başlattı. Danimarka, "İslami misyonerler" olarak tanımladığı yabancı imamlara vize vermeyi durdurdu. İsveç ve İspanya cami yapımı için mütevazi bütçeler ayırma ve azınlık inançları için öngörülen genel bir politika bağlamında İslam'ı entegre etme yönünde adımlar atmaya başladı. Belçika ve İsveç bazı imamların doğrudan veya dolaylı olarak maaşlarını vermeye başladı. Ancak bunlar küçük adımlardır. Genel olarak Avrupa hükümetlerinin İslam'ı cesaretlendirmeye isteksiz göründükleri bir vakıa olmaya devam etmektedir. Öyle ki bazı kurumsallaşmış siyasi partiler Avrupalı Müslümanların dinsel ihtiyaçlarının meşruiyetini sorgulamaktadır. Alman Hıristiyan Demokrat Partisinin içişleriyle ilgili sözcüsü Wolfgang Bosbach "Almanya'nın bir İslam ülkesi değil, Hıristiyan bir ülke olduğunu ve İslam'ı Alman toplumuna intibak ettirme konusunda herhangi bir zorlamanın yapılmaması gerektiğini"[24] ifade etmektedir. Bu oldukça aşırı bir duruştur. Ancak İslam'ın bir çeşit entegrasyonunu, intibakını veya asimilasyonunu mütalaa etmeye arzulu olanların arasında bile hiçbir şekilde bir gaye birliği söz konusu değildir.

Entegrasyon terimi her iki taraf için alma ve verme sürecini ima etmektedir. Asimilasyon göçmenlerin kendilerini bulundukları yere göre ayarlamaları gerektiğini ileri sürer. Eğer amaç birlikte yaşamak veya göçmen dinlere ve onların uygulamalarına basitçe tolerans gösterilmesiyse, o zaman ayar sorumluluğu pratikte Avrupa toplumu üzerine düşmektedir. Avrupa'da dünyaya gelmiş veya göçmen kökenli bazı Müslüman politikacılar, çatışmaları çözme ve anayasal değerlerle ilgili ilkeler üzerinde asgari bir mutabakatın olması gerektiğini ileri sürmektedir. Diğerleri ise daha çok sosyal bağların ve uyumun derinliği konusuyla alakadar olmakta ve toplum için bir kaynak ve sosyal dayanışma için bir gereklilik olan değerlere bağlılık üzerine odaklanmaktadır. İlginç bir şekilde, konuştuğum insanların çoğu "ayrı alan düzenlemeleri" veya

[24] Deutsche Welle, (21 Nisan 2004), (*www.dw-world.de*). Makale, Andreas Tzortzis tarafından yazıldı.

"çok-kültürcülük" olarak tasvir edilebilecek olan asgari çözümü reddetmektedir. Onların bu reddetmeyle ilgili nedenleri değişiklik arz etmektedir. Ancak Müslümanlar bu tür politikaların onları eşit haklardan yoksun bırakacağı, mahalli otoriteler, polis ve ulusal politikacılar tarafından haksız bir muameleye tabii tutulabilecekleri konusunda endişe duymaktadır. Diğerleri de çok-kültürcülüğün politik olarak Avrupa toplumlarında kabul edilebilir olmadığına dikkat çekmektedir.

Entegrasyonu meydana getiren/teşkil eden şeyle ilgili kapı eşiği yüksek veya alçak ayarlanabilir. Ancak pratikte onun, ayarlamanın hem Müslümanlar hem de çoğunluk tarafından yapılması gerektiği anlamına geldiği hususuna sadece birkaç kişi katılmamaktadır. Hıristiyan Demokrat Partiden seçilen Hollandalı bir parlamenter, Müslüman toplumda bir değişimin olması gerektiği konusunda samimiydi. O, Müslüman kurumlarda lider pozisyonunda kadın olmayışının eksikliğinden bahsetti. Dahası bu parlamenter, "paralel toplumlar" üzerinde son derece ihtilaflı olan bir Hollanda tartışmasına göndermede bulunarak, fark gözetmeyi tartışmanın yanlış olmadığını ancak Müslümanların saygı duyulma hakkına sahip olduğunu söyledi. Siyasiler İslam'ı "gerici bir din" olarak tasvir etmeye başladıklarında sınıra ulaşılmış olunmaktadır.[25] Bu röportajdan beri Hollanda da yapılan kamusal tartışmalarda bu eşik ihlal edilmiştir.

Entegrasyonun nasıl başarılacağı üzerinde politika üretenlerin politikaların belirlenmesinde Müslümanları ortak olarak kabul etmeleri ve mevcut ulusal yapıların mutlaka değiştirilmesi hususunda bir diyalog kurulması gerekmektedir. Hiçbir öncül günümüzde Avrupalılar tarafından yaygın olarak kabul edilmemektedir.

[25] Mülakat 74, The Hague (2 Aralık 2003).

Bu Kitap Hakkında

Mülakatlar Eylül 2000 ve Şubat 2005 tarihleri arasında yapılmıştır. Avrupalı Müslüman azınlığın büyük bir kısmı bu altı ülkede yaşamakta ve altı ülkenin hepsi de İslam'ın Avrupa'daki varlığıyla ilgili tartışmaları yakında tecrübe etmektedir. Ayrıca bu altı ülke Kilise-devlet politikaları ve çoğunluk dinleriyle olan ilişkileri bakımından birbirinden farklılık arz etmektedir.

İsveç ve Danimarka ağırlıklı olarak Protestan ülkelerdir. Fransa büyük oranda Roma Katolik'tir. Almanya ise her iki inancı (Katoliklik ve Protestanlık) ana inançlar olarak kabul etmektedir. Britanyalıların yarıdan azı İngiliz Kilisesine tabidir. Britanya, dinsel amaç bağlamında dört ülkeye ayrılmıştır. İngiltere'de tesis edilmiş kurumsal bir kilise olan Anglikan Kilisesi veya İngiliz Kilisesi, birkaç ayrıcalığı olan İskoçya'da milli bir kilise, Prespiteryan Kilisesi ve Galler ve Kuzey İrlanda'da ise kurumsal kilise yoktur. Sadece İngiliz Kilisesi, Galler, İskoçya ve Kuzey İrlanda'yı hiçbir şekilde temsil etmeyen Lortlar Kamarasında otomatik olarak temsil edilmektedir. Hollanda ise bu grupta yer alan uzun bir dinsel çoğulculuk tarihine sahip tek ülkedir. Ancak burada bile kilise-devlet ayırımı ancak 1983'lere kadar geri gitmektedir.

Liderlere İslam, Avrupa'daki Müslümanların sorunları kaynakları ve tabiatı ile İslam ve Müslümanlarla ilgili politikaları hakkındaki görüşlerini sordum. İslam hakkında konuşurken, dine ve inanç kurumlarına işaret ediyorum. Müslümanlar, ya inançlarını uygulayan ya da aile kökeni itibarıyla Müslüman olan kişilerdir. Onların konularla ilgili görüşleri ve Avrupa'daki Müslüman pozisyonuyla ilgili çatışmalar ve İslam'ın entegrasyonu konusunda yaşanan zorluklar ileriki bölümlerde detaylı olarak betimlenmektedir.

"Müslüman" sıfatını, "Hıristiyan" veya "Yahudi" sıfatının kullanıldığı gibi inancı ve mirası tanımlamak için kullanıyorum. Şüphesiz ki bu esnek bir tanımlamadır. Bu çalışmaya katılanlar için

inancın ne kadar önemli olduğu konusunda herhangi bir ön varsayımda bulunmadım. Bu ülkelerin hepsi oldukça önemli derecede Müslüman azınlık barındırmakta ve Kilise-devlet işleriyle ilgili farklı yaklaşımlar sergilemektedir. Liderleri ve mülakat sorularının ardındaki düşünceleri ve prosedürleri seçmek için kullanılan metodoloji ek bölümünde detaylı olarak açıklanmaktadır.

Amacım sadece bir araştırma yapmak değil, aynı zamanda farklı görüşleri anlamak ve çözümler bağlamında birbiriyle örtüşen kaygı ve tercihleri teşhis etmekti. Bu çalışma fikirlerin ifade edildiği bir araştırmadan ziyade, Müslüman liderlerin görüşlerinden oluşan siyasi bir antropoloji olarak okunmalıdır. Bu Müslüman liderlere sorduğum sorular arasında İslam'ın Avrupa'da entegrasyonunun nasıl olacağı ve işlerin ne kadar kötü olduğu gibi konular da yer almaktadır. Keza onlara Avrupalı normlara göre kendilerini ayarlamaları için Müslümanların ne tür değişiklikler yapmaları gerektiğini de sordum. Netice olarak, Müslümanların Avrupa'da yüz yüze kaldığı temel sorunlar hakkında onların görüş ve düşüncelerini inceledim ve ortaya koydum. Mülakatların 1/3'ü yüz yüze kişisel görüşmeler yoluyla, kalanı da standart bir anket kullanılarak elektronik posta, faks veya telefonla yapılmıştır. Toplam 300'ün üzerinde mülakat gerçekleştirilmiştir.

Bu kitapta adları zikredilen kişiler büyük oranda isimsiz olarak zikredilmiş veya eğer görüş bildiren için uygunsuz bir durum söz konusu ise müstear isim kullanılmıştır. Kişilerin gerçek adlarını kullanarak onları naklettiğimde, nakledilen ifade ya kamuya mal olmuş bir ifadedir ve ben de onu bir kaynaktan naklediyorum veya söz konusu nakilleri o kişilere atfetmek için onlardan izin almışımdır. Bu anlaşmalar beşeri konularla ilgili araştırma politikalarına uygun olarak yapılmıştır. Bilgili okuyucu bazen isimsiz olarak kendisinden alıntı yapılan kişinin kimliğini tahmin edebilir. Örneğin sadece iki tane Fransız Müslüman senatör var ve ikisi de bayan. Bu gibi durumlarda bile nakil politikama bağlı kalmanın en iyisi olacağını düşündüm.

Okuyucular şu hususu akıllarından çıkarmamalıdır: Belirli bir çalışmanın temsilliği sorunu sık sık sorulursa o zaman örnek almayı arzu ettiğimiz nüfusun büyüklüğünü tahmin etmek zorunda kalıp kalmadığımızın ne anlama geldiğini değerlendirmemiz mümkün değildir. Avrupalı Müslüman liderlerin büyük bir bölümünün görüşlerini tasvir etmeye çalıştım. Benim tahminime göre bu çalışmada yer alan altı ülkede Müslüman inancına sahip veya Müslüman kökenden gelen, ulusal veya bölgesel sivil veya siyasi bir organizasyonda görev yapan benim seçilmiş veya atanmış lider tanımımı karşılayan 1500–2000 arasında kişi vardır. Ancak rasgele olarak içinden örneklerimi seçeceğim "Avrupa İslam'ında Kim Kimdir" tarzında bir rehber yoktur. Bundan dolayı parlamentoda, şehir meclislerinde ve siyasi partilerdeki Müslümanlardan konuşabildiğim kadar çok kişiyle görüşmeye çalıştım. Sivil kurumlardan, danışman gruplarından, cami derneklerinin yerel ve ulusal şemsiye kurumlarından ve inançlar arası diyalog gruplarından lider ve sözcülerle ve Avrupa'nın önde gelen bazı imam ve Müslüman din bilginleriyle görüşmeler yaptım. Onlar temsil ettikleri kurumlar adına değil, kendi adlarına konuşma ricasında bulundular. Bazen Hıristiyan dini liderler ve İslam'ın entegrasyonuyla ilgili konularla ilgilenen Müslüman olmayan siyasetçilerle de mülakatlar yaptım.

İzleyen bölümlerde ilkin Avrupa'nın yeni Müslüman elitini tasvir ediyorum. Günümüz ulusal Müslüman kuruluşları/dernekleri, daha önceki neslin İslam ülkelerinden devşirdikleri kuruluşların yeni elbiseler içinde doğrudan bir uzantılarıdır şeklinde yaygın bir yanlış anlayış vardır. İnancı, siyasi akıl hocalığıyla/danışmanlıkla birbirine bağlayan Müslüman kuruluşları çoğunlukla "Müslüman Kardeşlerin" ürünleri olarak tasvir edilmektedir. Ancak bu sıfat/etiket çok az ortak yönleri bulunan grupları ve bireyleri bir araya getirmektedir. Kepel'in işaret ettiği gibi Müslüman Kardeşle-

rin siyasi felsefesi Avrupalı Müslümanlar tarafından genel olarak kınanmaktadır.[26]

Doğru olmayan bir diğer varsayım ise, günümüz liderlerinin göçmen işçilerinin ilk taburlarının Avrupa'da dünyaya gelen çocukları olduğu hususudur. Yeni Müslüman dernekleri/kurumları çoğunlukla ailelerini geldikleri yerlerde bırakan göçmen ve göçmen işçilere yiyecek tedarik etmek için oluşturulan eski kurumlardan farklıdır. Günümüzün liderlerinin çoğu Avrupa dışında dünyaya gelmiş ve son dönemlerde Avrupa'ya göçmüş ve çoğu da sığınmacı/mülteci olan kişilerdir. 2. ve 3. bölümde onların anahtar siyasi konulardaki görüşlerini ve Avrupa'ya entegre olmuş İslam'ı nasıl görmeyi arzu etiklerini detaylı olarak tasvir ettim. Ya asimilasyondan korktukları ya da İslam'ın sabitlemeyeceğini düşündükleri için çoğunluğu İslam'ın entegre olamayacağını veya olmaması gerektiğini düşünmektedir. 4. bölüm siyaset yapıcılarının Müslümanların inançlarını ifa etme konusunda yüz yüze oldukları sorunlara çözümler bulmada başarısız olduğu üç örneği tasvir ediyorum. Bunlar; Bu kişiler, Müslümanların dinsel öğretilerine göre gömülebilecekleri mezarlıklar oluşturma, dinsel kurallara göre hayvan kesiminin ve helal sertifika verilmesinin önündeki engelleri kaldırma konularındaki başarısızlık ve imam yetiştirmek için resmi olarak kabul edilen programlar/bölümler oluşturulması yönündeki çabaların çökmeye yüz tutmasıdır. 5. bölümde dinsel konularda devletin tarafsızlığı konusunda mevcut kilise-devlet düzenlemeleri tarafından ortaya konan engelleri açıklıyor ve üç monoteist inanç –Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam- arasında dinlerarası diyaloga İbrahimi yaklaşım konusunda Hıristiyan kiliselerinde yaşanan çatışmaları tartışıyorum. Son olarak 6. bölümde de Avrupa'da çok-kültürlülük ve İslam'ın cinsiyet siyaseti konuları tartışılma konusu yapılmaktadır.

[26] Kepel, age., 253-5. İslamcı gruplar İnternette kolayca bulunabilir. Ancak bu gruplara gerçekten ulamak oldukça zordur. Bkz., http://www.ummah.org.uk/ikhwan/index.html.

Bölüm I

Avrupa'nın Yeni Müslüman Siyasi Eliti

Farah Kerimi, Hollanda'ya geldikten on yıl gibi bir süre sonra Yeşiller Partisini temsilen 1998'de Hollanda alt parlamentosu olan Tweede Kamer'e seçilen İranlı bir siyasi mültecidir. Bir öğrenci olarak o, 1979'daki İran devriminde yer aldı. Ancak yeni İslami hükümet dini kuralları halka dayatmaya başlayınca, onun ulusal demokratik bir devrim ümitleri birden ortadan kayboldu. Üniversitelerde ve kamusal yaşamda kadınlar erkeklerden tecrit edildiler. Şah'ın dayatmacı Batıcılığını protesto etmek için bayan devrimcilerin taktığı başörtüsü zorunlu hale getirildi. Şimdi dönüp baktığında Kerimi, İslami öğrenci hareketine katıldığında din konusunda oldukça saf/toy olduğunu fark ettiğini söylüyor. "İslam'ın iyi olduğunu düşünüyorduk. Çünkü o en azından bizim kültürümüzdü".[27] Şimdi ise Kerimi Hollanda'daki Müslüman toplumun muhafazakârlığından endişe ediyor ve göçmen kurumlarının yaşlılar tarafından idare edildiğine işaret ediyor.

[27] Mülakat 72, Amsterdam (1 Aralık 2003).

Aynı zamanda Kerimi Hollandalı politikacıların birtakım popüler olmayan politikaları finanse etmek gerektiğini halka açıklama cesareti gösterememelerinden dolayı hayal kırıklığı duymaktadır. İslami okullar veya imam eğitimi veren okullar için kamu fonu ayrılmasının, Suudi Arabistan ve Türkiye gibi ülkelerin Müslüman topluma etki etmelerini önlemek için gerekli olduğunu da ifade etmektedir. Ancak rasyonel bir tartışmanın şartları kötüleşmektedir. Kerimi, 21 yaşındaki oğlunun tecrübeleri vasıtasıyla Müslümanlara yönelik halkın tutumunda çok sert bir değişim olduğunun farkındadır. Kerimi oğluna "onlar beni bir Müslüman olarak görüyor. Bu yüzden ben de bir Müslüman olmalıyım" diye söylediğini ifade etti. Kerimi Hollanda'daki mevcut siyasi iklimin aptalca olduğunu düşünüyor (*aptalca nitelemesini kasten yapıyor*). Çünkü ona göre bu iklim tüm taraflara aşırı olma noktasında cesaret vermektedir.

Fatih Alev, kendisiyle mülakat yaptığımda bir Danimarkalı Müslüman Öğrenci Konseyi başkanıydı. Kopenhag'da şehrin iç mahallelerinde bulunan küçük bir cemaatin imamı olarak hizmet ediyordu. Konuşmalarımızda Fatih, kendini hem atalarının geldiği yere hem de Danimarka'ya ait bir kişi olarak tanımladı. Göçmen Türk işçileri grubuna ait olan Fatih, Danimarka'da dünyaya geldi ve burada üniversite eğitimi gördü. Kadın-erkek herkese, Danimarkalıları karakterize eden siyasal ve sosyal anlamda eşit olarak yaklaşıyor. Danimarka'ca vaaz yapıyor ve kayda değer bir istisna hariç, Danimarkalı olmayı da içine sindiriyor. O, Danimarkalıların maneviyatlarını kaybettiğini düşünüyor. Ona göre Danimarkalıların göçmenlere karşı son derece hoşgörüsüz olmalarının temel nedeni, bu kayıptır. İnanç ve maneviyat konusunda Danimarkalıların raflarının boşaldığını ve boşalan bu rafları yabancı korkusuyla doldurduklarını" ifade etmektedir.[28] Fatih Müslümanların varlığının, dinle ilişkilerini yeniden düşünme konusunda Danimarkalılara meydan okuyacağını ümit etmektedir.

[28] Mülakat 3, Kopenhag (5 Eylül 2003).

Fatih vaktinin çoğunu inançlar arası diyalog, İslami eğitim ve teolojik canlanmayla ilgilenen gruplara ayırmaktadır. O, güçlendirilmiş ayırımcılık karşıtı politikaların Hıristiyanlarla eşitlik ölçüleri bağlamında ilişki kurma konusunda Müslümanlara yardımcı olacağını ileri sürmektedir. Bununla birlikte Avrupa Birliğinin ayrımcılık karşıtlığıyla ilgili kurallarının homoseksüellere karşı ayrımcılık yapmaktan dinsel kurumları alıkoymayacağı şeklinde yorumlanabileceğini söylediğimde, Fatih son derece şaşırmıştı. Kadınların da imam olabileceğini ileri sürme konusunda Fatih oldukça şüpheliydi. Çünkü o Kur'an'ın kadınların namazda ancak kadınlara imam olabileceği konusunda son derece açık olduğunda ısrar etmektedir. Ancak başkanlığını yaptığı öğrenci birliğinden iki genç hanım onun yanında sesli olarak kadınların da imam olabileceğini söyleyerek onunla aynı fikirde olmadıklarını gösterdiler.[29] Namazda erkeklere imamlık yapma konusunda kadınların yeteneği, bu konuşmanın meydana gelmesinden beri kamusal bir tartışma konusu haline gelmiştir.[30]

İslam, günümüzde Avrupa'da en büyük azınlık dinidir. Protestan Kuzey Avrupa'da Katoliklerden daha çok Müslüman, Katolik güneyde ise Protestanlardan daha fazla Müslüman vardır. Avrupalı Müslümanlar Avrupalı Yahudileri kat kat aşmış durumdadır. Hala İslam'ın yeri konusunda sürekli bir münakaşa varken, dinle ilgili mevcut kamusal politikalarla ilgili birkaç değişiklik yapılmıştır. İslam'la yüz yüze gelindiğinde bazı Avrupalılar Hıristiyanlığın önceliğini yeniden iddia etmek suretiyle yanıt verirken, diğerleri temel bir Avrupa değeri olarak sekülarizme bağlılığı öne çıkarmaktadır.

[29] Daha sonraki mesajlaşmalarımızda Alev, benim konuşma tarzıma itiraz etti ve kadınların benimle aynı görüşte olmadığını ve olamayacağını ileri sürdü. Benim notlarım ise tam tersini söylemektedir.

[30] Amerika temelli bir grup Müslüman feminist, Virginia Commonwealth Üniversitesi'nde İslami Araştırmalar profesörü olan Aminah Wadud'un imamlığını yaptığı cemaatle kılınan namaz organize etmek suretiyle hem muhafazakâr hem modernist Müslüman liderlerin öfkesine neden olmuştur. "Muslim Group Is Urging Women to Lead Prayers", *New York Times* (18 Mart 2005).

Biri sol görüşlü bir parlamenter, diğeri imam ve üniversite öğrencisi olan Kerimi ve Alev Avrupa'nın büyüyen yeni Müslüman elitinin bir parçasıdır. Onlar meşguliyetleri ve yeteneklerinden dolayı siyasi ve sivil kurumların en tepesine yükselen/çıkan eğitimli ve yetenekli genç insanlardır. Onların başarıları ve ılımlılığı Avrupa'nın İslamlaşmasıyla ilgili mevcut panik ortamının ciddi yanlış bilgiden kaynaklandığını ortaya koymaktadır.

Yeni Çizgi ve İkinci Nesil

Avrupa'nın Müslüman liderleri kim? Bu konuda en önemli bulgum, Müslüman arka plana sahip seçilmiş temsilciler veya Müslüman kurum ve grupların liderleri olan mevcut siyasi liderlerin, kendilerinin bizzat göçmen olduklarıdır. Onlar tipik olarak, Avrupa normları ve dilleriyle kültürlendikleri için ana gövde siyasetin tepesine yükselen göçmen işçilerin önceki nesillerinin torunları değildir. Bazıları bunu (bu başarıyı) kazanmaya muvaffak oldu ancak çoğunluk Avrupa üniversitelerinde öğrenimlerini sürdürmek için genç yetişkin olarak Avrupa'ya gelen veya tecrübeli siyasi eylemci ve çoğunlukla siyasi sığınmacı olarak Avrupa'ya varan kişilerden oluşmaktadır.

Genel kanaat şudur: Siyasi entegrasyon görevini üzerine alanlar, göçmenlerin Avrupa'da dünyaya gelmiş evlatlarıdır. Bununla birlikte bu durum Avrupa'daki yeni Müslüman siyasi elitle ilgili kesinkes doğru değildir. Bunun bir nedeni, göçmenlerin yerli evlatlarının vatandaşlık konusunda otomatik bir iddiaya sahip olmaması ve ilk nesli aksayarak yürüten aynı yasal engellerden muzdarip olmalarıdır. Nesilsel etiket sadece mecazi bir anlama sahip olmaya yol açmaktadır.

Müslüman liderler genel olarak Avrupa'nın Müslüman politikalarında "yeni hat" olarak tasvir edilen şeyle kendilerini özdeşleştirmektedir. Eski hatla farklılığın ne olduğunu sorduğumda bu yeni hat, ulusal politikalar üzerine odaklanma, etnik ve dini farklılıkları hesaba katmadan Müslüman birliği üzerinde ısrar etme,

profesyonellik hakkında belirli beklentilere sahip olma ve ulusal siyasi söylemin kurallarıyla oyunu oynama olarak tarif edildi. İlave olarak yeni kurumlar çoğunlukla işlerini, eski göçmen kurumlarında normal olduğu üzere köken olarak ait oldukları ülkenin dilinden ziyade ulusal dilde -Danimarka'ca, Almanca veya Hollanda'ca – yürütmeye başladılar.

Göçmen toplulukları üzerine araştırma yaparken sosyal bilimciler gördükleri şeye siyasi meşguliyetin ve sosyal kimliğin milliyet ötesi şekillerinin yeni gerçekliği olarak müracaat ederler. Bu konudaki anahtar kavramlar "diyaspora toplulukları", melezlik", "ulusallık sonrası vatandaşlık", ve "ulusallık ötesi kamusal alan"dır. Antropolog Pnina Werbner, Manchester'li Müslümanların kollektif kimliğini "tahayyül edilmiş diyaspora" olarak tasvir eder ve küresel bir mit olan ulusallık ötesi İslam toplumu/ümmet anlayışını, yeni Britanyalı-Müslüman-Pakistanlı ben anlayışının merkezi bir özelliği olarak teşhis eder.[31] Diyaspora, köken itibarıyla ait olunan ülkenin kültürel kimliklerini, dilini ve öz kültürünü muhafaza eden bir sürgün toplumudur. Diyasporada yaşayanlar siyasi sürgün tecrübeleri vasıtasıyla veya köken olarak ait oldukları ülkenin politikalarıyla ilişki kurarak siyasetle ilgilenirler.

Göç/göçmenlikle ilgili ekonomik teoriler daha ziyade ekonomik hesaplamalara dikkat çeker. Kültürel köksüzlük ve angajman maliyetli işlerdir. Göçmenler rasyonel olarak bölgesel eğilimlerini asgariye indirmeye teşebbüs edecekler ve bunun yerine, yeni ekonomik fırsatlar peşinde göçü kolaylaştırmak için küresel hısımlık ağları geliştirmeye yatırım yapacaklardır.[32]

---

31 Pnina Werbner, *Imagined Diasporas Among Manchester Muslims*, Oxford: James Currey, 2002. Milli ve milletlerarası kimlik ifadeleri hakkında Fransız Müslüman müzakerelerin yorumu için bkz. John R. Bowen, "'Islam in/of France: Dilemmas of Translocality". 13. Uluslararası Avrupalılar Konferansında sunulan bir bildiri. Chicago (14-16 Mart 2002).

32 Uluslarötesi teorinin çoğu uygulamalarının samimi fakat eleştirel bir inceleme için bkz. Steven Vertovec, "Conceiving and Researching Transnationalism", *Ethnic and Racial Studies*, 22 (1999) 2:447–62.

Bununla birlikte Batı Avrupa ülkelerinin hükümetlerinde ve kamuoylarında etnisitesi azaltılmış ulusal bir Müslümanlar toplumunu temsil ettiğini iddia eden geniş tabanlı ulusal Müslüman kurumların ortaya çıkışı, bu beklentilerle çelişmektedir. Avrupa'da İslam'ı temsil etmeye yönelik mevcut gayretler dikkat çekecek derecede ulusaldır.

Bazı açık nedenler kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. "Ulusal ötesi kimlik formasyonu" veya "diyasporik kimlikler" gibi kavramlar ana gövde siyasi kuruluşlara katılan ve ulusal politikalara iştirak etmeyi tercih eden belediye encümen üyeleri ve ulusal parti üyeleri söz konusu olduğunda fazla bir anlam ifade etmemektedir. Hatta nihai amaç, dış politikayı değiştirmek olduğundan, örneğin Filistin sorunu gibi konularda vasıtalar ulusaldır. Netice itibarıyla hem Avrupalı hem de Müslüman olmanın mümkün olmadığı anlamına gelen yabancı düşmanlığı idraki, Müslümanları bu ikisinin bir arada olabileceğini ispat etmeye/göstermeye davet etmektedir.

Müslüman eylemciler, Avrupa topraklarında İslam'ın kök salması yönündeki çabaları, bir "kültürel melezlik" örneği olarak betimlendiğinde bundan hoşnut olmamaktadır. Pek çok Müslüman için İslam'ın aslında Avrupalı bir din olduğunu göstermek son derece önemlidir. Artık hemen hemen her toplantıda katılımcılardan biri mutlaka tarihe müracaat etmektedir. Özellikle de tarih, çağdaş münakaşanın/tartışmanın bir noktasını kanıtlamak için seferber edildiğinde bu durum, daha fazla söz konusu olmaktadır. Bundan dolayı tarihsel bir gözden geçirme gerekmektedir. Kurtuba halifeliği (929-1236) ve 1492'de sınır dışı edilmelerine kadar güney Avrupa'daki Müslüman varlığı ve Osmanlıların 1529'da Viyana'yı kuşatması gibi olaylar, İslam'ın Avrupalı kökenini ispatlamak için zikredilmektedir. Geçmişte ve günümüzdeki İslam'a dönmenin örnekleri İslam inancının Avrupa'ya yabancı olmadığını göstermek için artı deliller olarak kullanılmaktadır. İslam ve Hıristiyanlık arasındaki temasın Avrupa'nın kültürel ve siyasi tarihinin değişmez bir özelliği olacağı açık-seçiktir. Nitekim bu durum İngiliz,

Fransız ve Hollanda'nın sömürgeci imparatorluklarını karakterize etmektedir. Bununla birlikte İslam'ın global göç hareketlerinin bir sonucu olarak son 50 yıldır Avrupa'da hızla büyüdüğü bir gerçek olarak ortadadır. Şimdi göçmenler artık Avrupa'ya ait olmak istiyor. İslam ve Hıristiyanlık arasındaki husumet eski köklere sahiptir. Ancak günümüzdeki sorunların doğrudan kaynağı, Kilise-devlet ilişkileri bağlamında 20.yüzyılın sonlarındaki politikalar ve göçmen nüfusun Avrupa'ya intibakıdır.

Müslüman göçmenlerin erken dönem siyasi eylemleri, daha doğru bir şekilde ulusal sınırlar ötesi bir örgütlenme olarak tasvir edilebilir. Avrupa Bilim Kurumu tarafından organize edilen ve 1987'de yayımlanan mukayeseli bir çalışma, Avrupa göçmenler arasındaki örgütsel yapılaşmaların, göçmenlerin kalış süresinin uzunluğuyla belirlendiğini ve bunların kök ülkedeki/anavatandaki siyasi bölünmeleri kopya ettiğini ortaya koymuştur. Örgütsel eylemlerin tekerrür eden konuları ana yurtla akrabalık bağlarını korumak, dinsel dostluk ve göçmenlikle ilgili yasal ve pratik tavsiyelerden oluşmaktaydı.[33]

Bir ayağı köken itibarıyla ait olunan ülkede, diğeri de ikamet edilen ülkedeki etnik-kökene dayalı cemiyetler/örgütler (Avrupa'da) önemli rol oynamaya devam etmektedir. 25 yıl önce göçmen Türk işçileri tarafından kurulan ve günümüzde Kuzey Afrikalı göçmenleri de kapsamına almak için şubelere açmaya çalışılan *Türkischer Bund Berlin-Brandenburg* (TBB) adlı bir işçi federasyonu bu durumun tipik bir örneğidir. Fransa ve Hollanda'da Türk ve Kuzey Afrikalı göçmenler için benzer kurumlar/oluşumlar vardır. Bunların birçoğu ilk göçmen işçi dalgasına hizmet etmek için 1970'lerin sonunda oluşturulmaya başlandı. Avrupa ülkeleri genel olarak spor birlikleri de dahil kültür ve eğitim tabiatlı grupları maddi olarak desteklemektedir. Ancak onlar dinsel amaçlı kurumlara fon ayırmamaktadır. Fon ayırma usulleri *Anatolsk Kulturforening* (Dani-

[33] John Rex, Daniele Joly, Czarina Wilpert, *Immigrant Associations in Europe*, Aldershot: Gower, 1987.

marka) veya *Associaation Culturelle et Sportive Cappadoce* (Fransa) da olduğu gibi kurumların adlarında yansımasını bulmaktadır. Kültürel kurumlar çoğunlukla Cuma namazını ifa etmek için kültürel eylemler çerçevesinde kirası ödenen bir yer olan depo önü mescitlerdir. (Bunlardan) TBB gibi sadece bir kaçı çok amaçlı organizasyonlar için büyük ve elverişlidir.

Ulusallık sonrası vatandaşlık kavramı yaklaşık 10 yıl önce araştırmacılar arasından popüler olmaya başladı. Çünkü ulusal yetkiler ve bunların gelişmesi, Avrupa Birliği, herhangi bir üye ülkede tüm AB vatandaşlarının iddia edebileceği ortak haklar bağlamında bu kavram uluslararası insan hakları normlarının daha etkili uygulanmasında gözle görülür/fark edilir bir değişimi yakalamıştır.[34] Buna karşın ulus-devletin çöküşünün ve ulusal olmayan vatandaşlığın ortaya çıkışının dillendirilmesi, onun vaktinden evvel geliştiğini ortaya koymuştur. Avrupa devletleri göç kurallarını sıkılaştırdı ve kendi uluslarından olmayanların haklarını azalttı. Sığınmacı olarak Avrupa'ya gelenler için kamplar oluşturuldu ve göçmen kökenlilerden refah payı alanların çoğuna, düşürülmüş/azaltılmış özel mali sosyal yardım tahsis edildi. AB vatandaşlarının hakları genişletildi. Ancak bu haklar çoğunlukla üye ülkeler arasındaki sınırlar ötesi ekonomik işlemlere ve iş imkânlarına bağlandı. Dahası bu haklar AB pasaportu taşımayan bireylere tatbik edilmemektedir. Genel olarak Türk, Kuzey Afrikalı ve Uzak-Doğu Asya kökenli olan Avrupalı Müslümanlar bu kategoride yer almaktadır. Avrupa Adalet Mahkemesi (ECI) bazı işçi haklarını üçüncü ülke göçmenlerini de içine alacak şekilde genişletmeyi arzulamaktadır. Ancak yine bu haklar da çalışma hayatı ile ilgilidir ve sivil ve siyasi hakların eksikliğinden dolayı ortaya çıkan sorunları iyileştirmesi söz konusu değildir.[35]

[34] Yasemin Nuhoğlu Soysal, *Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe*, Chicago: University of Chicago Press, 1994.

[35] Virginie Guiraudon, "The Marshallian Triptych Reordered: The Role of Courts and Bureuchracies in Furthering Migrants' Social Rights", *Immigration and Welfare, Challenging the Borders of the Welfare State*, eds. Michael Bommes and Andrew

Müslüman parlamenterler, meclis üyeleri ve ulusal ve mahalli sivil liderler sonuçta entegrasyondan yanadır ve onlar global vatandaşlık ve ulus ötesi kimliklerle ilgili sol kanata/sola ait fikirler için çok az zaman ayırmaktadır. Aynı şekilde onlar muhafazakâr kâbusu olan İslamcı militanlar da değildir. Saygın bir orta-doğu uzmanı olan Fuat Ajami Avrupa'daki yeni Müslüman siyasi varlığının ortaya çıkışının karanlık bir tasvirini yapmaktadır. Ona göre, Avrupa'nın yeni Müslüman grupları, *Müslüman Kardeşler* ve diğer yasaklı kuruluşlardan olan Müslüman militanlar için sığınakdır. O, Müslüman dünyadan kovulan Müslüman radikallerin, insancıl himaye politikalarından dolayı Avrupa'da yeni barınak bulduklarını iddia etmektedir. Avrupa'da Müslüman nüfusun artmasıyla, Müslüman radikaller güç kazanmış ve Avrupa hükümetlerini etkiler duruma gelmiştir. Radikaller, Arap dünyasında yapmayı başaramadıkları şeyleri Avrupa'da başarmışlardır.[36] Niall Ferguson benzer şekilde Müslümanların demografik patlamasını Amerika ile Avrupa arasındaki genişleyen açıklığın bir kaynağı olarak görmektedir.[37] Bu tanımlamanın içini dolduran durumlar vardır. Örneğin, Londra merkezli bir din adamı ve *Muhacirûn* adlı bir militan grubun lideri olan Ömer Bekir Muhammed'e Suudi Arabistan'dan sınır dışı edildikten sonra 1985'de sığınma hakkı verildi. Ancak Ajami ve Ferguson, en abartılı rakamlarla Fransa'nın genel nüfusunun en az %10'unun ve İngiltere'nin %3.1'inin Müslüman olduğundan bahsetmeyi ihmal etmektedir. Daha da ötesi bu insanların yarısından azı seçimlerde oy kullanma hakkına sahiptir.

Ajami, Avrupa'nın yeni Müslüman liderlerinin genellikle Müslüman dünyadan Avrupa'ya gelen mülteciler olduğu konusunda

---

Geddes, London: Routledge, 2000.

36 Fouad Ajami, "The Moor's Last Laugh: Radical Islam Finds a Haven in Europe", *Wall Street Journal* (22 Mart 2004).

37 Niall Ferguson, "Eurabia?", *New York Times*, (4 Nisan 2004); "The Widening Atlantic", *Atlantic Monthly* (Ocak/Şubat 2005).

haklıyken, bu kişilerin politik imalarıyla ilgili ise haksızdır. (Doğrudur) onların çoğu siyasi mültecidir ve onlar bu arkaplanın şekillendirdiği görüşler ve değerleri ifade ederler. Bazen onlar Müslüman radikallerdir ancak çoğu mültecidir çünkü onlar (geldikleri ülkelerde) muhalifti ve demokratik hareketlere katılmışlardı. Müslüman liderler görüşlerini izah etmek için insan hakları söylemlerine müracaat ettiğinde geçmiş tecrübelere yaklaşmaktadır. Onların mevcut meşguliyetleri önceki siyasi taahhütlerinin bir devamıdır. İnsan hakları temelde siyasi bir inançtır. Çünkü kısmen de olsa Avrupa siyasetini planlayan/yapılandıran eski sağ-sol bölünmeler sistemi göçmenler ve göçmenlerin evlatları için uygun değildir.

Avrupalı siyasi partilerin Müslüman varlığına yanıtları, Müslümanların kurumsallaşmış partilerden rahatsızlığının ardındaki ilave bir faktördür. Göçmen ve Müslüman karşıtı hisler soldan sağa tüm siyasi yelpazede yaygın olarak bulunmaktadır. Sol, göçmenler için sosyal politikaları daha çok desteklemektedir.(Bu en azından geçmişte böyleydi). Ancak sol partiler Fransız sosyalistlerin durumunda olduğu gibi din adamı sınıfına muhaliftir ve dini can sıkıcı bir konu olarak görmektedir. Her ne kadar dine daha sıcak baksalar da sağcılar, Hıristiyan değerlerinin savunulmasına açık destek vermekte ve Müslüman karşıtı hislerini yüksek sesle dillendirmektedir. Bu tasvirin istisnaları vardır. Hollanda Hıristiyan Demokratları ve İngiliz Muhafazakârlar sağda, İngiliz İşçi Partisi, Fransız ve Alman Yeşiller Partileri ise solda yer almaktadır.

İğnenin Deliğinden Geçmek

Müslümanlar, gücü elinde bulunduran Avrupalı elit çevrelerde cidden yetersiz temsil edilmektedir. Bu kitabın kaleme alındığı esnada Avrupa'da 15 milyon civarında Müslüman nüfus olmasına rağmen, Avrupa'nın ulusal parlamentolarında 30'un altında Müslüman üye bulunmaktaydı. Kısıtlayıcı vatandaşlığa kabul kuralları, siyasi partilerin Müslüman seçmenleri görmezlikten gelmeye/önemsememeye devam edebileceği anlamına gelmektedir.

Büyük oranda farklı uyrukluğa kabul kurallarının bir sonucu olarak Avrupa ülkeleri arasında vatandaş olan Müslümanların oranı çeşitlilik arz etmektedir. Müslümanların oy kullanma ve seçilmiş görevliler olma yetilerini etkileyen düzenlemeler de çeşitlilik göstermektedir. Çoğu ülkede Müslümanların sadece %10-25'i oy kullanabilmektedir. Türk ve Faslıların %50'sinin vatandaş olduğu Hollanda ve Büyük Britanya iki istisna ülkedir.[38] Bazı durumlarda yerel nüfusun dörtte birini veya daha fazlasını oluşturan kendilerine vatandaşlık ve oy kullanma hakkı verilmeyen büyük orandaki mukim blokları, göçmenlerin ve ulusal olmayan/yurttaş olmayan evlatlarının oluşturduğu büyük kümelerle şehirlerde inkişaf etmektedir.

Vatandaş olmayanlar ulusal veya mahalli makam için aday olamaz ve genel olarak seçime de katılamazlar. Danimarka ve İsveç belirli ikamet gerekliliklerini yerine getiren yabancı ülke vatandaşlarına mahalli seçimlerde oy kullanma hakkı vermektedir. Bu ülkelerde, yurttaş olmayan şartlara uygun yasal mukimlerin üçte biri bu imkândan yararlanmaktadır. Danimarka'da oy kullanma şatlarını taşıyan 3.5 milyon sakin vardır. Danimarka'da ulusal seçimlerde oy kullanamayan 250.000 uzun dönemli Danimarkalı olmayan mukim bulunmaktadır. Danimarkalı Müslümanların sadece yarıya yakınının ulusal seçimlerde oy kullandığı tahmin edilmektedir. İtalya'da Müslümanların %10'undan daha azı oy kullanma hakkına sahiptir. Almanya'da ise 3.2 milyon Müslüman sakinden, 500 binden daha azı oy kullanma yaşına gelmiş ve vatandaşlığa kabul edilmiş yurttaştır.[39] Büyük Britanya'da dünyaya gelen tüm Bang-

[38] Yine güvenilir figürler bulmak zordur. Tahminler, *Intolerance and Discrimination Against Muslims in the EU: Developments Since September 11'* deki ülke raporlarına dayanmaktadır. Rapor, Uluslar arası Helsinki İnsan Hakları Federasyonu tarafından hazırlanmıştır. (Mart 2005).

[39] Deutsche Bundestag Antwort der Bundesregeriung auf die Grosse Anfrage der Abgeordneten Dr Jürgen Rütters, Ervin Marschewski, Wolfgang Zeitlmann, weiterer Abgeordneter und der Fraktion der CDU/SCU. Drucksache 14/2301, 08.11.2000, s.5.

ladeşli, Pakistanlı ve Hindistanların yarısı hatta yarıdan da fazlası vatandaştır ve bunların da 3/4'ü kendini milliyet olarak İngiliz, İskoç, Gallerli veya İrlandalı olarak tanımlamaktadır.[40]

Vatandaşlığa kabul kuralları genellikle ülkeden ülkeye değişmektedir. Hatta vatandaşlık kapısı açıldığı yerde bile vatandaşlığa giriş, başvuranların birikimlerini daraltan idari kurallarla sınırlandırılmaktadır. Örneğin bu durumda olan kişilerin sosyal yardım alması yasaklanmaktadır. Yine vatandaşlığa kabul için adayın minimum oranda para biriktirdiğini ve kendi sahip olduğu kültürden sıyrılıp uyruğunu kabul edeceği kültüre adapte olduğunu ispat etmesi gerekmektedir. Çoğu ülke, ilgili ülkede belirli bir dönem çoğunlukla 5 ile 10 yıl arasında yaşayan 18-23 yaş arası genç insanlar, daha rahat işlemler altında vatandaşlık talep ettiğinde, onlara son derece dar bir pencere açılmaktadır. Yani günümüz Avrupa'sında bu kişilerin kolayca vatandaş olması zorlaştırılmıştır. Fransa'da *Pasqua Yasaları* 1993'den itibaren Fransa'da doğan herhangi bir kimsenin otomatik olarak Fransız vatandaşı olmaya hak kazandığını ifade eden evvelki garantiyi ortanda kaldırmıştır. Yeni Alman vatandaşlık reformu yasalarının 1 Ocak 2000'de yürürlüğe girmesinden beri, Fransız ve Alman kuralları arasındaki fark da azalmıştır. Almanya'da takıntılı nokta anayasanın değerlerine bağlılığı kanıtlamaktır. Temel kanun, bir dizi Alman Müslüman kuruluşlarının üyeliğiyle uzlaşmayan bir gerekliliktir. Bir antropolog olan John R. Bowen, Fransız sivil görevlilerinin Müslümanların beş vakit namazlarına bağlılıklarını Fransız normlarını yetersiz özümsemenin kendiliğinden ortaya çıkan açık seçik bir kanıtı ve Fransız vatandaşlığına başvuran birinin bu başvurusunun geri çevrilmesin dayanağı olarak nasıl mütalaa ettiklerini ifade etmektedir.[41] Vatandaşlığa kabul için kendiliğinden ortaya çıkan elverişlilik ölçütü –sosyal destek ve ev yardımı da dahil kamusal destek alan her-

[40] Ulusal istatistikler, etnisite ve kimlik. *www.statistics.gov.uk/cci/nugget.asp?id=459*

[41] John R. Bowen, "Does French Islam Have Borders? Dilemmas of Domestication in a Global Religious Field", *American Anthropologist* 106 (2004) 4:43-55.

hangi birinin otomatik olarak diskalifiye edilebileceği anlamına gelmektedir. Çifte vatandaşlığa çoğunlukla izin verilmemektedir. Göçmenler, kök ülkelerinin vatandaşlığını ceza olarak kaybettiklerinde miras haklarını da otomatik olarak kaybettikleri için çifte vatandaşlık, pek çok göçmen için bir sorun oluşturmaktadır. Reformlardan beri vatandaşlığa kabul etme oranı Fransa'da ciddi olarak düşmüş ve Alman reformu ise onu destekleyenlerin umduğu ölçüde vatandaşlığa kabul oranını artırmamıştır.

Bu engellere rağmen, Avrupa Parlamentosu ve belediye meclislerindeki Müslümanların sayısı son yıllarda artış göstermektedir. Günümüzde Fransız Ulusal Asamblesinin tek Müslüman üyesi deniz aşırı bir yöredendir. Eylül 2004'de Müslüman kökenli iki kadın –Sosyalist partiden Bariza Kharia ve Yeşiller Partisinden Alima Boumediene Thierry- Fransız senatosuna seçilmiştir. Mülakatlarımı yaptığım dönemde İngiliz Parlamentosunda Muhammed Server ve Halid Mahmmud adlı iki Müslüman parlamenter vardı. 2005 seçimlerinde bunlara Sadik Han ve Shalid Malik adlı iki Müslüman daha eklenti. Bunların dördü de İşçi Partisindendir. Lortlar Kamarasında ise biri açıkça homoseksüel olan yedi Müslüman üye bulunmaktadır. Alman Bundestag/Parlamentosunda biri Yeşiller Partisinden, diğeri de Sosyal Demokrat Partiden, her ikisi de bayan olan iki Müslüman parlamenter vardır. İsveç Riksdagen/ Parlamentosunda ise Müslüman olan beş üye bulunmaktadır. 2005 Parlamento seçimlerinden beri Danimarka Parlamentosuna da (*Foleting*) üç Müslüman üye seçilmiştir. Hollanda Parlamentosunda ise (*Tweede Kamer*) ikisi Hıristiyan Demokrat Partiden toplam 7 Müslüman vardır.

Yüzlerce Müslüman belli-başlı Avrupa şehirlerinin belediye meclislerine seçilmiş ve her seçimde bunlara daha fazlaları eklenmektedir. Örneğin Berlin ve Rotterdam gibi bazı şehirlerde Müslüman seçmenler önemli olmaya ve şehir meclisi seçimlerini ciddi olarak etkilemeye başlamışlardır. Ancak ABD'deki Küba oylarıyla kabaca mukayese edildiğinde sadece İngiltere'de Müslüman oylar

ayrı ve önemli oy bloğu olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte Avrupa'nın diğer yerlerinde olduğu gibi burada da parti disiplini güçlüdür ve bundan dolayı da temsilciler özel bir takım isteklerin/ilgilerin sözcüleri olma konusunda serbest değildir. Parlamenterin öncelik verdiği politikalar hakkında sohbet ederken bir parlamenterin asistanının bana açıkladığı gibi "Müslümanların ayırımcılığa tabi tutulması ve mevcut durumları gerçekten zor konulardır".[42] Savunduğu görüşlerde ilerleme kaydetmek için partili arkadaşlarının desteğine ihtiyaç duyan pek çok Müslüman politikacı için İslam ve ayırımcılık ABD'de politikanın üçüncü yolu olarak adlandırılan "ona dokundun, artık sen ölüsün" sözünü çağrıştırmaktadır.

Yabancı Doğumlu Liderler Öncülük Etmektedir

Bu çalışmaya katılan Müslüman liderlerin yaklaşık %85-95'i yabancı bir ülkede doğmuş ve genç yetişkinken Avrupa'ya gelmiştir. Doğma-büyüme Avrupalı olanların oranı Büyük Britanya ve Hollanda'da diğer yerlerden daha yüksektir. Şüphesiz ki bunun da nedeni bu ülkelere toplu göçün daha erken başlamasıdır. Doğma-büyüme Fransız olan Fransız Müslüman liderlerin yüksek oranı –ki yarıdan fazladır- tablo 1.1 ve 1.2'nin üzerine bina edildiği anketleri yanıtlayarak geri gönderen Fransız deneklerin nispi gençliğini yansıtmaktadır. Diğer taraftan Fransız katılımcılar arasında vatandaşlığa kabul oranı, ankete katılanların gençliği ve eğitim oranlarının yüksekliği dikkate alındığında şaşırtıcı derece düşük görünmektedir. Örneğin diğer ülkelerden katılanların yaş ortalaması 40-42 olmasına karşın, Fransız katılımcıların ortalama yaşı 32 civarındaydı.

İsveç ve Hollanda'daki parlamenterlerin bir kaçı siyasi mülteci olarak bu ülkelere gelmiş, birkaç on yıl içinde vatandaşlık elde etmiş ve seçimlere katılarak devlet görevlisi olmuştur. Bu grup, bu iki parlamentonun en yetenekli genç üyelerinden bazısını içinde barındırmaktadır. Örneğin Hollanda Tweede Kamer'de Farah

[42] Mülakat 91, Paris (18 Kasım 2004).

Tablo 1.1: Ülkelere Göre Yurttaşlık ve Köken Oranları

İkamet Edilen Ülke	Yurttaşlık (%)	Yerlilik (%)
Danimarka	90.9	12.1
İsveç	95.5	4.5
Hollanda	100.0	26.1
Almaya	76.6	25.5
Büyük Britanya	96.8	16.1
Fransa	89.4	60.0

n=161

Tablo1.2: Siyasi Oryantasyona Göre İnancın Kişisel Önemi

	İslam önemli değil (%)	İslam bazen önemli (%)	İslam çok önemli (%)
Sağ	11.4	6.3	5.7
Merkez	31.4	53.1	64.8
Sol	57.1	40.6	29.5
Ara toplam	100.0	100.0	100.0
Toplam	35	35	95

Kerimi ve Ayaan Hirsi Ali•, İsveç Riksdagen'de Mauricio Rojas, Rezene Tesfazion ve Nyambo Sabuni. Rojas, Katolik ve Tesfazion ise Koptik Hıristiyan'dır. Kerimi ve Sabuni ise kendilerini kültürel olarak Müslüman olarak tanımlamaktadır. Somali kökenli Hollandalı bir avukat olan Hirsi Ali ise Peygamber Muhammed'e "cinsi sapık" diye hitap etmekle meşhur olmuş sabık bir Müslüman'dır. Hirsi Ali, peygamberi kadınları baskı altında tutmakla suçlamakta ve "İslam'ın güvenilmez" bir din olduğunu iddia etmektedir.[43] O, Liberal Partiye (VVD) mensuptur ve 2002 seçimlerinde rekor oran-

• Mayıs ayında Ayaan Hirsi Ali'nin yalan söyleyerek, haksız şekilde mülteci statüsü ve buna bağlı olarak Hollanda vatandaşlığı aldığının anlaşılması üzerine Azınlıklar Politikası ve Uyum Bakanı Rita Verdonk tarafından vatandaşlığının düşürülmesi talep edildi. Bunun üzerine milletvekilliğinden istifa eden Hirsi Ali ABD'ye göç edeceğini açıkladı (Ç.N).

43 Vrij Nederland (22 Kasım 2003), 32-6; Kişisel sohbet.

da (68.000) kişisel oy almıştır. (Hollanda seçim sistemi seçmenlerin partiye veya adaya oy vermelerine müsaade etmektedir).

Seçimle elde edilen memuriyeti bir kenara bırakırsak vatandaşlık, sivil ve siyasi işlerle ilgilenmek için yasal bir gereklilik değildir. Ancak pratikte bu son derece önemlidir. Bu çalışmaya katılan ve oranları 1/10 ile 1/4 arasında değişen vatandaşlığa kabul edilmemiş liderler, siyasi partilerde değil, sivil kuruluşlarında bulunmaktadır. Özellikle kısıtlayıcı vatandaşlığa kabul yasalarına sahip Danimarka ve Almanya'da vatandaşlığa kabul edilmemiş liderlerin oranı daha fazladır.

Temsildeki engeller genellikle şehir meclislerinde daha azdır. Büyük Britanya'da iki faktör, mahalli idarede Müslümanların oranını artırmaktadır. Bunlardan biri mahalli parti komitelerinin seçimler için kimi aday yapacağı konusunda büyük oranda serbest olmasıdır. Diğeri de merkezi olmayan mahalli idarenin terkibi/bileşimi ve göçmen temsilini kolaylaştıran ikametsel ayırımdır. Bu faktörler diğer ülkelerde bazen iş görmekte ve bazı bölgeler göçmen politikacılar için oy toplama alanları olarak ortaya çıkmaktadır. Berlin şehir meclisinde biri Yeşillerden diğer ikisi de Doğu Almanya'nın eski komünist partisi olan PDS'den olmak üzere üç Müslüman üye vardır. Yine Yeşiller Partisinden Rıza Baran Friedrichshein-Kreuzberg nahiyesinin başkanıdır. Stockholm dışında birahaneleriyle temayüz eden oldukça iyi planlanmış Rinkeby'de 22 meclis üyesinden 13'ü göçmen kökenli ve bunların da başkan da dâhil altısı Müslüman'dır. Londra'nın merkezindeki Tower Hamlets, göçmen veya göçmen kökenli sakilerin yerel siyasi liderlik terkibini değiştirdikleri bir diğer yerleşim yeridir. 51 meclis üyesinden yaklaşık yarısı göçmen kökenlidir ve bunların da 15'i Müslüman'dır. Benzer eğilimler/yönelişler, Rotterdam, Marseilles ve Birmingham'daki belediye idaresini de değiştirmiştir. Nüfus yapısı ve belediye idaresinin sınırları bazı durumlarda göçmenleri şehir politikasından dışlamak bazen de onların şehir politikasına dahil edilmesini teşvik için gizli ittifaklar için kullanılmaktadır.

İnanç ve Siyasi İdeoloji

İnancın bireyleri muhafazakar siyasi duruşun peşinen taraftarı yaptığı yaygın olarak varsayılmaktadır. Bu Avrupa'daki Müslümanlar için söz konusu değildir. Çoğu Müslüman lider, İslam'ın kendi kişisel yaşamları için önemli olduğunu söylemektedir. Beş liderden dördü inançlarının kendileri için ya çok önemli olduğunu ya da bir dereceye kadar önemli olduğunu söyledi. Bu gruptaki liderlerin üçte biri sola üçte ikisi ise merkeze aittir. Dinsel merkezciler tek en büyük alt grubu oluşturmaktadır. Dindar Müslümanlar sağ kanatta yer alır şeklindeki genel kanaatin aksine, hem sağı destekleyen hem de güçlü bir şekilde dindar olduğunu söyleyen sadece bir avuç kişiye rastladım. Agnostiklerin yarısı solda diğer yarısı da sağda yer almaktadır. Ancak beş liderden sadece biri inancın kendi kişisel yaşamları için önemli olmadığını kabul etmektedir.

Bazı durumlarda İslam'a bağlılık toplumun genelindeki farkına varılmış önyargılara bir yanıttır. Hem partili olmayan liderler, hem de sol kanatta yer alan siyasi partilere üye olanlar arasında bu durumun böyle olduğunu bizzat keşfettim. Ülkelerindeki Sosyal Demokrat Partilerde yüksek makamlar elde etmiş Türk kökenli iki kadın, artan sabırsızlığa karşı benzer duygular ifade etmiştir. "Onları, o insanlar yani Müslümanlar hakkında konuşurken duyduğumda ayağa kalkıp içimden şöyle söylemek geçiyor. "Merhaba, ben de o kişilerden biriyim" dedi mini etek giyen parlamenterin biri.[44] Başörtüsünü yasaklayan bir yasa teklifi verme fikriyle eğlenen partideki sol görüşlü bazı feministlerle nasıl konuştuğumu diğerine anlattığımda tuhaf bir şekilde bana baktı ve şöyle dedi: "İslam hakkında çok fazla düşünmem. O, sadece kendimizi içinde bulduğumuz bir şeydir. Ancak annem başörtüsü takar ve onun kendini kötü hissetmesi için hiçbir neden göremiyorum".[45]

Parti ideolojileri her zaman Müslümanlar için rahatça kabul edilebilir olmayabilir. En azından partinin yerleşmesi için standart

[44] Mülakat 66, The Hague (26 Kasım 2003).

[45] Mülakat 56, Stockholm (6 Kasım 2003).

sol-sağ kalıbıyla mukayese edildiğinde kendiliğinden tanımlanmış oryantasyonla, parti seçimi arasındaki uyumsuzlukta ahenksizlik açık-seçik görülür. Hıristiyan Demokrat Partilere üye olan Müslümanlar –bunların sayısı şaşırtıcı derecede çoktur- sağa ait olmaktan ziyade kendilerini genel olarak merkezci olarak tanımlar. Benzer şekilde kendilerini merkezci olarak tanımlayan bazı liderler de geleneksel olarak solcu kabul edilen partilere mensuptur. Buna Danimarka ve İsveç Sosyal Demokrat Partileri, İngiliz İşi Partisi ve Fransa ve Almanya'daki Yeşiller Partileri de dâhildir. Şu anda Danimarka Parlamentosunun sol kanadında yer alan eski bir arkadaş, bir araya gelip araştırmamla ilgili konuştuğumuzda bana şöyle dedi: "o insanlar (Müslüman liderler) partilerin tarihi ve politikaları hakkında bizim düşündüğümüz gibi düşünmüyor".[46]

Bazı sol partilerin gittikçe artan göçmen karşıtı ve özellikle de Müslüman karşıtı tutumu mevcut gözlemlenebilir ahenksizliğin bir diğer olası nedenidir. Danimarka Sosyal Demokratları ve bilhassa Fransız Sosyalistleri İslami sulanmaya karşı milli değerlerin ve geleneklerin korunmasının önemi üzerinde durmaktadır Buna yanıt olarak Fransa ve Almanya'daki bazı merkezci Müslüman liderler Yeşillere geçiş yapmıştır. Danimarka'da Müslümanlar merkezde veya solda yer alan diğer küçük partilere katılmaktadır. İngiltere'de Liberal Demokratlar, Müslümanların İşçi Partisini terk etmesinden istifade etmiştir. *Guardian* gazetesinin yaptığı özel bir kamuoyu yoklamasına göre, Irak savaşının başlamasından bir yıl gibi bir zaman sonra 2001 genel seçimlerinden beri İşçi Partisinin temsil ettiği Müslüman oylar yarıya düşmüştür. Buna göre 2001 genel seçimlerinde İşçi Partisi tüm Müslüman oyların %75'ine sahipken bu oran %38'e inmiştir. Bu kamuoyu yoklamasından 6 ay sonra yapılan bir başka anket de İşçi Partisinin Müslümanlar nezdinde daha da kan kaybettiğini ortaya koymuştur.[47]

[46] Mülakat 8, Kopenhag, (8 Eylül 2003).

[47] "Muslims abandon Labour over Iraq war", *Guardian* (15 Mart 2004).

Partizan ilişkiler taş üzerinde yazılmış yazı gibi değildir. Bir Alman Cami Federasyonunun dinsel açıdan tartışmalı muhafazakâr bir başkanı, Müslümanlar gelecekte onun hangi partide çalışmasının en iyi olduğunu düşündüklerini sorduğumda tereddütlü bir şekilde şu yanıtı verdi: "Pek çok insan Yeşiller olabileceğini söylüyor. Ancak emin değilim. Muhtemelen Hıristiyan Demokratlar daha iyi olabilir". Onun tereddüdü anlaşılabilir. Çünkü o ve onun kurumu, "batılı" ve "Hıristiyan" değerlere Almanların bağlılığı hakkında Hıristiyan Demokratlar tarafından daha henüz yaylım ateşine tutulmuştu.[48]

Daha çok sayıda Müslüman lider, kendini merkezci olarak tasvir etmeye meyletti. Bunun kısmi nedeni pek çok Müslüman liderin ve özellikle Müslüman kuruluşlarla veya cami gruplarıyla kendilerini ilişkilendiren bireysel Müslümanların, büyük siyasi partilerden artık rahatsızlık duymaya başlamasıdır. Daha dindar dini liderler arasında merkezcilerin çoğunluğu, tarihsel olarak göçmen oyları sahiplenen Sosyal Demokrat veya İşçi partileriyle özdeşleşmekten kaçınmak için ulusal Müslüman sivil kurumlar adına kasıtlı bir kararı yansıtabilir.

Diğer taraftan muhafazakâr partileri desteklemeye meyledebilecek Müslümanlar da kendilerini hoş karşılanmamış hissedebilir. Genç bir Alman Müslüman Hıristiyan Demokrat tekrar aday olmaktan kaçınabileceğini bana söyledi (o, daha önce bölgesel bir parlamentoya seçilmişti). Hıristiyan Demokrat Parti bünyesinde o ve arkadaşları Müslüman parti üyelerinin katılacağı büyük çaplı parti mitingleri artık düzenlemeyeceklerine de karar verdiler. Bu konuda o şunu ifade etti: "Niye çalışalım ki! Onlar her zaman bize İslamcı diye hitap edecek, biz ise bir şey yapamayacağız".[49] Hollanda Hıristiyan Demokrat Partisi, Müslümanlara Alman Hıristiyan Demokrat partiden daha açıktır. İngiliz Muhafazakâr Partisi ise diğer şeyler arasında kamu desteğiyle daha fazla Müslüman

[48] Mülakat 113, Berlin (26 Kasım 2004).

[49] Mülakat 98, Boston (15 Haziran 2004)

Okulu açmayı vaat etmek suretiyle Müslümanları kazanmaya çalışmaktadır. Az sayıda Müslüman, yabancı düşmanlığı yapan Fransız Milliyetçi Cephe ve Hollanda Lijst Pim Fortuyn'u temsil ederek mahalli görevler için başarıyla yarışmıştır.

Avrupa siyasetinde sol, kararlı bir şekilde din adamı karşıtı bir durum sergilerken genel olarak inançlı kişileri sağa mecbur bırakmaktadır. Fransız Müslümanları (ve Müslüman olmayan akademisyenler) şiddetli bir şekilde Sosyalist Partinin dini ifadelere karşı hoşgörüsüzlüğünden şikâyetçi olmuş ve partide başarılı olmak için "kutsal laiklik ilkesine" bağlı olmanın gerektiğini altını çizerek ifade etmiştir.[50] Kürtaj, homoseksüel haklar ve biyo-etik gibi konular, dindar Müslümanların diğer dini kurumlar ve lobilerle ortak zemin buldukları hususlardır. Bununla birlikte açıktır ki pek çok dindar Müslüman için "değer muhafazakârlığı", genel olarak sol için önemli olan özellikle ayırımcılık karşıtlığı uygulaması ve sosyal himaye gibi diğer konulardan daha az dikkat çekicidir. Diğer taraftan Hollanda Hıristiyan Demokrat Partisinin Müslümanların desteğini elde etmedeki başarısı eğer Hıristiyanlık üzerine vurgu yapmazsa ve bunun yerine genel olarak inanç ve dini değerler hakkında konuşursa sağın, Müslümanlar için daha iyi olabileceğini ortaya koymaktadır.

İsveç ve Hollanda'nın diğer ülkelerden daha çok Müslüman parlamentere sahip olduğu hususuyla ilgili basit gözlem hariç, istihdam biçimlerini fark etmek oldukça zordur. Büyük oranda Müslüman nüfusa ve diğer etnik kökenden insanlara sahip İngiltere'de politikacılar mahalli idarelerle alakadar olmaktadır. Parlamentodaki etnik azınlık temsili son derece düşüktür.

Siyasi görevlere istihdam için parti üyeliği bir ön koşuldur. Avrupa ülkelerinde siyasi partilere üyelik eğiliminde önemli ulusal farklılıklar vardır. Almanya'da rapor edilen örneklerin yarısının üyeliği yoktur. Rapor edilenlerin yalnızca 1/5'inin üye olmamasıyla İsveç en yüksek parti üyeliği oranına sahiptir. Parti normların-

[50] Mülakat 76, Paris (17 Mayıs 2004); Mülakat 81 ve 82, Lyon (24 Mayıs 2004).

daki farklılıktan genel olarak Müslümanlar arasında vatandaş olmama statüsüne kadar bu çeşitliliğin pek çok nedeni vardır. Nihai olarak, Müslüman oyların sayısının, siyasi partilerin seçilmeleri imkan dahilinde olan üyelikler için Müslüman adaylar göstermek arzularını etkileyeceği umulmaktadır. Ancak Ayaan Hirsi Ali'nin durumu ortaya koyduğu gibi bir Müslüman'ın, Müslüman karşıtı seçmenleri cezp etmek suretiyle yüksek oranda oy toplaması da mümkündür.

Teşhis ettiğim faktörler şüphesiz ki önemlidir. Ancak Müslümanların siyasi meşguliyetini şekillendirmek için hangisinin daha önemli olduğunu söylemek mümkün değildir. Ulusal ve mahalli hükümetlerde seçimi kazanan Müslüman sayısı oldukça düşüktür ve bunun mümkün pek çok izahı vardır.

Müslüman Birliğini Tetkik

11 Eylül terörist saldırıları sadece Müslüman karşıtı duygular için bir katalizör değil aynı zamanda Müslüman birliği için de yeni bir dalga olmuştur. İslam adına bu terörist eylem yapıldığında sivil gruplar, fundamentalizmi ve siyasi İslam'ı reddeden bildiriler yayımladılar. Ancak 11 Eylül saldırılarından önce yeni bir siyasi duruş için zemin hazırlanmıştı. Büyük çaplı ulusal kurumların liderlerinden biri bana "çok şeyin değiştiğini, eski ülkelere bağlılıkların artık eskisi gibi olmadığını" ifade etti.[51]

Günümüzde ön plana çıkan gruplar, 1980'lerde ve 1990'larda şekillendirilmişti. Ancak o zaman Müslüman liderler, birliğin sağlanmasının zor bir şey olduğunu düşünmüşlerdi. Günümüzde ise aynı lider şöyle demektedir. (Eski göçmen organizasyonlarını kastederek) Görevliler, yeni hattın gerekliliğinin giderek anlaşılmasıyla yüz yüze kalındığı bir durumda, organizasyonların kendi menfaatlerini savunmanın artık zor olduğunu anlama noktasına gelmişlerdir". Söz konusu kişi bu yeni durumu, Avrupa gerçeğine ve ulusal konulara odaklanmış pragmatik ve ırksal olmayan bir

[51] Mülakat 106, Berlin (19 Ekim 2004).

Müslüman sesi temsil etme istidadında olan şemsiye görevi yapan ulusal kurumların yeni bir yapılanması için tüm Müslümanların işbirliği yapması olarak tanımlar. Devamla bu kişi şu hususun da altını çizmektedir. "Her Avrupa devletinin böyle bir işbirlikçiye ihtiyacı vardır. Müslüman birliği Avrupa hükümetleri için hem bir meydan okuma hem de bir yardımdır."

Britanya Müslüman Konsilinin durumunda olduğu gibi, ulusal kurumlar ya diğer daha önceki konsiller veya dinsel gruplar model alınarak kurulmuş ya da birkaç kurumun bir araya gelmesiyle oluşmuş şemsiye kurumlardır. Bununla birlikte Avrupa'nın Müslüman nüfusu istisnai bir şekilde çeşitlilik arz etmektedir. Mülakatlarım esnasında bana defalarca belirtildiği gibi siyaset, ulusal köken ve teolojik farklılıklar tarafından bölünen Müslümanların birliğini sağlayacak "merkezi bir otorite" yoktur.

Ulusal ölçekli inanç-temelli şemsiye grupların veya konsillerin ortaya çıkışı oldukça yeni bir fenomendir. Anahtar farklılık, bu yeni grupların ulusal siyasete katılmaya odaklanmaları ve temel amaç olarak entegrasyonu desteklemeleridir. Ancak psikolojiyle alakalı farklılık da vardır. Bizim de haklarımız var, hissi önceki göçmen topluluklarının mütevazı beklentilerinin yerini almıştır. Bununla birlikte, ilk nesille ikinci neslin karşı karşıya olduğu şeklindeki bir ayırım da yanıltıcıdır. Kendilerini "ikinci jenerasyonun" temsilcileri olarak tanımlayan kişiler, gerçekte çoğunlukla kendileri de Avrupa dışında (kök ülkelerde) dünyaya gelen kişilerdir. Nesilsel niteleme aslında bir mecazdır. Bu mecaz demografik gerçekten ziyade, bakış ve stratejide idrak edilen bir değişimi ifade etmektedir.

Kurumsallaşmada boylamsal değişmeleri tasvir etmek için arkadaş grubunun etkisinden bahsetmek daha doğrudur. Bir arkadaş grubunun demografik özellikleri göçe izin verilen kural ve yasaları izlemektedir.

Alman hükümeti, 1955 yılında İtalya ile Almanya'da çalışmak üzere işçi toplayan federal bir işçi kaydetme ofisinin açılmasına

izin veren karşılıklı bir anlaşma imzalamıştır. Benzer anlaşmalar daha sonra Türkiye ve Yugoslavya ile de yapılmıştır. İtalyan işçiler çoğunlukla Katolik'ti ve onlar şimdi AB yasalarıyla kaplı Avrupa içi göçmen havuzuna dahil edilmiştir. Sadece Türk ve Yugoslav işçiler temel olarak Müslüman'dır ve onlar şu anda iki arada bir deredeedir.

Güney Avrupa'dan iki milyon işçi istihdam eden Fransa da dahil diğer ülkeler, izleyen on yıl içinde aynı şeyi yapmıştır. 1974-75'de petrol krizinin yarattığı durgunluk hükümetlerin işçi göçünü durdurmalarına sebebiyet verdiğinde ilk göç dalgası zayıflamıştı. Ancak 1970'lerde ilk nesil işçi göçmenlere ailelerinin de katılmasıyla göç devam etti.

Britanya, Fransa ve Hollanda da sömürgeler ilk göçün önemli kaynaklarıydı. 1962'de Cezayir'in bağımsızlığını kazanması, 1972'de İdi Amin'in Asyalıları Uganda'dan sınır dışı etmesi ve 1975'de Surinam'ın bağımsızlığını elde etmesi Fransa, İngiltere ve Hollanda'ya yapılan yoğun göçlere sebebiyet veren bazı olaylardır. Her bir göç dalgası aileleri birleştirme yasaları bağlamında ikincil göçleri doğurmuştur. Birleşik Krallıkta 1962 *Commonwealth Immigration Acts* tarafından empoze edilen göçle ilgili sınırlamalar, hali hazırda İngiltere'de yaşayan göçmen erkekleri ailelerini de yanlarına almalarına karar vermeye sevk etmek suretiyle aslında ters etki etmiştir. 1989-1992 yılları arasında da siyasi sığınmacı ve mültecilerin oluşturduğu yeni bir göç dalgası Avrupa'ya gelmiştir. Bu durum, Eski Sovyetler Birliği, Arap ülkeleri, Afrika ve Asya'dan gelen çok sayıda insanın dahil olduğu Avrupa'nın göçmen nüfusunun daha çeşitli ve daha global olduğunu göstermektedir.

Günümüz Danimarka'sındaki Müslümanların yarısı siyasi sığınmacıdır. Diğer yarısını ise 30-40 yıl önce Danimarka'ya göçen ve çoğunluğu Türk kökenli olan göçmen işçileri ve onların aileleri oluşturmaktadır. Bununla birlikte işçi göçmenlerle sığınmacılar arasındaki ayırım katı ve çabuk anlaşılabilir bir şey değildir. 1970'lerin başında Türkiye ve Fas'ı siyasi nedenlerden dolayı terk

eden bir dizi kişiyle karşılaştım ve gördüm ki ikamet izni almanın hala mümkün olmasına rağmen, o kişiler mülteci statüsü elde etmek için hiçbir çaba göstermemişler.

İngiliz Müslümanları temelde ilk göç dalgasıyla İngiltere'ye gelen Bangladeş ve Pakistan kökenli göçmenlerdir. Fransız Müslümanları ise çoğunlukla Mağrip kökenlidir. Bunların bazısı ilk göç dalgası, bazısı da ikincisiyle Fransa'ya gelmişlerdir. Alman Müslümanları ise ilk göç dalgasıyla Almanya'ya gelen büyük ekseriyetle Türk kökenli işçilerle onların torunlarından oluşmaktadır. İsveç, Danimarka ve Hollanda Müslümanları da karışık kökenlerden oluşmaktadır. Bu ülkelerde Türk ve Mağrip kökenli işçilerin yanında Afrika ve Arap ülkelerinden geçtiğimiz 10 yıl içinde Avrupa'ya gelen çok sayıda siyasi sığınmacı yaşamaktadır.

Avrupa'ya yapılan her bir göç hareketi, kendi göçünün yasal ve tarihsel bağlamını kendisiyle beraber taşımaktadır. İlk işçi göçmenleri taburu siyasi lider olma yetenek ve tecrübesinden yoksundu. İkinci göç taburu ise çoğunlukla aileleri birleştirme yasaları çerçevesinde Avrupa'ya gelen kadın ve yaşlı aile üyelerinden oluşmaktaydı. Son dönemlerde gelen göçmenler ise sınır dışı edilme riskini göze almaksızın siyasi aktivitelere iştirak edemeyen pek çok yasadışı göçmeni de kapsamaktadır. İşte bu nedenden dolayı siyasi liderlik, yasal işçi göçünün aşağı yukarı sona ermesinden sonra Avrupa'ya gelen mülteci ve öğrencilerin üzerlerine aldıkları bir iş olmuştur.

Göçün zamanlaması ve göçmenlerin spesifik taburlarının bağlı olduğu yasal kurallar, kimlik müzakerelerinin kollektif süreçleri için bazı sonradan gelen sonuçlar doğurmuştur. İşçi göçmenlerinin ilk dalgalarında bazen tüm köy birlikte göçmüş ve ilk varanların yerleştikleri aynı bölgeye yerleşmiştir. Türk-kökenli bir Danimarkalı şehir meclisi üyesi, ailesinden kaçmak için Türkiye'ye gitmek

zorunda kaldığı şeklinde şaka yaptı ve bana gülerek şöyle dedi: "Kopenhag'ın güney nahiyelerinde 60 kuzenim var".[52]

-Sosyal statüsünü artırmak için yeterince zenginlik elde ettikten sonra kök ülkeye dönebilecekleri beklentisini ifade eden- "geri dönem miti" ilk dönem göçmen işçileri arasından oldukça güçlüydü. Defalarca bana söylendi ki Almanya'ya ilk Türk işçi göçünden yaklaşık 40 yıl sonra Alman Türklerin bizzat kendileri bu "geri dönüş mitini" terk etmiştir. [53] Zira toplu göçler, savaş ve devrimlerden iş alanındaki iniş çıkışlara kadar tarihsel olaylar tarafından tetiklenen göç dalgaları sonucunda meydana gelmiştir. Kişisel ve kollektif düzen aynı saate ayarlanmıştır. Bireysel göçmenin psikolojik ve siyasi intibakı/düzeni tabur fenomenine tercüme edilmiş ve bu durum da toplu eylem ve siyasi seferberlik için bir platformun oluşmasına yol açmıştır.

Almanya'daki Müslümanların Merkez Konsilinin başkanı olan Nedim İlyas kendisiyle yaptığım mülakatta "1990'larda Müslüman göçmenler arasında ortaya çıkan yeni anlayışı" şu şekilde tasvir etmiştir: "Almanya'da Alman Müslümanlar olarak kendi kimliğimizi korumak istiyoruz... Toplum, İslam'ın hangi yönlerinin kabul edilebilir ve hangi yönlerinin de kabul edilemez olduğu konusunda bizim adımıza karar verme hakkına sahip değildir. Böyle bir karar mutlaka bizim tarafımızdan verilmelidir. Alman karaktere sahip İslam diye adlandırabileceğiniz bir şeyi geliştirmek için Müslüman kuralların esnekliğini kullanma konusunda arzulu olmalıyız".[54]

Avrupa toplumları oldukça organize olmuş toplumlardır. Devletle belirli sosyal veya ekonomik gruplar arasındaki karşılıklı tesirler genellikle resmileştirilmiş kanallar vasıtasıyla meydana

52 Mülakat 12, Kopenhag, 2003.

53 İngiltere'deki Pakistan ve Bangladeşli göçmenler arasında 'yeniden geri dönüş miti'nin rolü hakkındaki bir değerlendirme için bkz., Roger Ballard, *Desh Pradesh: The South Asian Presence in Britain*, London: Hurst, 1994.

54 *http://www.islamfortoday.com/germany.htm.*

gelmektedir. Hükümetler, kendi toplumları adına konuşabilen muhataplar olmasını bekler. Ancak Avrupalı Müslümanlar, kullandıkları lisan/dil ve dini uygulama bağlamındaki geleneksel farklılıklar ve İslam'ı anlama konusundaki farklılıkları dolayısıyla birlik içinde değildir. Yeni kurumlar, sekülerleşmiş İslami değerler sistemi üzerine bina edilen taraflarca paylaşılan bir söylem etrafında bir uyum tesis etmeyi amaçlamaktadır. Ancak onlar bu konuda çoğunlukla birbirleriyle yarışmakta ve ne yapılması gerektiği konusunda birbiriyle uzlaşması mümkün olmayan görüşler ileri sürmektedir.

Bununla birlikte bazen çeşitlilik uyum lehine iş görmektedir. Müslüman toplum ne kadar parçalara ayrılmışsa, bulundukları ülkelerinin dilleri er veya geç nesiller arası ve gruplar arası iletişim için milletler arası bir dil (*lingua franca*) olmaktadır. Dil değişimi örneğin Alman-Türk Müslüman'dan ziyade Alman-Müslüman veya Danimarkalı Müslüman gibi yeni bir melez kurumsal kimliğin ifadesi için model olmaktadır. Dil aynı zamanda bir zaaf da olabilir. Alman-Türk Müslümanlar sayısal olarak Alman Müslümanlar arasında diğer dil gruplarından kat kat daha fazladır ve Türkler pek çok siyasi bağlamda hakim durumdadır. Kreuzberg'deki Yeşiller Partisi merkezlerinden İmam ve Camilerle İlgili Türk federasyonu olan –*Türkisch-Islamishe Union der Anstalt für Religion* (DITIP)'e kadar pek çok yerde Almanca gerekli değildir. Öte yandan İngiltere'de İngilizce güney Asya, Arap ve Afrika ülkelerinden gelen Müslümanlar arasında köprüler kurmaya yardımcı olmaktadır.

Almanya

1949 Alman Temel Kanununun yani Anayasasının 4. maddesi dinsel konularda devleti tarafsız olmaya zorlamaktadır. Bununla birlikte Alman Anayasası kilise ve devlet arasında yakın işbirliğini de yasaklamamaktadır. Almanya'da kabul edilen mezhepler/dini gruplar federal hükümetin desteğine layık bulunmuştur. Bu bağ-

lamda kamu vergi otoriteleri tarafından toplanan %9'luk kilise vergisi, bu gruplara gitmektedir. Kabul edilen inançlar kamuya ait bir takım hak ve sorumluluklara sahiptir. Bundan dolayı devletten destek alan tesis edilmiş dinsel kurumla, Alman toplumunda aktif bir rol oynamaktadır. Onlar, gelişmekte olan ülkelerde insani yardım ve destek programları yanında Almanya'da hastane, huzur evi, günlük bakım merkezleri de işletmektedir.[55] Dahası onların hükümet kurullarında temsil edilmesine ve kamu okullarında din eğitimini idare etmelerine izin verilmektedir. Kapsamlı bir şemsiye kurumun oluşturulması yönünde ciddi gayretler var ancak çoğu Müslüman kurumlar bunun yerine kamu okullarında din eğitimi verme hakkı gibi diğer yollarla tanınmış olmaktan bazı faydalar elde etmeye çaba sarf emektedir.

Alman Müslümanların şemsiye bir kurum tesis etmedeki başarısızlığının bir nedeni, iki büyük Türk kuruluşu arasındaki süregelen husumettir. Bunlardan biri Türkiye'de kapatılan Refah Partisi ile bağlantılı bir sürgün kurumu olan Milli Görüştür. Bu kurum *Islamrat der BRD*'nin kaynak/ana kurumudur. Diğeri ise Almanya'da ikamet eden Türklere din hizmeti vermekle yükümlü Türk hükümeti tarafından maddi olarak finanse edilen *DİTİB*'dir. Bu iki kurum arasında yaşanan düşmanlık Almanya'daki Müslümanları temsil etmek için birleşik/tek vücut olmuş bir kurumun tesisini engellemektedir. Bu çıkmaza bir yanıt olarak 1994'yılında hiçbir bir dini gruba bağlı olmayan *Zentraltat der Muslime in Deutschland* (ZMD) veya diğer bir deyimle *Almanya'daki Merkezi Müslüman Konsili* kurulmuştur. Bu konsil Yahudi Merkezi Konsili model alınarak kurulmuş ve farklı amaç ve kökenlerden yirmiye yakın ulusal ve bölgesel kurumu bir araya getirmiştir.

Alman uygulamasını izleyerek ZMD, federal bir birlik olarak tesis edilmiştir. Ancak onun tüm Alman Müslümanları temsil etme iddiası 2001'de Düsseldorf'daki idare mahkemesi tarafından reddedilmiştir. Mahkeme rakip kurum *Islamrat*'ın varlığına dikkat

[55] *http://www.germany-info.org/relaunch/info/archives/background/church.html.*

çekmiş ve ZMD'nin Alman Müslümanlar için zirve bir kurum olmadığını (*Spitzenverband*) ileri sürmüştür. Sonuç olarak hiçbir kurum Alman inanç toplumunu temsil etmeye layık görülmemiş ve böylece Müslümanlar tanınmış inançlar olarak Yahudi, Katolik ve Protestanlara sağlanan kamusal ayrıcalıklardan mahrum bırakılmıştır.

Milli Görüş ile DİTİB arasındaki ilişkiler yavaş yavaş normalleşmeye başlamıştır. Milli Görüş'ün militan tavrı Türk ordusu, hükümet partileri ve Refah Partisi arasındaki çatlaktan kaynaklanmıştı. Kasım 2002 seçimlerinin, yasaklanan Refah Partisinin bir nevi halefi olan Adalet ve Kalkınma Partisini ve Recep Tayyip Erdoğan'ı hükümete getirmesi Türk kökenli Müslümanlara hitap eden başlıca kurumlar arasında yakınlaşmanın kapısını açmıştır. Bununla birlikte DİTİB, diğer kurumların kendisini Almanya'daki en büyük Müslüman organizasyon olarak tanıdıkları konusunda ısrar etmektedir. Bu kurumdan bir sözcü bana "umulur ki bir gün diğer Müslüman gruplar bizim kurumumuzun temsilcileri olurlar" dedi.[56] Şüphesiz ki böyle bir şeyin olmasının önündeki en büyük zorluk, DİTİB'in Türklerin inşa ettiği camilerin oluşturduğu bir kurum olması ve Türkiye'nin finanse ettiği imamlara sahip olmasıdır. Bu kurum büyüklüğünü, Türk hükümetinin Türk kökenli Alman mukimlere din hizmeti sağlamadaki eşsiz rolüne borçludur. DİTİB'i eleştirenler şu hususa işaret etmektedir: Kurum yaptığı tüm işlerde Ankara'dan talimat almak zorundadır. Dil de bir engeldir. DİTİB'in mevcut genel sekreteri Almanca dahi konuşamamaktadır.•

DİTİB temsilcileri zaman zaman ZMD'nin Alman Müslümanların sadece %10'unu temsil ettiği, ancak tüm dikkatleri kendi üzerinde topladığı şeklinde bir yakınmada bulunmaktadır. ZMD'nin

[56] Mülakat 108, Berlin (28 Ekim 2004).

• Bu bilginin yanlışlığına işaret etmek istiyoruz. DİTİB'in şu anki Genel Sekreteri Mehmet Yıldırım Almanya'da eğitimini almış, Almancaya ve Almanya'daki Müslümanların sorunlarına yabancı olmayan bir kişiliktir. (ÇN)

genel sekreteri olan Nedim İlyas, basında sıksık Müslüman Kardeşlerle irtibatlı olarak tasvir edilmektedir. (Diğer kaynaklar ZMD'nin Almanya genelinde 800 bin üyeye sahip olduğu ve bunun da genel Müslümanların %25'ine tekabül ettiğini tahmin etmektedir. Ancak bana göre %10 daha doğru bir tahmin olarak görünmektedir). İlyas, Suudi Arabistan'da doğdu ve 1964'de tıp eğitimi yapmak için Almanya'ya geldi. Uzun yıllar, 1964 yılında kurulan ve uzunca bir süre Müslüman Kardeşlerin bir projesi olarak görülen *Islamische Zentrum Aachen-Bilal Camisini* yönetti. Müslüman-Kardeşlerle bağlantısıyla ilgili İlyas, hiçbir zaman onun üyesi olmadığını söylemektedir. ZMD'nin gözden düşmesini engelleyen en önemli faktör, onun gönüllü üyelik üzerine kurulmuş olması ve farklı etnik kökenlere sahip Müslümanlardan oluşmuş bir birlik olmasıdır. O, Arnavutluk, Bosna-Hersek, Türkiye, Arap ve Afrika ülkelerine kadar çeşitli Müslüman kuruluşlarını bir araya getiren bir kurum olması yanında aynı zamanda Almanlardan Müslüman olanların da evidir.

Süleymancılar, *Verband Islamischer Kulturzentren* (VIKZ) adı altında 1980'de kendi kurumlarını kurdular. Onlar işçi göçmenleri olarak Almanya'ya geldiler. Süleymancılar Almanya'da kalıcı okul ve camileri ilk inşa eden gruptur. Günümüzde VIKZ yaklaşık 300 camiye sahiptir. Bu grup günümüz Bulgaristan sınırları içinde dünyaya gelen bir Türk din reformcusu olan Süleyman Efendi (1888-1959)'den sonra "Süleymancılar" olarak adlandırıldı. Onlar kendilerini İslam içinde ayrı bir mezhep olarak değil, Sünni Müslüman olarak mütalaa etmektedir. VIKZ kendini hiçbir şemsiye organizasyona ait görmemektedir.

Geleneksel ayrılıkçı ve siyasi şekillerin dışında yeni bir tür toplum temelli dinsel organizasyonlar da ortaya çıktımıştır. Bu gruplar, kendilerini halka dayanan veya masa etrafı gruplar olarak diğerlerinden ayırt etmektedir. *Hamburg Şura* ve Berlin temelli *Islamische Föderation Berlin* (IFB) bunlara örnektir. Bunlar, -Hamburg Şura durumunda olduğu gibi- inançlar arası işbirliği ve temsil

veya IFB durumunda olduğu gibi kamu okullarında hizmet ve din eğitimi verilmesi gibi hususi/özel fonksiyonlar etrafında gelişmiş, mahalli ve bölgesel gruplardır.

Türk kökenli Almanların yaklaşık %20'si Alevidir. Bunlar ana gövde Müslüman kurumların dışındadır.[57] Teolojik faklılık en önemli konudur. Aleviler, Kur'an'ı Peygambere gelen ilahi vahiy olarak kabul etmezler. Bundan dolayı ne Sünni ne de Şiiler onları Müslüman kabul eder. Alevilerin camileri yoktur. Onlar toplum evi olarak görülen Cem evlerinde ibadet ederler.

Belli başlı Müslüman kuruluşların temsilcileri, Şubat 2005'de Alman Müslümanların temsilcisi olarak Alman hükümeti tarafından resmi olarak kabul edilmek için çalışacak bir kuşatıcı şemsiye kurum oluşturmayı tartışmak için Hamburg'da bir araya geldi.[58] Toplantının ev sahipliğini yapan *Hamburg Şura* da dahil bir kaç mahalli kuruluş ve toplumda öncü role sahip kişiler de bu toplantıya katıldı. Toplantıdan önce DİTİB yetkilileri tüm Alman Müslümanları temsil etmeye hazır olduklarını ve "diyalog muhatabı" olarak tek temsilci olarak Kuzey Westphalia eyaletinden talepte bulunulduğunu ilan ettiler.

Ulusal bir şemsiye kurum oluşturulması yönünde bir diğer teşebbüs yine kısmen Kuzey Westphalia eyaletinden geldi. Hükümette olan Sosyal Demokratlar bu yılın ilk aylarında camilerin kamusal kaydını önerdi. Hükümetin bildirdiğine göre, camilerin kayıt altına alınmasının amacı, Alman Kilise hukuku ile uyumlu olacak şekilde cami toplulukları için bir cemaat yapısı meydana getirmekti.[59] Her iki teşebbüs de büyük bir iyimserlikle karşılandı ve bu iyimserlik mevcut sorunlara uzlaşıcı çözümler bulmaya yönelik yeni arzuları gündeme getirdi.[60] Ancak yine de bir ihti-

[57] Ursula Spuler-Stegeman, *Muslime in Deutschland, Informationen und Klärungen,* Friburg: Herder Spectrum, 2002, 36.

[58] *http://www.Muslim-Zeitung.de/organisationen/5012119610150bc01.html.*

[59] *http://www.nrwspd.de/presse/meldung.asp?ID=20739.*

[60] Aiman Mazyrek ile mülakat, *Süddeutche Zeitung* (26-7 Şubat 2005).

yat vardı. Çünkü geçmişte reform gayretleri kurumlar arasındaki rekabetten dolayı değişik şekillerde kazaya uğratılmış ya da muhafazakâr Alman idare mahkemelerinin onayını alma noktasında başarısız olmuştu.

Büyük Britanya

Britanya Müslüman Konsili (MCB), İngiliz Müslümanların İngiltere'ye bağlılığıyla ilgili genel bir sorgulamaya yanıt olarak "vefalı/sadık Britanya vatandaşı olmakla Müslüman olmak arasında herhangi bir tezat olmadığını"[61] ifade eden bir bildiri yayımladı. Britanya Müslüman Konsili tabiatı itibarıyla bazısı dini bazı da sivil bir dizi ulusal, bölgesel ve mahalli Müslüman kuruluşunun temsilcileri tarafından 1996 yılında kurulmuştur. Öncü bir kuruluş olan *İslam'la İlgili Konularda Britanya Eylem Komitesi* (The UK ActionCommittee on Islamic Affairs), Salman Rüşdi'nin *Şeytan Ayetleri* kitabına karşı kampanya yürüttü. Günümüzde MCB ile ilintili olan kişiler, bu kampanyayı bir hata olarak görmekte ve MCB' nin tüm Müslüman dünyayı değil, yalnızca Britanya Müslümanlarını temsil ettiği üzerinde durmaktadır.

MCB'nin genel sekreteri Iqbal Sacranie konsilin halkla ilişkilerini başarılı bir şekilde profesyonelleştirdi ve kurumu Britanya Müslümanları için ulusal bir temsilci konumuna getirecek eylemler için lobi yaptı. Böyle bir şey ne Fransız Müslümanlar konsili ne de Alman *Zentraltat* için söz konusudur. MCB'nin kamusal rolü düzenli olarak artmış ve Britanya Müslümanları ile ilgili konularda konsil ulusal ve uluslar arası medyada sıkça zikredilmeye başlanmıştır. MCB, yasama ile ilgili konularda lobi çalışmaları yapmakta ve ister Müslümanlar arasındaki yüksek yoksulluk oranını gösteren sayım raporu olsun, ister Müslüman seçmenlerin tekrar desteğini kazanmak için Blair hükümetinin teşebbüsleri konusunda olsun gündemdeki politikalar ve raporlarla ilgili sık sık görüşüne başvurulmaktadır.

---

61 Genel Sekreterin 2002 Yıllık raporunu tanıtımı raporu, *http://www.mcb.org/annual2002.htm*.

Bununla birlikte MCB'nin temsil ettiğini iddia ettiği gruplar tarafından ne kadar desteklendiği konusunda bir karar vermek kolay görünmemektedir. *Guardian* gazetesinin 24 Kasım 2004'de 500 Britanyalı Müslüman'la yaptığı bir anket, bu Müslümanların %37'sinin MCB'nin genel olarak kendi görüşlerini yansıttığını ve %45'inin de yansıtmadığını ifade ettiğini ortaya koymuştu. MCB, İşçi Partisi seçmenleri arasında Muhafazakar Partinin seçmenlerinden biraz daha popülerdir. Bu kuruluş en fazla Liberal Partiye oy kullanacaklarını söyleyen Müslümanlar arasında popülerdir. Bunların oranı %49 ile %37 arasında değişmektedir. MCB'nin halk nezdinde imajını artırmak için bazı adımlar atmasından sonra, mülakat yaptığım kişiler arasında hükümetle işbirliği yapmakla eleştirilmesine rağmen bu kuruma destcğın arttığını gördüm. Diğer Müslüman gruplarla birlikte MCB, M15 ve Emniyet Teşkilatı ile düzenli toplantılar yapmaya başladı ve Madrid'deki bombalama eyleminden sonra 1000'den fazla cami konsiline radikal imamları teşhis etmek için hükümetle işbirliği yapmayı tavsiye eden mektuplar gönderdi. MCB, çok eşlilik ve homoseksüellerin hakları gibi çatışma riskinin yüksek olduğu konularda iç politikada da inisiyatif almaya başladı.

MCB ile birleşen kuruluşlar bazen bazı umumi karışıklık risklerine rağmen kendi gündemlerini takip etmektedir. MCB ile birleşen iki büyük kurum, *Britanya İslam Toplumu* (Islamic Society f Briain, ISB) ve *Britanya Müslüman Cemiyeti* (Muslim Association of Britain, MAB)' dır. ISB genelde toplumsal işlere odaklanmaktadır. Onun sosyal eylemleri gençler için yaz kampları, futbol turnuvaları ve çalışma grupları oluşturmaktan çeşitli yardım kuruluşlarına para toplama konularına kadar birçok alanı kapsamaktadır. Bu kuruluş Britanya'da sosyal eylemde bulunmayı tebliğ yükümlülüğünü yerine getirme yolu olarak görmektedir. Onun üye gruplarından biri olan *Müslüman Avukatlar Birliği*, Müslüman avukatların kariyerlerini geliştirmeyi, Müslümanların yasal haklarını ilerletmeyi amaçlamaktadır. Bu kuruluş iş hayatında dini prensipleri ilerletmeye

kendilerini adayan birçok profesyonel kurumdan biridir. Onların amaçları, kürtaja karşı alternatifler üreten veya iş ve sosyal yaşamda Katolik prensipleri takip eden Katolik sosyal işçi veya eğitimci kuruluşlarıyla mukayese edilebilir.[62]

Müslüman Parlamentosu da dahil diğer gruplar, *Şeytan Ayetleri* kitabıyla ilgili tartışmaların yarattığı kızgınlık ve nefret dalgası üzerine 1992'de kurmuştur. 1996'da ölen Müslüman Parlamentosunun kurucusu Kalim Siddiki, Britanya'da "topraksız" bir İslam devleti oluşturmayı savunmuştu. Günümüzde Müslüman Parlamento, ayrılıkçılığı savunmayan Ghayasuddin Siddiki tarafından idare edilmektedir. Müslüman Parlamentosu, taraftarı olmayan sadece liderlere sahip bir kurum görüntüsündedir.

MAB, "Arap ağırlıklı" ve siyasi eylem grubu olarak çalışan bir kurum olarak mütalaa edilmektedir. Bu örgüt konusunda bilgi sahibi olan birinin bana naklettiğine göre, üyelerinin %50'si Arap'tır.[63] MAB, Arap-Müslümanların menfaatleri için siyasi bir eylem komitesi olarak çalışır ve Filistin sorunu etrafında oluşan kamuoyunu canlı tutmaya çalışır. Bu grup, silahlı bir Filistin örgütü olan Hamas ile bağlantılı olmakla suçlanmaktadır. Bu grup, İsrail yanlısı oylardan dolayı Haziran 2005 seçimlerinde 70 kadar İşçi Partili milletvekilini ve camilerde kampanya yürütmek suretiyle seçmenleri mobilize eden kuruluşları hedef almıştır. MCB'nin tersine MAB, Sosyalist İşçi Partisi gibi eski "yeni solcularla" işbirliği yapmakta ve Londra belediye başkanı Lord Livingstone tarafından himaye edilmektedir.

El Cezire televizyonundaki programı Avrupa'nın her yerinde seyredilen meşhur Katar kökenli din adamı Yusuf el- Kardavi'yi

[62] Profesyonel derneklerin bazısı, Amerika'da Washington'un hemen dışında, Londra ve Paris'te uluslar arası büroları bulunan Uluslararası İslami Düşünce Enstitüsüyle bağlantılıdır. Organizasyonun Herndon'daki ofisi Mart 2002'de FBI tarafından basılmıştır. Baskının hedefi Uluslararası İslami Düşünce Enstitüsünün (IIIT) bürolarını paylaştığı başka bir kuruluştu. IIIT, muhafazakâr ve saygın bir kuruluştur. Bkz. *http://www.iiit.org.*

[63] Mülakat 25, London (10 Ekim 2003):

Temmuz 2004'de resmi davetli olarak Londra'ya davet ettiğinde, Livingstone'un MAB ile ilişkisi inceleme konusu yapılmaya başlandı. Kardavi ayrıca Dublin merkezli *Avrupa Fetva ve Araştırma Konsilinin* (The European Council for Fatwa and Research) veya Fransızca adıyla *Le conceil european de la recherce et de la Fatwa*'nın da başıdır. Fetva konsili kendini İslam hukukunu yorumlama ve tüm Avrupalı Müslümanlar için fetva verme yetkisine sahip görmektedir. (Bundan dolayı) Livinsgtone'nun, Kardavi'yi resmi daveti Britanya'da eleştiri konusu olmuştur. Ancak bazı Müslüman kuruluşlar belediye başkanının bu davetini desteklemiştir. MCB, Kardavi'yi saygın bir Müslüman âlim olarak tanımlamakta ve Siyonist lobiyi iftira kampanyası yürütmekle suçlamaktadır.[64] *Britanya Müslüman Cemiyeti* ve *Britanya Müslüman Konsilinin* her ikisi de Kardavi'yi "ılıman" olarak alenen desteklemiştir. Kardavi için kullanılan bu kavram muğlak bir etikettir.

MCB, mezhepsel farklılıklara ekümenik bir yaklaşımla çözüm getirmeye çalışmasına rağmen zaman zaman kendi içinde bölünmeler yaşamaktadır. Ahmediler Londra'nın bir kasabası olan Morden'de St. Paul Katedralinden hacim olarak daha büyük, 10.000 kişinin aynı anda ibadet edebileceği yeni bir cami açtıklarında MCB onları azledici tarzda şu basın açıklamasını yapmıştır: "Medya menfaatleri ışığında Britanya Müslüman Konsili Morden'e inşa edilen Ahmedi/Kadiyani merkezinin cami olmadığını açıkça belirtmeyi arzu etmektedir".[65] MCB buranın cami olamayacağını, çünkü Ahmediler'in Müslüman olmadığını açıklamıştır. "Bu yüzden bir taraftan Ahmediler'in kendi inançlarına göre yaşama hakları olduğunu tam olarak kabul ederken, öte yandan da onların Müslüman olarak tanımlanmasının yanlış olduğunu da belirtmek istiyoruz". (Bu ifadesiyle) MCB, 1974'de Ahmedilerin Müslüman olmadığını resmi olarak ilan eden Pakistan hükümetinin resmi görüşünü aynen tekrar etmektedir. Ahmediler, Hz. Muhammed'e

[64] BBC News (7 Temmuz 2004)

[65] Britanya Müslüman Konsili/Konseyi, basın bildirisi (2 Ekim 2003).

ilaveten Qulam Ahmed'i de peygamber kabul ettiği için bazı Müslümanlar tarafından mürted olarak kabul edilmektedir. Mülakatlarımda diğer Müslüman liderler, MCB'nin kimin Müslüman kimin de Müslüman olmadığına karar verme işiyle ilgilenmemesi gerektiğini düşündükleri yönünde bir yorumda bulunmuşlardır.

Britanya Müslümanlarının çeşitliliği, bir öğrenci birliği olan FOSIS'den feminist bir grup olan *Kadınlar Cemiyeti* ve bir grup genç Müslüman tarafından yayımlanan göz kamaştırıcı bir dergi olan *Q-News*'e kadar, geniş bir yelpazede yansımasını bulmaktadır. Avrupa'nın en yenilikçi bazı Müslüman teologları ve halka mal olmuş entelektüelleri Britanyalıdır. Kenan Malik, Yasmin Alibhai Brown, Anshuman Mondal ve *Desperately Seeking Paradise* (Ümitsizce Cenneti Arayış) kitabın yazarı Ziyauddin Serdar bunların belli başlılarıdır.[66]

Fransa

Muhtelif Fransız Müslüman Birlikleri, Lyon ve Paris'deki büyük camilerin dini idarecileri (rektörleri)•, Mayıs 2002'de Müslüman İnancı İçin Bir Fransız Konsili oluşturmayı kararlaştırdı. *Conseil Français du culte Musulman* (CFCM), ulusal konsile üye seçen 25 bölgesel konsilden oluşmaktadır. Bazı birliğe katılmayan bölgesel grupların ve bir dizi bağımsız cami cemiyetinin yaptığı gibi (aşağıda tanımlanacak olan) dört temel Müslüman birliği, delegeleri finanse etti ve CFCM'yi temsil seçimlerine katıldı. 2003'de CFCM'ye ilk (üyelik) seçimlerden sonra, Paris merkezli eylemci bir grup olan *L'Union des Organisations islamiques de France* (UOIF) kazanan grup olarak ortaya çıkar. Bir sonraki yani 19 Haziran 2005'te yapılan seçimlerde UOIF üç sandalye kaybeder. Bu sefer kazanan *Paris*

[66] Tariq Modood ve Fauzia Ahmad, "British Muslim Perspectives on Multiculturalism", *Theory, Culture, and Society*, (yakında yayımlanacak).

• "rector" tabiri dini literatürde bir bölgenin/mıntıkanın papazı anlamında kullanılmaktadır. Paris veya diğer camilerin rektörü derken burada sadece söz konusu camilerin imamları değil, o camiler etrafından gelişen cemaatin dini lideri de kastedilmektedir. Bundan dolayı biz bu terimi dini lider anlamında tercüme edeceğiz (ÇN).

Büyük Camii (GMP) ve FNME dir. Nicolas Sarkozy, İç İşleri Bakanı olarak CFCM'nın oluşturulmasına ön ayak olmuş ve CFCM'nin kazandığı seçimleri ılımanların ve Fransız İslam'ının zaferi olarak övmüştü. Ancak gerçekte bu sonuç büyük oranda Cezayir ve Fas hükümetlerinin, oyları kendi kurumlarına yönlendirmeleri neticesinde ortaya çıkmıştır.

Bu kurum, cami gruplarını, kadın ve gençlerin oluşturduğu grupların bağlantılı kollarını bir araya getirmiştir. Organizasyon, bazıları toplum merkezleri bazıları da cami merkezli yirminin üzerinde mahalli şubeye sahip olduğunu iddia etmektedir. Kurumun web sitesi 60'ya yakın bölgesel ve mahalli üye teşkilatı listelemektedir. İddiaya göre UOIF Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinin desteğiyle 1983'te kurulmuştur. Kurucuları Irak kökenli Zouhir Mahmoud ve Tunus kökenli Abdellah Benmansour'dur.[67] Kurucularının bir kaçı Müslüman Kardeşlerle bağlantılıdır. Bu kuruluş, diğer zamanlarda Cezayir ağırlıklı Büyük Cami'ye bir Fas alternatifi olarak görülse bile yine de bir Müslüman Kardeşler teşkilatı olarak görülmeye devam etmektedir. Suudi merkezli Dünya Müslüman Ligi, Cezayir, Fas, Türk hükümetleri, Kadar merkezli din adamları ve Müslüman Kardeşlerin Suriye ve Mısır şubelerinin hepsi harici etki kaynaklarıdır ve bunlar Fransız hükümeti tarafından gittikçe daha fazla incelemeye tabi tutulmaktadır.

Tarihsel arka planı ne olursa olsun UOIF günümüzde çok etnik bir yapı arz etmektedir. Paris'in bir banliyösü olan Le Bourget'te terkedilmiş bir hangarda yapılan organizasyonun yıllık toplantısı gençlerden oluşan büyük bir kalabalığın ilgisini çekmişti.[68] Bu yıllık toplantı siyasi konuşmaların, müzik, yemek ve moda gösterisiyle birlikte dinsel vaazların bir karışımıyla gerçekleştirilmişti. UOIF Afrika alt kıtasına mensup kişiler arasında da dikkate değer taraftar kitlesine sahiptir. Başkan Lhaj Thami Breze siyasi ve etnik

[67] "UOIF, le mastodonte musulman", Hakim El Ghissassi, www.sezame.info, 15/12/2005.

[68] 25-8 Mart 2005, Olay hakkında bkz., http://www.rencontre-uoif.net/directuoif.php

sınırların ötesinde uzlaşma ve birliktelikler kurma konusunda sahip olduğu arzudan gurur duymaktadır.

Dublin temelli Fetva Konsili ve yaygın olarak bir Müslüman Kardeşler kuruluşu olarak kabul edilen *Avrupa İslami Organizasyonlar Federasyonu* (Federation of Islamic Oganizations in Europe (FIOE) ve diğer kuruluşlarla irtibatlarından dolayı UOIF'nin uluslar ötesi gayeleri/arzuları olduğu ihtilaflı bir şekilde ifade edilmektedir. UOIF, Burgundy'de bir şatoda *Institut European des Sciences Humanies* adlı bir teoloji semineri de işletmektedir. Bu seminerinin bazı hocaları yukarıda zikredilen Dublin merkezli Fetva Okulundan gelmedir. Bu enstitüde erkek ve kadın, Fransız ve yabancı toplam 180 öğrenci bulunmaktadır. UOIF, Arapça öğrenimi üzerinde vurgu yapan ve çağdaş toplumda inancın kurallarını belirlemenin din adamlarının otoriter ifadelerine bağlı olduğunu ifade eden muhafazakâr bir İslam versiyonu vaaz etmektedir. Ancak kuruluşun siyasi söylemi daha çok uzlaşma ve birlikte yaşamaya vurgu yapmaktadır.

Le Federation nationale des Musulmans de France (FNMF) Fas hükümetinin desteğiyle 1985'de oluşturulmuştur. Bu kuruluş eğilim olarak daha ılıman görülmektedir. Başkanı olan 37 yaşındaki Muhammed Bechari aynı zamanda CFCM'nin de başkan yardımcısıdır. Eylül 2004'de Bechari, Irakta kaçırılan ve rehin tutulan iki Fransız gazetecinin serbest bırakılması konusunda müzakerelerde bulunmak için Katar'a gittiğinde tartışma konusu olmuştur. Katar'dayken Bechari 1980'lerin sonunda Paris'e yönelik bombalı saldırılardan sorumlu tutulan *Front islamique du salut* (FIS)'in sürgündeki lideri Abbas Madani ile görüştü/bir araya geldi. Bechari Mart 2005'de İsrail'e karşı İslam birliğinin bir ifadesi olarak çeşitli Müslüman ülkenin devlet adamları tarafından 1969'da Fas'ın Rabat kentinde oluşturulan İslam Konferansı Organizasyonunun Fıkıh Konsiline (*Fiqh Council of the Organisation of Islamic Conferences*) atandığını ilan ettiğinde tekrar yaygın eleştiri konusu olmuştur.

FNMF, yaklaşık elli Müslüman ülkede eğitim bakanlıklarının bir şemsiye kuruluşu olan *İslami Eğitim, Bilimsel ve Kültürel Organizasyonun* (ISESCO) üyesi olması sayesinde diğer Avrupalı grup ve enstitülerle de irtibatlıdır. Müslüman UNESCO olarak sunulan bu kuruluş, 1969 yılında Fas ve Suudi Arabistan'ın ortak girişimiyle kurulmuştur. (Mısır, Pakistan, İran, Bangladeş ve "Filistin Devleti" de bu kuruluşa üyedir). ISESCO bünyesindeki Avrupalı grup ve kuruluşlar arasında *Alman Islamrat*, İngiliz MCB ile el Aznar Universitesi (Mısır), el Kuds (İsrail) ve Oxford İslam Araştırmaları Merkezi (Oxford Üniversitesi) gibi eğitim kurumları da vardır.

Bazı gözlemcilere göre bu birbirine kenetlenmiş müdürlükler Avrupa'nın şu anda yoğun bir İslami komplonun pençesinde olduğunun açık delilidir. Ancak böyle bir teşhis kanaatimce bu tür kuruluşların etkisini abartmaktadır. Bazen organizasyonlar ıssız köyler/boş büyük binalar gibidir. Zaman içinde birliktelikler bozulmakta ve yenileri kurulmaktadır. Üyelik organizasyonunun itici gücü ulus ötesi kuruşlular veya diğer yabancı sponsorlarla zorunlu olarak özdeş değildir. Siyasi bağlılıktan ziyade para ve kurumsal destek, ulusal kurumların dış desteğe güvenmesinin bazı nedenleridir. Tuhaf birliktelikler kurulmaktadır. ISESCO ve FIOE'un Avrupa Konsili ile birlikte sponsor ettiği ve FNMF tarafından düzenlenen ve benim de katıldığım bir toplantı yapıldı. Fas elçiliğinin de sponsorluğu açık seçik beliydi. Çünkü katılımcılar elçiliğin aşçıları tarafından doyuruldu ve yemekde elçiliğin tabakları kullanıldı. İsveç ve giderek artan bir şekilde Almanya'da olduğu gibi Müslüman cemiyetlerin faaliyetleri için iç kaynaklar mevcut olursa, o zaman birliktelikler ihtiyaç değil, bir tercih konusu olur. İki daha küçük çaplı Türk kökenli kuruluş olan Milli Görüş ve Türk Diyanetinin Fransa kolu olan Türk Müslümanları Koordinasyon Komitesi (CCMTF), CFCM'de temsil edilmektedir.

Dördüncü kuruluş ise Cezayir hükümeti tarafından kurulan Paris'deki Büyük Cami'dir. Birbirini izleyen Fransız hükümetleri, Paris'teki Büyük Camii ve babasından görevi devralan rektörü/

dini lideri Dalil Boubakeur'u Fransız Müslümanların resmi temsilcisi olarak görmüşlerdir. 2004'deki konsil seçimlerinde Paris Camii, CFCM'nin seçilmiş temsilciler için tahsis ettiği 41 sandalyeden sadece altısını almasına rağmen, Boubakeur her nasılsa başkanlığı almıştır.

Paris Camii Fransa hükümeti tarafından inşa edilmiş ve 1926'da I. Dünya Savaşında kolonilerden gelerek Fransa adına savaşan Müslüman askerlerin anısına resmi olarak ibadete açılmıştır. Ancak zamanla bu cami Cezayirlilerin kontrolüne geçmiştir. Nitekim caminin lideri Cezayir hükümetinin bir memurudur. Paris Büyük Camii, Fransa'daki Cezayirlilere ait camiler birliğini ve bu camilerde görev yapan imamları yönetmektedir. Ayrıca bu cami bir imam yetiştirme enstitüsünü de işletmektedir.

1994'de Fransa Tarım Bakanlığı Paris Camiini yiyeceklerin dini kurallara göre hazırlandığını gösteren helal sertifika veren resmi kurum olarak kabul etti. Cami, bu sertifikayı vermek için kilo başına 1 frank ücret almaktadır.[69] Lyon ve Evry'deki büyük Camiler de helal gıda sertifikası vermeye yetkili görülmüş ve böylece elde edilen gelir paylaşılmaya başlanmıştır. Zamanla diğer kurumlar da helal sertifikası veren kurumlar kurmuş ancak bunlar devletten uygunluk alamamıştır. Helal sertifika verme işi Müslümanlar arasında ciddi tartışma ve çekişme konusu olmuştur. Bu süreci eleştirenler camileri hayvan kesim işine etkili bir şekilde danışmanlık yapamamakla suçlamaktadır. Bunun yerine Fransız İslam'ının kurumsallaşması için genel bir helal gıda vergisi ödenmesi ve elde edilecek gelirin de tüm Müslüman kurumlar için kullanılabilir olmasını önerilmiştir.

Mevcut Fransız Müslüman Konsili, hükümetin muhatap alması için oluşturulan üçüncü teşebbüstür. Bu konuda en son girişim 1999'da bir Sosyalist içişleri bakanı tarafından yapılmış ancak konsile kimin liderlik edeceği konusundaki görüş ayrılıklarından

[69] Avro'nun takdiminden beri Fransız frankı kağıt paradır ve sadece Avro olarak ödemesi yapılan belirli malların hesaplanması için kullanılmaktadır.

dolayı bu teşebbüs başarısızlıkla sonuçlanmıştı.[70] 2002'de UOIF gönüllü olarak liderliği Boubaker'e vermişti. Çünkü bu kuruluş, Breze'nin bana ifade ettiğine göre, bir uzlaşma bulunmazsa CFCM'nin birliğini korumasının zor olduğunu ve birleştirici bir kurum oluşturmanın başkanlığı elde tutmaktan daha önemli olduğunu düşünüyordu.

CFCM'nin hantal/elverişsiz yapısı önde gelen Müslüman kurumlar ve hükümet arasındaki müzakerelerin sonucuydu. 1500 cami ve sayısı belli olmayan kurumlar, genel asambleye 150 temsilci gönderen mahalli konsiller için delegeler seçmekte veya atamaktadır. Yedi uygun federasyon ve beş büyük cami diğer 24 kuruluş temsilcisini seçmektedir. İlaveten, ahlaki ve manevi vasıflarından dolayı kabul görmüş hiçbir kuruluşa ait olmayan 10 bağımsız şahsiyet de asambleye atanmaktadır. Genel asamble, konsilin 66 üyesinden 2/3'ünü seçmektedir. Diğer 1/3'ü ise atama yoluyla doldurulmaktadır.[71] Sırasıyla konsil de daha küçük çaplı bir idare konsili ve yönetim bürosu oluşturmaktadır. İdare bürosu 7 ile 17 arasında üyeden oluşmaktadır. Bir başkan, çeşitli başkan yardımcıları ve bir genel sekreter vardır. Müzakereler ve taslaklar çeşitli özel komisyonlara havale edilmektedir. CFCM'nin başkan yardımcısı UOIF'den Fouad Alaoumi artık fonksiyonel olmadığını deklare ederek Mayıs 2005'de beklenmedik bir şekilde CFCM'den istifa etmiştir. Bu kitabın kaleme alındığı dönemde bu istifanın UOIF'nin CFCM'ye yönelik politikasında gerçek bir değişiklik olup olmadığı konusunda herhangi gözle görünür bulgu yoktu. Zira UOIF'ın bu atağı UOIF'ın da katılacağı gelecek seçimler öncesinde seçmeni mobilize etmek için bir manevra da olabilir.

Varlığının ilk yılında, hükümet okula giden Müslüman kız çocuklarının başörtüsü takmasını yasaklayarak CFCM ile ilişkilerinde bir krizi körüklemiştir. Durumu daha kötü hale getirmek

[70] "L'élection des représentants musulmansrepoussée aprés les legislatives", *Le Monde*, (3 Mayıs 2002).

[71] Statuts du Conseil Français du Culte Musulman madde 6.1

için hükümet, CFCM bünyesindeki kuruluşlar tarafından dillendirilen çözüm yollarını müzakere etmeyi bile reddetmiştir. Konsil Fransa'da imam yetiştirmesiyle ilgili hazırlanacak planlar konusunda hükümetin koyduğu son tarihe uymada başarısız olmuştur. Hatta konsilin bağımsız üyelerinden antropolog Dounia Bouzar, Ocak 2005'de konsilin sadece çeşitli kurumların temsilcilerini komiteye atamaktan başka işe yaramadığı yönünde şikâyette bulunarak istifa ettiğinde, üyeler arasındaki anlaşmazlık iyice gün yüzüne çıkmıştır. Bouzar kamuoyuna açıkladığı istifa mektubunda Müslüman kuruluşlara hakim olan göçmen kökenli kişilerin yerlerini, daha farklı olan yerli (yani Fransa'da dünyaya gelen) Müslümanlar alıncaya kadar konsilin anlamlı tartışmalar için etkili bir organ olmayacağını ifade etmiştir.[72]

Hükümetin kendi kafasından çıkan fikirlere yönelik sabırsızlığının artması üzerine İç İşleri Bakanı Dominique de Villepin, 20 Mart 2005'de CFCM'nin dışında Fransa'daki İslam'la ilgili çalışmalar yapacak bir kurumun oluşturulmasını ilan etti. Yeni kurum, yabancı yardımlar, genel helal yiyecek vergisi, Fransız iş adamlarının katkıları ve bireysel bağışlardan oluşan bir dizi gelir kollarından aldığı destekle İslam'a kurumsal destek sağlayacaktır. Elde edilen fon cami yapımı ve onarımı, imam yetiştirme ve diğer masraflar için kullanılacak. Bu yeni kurum 15 kişilik bir komite tarafından idare edilecektir. Bunardan yedisi dört büyük kurumu temsil edecek, herhangi bir dini cemaate ait olmayan iki birey de dahil sekiz saygın kişi CFCM tarafından seçilecektir. Fonları kontrol ve idare etme işinde iki farklı bakanlık da devrede olacaktır. De Villepin bu kurumun bu yapı dâhilinde oluşturulmasının ülkedeki laiklik ilkesini ihlal etmeyeceği konusunda kamuoyuna güvence vermiştir. Aynı zamanda da Eylül 2005'den itibaren Fransız üniversitelerinin imam yetiştirmeye başlayacağı da kamuoyuna duyurulmuştur.

72 Mektubun tam metni için bkz., www.sezame/info ve *Libération* gazetesi (6 Ocak 2005).

Küçük Ülkeler

İsveçli Müslüman gruplar hükümet yardımlarını üye kuruluşlara kanalize etmek için oluşturulan İsveç Müslüman konsili bünyesinde organize olmuş durumdadır. Konsil adını ve formatını İsveç Hıristiyan konsilinden almıştır. Protestan ve Katolik Kiliselerle birlikte aracılık görevi görmektedir. İsveç'in beş büyük camiinden biri etrafında kümelenen konsildeki farklı gruplar arasında şiddetli çatışmalar vardır. Stockholm camii ve onunla ilişkili gruplar muhtemelen bulunduğu yerin siyasi konumundan dolayı İsveçli Müslümanların baş temsilcisi olarak ortaya çıkmıştır.

Hollanda'da Hollandalı Müslümanlar için en temel/baş aracı kurum İslam ve Vatandaşlık kurumudur. Diğer ulusal kuruluşların aksine İslam ve Vatandaşlık Kurumu çeşitli önde gelen kabul görmüş Müslüman figürler arasında yaşanan uzun müzakerelerden sonra düşünce (think-tank) ve eğitimle ilgili kurumların bir kombinasyonu olarak 1996'da kurulmuştur. Bu kuruluş kamu desteği almakta ve Müslüman mukimlere yoğunlaşmak suretiyle büyük şehirlerde şehir temsilcileri ile Müslüman gruplar arasında genel diyaloglar organize etmektedir. Bu diyalogların temel amacı, Müslüman mukimleri Hollanda'daki umumi hayata iştirak etmeye ve İslam yurttaşlığının genel bir ahlakını geliştirmeye teşvik etmektir. Hollanda Müslümanları genel olarak Almanya'da olduğu gibi Türk kökenlidir. Türk hükümeti, Türk kökenli Müslümanlara cami ve imam tedarik etmede oldukça önemli rol oynamaktadır. Diyanet destekli cami örgütleriyle Milli Görüşe bağlı kuruluşlar arasındaki çatlak Almanya'da olduğu gibi Hollanda Müslümanlarını da bölmüştür.

Almanya'dan tek fark, Hollanda'da çok sayıda küçük ve yerel kuruluşlar oluşturan Faslı, Bosnalı, Pakistanlı ve Sürinamlı Müslümanların bulunmasıdır. Türk kökenlilerin yanında bu Müslümanların da bulunması oldukça fazla sayıda çeşitli dini ve sivil kuruluşun oluşmasına yol açmıştır. Gittikçe artan bir şekilde farklı etnik kimliklere sahip mahalli cami toplulukları yerel siyasette önemli

bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. Bu durumun bir örneği 50 cami, kadın ve gençlik kuruluşlarından müteşekkil Rotterdam merkezli SPIOR'dur. Bu kuruluş Müslüman okulları işletmekle ilgilenmekte, cami idarelerine destek sağlamakta, mahalli siyasetle meşgul olmakta ve İslam'la ilgili kamuoyuna bilgi sunmaktadır.

Danimarka, Müslüman mukimlerle diyalog geliştirmeye resmi olarak en az ilgi gösteren ülke konumundadır. Ulusal ve mahalli Danimarka hükümetlerinin Müslümanlarla ortaklaşa çaba gösterme konusundaki isteksizliği, Danimarka Müslümanlarının diğer ülkelere göre düzensizliğini büyük ölçüde açıklamaktadır. Müslümanlar arasında oluşturulan birkaç grup da ağır dahili görüş ayrılığı ve olumsuz medya haberlerinden dolayı göçmeye yüz tutmuştur. 2002 yılında iki genç Danimarkalı İmam tarafından Ulusal Müslüman Konseyi oluşturulmuştur. Bu kuruluş doğrudan bireysel üyelik üzerine bina edilmiştir. Ancak adına rağmen o ne bir şemsiye grup ne de ulusal bir kuruluştur. Onun amaç ifadesi "yeni bir çizgiyi" yansıtmaktadır. Bu yeni çizgiye göre, "Danimarka'da İslam, dünya ölçeğinde ifade edilenin bir gölgesi değil, kendine has özellikleri çerçevesinde kendi yüzünü oluşturmaktadır. Bu yüzü oluşturmaya yardım etmelisiniz". Gruba sadece sürekli oturma iznine sahip olanlarla, Danimarka vatandaşları üye olabilmektedir. 2004 güzünde hükümet ilk defa Danimarka Müslümanlarını Danimarka'da İslam'ın durumu ile ilgili tanışma toplantısı için davet ettiğinde çok az sayıda kişi bu davetiyeyi alabilmiştir. Müslüman Ulusal Konseyi iştirak etmek için toplantıya davet edilmemiştir. Bunun üzerine bu kuruluş, yarısı Müslüman değil de göçmenlik üzerine uzman olan bireylerle bir araya gelmeyi tercih etmiştir. İnanç/din temelli olmayan etnik azınlık grupları için kamu desteği vardır. Ancak göçmenler arasında ulusal temsil oluşturma gayretleri oldukça sorunlu bir tarihe sahiptir. Bir göçmen birliği olan *INDSAM* devlet desteğini kötüye kullandığı yönünde yapılan medya haberleri ve iç çekişmelerden sonra 2002'de çökmüştür/yıkılmıştır. Bir yıl sonra da devlet desteğinin nasıl harcandığı konu-

sunda hesap verememesinden dolayı yönetim kurulu istifa edince ikinci bir kuruluş olan *POEM* de yıkılmıştır.

Bu kitaba dahil edilmeyen ülkeler arasında İspanya, Avusturya ve Belçika İslam ve Müslümanların refahı ile ilgili konularda hükümetler tarafından çeşitli derecelerde danışılan/istişare edilen ulusal Müslüman konseylerine sahiptir. 11 Eylül trajedisi öncesi kurulan konsiller, Müslüman toplumlara yönelik hükümet politikaları yoğun ilgi konusu oluncaya kadar çok az rol oynamıştı. Konsiller tamamıyla faal değildi. Bu konsillerin oluşturulduğu orijinal mutabakat metnini uygulamada üç hükümet de tamamıyla başarısız olmuştur. Bu ülkelerdeki sivil Müslüman kuruluşların artan siyasi suskunluğu kamu bilincinde ve hükümet politikalarında Müslüman eylemci ve liderlerin gayretleri konusunda çok olmasa da bir takım değişikliklere sebebiyet vermiştir.

Trajik 11 Eylül olaylarının olumlu bir sonucu, gittikçe artan sayıda Avrupalının İslam hakkında daha fazla bilgi sahibi olmayla ilgilenmeye başlamasıdır. 11 Eylül sonrası Müslüman gruplara okullardan, medyadan ve genel kamuoyundan yoğun ilgiler gelmeye başlamış ve Müslüman okullar da İslam'la ilgili bilgi gerektiğinde de konuşma sağlama taleplerini karşılamaya gayret göstermişlerdir. İki Almanya'nın birleştiği 3 Ekim günü anısına "açık cami günleri" düzenleme girişimleri artık çok büyük kalabalıkları cezp etmeye başlamış, hem Diyanet hem de Milli Görüş camileri açık gün aktivitelerine katılır olmuşlardır. Pek çok kurum için kamu eğitimi hala önemli bir konudur. Ancak son zamanlarda gittikçe artan sayıda kuruluş din öğretimi ve cami inşa etme projelerinden sosyal işlere ve Müslümanlara nasıl yaklaşılacağı konusundan kamu idarecilerine tavsiyelere kadar kamusal politikalarla ilgili konular üzerine yoğunlaşmaya başlamıştır.

Daha fazla kendine hakim olma anlayışı yeni kurumsallaşmanın diğer bir kaynağıdır. Konuştuğum liderlerin pek çoğu haylaz

imamlar korkusunu ifade etmiş ve "inişli-çıkışlı hayatı olan veya otokratik imamlardan sakınmaları gerektiği konusunda" halkı uyarmıştır.[73]

Radikal İslamcılar veya Muhafazakar Demokratlar?

Sürgün edilmiş İslamcı radikaller ve İslamcı milliyetçiler, dernekler dünyasının parçasıdır. En önemli eski gruplar *İhvan* veya daha iyi bir ifadeyle *Müslüman Kardeşler* (Mısır), *Türk Milli Görüşü*, *Müslüman Dünya Ligi* (Arabistan) ve Hint-Pakistan kökenli *Cemaati İslami*'dir. Deobandi hareketiyle bağlantılı olan misyoner karakterli *Tebliğ Cemaati* siyasi değişimden ziyade manevi değişime odaklanmıştır. Medreselerde/dini okullarda eğitilen genç misyoner gruplarıyla bu cemaat kurumsal kültürü itibarıyla Sayentoloji mezhebine benzemektedir.

Müslüman Kardeşler 1928 yılında batı dünyasında çok iyi tanınan Tarık Ramazan'ın büyük babası olan Hasan el-Benna (1906-1949) tarafından kurulmuştur. Müslüman Kardeşler, Mısır devlet başkanı Cemal Abdünnasır tarafından idam edilen Seyit Kutıp'un (1906-1966) yazılarının etkisiyle radikalleşmiştir.[74] Bu örgütün günümüzdeki İslamcı siyasi hareketler için önemi tartışılmazdır. Ancak Avrupa'da Müslüman Kardeşlerin fiili üyeliği bilinmemekte ve muhtemelen de ihmal edilmektedir.

Ulusal sınırları aşan gruplar tipik olarak birkaç Avrupa ülkesinde camiler veya İslam eğitim merkezleriyle irtibatlı olarak merkez ve ofise sahiptir. Onların ulusal kökenleri ve onlara maddi yardımda bulunan/bağış yapan hükümetlerle bağları, söz konusu grupların rengini belirlemektedir. Ulusal sınırları aşan koordinasyonun boyutu oldukça çeşitlidir.

Müslüman Dünya Ligi (MWL) Suudi Arabistan'ın parasını Avrupa'da İslam merkezlerine ve kuruluşlarına yönlendirmek-

[73] Mülakat 108, (28 Ekim 2004).

[74] Oliver Roy, *The Failure of Political Islam*, Cambridge, MA: Harvard University Pres, 1994.

tedir. Paris'te, Londra'da ve Kopenhag'da ofisleri bulunmaktadır. (Bu örgütün günümüzdeki temel faaliyet alanı Afrika'dır). Müslüman Dünya Liginin gençlik örgütü olan Dünya Müslüman Gençler Asamblesi (WAMY) 1970'lerde ve 1980'lerde Avrupa'nın her yerinde Müslüman gençlik ve öğrenci kuruluşları kurmak için çalışmıştır. Büyük Britanya ve Danimarka'da olduğu gibi oluşturan bu kuruluşların çoğu daha sonra kendi aralarında bölünmeler yaşamış, Fransa ve Almanya'da olduğu gibi başka öğrenci gruplarının eline geçmişlerdir.

Müslüman Dünya Ligi Müslümanların Avrupa'ya göçlerinin ilk yıllarında cami yapımı için esaslı maddi destekte bulunmak suretiyle oldukça kritik rol oynamıştır. Müslüman gruplar ve camiler son yıllarda Müslümanların dini olarak ödemeleri zorunlu olan zekâtları toplamak suretiyle veya hükümet destekli eğitim ve kültürel aktiviteleri dinsel aktivitelerle birleştirmek suretiyle kendi kendilerini finanse etmeye doğru yönelmişlerdir. Bu durum doğal olarak Müslüman Dünya Liginin etkisini oldukça azaltmıştır.

Müslüman Kardeşler ve Milli Görüş, sosyal işlere ve cami yapımına odaklanmış durumdadır. Anayasanın korunması adına Milli Görüş Almanya tarafından hala kara listeye alınmış durumdadır. *Bundesamt für Verfassungsschutz'un* 2003 yılı raporu bu kuruluşu Almanya'da en büyük Müslüman kuruluş olarak tanımlamakta ve onun gençler arasındaki faaliyetlerini "entegrasyon karşıtı... anti demokratik ve anti batıcı" olarak nitelendirmektedir.[75] Milli Görüşün kara listeye alınması, hükümet gruplarının ve ofislerinin mahalli sorunları tartışmada veya rutin iletişimi sürdürmede bu gru-

[75] The Verfassungsschutz 2003 yıllık raporu organizasyonla ilgili şu ifadelere yer vermektedir: "Die bei weitem gröBte islamistische Organisation ist unverandert die 'Islamische Gemeinschaft Milli Görüş' (IGMG). Sie betreibt eine faktisch desintegrative Jugendarbeit. Dies und ihre nur vorgeblich auf Integration zielende Politik fördern islamisticshe Milieus in unserem Land. Die Milli-Görüş- Bewegung ist einem als 'Gereche Ordnung' propagierten umfassenden Regelungssystem verpflichtet, das die westliche Zivilisation, ihren Wertekaon und ihr Demokratieverstandnis negiert". Bkz., *http://www.berlin.de/seninn/verfassungsschutz/publikationen/jb_akt.html.*

bu muhatap almaması anlamına gelmektedir. Yerel bir Hıristiyan Demokrat siyasetçi şu şikâyette bulunmaktadır: "Kasabada Müslümanların yarısıyla bir araya gelemiyoruz. Çünkü *Verfassungsschutz* onların bizim değerlerimiz için tehlikeli olduğunu söylüyor".[76]

İnsanlar grupla ilişkilendirilmekten korkmakta çünkü kısmen de olsa grubun üyesi olan birinin devlet işinde çalışma isteği reddedilebilmektedir. Nitekim son zamanlarda Duesseldorf havaalanında yer/alan işçisi olarak çalışan biri, artık Milli Görüş'ün bir üyesi olmadığını ispatlayıncaya kadar işten çıkarıldı. Bununla birlikte Milli Görüşle ilintili olan Berlin İslam Federasyonu, idare mahkemesinin emriyle devlet okullarında din öğretimi verme konusunda Berlin hükümetiyle bir mutabakat imzalamakla ödüllendirilince Verfassungsschutz'ın bu ambargosu delinmiş oldu. (İslam hariç tüm inançlar okullarda kendi öğrencilerine kendi inançları doğrultusunda din eğitimi verme hakkına sahipti). 2003'den beri Berlin İslam Federasyonu 37 Berlin devlet okulunda Müslüman öğrencilere din eğitimi vermektedir.

İslamist nedir ve İslami radikaller kimlerdir? Bu etiketler herhangi bir ayırımda bulunmaksızın teolojik ve siyasi olarak muhafazakâr Müslümanları tanımlamak için kullanılmaktadır. Ancak Kur'an'ın muhafazakâr yorumları, cihat savaşçıları çizgisinde devrimci siyasi bir projeye doğal olarak bağlanamaz.

Bu iki kesimi ayıran çizgi hem siyasi hem de teolojiktir. Dini olarak muhafazakâr Müslümanlar İslam'ı yüceltmek için şiddet kullanan İslamcıları, barışçıl dini tahrip eden dinsizler olarak mütalaa etmektedir. Kur'an'a ve Hadise yönelik literal yaklaşım içinde olan fundamentalistler oldukça küçük bir azınlıktır. Pek çok dindar muhafazakâr kişi daha doğru bir şekilde yeni-ortodoks olarak tanımlanabilir. Çünkü onlar dini ritüellerin ve İslam hukukunun önemine oldukça fazla vurgu yapmalarına rağmen bunları tarihsel olarak oluşmuş ve yoruma tabi hususlar olarak görmektedir.

[76] Mülakat 102, Stuttgart (8 Ekim 2004).

Bu tanıma göre doğru veya yanlış bir şekilde Müslüman Kardeşler ve Milli Görüşle ilişkilendirilen kişiler yeni-Ortodoks teolojik felsefeleri desteklemektedir. Bunların zıddına Tebliğ Cemaati ise fundamentalisttir.

Uluslar arası şebekeleri ve bağları vardır ancak Fransız UOIF ve Alman ZMD'yi Müslüman Kardeşlerin klonu olarak görmek yanlış olur. Onların ikisi oldukça farklı stile sahiptir. Zira onların biri popülist diğeri de oldukça ılımandır. Yine onların üyeliği ve kurumsal yapıları da oldukça farklıdır. Ortak olarak sahip olduğu tek şey, bazı kurucu üyelerinin 1980'lerin ilk yıllarında Müslüman Kardeşlerle irtibatlı bireyler olmasıdır. Müslüman Kardeşler daha küçük ölçekte Avrupalı Müslüman Muhafazakarlar için eleman/üye toplama havuzu olarak tanımlanabilir.

Oliver Roy, hükümet karşıtı hoşnutsuzluğu harekete geçirmek için İslam'ı siyasallaştıran militanları "İslam sonrası" olarak tanımlar. Kenar bir fenomen olarak bu gruplar kendilerini İngiltere'deki Sosyalist İşçi Partisi gibi eski Avrupalı solcularla aynı hizaya/çizgiye koymakta ve Avrupalı solcuların İsrail'in Filistinlere karşı politikalarına ve Irak savaşına karşı çıkmaları sonucu oluşan ihtilaf/ayrılık fırsatlarını istismar etmektedir.[77] 1970'lerin sonundaki Avrupa'nın aksi siyasi görünümüyle paralellik kurarsak radikal İslami gruplar Bader-Mainhof grubuna ve Red Brigade teröristlerine benzetilebilir. Avrupa'da faaliyette olduğu şekliyle Müslüman Kardeşler İtalya ve Fransa'nın Avrupa komünistlerine benzetilebilir. Avrupa Komünistleri gibi daha önce Müslüman Kardeşlerle irtibatlı bireyler, tıpkı Avrupalı Komünistlerin Moskova'yı reddetmeleri gibi Müslüman ülkelere olan bağımlılıklarını reddetmektedir.

Yeni Teröristler

Avrupa on yıllardır siyasi terörizmi tecrübe etmektedir. Günümüzde yeni radikal gruplar İslam adına şiddet suçları işlemektedir.

[77] Olivier Roy, *Globalized Islam: The Search for a New Umma*, New York: Columbia University Pres, 2005, 323.

Onların sempatizanları Avrupa'nın çoğu büyük şehrinde bulanabilmektedir. Bunların bazıları özellikle Çeçenistan ve Afganistan gibi yabancı ülkelerde terörizme destek vermektedir.

Avrupa'da açık bir şekilde eleman toplayan bir İslamcı grup İngiltere'de 800 taraftarı olduğunu iddia eden Ömer Bakti Muhammed Hareketi yani Muhacirûn'dur. Bu hareket, meşhur olmayan "ayakkabı bombacısı" Richard Reid de dahil çeşitli terörist eylemlerle ilişkilendirilmektedir. Halifeliği yeniden inşa etme amacı taşıyan uluslar arası İslamcı bir parti olan *Hizb-ut-Tahrir* -Ocak 2003'den beri Almanya'da- birkaç ülkede yasaklanmıştır. Ancak o Danimarka ve Britanya'da hala yasaldır. O belli başlı kent üniversite kampüslerinde bulunabilmektedir. Avrupa genelinde birkaç bin taraftarı olduğu tahmin edilmektedir. Bu grup Danimarka mahalli seçimlerine büyük çoğunluğu Protestan olan bir ülkede şeriat yasalarını uygulama çağrısı yapan bir platform bağlamında katılmakla oldukça dikkat çekmişti. Hollandalı Theo van Gohg'un katilinin söylendiğine göre Almanya'da yaşayan bir Suriyeli vasıtasıyla Hizbullah ile bağlantısı vardı. 11 Mart 2004'de Madrid'de meydana gelen bombalama eylemi sanıkları kendilerini Bin Ladin'in el-Kaide'sinin ideolojik destekçileri olarak nitelendirmişti. 1970'lerdeki Avrupalı teröristler gibi yeni radikal İslami gruplar global bir hayalciliği paranoyak bir güç telakkisiyle birleştirmektedir. Onlar da siyasi şiddeti, kendileri için eylemde bulundukları-nı izlenimi verdikleri kendilerinden hoşnut kalabalıkları harekete geçirmek için kullanmaktadır. Hatta din söz konusu olduğunda onlar Avrupa'daki dindar Müslümanlar gibi değildir. Radikaller Kur'an'ı literalistler gibi yani solcu teröristlerin Karl Max'ı okudukları gibi bağlam dışı okurlar. Onların bazı liderleri üniversite öğrencilerinin gözünü açmaktadır. Örneğin van Gogh'un katilini kutlayan Hollandaca bir şiir yazdığı dedikodusunu yapan Fas asıllı Hollandalı Muhammed Boyeri bunlardan biridir. Bu kişiler yetişkinken inanca dönüş yapan/Müslüman olan kişilerdir. 11 Eylül olaylarından sorumlu tutulan Muhammed Atta ve ayakkabı

bombacısı Reid, Hamburg ve Londra'daki Müslüman imamlarla bağlantılıydı. Ancak onların hiçbiri İslam'la yetişmemişti/büyümemişti. Reid hapishanedeyken İslam'a dönmüştü. Theo van Gogh'un katili Muhammed gibi Atta da seküler bir ailede yetişmiş ve terörist olmadan birkaç yıl önce İslam'la tanışmıştı.

Diğer radikaller, Keşmir sorunu, İsrail-Filistin çatışması gibi hususi çatışmalara ve bazıları da geleneksel sol hareketlere odaklanmaktadır. Bu gruplar terörizmi batı baskısına karşı haklı çıkarıcı bir yanıt olarak mazur göstermeye çalışmakta ancak onu onaylamamaktadır. Britanyalı MAB, Sosyalist İşçi Partisi gibi eski Avrupalı yeni sol gruplarla koalisyon yapmaktadır. Onların temel eylemleri siyasi buluşmaları, gösteri ve siyasi fuarları ihtiva etmekteydi. Grup eylemleri her şeyden önce İsrail'e karşı Filistinliler için destek toplamak için dizayn etmiştir. Grup, eski yeni solcuların uluslar arası emekçi sınıfına başvurması gibi ümmete müracaat ediyor.

Belçika'nın Antwerp kentinde bulunan *Arap Avrupa Ligi* (AEL) İslam'ın, ip ucunu Malcom X ve İslam Milletinden alan iyi bir milliyetçilik olduğunu vaaz etmektedir. Bu hareketin lideri 19 yaşındayken Belçika'ya sığınan Lübnanlı bir siyasi mülteci olan Dyab Abu Jahjah'dır. O, organizasyonunun amacını "kimlik inşa eden" olarak betimler ve ayırımcılık yapılmaması iddiasında bulunur. O, sosyo-ekonomik entegrasyonun iyi olduğunu düşünür ancak bunu yaparken Yahudi-Hıristiyan medeniyetinin meşruiyetini reddeder. Bir Britanya dergisi olan *New Humanist* de yayımlanan Rosemary Belcher ile olan röportajında Madrid bombacıları ETA'ya olan hayranlığını ifade eder ve "deri kafalılarla" karşılaştıklarında adamlarının yapabildiklerinin en iyisini yaptıklarından ötürü de övünür.[78]

[78] Rosemary Belcher, "Europe's Malcom X", New Humanist, (July/August 2004), 8-12. Jahjah'ın siyasi bağlılığı/taahhüdü v inanç sistemi Avrupa'ya varmasından daha öncedir. Bu konuda o şunları söylemektedir: "Terk etmeden önce Lübnan'da siyasi olarak aktiftim. Siyaset eğitimi aldım. Kurucu gruptaki diğerleri içinde durum aynıydı.

Avrupalı teröristlerin önceki nesliyle paralellik kurarsak küçük grupların terörist eylemlerde bulunacağını beklememize rağmen, AEL gibi gruplar ve radikal öğrenci grupları muhaliftir ancak terörist değildir. Bu grupların ortak olarak sahip olduğu şey, İslam'ın fırsatçı bir şekilde sömürülmesi ve ümmeti devrimci ancak hala uyanmamış bir özne olarak yeniden tahayyül etme şeklindeki yeni ütopyadır. Onlar, cazibesi soğutulmuş/giderilmiş genç ve entelektüellerle sınırlı küçük gruplardır. Liderlikleri ve eleman toplamaları bağlamında onlar yereldir (yani bulundukları ülkede doğup büyümüştür. Bu kişiler gerçekte tiksindirici bir şekilde Avrupa siyasi manzarasına aşinadır).

Bunun tam tersine yeni ulusal kuruluşların liderleri radikal ifadelerden kaçınmakta ve elbise, davranış ve retorik bağlamında kimlik politikalarına ipucu olacak herhangi bir imadan sakınmaktadır. Onlar artan bir şekilde etniksizleşmiş Müslüman seçim bölgelerini temsil etmektedir. Fransa'da bu, Cezayirliler ile Faslılar, Hollanda'da Faslılarla Türkler arasında uzlaşma girişimlerine yol açmıştır. İsveç'te bu durum Arap, Afrikalı ve Türk Müslümanların İsveç'çe toplantı yapmaları anlamına gelmektedir. Çünkü İsveç'çe bu grupların paylaştığı tek lisandır. Lisan değişimi eski ulusal sınırları aşan veya göçmen kurumsallaşmasından geçişin bir işaretidir. Bir defa ticaret tamamıyla ulusal dillerde ve farklı arkaplana sahip Müslümanlar arasında yapıldığında politikayla ve kurumsal amaçlarla ilgili söylemler/anlatılar tabii olarak yerel konulara odaklanmaktadır. O zaman da biz Ulusal Müslüman Kuruşlar gibi yeni tür kuruluşlara sahip olacağız.

Saygı ve Tanıma

Avrupa siyasi sisteminde resmi bir görevde olan Müslümanlar dinsel fundamentalist değildir. Onlar Kur'an'ın literal olarak okunmasında ısrar etmediği gibi Avrupalı bir halife oluşturma peşinde de değildir. Tüm bunlar medya karikatüründen başka bir şey değildir. Gerçekte, Avrupa'nın yeni Müslüman siyasi elitinin üyelerinin

çoğu teoloji/din konusunda fazla bilgili de değildir. Aynı zamanda bir inançlar arası diyalog kuruluşunun başkanı da olan Hıristiyan Demokrat bir Alman Müslüman,"çoğumuz mühendis veya işadamıyız" demiştir. Bu gerçek aşikârken "Kur'an'ın yorumu konusunda bir pastör veya teologla nasıl tartışmaya girebilirim?". Bu kişi inançlar arası diyalogla ilgili atölye çalışmalarına katıldığında Kur'an'la ve İslam'la ilgili görüşlerinin nasıl değiştiğini ve bu toplantılarda İslam'ı temsil edecek iyi yetişmiş Müslüman âlimlerin olmasını arzu ettiğini bana ifade etti.

Yeni Müslüman elit, temelde ilk nesil işçi göçmenlerinin ilgili ülkelerde doğan evlatlarından oluşmamaktadır. Onlar büyük oranda son yıllardaki göçmenlerden ve siyasi uğraşıları Avrupa'ya varmalarından öncesine uzanan mültecilerdir. Çoğu, İslam'ı kendi kişisel yaşamları için son derece önemli görmekte, ancak siyasi değerlerini tasvir ettiklerinde onlar insan hakları, saygı, tanıma ve eşitlik gibi kavramlar üzerine vurgu yapmaktadır. Bu, İslam devrimcileriyle ilişkilendirilen radikalizmden feryat etmektir.

Pek çok Müslüman lider kendilerini güdüleri hakkındaki şüphelerden bıkmış usanmış hissetmekte ve batılı demokratik değerlerle uygunluk arz etmesi için İslam'ı eğip bükme yönünde kendilerinden talepte bulunulmasından yorulmuş durumdadır. Bu kişiler medya ve aşırıların İslam'ı yanlış temsil etmek için komplo kurmasını protesto etmektedir. Diğerleri ulusal Müslüman kuruluşların temsilcilerinin fundamentalist olduğu yönünde şikâyette bulunmakta ve onların kendilerini muhafazakârlardan uzak tutma ve İslam'ın liberal versiyonuna destek vermek konusunda daha açık sözlü olmalarını talep etmektedir.

Yeni Müslüman dernekçiliği iki bağımsız ancak birbirini etkileyen kaynaktan devşirilmektedir. Bunlardan biri, gecikmiş de olsa Avrupa'daki Müslümanların Avrupa'da sürekli kalmak için bulundukları yönündeki kollektif farkındalık, diğeri de gecikmiş de olsa Avrupa hükümetlerinin Müslümanlarla ilgili politikalar üretme noktasına gelmesidir. İronik olarak hükümet hareketi/eylemi Müs-

lüman aktivizmini teşvik etmekte ancak ne yazık ki çoğu Avrupa ülkesi Müslümanların kendilerini temsil etmelerine zemin hazırlamada başarısız olmaktadır. Bu konuda, hükümet için Müslüman bir aracı kurum oluşturma yönünde kastlı olarak kurulan Fransız CFCM istisnadır. Bir diğeri de hükümet yardımıyla gönüllü bir kuruluş olarak tesis edilen İngiliz MCB'dir. İngiliz hükümeti MCB'ye Fransız hükümetinin CFCM'ye yaptığı dayatmaları uygulamaksızın resmi bir rol vermeyi arzu etmişti. Bu rol de MCB'yi Britanyalı Müslümanlar için ılıman ve işbirlikçi yapan bir ses olmasıdır.

OUIF'nin genel sekreteri Lhaj Thami Breze'ye Fransa'da Müslümanlar için en büyük sorunun ne olduğunu sorduğumda şu yanıtı vermiştir: "Tek bir sorunumuz var. Onlar/Fransızlar bize saygı göstermiyor ve bizi tanımıyor". Bu konu tekrar tekrar gündeme geldi. UOIF'yi kuşatan Müslüman Kardeşlerle irtibatlı olma şüphesinden azade olan Fransa'daki Müslüman Türk derneğinin sözcüsü, CFCM'nin çalışmalarıyla ilgili şu tespitte bulunmuştur: "Amacımız Müslümanların ve İslam'ın itibar ve saygınlığını korumaktır. Bu yüzden her gün camiye gitmeyen ancak sadece haftada bir veya yılda Ramazan ve Kurban bayramlarında giden Müslümanların kim oldukları konusunda kendilerini rahat hissetmesi gerekmektedir."[79]

Breze, Müslümanların Hıristiyanların temel eşitliğini kabul ettiğini bu yüzden Hıristiyanların da aynı şekilde Müslümanların eşitliğini tanımaları gerektiğini söylemektedir:

"Burada Müslüman ve Hıristiyan kardeşlerimize biz Müslümanların kısmen Hıristiyan olduğunu çünkü bizim İsa'yı tanıdığımızı söylediğimde insanlar şaşırıyor. İsa, bizim peygamberimiz, Meryem saflık sembolü ve azizelik örneğidir. Kur'an'ın pek çok ayeti İsa'ya ve Meryem'e atıfta bulunmaktadır. Hıristiyan ve Müslümanlar arasında karşılıklı kabul ve tanımanın olmaması için hiçbir neden yok".[80]

[79] Mülakat 78, Paris (18 Mayıs 2004).

[80] Mülakat 85, Paris (25 Mayıs 2004).

Ulusal derneklerin ulusal değerlere bağlılıklarını ve dini konularda ılıman olduklarını ispatlama yönündeki şevkleri kayda değerdir. Enerjilerini siyasi partilerde harcayan seçilmiş siyasetçiler ve diğer liderler yeni Müslüman derneklere şüpheyle bakmaktadır. Bu konuda temel düşünce şudur: Ulusal hükümetler İslami ifadeleri düzenleme konusunda inanç konsillerine güvenmekle büyük hata yapmaktadır. Çünkü bu gruplar bir Alman parlamenterin dediği gibi "tüm Müslümanların sadece %10'unu temsil etmektedir". Güvensizlik karşılıklıdır. Dernek liderleri de Müslüman siyasetçilerden çoğu zaman iyi bir şekilde bahsetmemektedir.

BÖLÜM II

Müslüman Liderler Sorunlara Nasıl Bakmakta?

Hollanda Parlamentosunun Müslüman bir üyesi bana "günümüzde Müslümanların özel istekleri olduğunu iddia etmenin zor olduğunu" ifade etti. "Tüm Hollandalı seçmenler, yabancılar tarafından nasıl avantajsız bir konuma getirildiklerini düşünmektedir".[81] Müslümanların özel sorunları olduğu kabul edilse bile, söz konusu sorunların nasıl tanımlanacağı ve hangilerine öncelik verileceği hakkında bir belirsizlik vardır. Keza, Müslümanların tüm diğer göçmenlerle paylaştıkları sorunlarla, Avrupa ülkelerindeki diğer azınlık dinleriyle kısmen de olsa paylaşılmasına rağmen dinleriyle ilinti sorunlar arasında bir ayırım yapmak önemlidir. Daha da ötesi kritik konular bir Avrupa ülkesinden diğerine farklılık arz etmekte, hatta bir ülkede bile Müslümanlar tek bir birlik oluşturamamaktadır. Etnik köken, cinsiyet, siyasi görüş ve sınıf farklılığı Müslümanların birbirleriyle hemfikir olamamalarının ve ihtilaf içinde olmalarının kaynaklarıdır. Bütün Müslümanlara ait bir kimlik oluşturma, Avrupa'daki tüm Müslümanların başvurduğu

[81] Mülakat 74, The Hague (2 Aralık 2003).

bir husus değildir. Nitekim Müslüman liderleri sorguladığımda, Avrupa'daki Müslümanların yüz yüze olduğu sorunlar konusunda aralarında geniş bir mutabakat olduğunu keşfettim. Ancak tartışma söz konusu sorunların çözümüne geldiğinde, aralarında fikir/görüş ayrılığı çıkmaktadır.

Müslümanlar Kendilerine Özgü Sorunlara Sahip mi?

Araştırmama katılanların 2/3'ü, Müslümanların hakikaten kendilerine özgü pek çok sorunu olduğu konusunda hemfikirdir. Danimarka'da Müslüman liderler Müslümanları etkileyen sorunları, tüm göçmen gruplarıyla ortak sorunlar olarak görme eğilimindedir. İngiltere ve Almanya'da ise tam tersine ağırlıklı görüş, Müslümanların özel bir takım ayırımcılık biçimlerinden muzdarip olduğu yönündedir. Fransız Müslümanlarının yarısı "Müslümanların pek çok sorunları" olduğu yönündeki bir düşünceye katılmaktadır. Ancak başörtüsü tartışmasından sonra beklenenin tam aksine Fransız katılımcılar tıpkı Danimarkalılar gibi alarm zilleri çalmaya muhaliflerinden daha az eğilimlidir. Alman Müslüman liderlerin 4/5'i "Müslümanların pek çok özel sorunları" olduğu konusunda hemfikirdir. Böyle olduğunu düşünen Danimarkalı liderlerinin oranı ise, Almanların yarısıdır. Bu konuda Danimarkalı liderlerle Alman liderler arasındaki fark, Danimarkalılar, Müslümanların sorunlarını tüm göçmenler tarafından tecrübe edilen sorunların bir parçası olarak görürken, Alman ve İngiliz liderler Müslümanların sorunlarının sadece kendilerine özgü olduğunu düşünmektedir. Tablo 2.1, ülkelerin bu soruya verdikleri yanıtları ve dillendirilen sorunların şiddetini göstermektedir.

Memnuniyetsizliğin boyutunu ortaya koymak için üç farklı soru kullandım. Bu sorular mevcut politikalarla ilgili somut mutsuzluklardan kişisel beklentiler hakkındaki duygulara kadar farklı mutsuzluk tiplerini yansıtmaktaydı. İlk soru kısa dönem siyasi hoşnutsuzluğu ortaya koymayı ve diğer ikisi de çalışmada ele alınan farklı ülkelerdeki Müslümanlar için daha orta ve uzun vadeli

Tablo 2.1: Ülkelere Göre Müslümanların hususi Sorunları İdarki

	Danimarka	İsveç	Fransa	Almanya	Hollanda	Britanya	Toplam (%)
Müslümanların Hususi Sorunları İdraki							
Hususi sorun yoktur	15.6	4.8	0.0	2.2	4.3	0.0	5.1
Bazı sorunlar vardır	40.6	33.3	60.0	13.0	26.1	24.1	26.9
Pek çok sorun var	43.8	61.9	40.0	84.8	69.6	75.9	67.9
Toplam (n=156)	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Muslümanlara Muamele Konusunda Genel Memnuniyet							
Genel Olarak Hoşnut	33.3	19.0	0.0	10.6	17.4	13.3	17.6
Biraz	39.4	66.7	80.0	57.4	60.9	70.0	58.5
Hoşnut değil	27.3	14.3	20.0	31.9	21.7	16.7	100.0
Toplam (n=159)	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Hayatının Geri Kalan Döneminde Ülkede Kalma Beklentisi							
Ülkede kalacak	81.8	100.0	80.0	89.4	78.3	93.5	88.2
Ülkede kalmayacak	18.2	0.0	20.0	10.6	21.7	6.5	11.8
Toplam (161)	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

zorlukları teşhis etmeyi amaçlamıştır. İlk mülakatlarım sonucunda farklı konuların yüksek düzeyde hoşnutsuzluk üretebileceğine inandığım için böyle bir yöntem geliştirdim.

Mutsuzluk hakkında "Ülkede Müslümanlara yapılan muameleden memnun musunuz?" şeklinde farklı bir soru sorduğumda, tablo radikal bir şekilde değişmektedir. Katılımcıların 2/3'ü "bardağın yarısı dolu yarısı boş" anlayışında birleşti. Bu çerçevede liderlerin 3/5'i bir dereceye kadar memnun olduklarını söylerken, diğerleri aşırı görüşler arasında bölünmüştür. Danimarkalı liderlerin 1/3'ü "genellikle memnun olduklarını" söylemiştir. Müslüman liderlerden, Müslümanların yaşadığı zorlukların kaynaklarını ortaya koymalarını istediğimde, bu farklılığın nedeni daha açıkseçik ortaya çıkmıştır. Danimarkalı Müslümanlar tıpkı Britanyalı Müslümanlar gibi, ancak farklı nedenlerden dolayı kendi sorunlarını mevcut hükümet tarafından kaynaklanan sorunlar olarak görmektedir. Britanyalı Müslümanlar Irak savaşından ve anti-terör yasalarının genç Müslüman erkekler üzerinde idrak edilen etkisinden hoşnut değil. Danimarkalı Müslümanlar iktidarda yabancı düşmanı olarak nitelendirdikleri bir hükümet olmasından hoşnut değiller. İlginç bir şekilde Danimarkalı Müslüman liderlerin görüşleri mutsuz ve mutlu azınlıklar arasında oldukça polarizedir. Benzer şekilde diğer ülkelerde çok az sayıda genel olarak memnun Müslüman lider olduğunu keşfettim. Ne aşırı memnuniyetsizlik ne de genel olarak memnun olmayı kabul eden Fransız Müslüman liderler istisna teşkil etmektedir.

Müslümanların konumlarıyla olan mutsuzluğu ölçmek için dizayn edilen serideki son sorum, X ülkesinde yaşama hakkındaki siyaset şartına bağlı hislerden ziyade, kişisel duyguları/sezileri ortaya koymayı hedeflemektedir. Yanıtlar bazı sürprizleri ihtiva etmekteydi. Britanyalı ve İsveçli Müslümanlar ağırlıklı olarak/büyük oranda bulundukları yerde kalmaya devam etmeyi planlıyordu. Diğer taraftan Hollandalı, Danimarkalı ve Alman liderlerin onda bir veya ikisi başka bir ülkeye göç etmeyi düşünüyor. Denge-

yi sağlamak için kısa ve uzun vadeli memnuniyetsizliklerin farklı ölçümlerini ilave ettiğimde, Britanyalı ve Alman liderler en az hoşnut, Fransız ve İsveçli liderler ise daha hoşnuttu. Britanya'daki Müslüman liderler açıkça iki tezat görüş arasında gidip gelmekteydi. Onlar bir taraftan mevcut hükümete kızgınken, diğer taraftan Britanya'da yaşamaktan genel olarak hoşnuttular.

Hoşnutsuzluğun her ülkede yüksek olduğuna dikkat çekmekten başka, bir dereceye kadar farklı nedenlerden dolayı da olsa elde edilen bulgu, hoşnutluluğun zamanla geliştiğini ileri sürecek şekilde yorumlanabilir. Britanya'ya göç 1950'lerde başladı. Politik akut hoşnutsuzluk ve Britanya'da yaşamla ilgili genel memnuniyet arasındaki görünür/açık-seçik farklılaşma, Müslüman varlığına alışmak için uzun zamana sahip olan Britanyalıların bir fonksiyonudur. Bununla birlikte Hollanda ve Almanya'ya yönelik yoğun göç dalgası Danimarka ve İsveç'e olan göçlerden çok önce olmuştur. İsveç'e göç diğer ülkelerle mukayese edildiğinde oldukça son zamanlarda olmasına ve zirve noktasına 1990'larda ulaşmasına rağmen İsveçli Müslümanlar nispeten hallerinden memnundur. Bu durum ilk olarak İsveç'in Müslüman göçmenlerle diğer Avrupa ülkelerinden daha iyi geçindiğini ve ikinci olarak da herhangi bir ülkede Müslüman azınlıkları hazmetme ile Hıristiyan ve Müslümanların bir arada yaşamasının uzunluğu arasında gerekli bir ilişki olmadığını ortaya koymaktadır. İsveç'in durumu ve ülkeler arasıdaki diğer çeşitlilikler, Müslüman liderlerin bulundukları ülkeye karşı tutumlarının siyasete ve siyasetçilere duyarlı olduğunu ortaya koymaktadır. Keza ulusal değişmeler, "Müslümanların öfkelerinin burunlarında olduğu" veya daha spesifik olarak yaşadıkları sosyal talihsizliklerinden dolayı ötekini suçlamaya onları İslam'ın, şartlandırdığı şeklindeki genel argümana karşı işlemektedir.

Birkaç Danimarkalı ve Hollandalı Müslüman parlamenter, bana her şeyden vazgeçip İngiltere'ye veya alternatif olarak Amerika'ya göç etmeyi düşündüklerini itiraf ettiklerinde tekrar başlangıçta

bulunduğum noktaya geri döndüm. Kendi kariyerlerini kurmak için genç profesyonellerin başka yerlere göç etmek suretiyle kendilerine fırsatlar yaratmayı düşünmeleri beklenebilir. İki Alman Müslüman sivil lider anavatanlarına dönmeyi mütalaa ettiklerini ifade ettiler. Söz konusu olan ülke Türkiye idi. Geri dönme ile ilgili bu karar Türkiye'nin muhtemel Avrupa Birliği üyeliği şartına bağlı verilmişti ve yaşam kalitesi kadar daha iyi iş imkânlarına da bağlanmıştı. Bununla birlikte bir parlamenterin ayırımcılığa ve fırsatların olmamasına tek yanıt olarak göç etmeyi düşündüğünü söylemesi oldukça farklı bir konudur. Ancak karşıt düşünce hala daha yaygındır. Kişisel tecrübeler hakkında soru sorduğumda insanlar çoğunlukla "olduğu kadar kötü, bu durum geldiğim yerden daha iyi" gibi yanıtlar vermişlerdir. Bu karşılaştığım birkaç tutarlı kalıptan biridir. Avrupa'da doğan liderler bazen ilk neslin hissetmediği hayal kırıklığına uğratılmış ve bu şekilde beklentilerden kaynaklanan bir kızgınlık ifade etmektedir. Çünkü onlar siyasi baskıyı doğrudan tecrübe etmektedir. Bu durum, Avrupalı devletlerin en azından bazı Müslümanlar arasında nesilsel değişim tarafından tüketilmek üzere olan iyi niyet rezervine hala dikkat çekebileceklerini göstermektedir.

Bununla beraber Avrupalı Müslüman liderler tarafından kendi durumlarıyla ilgili takınılan tipik görüş, kasvetli bir bakıştır. Avrupalı Müslümanların özel sorunlarının bulunduğu ve bunların da oldukça ciddi olduğu konusuna üst seviyede bir elit mutabakatı vardır. Bu mutabakat, inancın kişisel önemi ve partizan yakın ilişkilerden dolayı ortaya çıkan çeşitlilikten bağımsızdır.

Tablo 2.1 Müslümanları etkileyen özel sorunların ciddiyeti hakkında ortalama bir fikir vermesi anlamında bir "his/duygu termometresi" olarak yorumlanabilir. Çalışmaya katılanlara sık sık zikredilen sorunlar listesinden seçimde bulunmaları ve seçtiklerini önem sırasına göre derecelendirmeleri soruldu. Eğer sorun "önemli değil" olarak tasnif edilirse bu yanıta (6) değeri takdir edilmiştir. Eğer sorun "çok önemli" olarak nitelendirilirse o zamanda bu yanıt (-6) değeriyle değerlendirilmiştir. "Biraz/bir dere-

ceye kadar önemli" olarak nitelenen yanıtlara ise (0) değeri verilmiştir. Bu değerlendirme, ılımlı/mutedil şikayetlerin, mutsuzluğu fazla abartmamak için siyasette tabii bir fenomen olduğunu ortaya koymaktadır. Bu tabloda görüldüğü gibi, bulgular oldukça yüksek düzeyde bir memnuniyetsizliğin olduğunu ortaya koymaktadır. Öyle ki ortada olan yanıtlar bile mümkün olan en olumsuz değerlendirmeye yakındır.

Araştırmada görüşlerin otalama olarak dağıtılması ihtimali istatistiksel olarak oldukça düşüktür. (İki taraflı t-testi bunun olma olasılığının 10.000'de bir olduğunu göstermektedir. T=-22.80, p=0.000). Ortalama olarak Müslüman liderlerin oldukça mutsuz olduğu açık-seçik ortadadır. Tayfın memnun olanlar yönüne doğru küçük bir sağ eğilimli uçun olması, haklarında fazla bir şey bilmediğimiz küçük bir grup insanın olduğunu göstermesi bakımından kayda değer bir husustur. Bu gruba mensup Müslüman liderler, Avrupa hükümetlerinin ve kamuoyunun Müslümanlar bağlamında yaptıkları şeylerin destekçisidir. Ancak genel olarak görüşlerin varyantı şu anlamda düşüktür. Müslüman liderlerin çoğu, olayların çok kötü olduğu ve sadece birkaç muhalifin aksi yönde düşündüğü konusunda hemfikirdir. İsveçli Müslüman liderler en memnun ve Britanyalılar da en hoşnut olmayanlardır. Mutsuzluk oranı Almanya ve Hollanda'da da yüksektir. Ancak zorluklar hakkında fikir birliği, Alman Müslüman liderler arasında yüksekken, bu oran Hollandalı Müslüman liderler arasında daha düşüktür.

Beklenmedik bir şekilde, İslam'ın kişisel olarak çok önemli olduğunu söyleyenlerle, onun kendileri için daha az önemli olduğunu söyleyen Müslüman liderler arasında sorunların şiddetinin idrakinde çok az farklılık olduğunu tespit ettim.[82] Bu durum, dinlerine bağlılıklarının yoğunluğunu hesaba katmadan kendilerine yönelik önyargıyı açığa çıkarma yönündeki hislerini ortaya koymaktadır.

[82] T-testi, "İslam'ın kişisel olarak çok önemlidir" diyenlerle "İslam kişisel olarak önemli değildir ya da biraz önemlidir" diyenler arasında fark yoktur şeklindeki geçeriz hipotezi reddetmede başarısız olmuştur (t=0.9068, P>/t/=0.3659).

Tablo 2.2: Ülkelere Göre Müslümanlar İçin Sorunlar

	Orta/Vasat	std dev	n
Danimarka	-3.19	1.72	31
İsveç	-3.00	2.51	21
Fransa	-2.35	1.73	17
Almanya	-3.76	1.62	46
Hollanda	-3.57	2.11	23
Britanya	-3.96	1.82	26

İslamfobisi/İslam Korkusu

Kişisel mülakatlarımda görüştüğüm bazı Müslüman liderler "islamfobisi" kavramına atıfta bulundular. Bir İngiliz düşünce kuruluşu olan *Runnymede Trust* 1997'de yayımladığı bir raporda Müslümanların yaşadığı zorlukları ifade etmek için bu kavramı ilk olarak ortaya atmıştır. *Islamophobia: A Challenge for Us All* (İslamfobisi: Hepimiz İçin Bir Meydan Okuma) adlı rapor, bu düşünce kuruluşunun dinsel önyargının nedenlerini ve sonuçlarını ortaya koymak için oluşturduğu bir komisyon tarafından kaleme alınmıştır. Rapor şu ifadelerle son bulmaktadır: İslam dini ile ilgili genel/umumi tartışmalarda ve Müslümanların karşı karşıya olduğu sorunlarda İslam karşıtı bir önyargı hakim durumdadır. Bu önyargı iş ve okul alanında Müslümanlara yönelik ayırımcılık yapılmasını, onlardan nefret edilmesini ve onların medyaya ve günlük yaşamda yanlış karakterize edilmelerini körüklemektedir. Dahası bu rapora göre, Müslümanlar tarafından tecrübe edilen diğer bir dizi sorun bu dört kaynaktan ortaya çıkmaktadır.

Ayrıca rapor, İslamofobik bir görüşün Müslümanlar ve İslam ile ilgili olumlu ve açık görüşlerden nasıl ayırt edileceği konusunda bir dizi kontrol listesi de ortaya koymaktadır. Bu liste, İslam'ın tabiatı hakkında ya uygun/münasip ya da önyargılı anlayışı ortaya koyan 8 adet ikili varsayım ihtiva etmektedir. Bu çerçevede

sorulan sorulardan bazıları şunlardır: İslam çeşitli mi yoksa tek mi; daha aşağı bir din mi yoksa farklı bir din midir? İslam, dalavereci mi yoksa samimi bir din mi? İslam'la ilgili yanlış kanaatlerinin listesi potansiyel olarak bitmek tükenmek bilmez bir nitelik arz etmektedir. Raporun tavsiyeler bölümünün, kavramsal yaklaşımla oldukça kabaca ilişkilendirilmesi hiçte şaşırtıcı değildir. Runnymede düşünce kuruluşunun bu raporu kamuoyunda büyük ilgi uyandırmış ve bazı medya organlarının kendi kendilerini sorgulamasını tetiklemiştir. Bazı İngiliz Müslüman liderlere raporun yayımlanmasından sonra medyanın Müslümanlarla ilgili yayınlarında düzelme olup olmadığını sorduğumda çoğunluğu bazı *tabloid (küçük ebatlı resimli)* gazetelerin Müslümanlarla ilgili alarm verici haberlere devam etmesine rağmen, genelde az da olsa olumlu bir gelişmenin olduğunu ifade ettiler.

Raporun başarılarından biri "İslamfobisi" terimini kamuoyuna mal etmesidir. Günümüzde bu kavram artık İngiltere dışında da kullanılmaktadır. Dahası bu kavram Müslümanların batı dünyasında yaşadıkları zorlukların izahının popüler bir izahı da olmaktadır. Bu kavram, Müslüman karşıtı his ve düşüncelerin rasyonel olmayan bir psikolojik hastalık hali olduğunu da ifade etmektedir. İslam korkusu tezi, Müslüman ve Hıristiyanlar arasındaki çatışmaları izah etmek için kültür savaşı teorisyenleri tarafından ileri sürülen tezleri altüst etmektedir. Kültür savaşı teorisi Müslümanların Batı Avrupa'daki varlıkları dolayısıyla ortaya çıkan korkuları haklı çıkarmakla kalmamakta, aynı zamanda suçu, İslam'ın anti-liberal doktrinlere sahip olmasına ve Müslümanların da bu doktrinlere, sorgulamaksızın itaat etmelerine bağlayarak Batılıların Müslümanların bu durumlarından dolayı herhangi bir sorumluluğa sahip olmadıklarını da ima etmektedir. İslam korkusu tezi ise, aksine Müslümanların tecrübe ettikleri düşmanlığı izah etmekte ve Müslümanların sorunlarının temel nedeninin batının Müslümanları yeterince tanımaması ve onlarla ilgili sahip olunan rasyonel olmayan korkular olduğunun altını çizmektedir.

Müslümanların, yabancı düşmanlığı için ışıldayan bir çubuk görevi görmesi ve aşırıların eylemlerine dayanılarak genel nüfusun niyet ve görüşleri hakkında uygun olmayan genellemelerde bulunulması aşikar ortadayken, Müslümanların sahip oldukları sorunlardan Avrupalıların genel psikolojisini sorumlu tutmak olayı basite indirgemek olur. Çünkü böyle bir durum Müslümanları etkileyen pek çok sorunun diğer göçmen grupları hatta kurumsallaşmış azınlık dinlerinin mensupları tarafından da tecrübe edildiğini göz ardı etmek demektir.[83] Keza böyle bir görüş, bazı Müslüman grupların anti-liberal duruş sergilediklerini, yine bazı İslami grupların ve din adamlarının batı karşıtı bir retorik geliştirdiğini ve terörizme gerçek desteğin ufak ancak iyice kamuya mal olmuş ve oldukça tehlikeli bir azınlık taratından verildiğini kabul etmeyi de engeller.

Kim Sorumludur?

Müslümanlar tarafından tecrübe edilen sorunların en çok zikredilen kaynakları medya ve yabancı düşmanı siyasi partilerdir. Mülakatta bulunduğum kişilerin %80'i basının en önemli sorun olduğunu söylemiştir. Basına yönelik suçlamalar, İsveç ve Almanya'da daha ılımlı olmasına rağmen, basının Müslümanlarla ilgili olumsuz değerlendirmeleri çalışmada yer alan ülkelerde tek başına en büyük sorun olarak nitelendirilmiştir. Tablo 2.3, basınla ilgili yanıtları gözler önüne sermektedir.

"Sıradan insanlara" yönelik ayırımcılık İsveç ve Fransa'da sorunların ikinci önemli kaynağı olarak mütalaa edilirken, Danimarka ve Hollanda'da bu, en az önemli faktör olarak görülmektedir. Ekonomik fırsatların noksanlığı Danimarka, Hollanda ve İngiltere'de sorunların ikinci en önemli kaynağı olarak görülürken, bu faktör İsveç, Fransa ve Almanya'da daha arkalarda yer almaktadır. Tas-

[83] İslamfobisi kavramının bir derece kadar farklı ve güçlü eleştirisi ve onun kullanımı için bkz., Kenan Malik, "The Islamophobia Myth", *Prospect*, Ocak 2005; *http://www.kenanmalik.com/essays/islamophobia_prospect.html*.

niflerin yansıttığı zayıf ancak şaşırtıcı örneğin bir yorumu, sosyal ve ekonomik planlı uzun ölçekli gelenekleriyle daha devletçi ve seçkin-merkezli ülkelerde elit kesim (medya ve diğer politikacılar) müttefik; sıradan insanların ise bir tehdit olarak algılandığını ortaya koymaktadır. Tam aksine Danimarka ve Hollanda'da ve daha aşağı derecede İngiltere'de sivil toplum gruplarının ve karşıt kültürel hareketlerin birbirleriyle daha fazla haşir neşir olmaları, Müslümanlar ve ulusal liderler için daha fazla temas kurma imkanı sağlamaktadır. Sonuç olarak farklılık, Müslüman ve gayri Müslimler arasında karşılıklı evliliklerinin oranındaki varyasyonları yansıtmaktadır. Bununla birlikte farklı millet veya din mensuplarının birbirleriyle evliliği konusundaki istatistikler bu oranı test etme konusunda yetersizdir.

Alman, Hollandalı ve Danimarkalı Müslümanlar sorunlarıyla ilgili olarak özellikle sağ görüşlü politikacıları suçlamaktadır. Fransa ve İsveç'de sağ kanatta yer alan partiler daha az sorun olarak görülmektedir. Bana açıklandığına göre, İsveç'in durumunda ise şu anda yabancı düşmanlığı yapan bir partinin İsveç parlamentosu Riksdagen'de temsil ediliyor olmaması gerçeği, ülkede Müslümanlarla ilgili yaşanan tartışmaları yabancı düşmanlığından azade kılmaktadır. Ancak pek çok Müslüman ve gayri Müslim bu durumun İsveç'in yabancı düşmanlığı yapan bir partiye sahip olmasından önce yaşanan bir an olduğu ve artık böyle bir partiye sahip olunduğundan "Danimarka gibi olunacağı" öngörüsüne bulunmaktadır. İsveç, Kasım 2000 seçimlerinde yabancı düşmanı bir parti olan Danimarka Halk Partisinin desteğiyle merkezci sağcı bir azınlık hükümetinin iş başına geldiği Danimarka siyasetinden hiç hoşlanmamaktadır.

Avrupalı çok partili sistemler seçmen dizilimlerindeki marjinal değişmelere oldukça duyarlıdır. Çoğu Avrupa ülkesinde günümüzde oyların %5 ile %15'ini çeken yabancı düşmanı partilerin yükselişi, Müslümanların kendi kaygılarına yanıt veren orta partilerin alanını daraltmaktadır. Orta partilerin yabancı düşmanı

Tablo: 2.3: Müslümanların Sorunlarından Sorumlu Olan Kim

	Danimarka (%)	İsveç(%)	Almanya(%)	Fransa(%)	Hollanda(%)	Britanya(%)	Toplam(%)
Yabancı karşıtı sağcı retorik							
Önemli değil	0.0	13.6	4.3	16.7	4.3	0.0	5.2
Biraz önemli	28.1	36.4	26.1	44.4	26.1	26.7	33.1
Çok önemli	71.9	50.0	69.6	38.9	69.6	73.3	61.6
Toplam(n=172)	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	**100.0**
Sıradan insanların gündelik ayırımcılığı							
Çok önemli	9.4	4.5	0.0	5.6	17.4	3.6	5.9
Biraz önemli	59.4	31.8	42.6	27.8	43.5	42.9	42.9
Çok önemli	31.3	63.6	57.4	66.7	39.1	53.6	51.2
Toplam(n=170)	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Basının olumsuz muamelesi							
Çok önemi	0.0	9.1	0.0	0.0	0.0	0.0	1.2
Biraz önemli	15.2	27.3	27.7	15.8	17.4	3.6	18.6
Çok önemli	84.8	63.6	72.3	84.2	82.6	96.4	80.2
Toplam (n=172)	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

partilere kaptırdıkları oyları tekrar kazanmak için olan gayretleri, çoğunlukla "Müslümanlara yönelik daha sert" olacakları yönünde sözlü taahhütlerde bulunmalarına yol açmaktadır. Bu durum da Müslüman azınlıklar tarafından tecrübe edilen yanlış karakterize edilme ve yabancılaştırılma duygularını körüklemektedir.

Aşırı sağcı partilere yönelik destek, İngiltere ve Almanya'da da artmaktadır. Ancak bu ülkelerdeki ne *İngiliz Milliyetçi Partisi* (BNP) ne de Almanya'daki *Die Republikaner* ve *Die Deutche Volksunion* ulusal parlamentolarda temsil edilmektedir. Hollandalı *Lïjt Fortuyn* yanlış bir şekilde sağcı bir parti olarak tanımlanmaktadır. Hâlbuki o gerçekte yabancı düşmanı bir partidir. Bu çalışmayı yaptığım sıralarda bu parti çökmüştü. Bundan dolayı Müslüman liderlerin yabancı düşmanlığından şikâyetçi olduklarında akıllarında başka partiler olduğunu varsaymak mantıklı görünmektedir.

Avrupa'daki tüm göçmen gruplar nispeten yoksuldur ve iş alanında bazı ayırımcılıklara maruz kalmaktadır. Bununla birlikte Müslümanlar iş alanında ilave ayırımcılığa tabi tutulduklarına inanma eğilimi içindedir. Pek çok defa ve birkaç ülkede özdeş iş başvurusu veya Müslüman bir isimle ve etnik bir isim olarak görülmeyen farazi bir isimle kişisel özgeçmiş veren bir arkadaş, bir kız veya bir kuzenin Müslüman adıyla yaptığı başvurudan olumlu yanıt almadığı ancak başka bir adla yaptığı başvurulardan ise olumlu yanıt aldığı bana nakledildi.

Çift kör metodu* kullanılarak yapılan araştırmalar maksatlı ayırımcılığı etkili bir şekilde gözler önüne sermektedir. Danışman gruplar ve uygulama acenteleri, servis/hizmet sağlayıcıları, toprak sahipleri ve işverenler tarafından yapılan sistematik ayırımcı davranışları ortaya çıkarmak için tipik olarak bu metodu kullanmaktadır. BBC, Temmuz 2004'de yayımlanan böyle bir araştırma yapmıştır. Araştırmacılar aşağı yukarı özdeş iş başvurusu için altı

* Çift kör metodu, araştırma bulgularının araştırmacının önyargısından ve diğer faktörlerden etkilenmemesini öngören bir yöntemdir. (ÇN)

farklı isim altında gazete ve web sayfalarına iş ilanı veren elli işverene gönderilir. Araştırma sonucunda beyaz olduklarını ima eden bir isimle başvuran adayların %23'ne mülakat için davetiye gönderilirken, siyah Afrikalı adayların ancak %13'ünün ve Müslüman olduklarını ima eden ve tek bir isimle başvuruda bulunanların ise sadece %9'unun mülakata davet edildiği ortaya çıkmıştır.[84] Fransız araştırmacı Jean-Francois Amdieu yaptığı bir araştırmada yedi özdeş özgeçmişi yedi farklı isim ve farklı nüfus bilgileriyle iş başvurusu için göndermiş. Bu başvurulardan biri Fransız ismi olan beyaz bir erkek, diğer altısının ise kötü bir adrese sahip kadın veya engelli olan kişilerden seçilen sorunlu kimliğe sahip kişilerdi. Fransız adlı beyaz erkek mülakat için 75 teklif ve 10 ret almış. Mağripli bir isimle yapılan başvuru ise 14 teklif ve 20 ret alarak en az başarılı olan aday olmuştur. (Bu araştırma AIDA adlı bir işveren kuruluşu tarafından yaptırılmış ve Mayıs 2004'de yayımlanmıştır.)[85]

Bu tarz tecrübelerle ilgili gazete haberlerinin şehir öykülerine esin kaynağı olduğunu varsaymak mantıklı görünmektedir. İkinci el tecrübe olarak yaşanan tecrübenin yeniden ifade edilmesi, "doğru işi yapan kişi de olsa" eğitimli Müslümanların nasıl ayırımcılık kurbanı olduğuyla ilgili ahlaki bir hakikati açıkça ortaya koymaktadır.

Mamafih bu araştırmalar fikir verici olmasına rağmen, Müslümanların iş başvurularının dini ceza olarak reddedildiği hakkında son derece az istatistik bulunmaktadır. Anket bilgisi küçük örneklere dayanmakta ve basit bir şekilde muhataplarına ayırımcılığa tabi tutuldukları yönünde bir kanaate sahip olup olmadıkları sorulmaktadır. Ayırımcılık bazen iş hayatıyla ilgili genel bilgilerden çıkarılabilir. Ancak İngiltere'de dinsel aidiyetle ilgili bir sorunun

[84] *The Guardian*, (July 6, 2004). Genç bir İngiliz avukat bir gazeteciye şöyle der: "Aynı sonucu almak için diğer insanlardan daha fazla başvurular yapmak zorundayız".

[85] The Institut Montaigne araştırmaya dayalı bir rapor hazırlattı. Bkz., *http://www.institutmontaigne.org/groupe.phd?id=9.* Bu araştırma Fransız senatosunda da tartışıldı. Bkz., *http://www. senat.fr/rap104-065//104-0651.html.*

ilk defa yer aldığı 2001 nüfus sayımı hariç, iş hayatıyla ilgili çoğu istatistik din ile ilgili sorularla işlemez hale getirilmemiştir. Nitekim Fransa'da hükümet kurumlarının veya hükümet tarafından maddi olarak desteklenen araştırmacıların, muhataplarına inançlarıyla ilgili soru sormaları yasal değildir.

Ancak, dini aidiyetin iş hayatında bir faktör olarak gösterilebildiği yerde bile bunun ayırımcılıktan dolayı olduğu tabii olarak akla gelmemelidir. (Ekonomik olarak aktif misin değil misin? gibi sorular üzerine dayanan faaliyet/eylem oranları, işsizliğin nedenini belirlememizde bize yardımcı olmaz).[86]

İngiliz nüfus sayımı, diğer etnik azınlıklarla mukayese edildiğinde Müslümanlar arasında faaliyet oranının son derece düşük olduğunu göstermiştir. Müslüman erkeklerin %64,5'i ve Müslüman bayanların %31'i ekonomik olarak aktiftir. Buna mukabil Hıristiyan erkeklerin %72.7'si ve Hıristiyan bayanların %59.2'si; Hindu erkeklerin %74.4'ü ve Hindu kadınların %59.4'ü ekonomik olarak aktiftir.[87] %14'lük oranla Bangladeşli kadınlar en düşük faaliyet oranına sahiptir. Ancak 16-24 yaş arasındaki bayanlar arasında diğer gruplarla olan farklılık daha darlaşmaktadır. (Örneğin aynı yaş grubunda Hindu bayanlar arasında aktiflik oranı %46.7 iken Bangladeşlilerde bu oran %37.7 dir). Bununla birlikte iş alanındaki faaliyet konusundaki toplam istatistikler bir demografik gruptan diğerine sosyo ekonomik bir göstergedir. (Bundan dolayı) onlar ayırımcılığın nedenleri hakkında sağlam neticeler elde etmemize izin vermez. Çünkü eğitimden istifade etmedeki veya kadının çalışmasıyla ilgili kültürel olarak belirlenmiş beklentilerdeki

[86] İngiltere İç İşleri Bakanlığı, ayırımcılık karşıtı yasayı güçlendirmek/kuvvetlendirmek için yapılan bir öneride dinin de yasaya dahil edilmesini desteklemek için kendiliğinden rapor edilmiş ayrımcılık algılarına itimat etti. Home Office Research Study 220, *Religious discrimination in England and Wales*, Home Office Research, Development and Statistics Directorate, Şubat 2001.

[87] Yaş ve cinsiyet açısından seçilmiş dinsel ve etnik gruplar için ekonomik etkinlik oranları için bkz., *Focus on Religion*, Census, 2001, Office for National Statistic. *http://www.statistic.gov.uk/focuson/religion.*

farklılıklar gibi diğer konular da bir grubun ücretinin diğerlerinden daha kötü olduğunu izah edebilir.

Çaprazlama olarak ülkeler arası yapılan istatistikler bazı ülkelerin diğerlerine oranla göçmenleri iş hayatına entegre etmede hayli zorlandığını ortaya koymaktadır. 1999 OECD raporları Danimarka, Hollanda ve İsveç'i en kötü göçmen işçi kaydına sahip OECD ülkesi olarak sınıflandırmıştır.[88] Bu ülkelerde göçmenler, söz konusu ülkelerde dünyaya gelen işçilerden en az üç kat daha işsizdir. Buna mukabil Kanada, Avustralya ve Amerika'da göçmenlerle yerli işçiler arasındaki fark son derece azdır. Bir ölçüde ayırımcılığı gösteren bu rakamlar bile muhakkak durumun böle olduğunu ifade etmez. En kötü işçi performansıyla bu üç ülke, düşük ücretli mesleklerde kötü bir üne sahiptir. Yine bu ülkeler az eğitim almış yerli gruplar ve iş bulmada zorlanan diğer gruplar arasında yüksek işsizlik oranlarına da sahiptir. Diğer taraftan son dönemlerde göçmenlerin oluşturduğu topluluklar, ortalama olarak yerlilerden ortalama daha iyi eğitimlidir. Etnik azınlıkları kiralamamakla şöhret bulmuş küçük iş yerlerinin hususi ekonomilerindeki yaygınlıktan Avrupa Birliği dışında kazanılan mesleki vasıfların hükümetler tarafından tanınmak istenmemesine kadar diğer faktörler de konuyla ilgili olabilir.

Diğer şikâyetler de şunlardır: Göçmenlerin çocukları haksız bir şekilde akademik hayattan uzak tutulmakta –Gymnasium, bakalorya ve A derecesi- ve diğer gençlerden daha fazla okuldan uzaklaştırılmaktadır. Çünkü öğretmenleri haksız bir şekilde onların akademik olmadıklarına yani başarılı olmadıklarına karar vermektedir. Yine onların okulda kalıp derecelerini başarıyla bitirdiklerinde bile eğitimleriyle orantılı iş bulamadıkları da ileri sürülmektedir. Bu iddiaları desteklemek için spot/sağlam olmayan delil olmasına rağmen, hakikat göründüğünden daha karmaşıktır. 2001 İngiliz nüfus sayımı, genç Müslüman bayanların son derece erken evlendiğini ve daha fazla çocuğa sahip olduğunu ve diğer göçmen

[88] OECD, *Trends in International Migration*, Paris 1999.

gruplardan daha erken yaşta doğum yaptığını göstermektedir. 16-24 yaş arası Müslüman bayanların %16'sı evlidir. Bu yaşlar arasında evlilik ulusal ölçekte ise %3-4 civarındadır. İnanç ve etnik kimliği hesaba katmadan evlilik ve erken doğum genç kadınlar arasında eğitim ve iş imkânlarından yararlanma konusunda olumsuz etki etmektedir. Çalışmayan eşli aileler iki eşin de çalıştığı ailelerden orantılı olarak daha yoksuldur. İstatistikler ırksal ve dinsel gruplar içinde önemli değişiklikler gösterirken ve Müslümanların sosyo-ekonomik statüsünün diğer gruplardan daha geride olduğunu tasdik ederken, işveren bağlamındaki ayırımcı davranışın etkilerini eğitim boşluğundan Müslümanlar arasında erken evlilik eğilimi gibi davranış kalıplarına kadar diğer ilgili izah edici değişkenlerden açık seçik bir şekilde ayırt edemeyiz.

Genel bir eğilimin farkına varılabilir. Avrupa boyunca Müslüman liderler medya ve yabancı düşmanı politikaların, orta yoldaki partileri Müslümanlara ve uyum olasılıklarına zarar veren politikalar izlemeye ittiğine inanmaktadır. Müslümanları homojenleştiren ve yanlış karakterize eden basın muameleleri, saldırgan ve küçük düşürücü olarak görülmektedir. Giderek artan bir şekilde asimilasyoncu retorik ve politikalara kayma orta yoldaki Müslüman siyasetçileri siyasetten soğutmaktadır. Bunun nedeni Müslüman liderlerin entegrasyona karşı çıkması veya Müslümanların entegrasyon için daha fazla gayret göstermelerinin gerekmediğini düşünmeleri değildir. Aksine onlar Müslümanların "batılı olamayacakları" çünkü onların inanç ve kültür kaynağı olarak İslam'a bağlılıklarını muhafaza ettikleri yönündeki imalardan rahatsızlık duymaktadır. Hollandalı sosyal demokrat bir Müslüman şu şikâyette bulunmaktadır: "Devamlı surette kim olduğumuzu izah etmek zorunda kalıyoruz. Artık asla kim olduğumuzu izah etmek istemiyoruz".[89] Bu tarz şikâyetler Müslüman toplum tarafından sıkça dile getirilmektedir.

Müslümanların Avrupa ülkelerinde karşılaştığı muamelelerden dolayı Müslüman siyasetçiler ve sivil liderler arasındaki üst düzey

[89] Mülakat 66, The Hague (26 Kasım 2003).

memnuniyetsizlik –parti aidiyetlerinden kişisel arkaplan ve dini bağlılıktaki varyasyona kadar- Müslümanların siyasi açıdan bilinçlenmelerinde yaşanan hızlı dönüşümün tam ortasında olduğumuzu ortaya koymaktadır. Ancak genel eğilim içinde bazı dikkate değer değişiklikler de vardı. Britanyalı Müslümanlar müstesna bir şekilde mevcut politikalardan rahatsıztır ancak onların üzüntüsü Danimarka ve Hollanda'da ortaya çıktığı gibi siyasi sınıfa karşı duyulan aynı derecedeki bir memnuniyetsizliği yansıtmamaktadır. Diğer taraftan hem Hollanda hem de Danimarka Müslümanları sıradan insanlarla, İsveç ve Alman Müslümanlarından daha samimi ve nazik ilişkiler içindedir. Fransız ve İsveçli Müslümanlar siyasi sınıfa daha fazla güvenmektedir.

Özetlersek, duyulan memnuniyetsizlik asla evrensel olmamasına rağmen, Müslüman liderlerin büyük çoğunluğu batı Avrupa'daki Müslümanların durumuyla ilgili güçlü bir hoşnutsuzluk olduğunu rapor etmektedir. Basının Müslümanları yanlış tanıtma yönündeki eğilimi Müslümanların sorunlarının baş kaynağı olarak görülmektedir. Yabancı düşmanı politika sıkıntısı ve yeterince fırsatlara sahip olmama ise çok az farkla ikinci sırada yer almaktadır. Tümünde değil bazı ülkelerde sıradan insanlar Müslümanlara karşı hoşgörüsüz ve önyargılı olarak görülmektedir. Ayrımcılık ve peşin hüküm sadece İslam'ın serbest bir şekilde yaşanmasına değil, aynı zamanda Müslümanların entegrasyonu ve toplumda ilerlemeleri önünde kritik engeller olarak görülmektedir. Birkaç muhalif, sorunun bizzat İslam ve Müslümanlarla ilgili olduğunda ısrar etmektedir. Onlar İslam'ın liberal olmayan ve reaksiyoner bir din olduğunu iddia etmektedir.

Müslümanlar İçin Kamu Düzeni Seçme: Öncelikler ve Tercihler

Çalışmama katılanlara seçmek zorunda olsalardı ne tür reformların olmasını arzu ettiklerini sorduğumda, çoğu dine dayalı ayrımcılığı yasaklayan bir cümlenin dâhil edilmesi suretiyle ayrımcılık

Tablo:2.4: Etnik ve Dinsel Azınlıklar İçin Kamusal Politikanın İlk Tercih/seçenek

	Danimarka(%)	İsveç(%)	Fransa (%)	Almanya(%)	Hollanda(%)	Britanya(%)	Toplam(%)
Din de dahil birleştirilmiş Ayırımcı karşıtı yasa	50.0	28.6	50.0	67.4	21.7	93.5	56.1
Sosyal Hizmet Vermek İçin Dinsel Kurumlara Devlet Desteği	9.4	19.0	5.6	4.3	13.0	3.2	8.2
Mülteci ve Göçmenler İçin Kolay Geçiş/Geçit	9.4	9.5	0.0	13.0	0.0	0.0	6.4
Etnik Azınlık İçi İstihdamı Kotaları	15.6	28.6	16.7	6.5	34.8	3.2	15.2
Kilise-Devlet Reformu	12.5	9.5	27.8	8.7	30.4	0.0	12.9
Diğer Yanıtlar	3.1	4.8	0.0	0.0	0.0	0.0	1.2
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

n= 171

karşıtı yasanın güçlendirilmesini talep etmiştir. Etnik-dinsel ayırımcılık konusunda Avrupa yasası kısmen geleneksel haklar bildirgesinin olmamasından kısmen de kurumsal/tesis edilmiş dinlerin yasal mirası ve çoğunluğu oluşturan mezheplerle ilgili özel ayrıcalıklardan dolayı Amerikan yasasından değişiklik arz etmektedir. Çeşitli politikalara yönelik desteğin dağılımı tablo 2.4'de rapor edilmektedir.

Britanyalı Müslümanların %95'i böyle bir yasayı, Müslümanlar için işleri daha iyi edebilecek bir reformun ilk tercihi olarak görmektedir. Alman Müslüman liderler sınırları genişletilmiş ve güçlendirilmiş bir anti-ayırımcı yasanın güçlü destekçisidir. Fransız ve Danimarkalı Müslümanların yarısı böyle bir yasayı reformun ilk şartı olarak görmektedir. Buna mukabil İsveç ve Danimarkalı Müslümanlar güçlendirilmiş anti-ayırımcılık uygulaması konusunda daha az isteklidir. Bu konudaki görüş farklılıklarının ilgili ülkelerdeki farklı yasal yapılara ve ulusal politika tartışmalarının şekline bağlı olduğu söylenebilir. Britanya'da etnik azınlıklarla ilgili mevcut anti-ayırımcı yapı, hem başarılı hem de kusurlu olarak mütalaa edilebilir. Bu yasanın siyahlar, etnik ve ırksal özellikleriyle tanımlanan gruplar için oldukça iyi işlediği, fakat buna mukabil farklı etnik ve ırksal arkaplana sahip ancak dinsel açıdan ayırımcılığa tabi tutulan Müslümanlar için ise iyi işlemediği düşünülebilir. Hollanda örneğinde ise, çok kültürlü politikalarla ilgili geçmiş tecrübelerin idrak edilen başarısızlığı, yasal haklar kazandırmaya yönelik çabalara gölge düşürmektedir.

Sorunun üslubu/ifade ediliş tarzı, Avrupa Birliği yasasında yer alan anti-ayırımcı cümleyi ima etmektedir. Amsterdam ve Nice'da güçlendirilmiş Avrupa Birliği Anlaşması, lisanın bağlayıcı olduğu şeklindeki bildirgeye karşın, *Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesinin* 21. maddesinde yer alan yasaklamayı yeniden ifade etmektedir.[90] Şöyle ve böyle lisanı ıslah eden çeşitli kurallar köken

[90] *Charter of Fundamental Rights of the European Union*, Official Journal of the European Communities, 18.12.2000/En/C364/01.

Tablo:2.5: Etnik ve Dinsel Azınlıklar İçin Kamusal Politikanın İkinci Tercih/Seçenek

	Danimarka(%)	İsveç(%)	Fransa(%)	Almanya(%)	Hollanda(%)	Britanya(%)	Toplam(%)
Din de dahil birleştirilmiş Ayırımcı karşıtı yasa	7.1	17.6	23.5	20.5	17.4	0.0	56.1
Sosyal Hizmet Vermek İçin Dinsel Kurumlara Devlet Desteği	7.1	35.3	23.5	9.1	13.0	66.7	24.5
Mülteci ve Göçmenler İçin Kolay Geçiş/Geçit	28.6	11.8	11.8	36.4	17.4	0.0	20.1
Etnik Azınlık İçi İstihdamı Kotaları	32.1	17.6	5.9	13.6	21.7	20.0	18.9
Kilise-Devlet Reformu	21.4	17.6	35.3	20.5	30.4	13.3	22.0
Diğer Yanıtlar	3.6	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.6
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

n=159

olarak *Avrupa İnsan Hakları Anlaşmasında* yer almaktadır.[91] Kritik faklılık yeni Avrupa Birliği Anlaşmasında lisanın ulusal hukukta doğrudan uygulanabilir olması ve açıkça din temelli ayırımcılığı yasaklamasıdır.

İsveç'te anti-ayırımcı yasanın sıkılaştırılması, ilk öncelik olarak etnik-azınlıkların istihdamıyla ilgili kotayla birleştirilmiştir. Hollanda'da mülakat yaptığım kişilerin 1/3'ü kotadan yana tavır koymuş, diğer 1/3 ise ilk tercih olarak devlet kilisesi reformunu tercih etmiştir. Çoğunlukla ilk ve ikinci tercihler arasında çok az örtüşme vardı ancak önceliklerin kümülatif olarak sıralanmasında (birinci, artı reformla ilgili ikinci tercihler) anti-ayırımcı yasanın güçlendirilmesine Fransız ve Alman Müslümanların desteği önemli uyuşma zemini olarak ortaya çıkmıştır Benzer şekilde azınlık istihdamını şekillendirmek için kota kullanımı Danimarka, İsveç ve Hollanda'da daha fazla destek toplamıştır.

Mülakatta bulunduğum kişilerden reform için ikinci önceliklerini seçmelerini de talep ettim ancak bu konuda çok az fikir birliği oldu. İsveç ve İngiltere'de ikinci en önemli öncelik, sosyal hizmette bulunmaları için dinsel kuruluşların kamu kaynaklarından yararlanması isteğidir. Danimarka ve Almanya'da en sıkça yapılan tercih ise, vatandaşlığa kabulün kolaylaştırılması ve göçmenlere ve mültecilere yönelik politikaların geliştirilmesi yönünde yeni tedbirlerin alınmasıdır. Fransa ve Hollanda da ise devlet-kilise reformu en popüler ikinci tercih olmuştur.

Reformla ilgili birinci ve ikinci tercih arasındaki farkın, eğer keyfi değilse sabit tercihlerin bir ifadesinden ziyade, mevcut koşulların gündeme taşıdığı bir konu olduğu iddia edilebilir. Birinci ve ikinci tercihler arasında bazı örtüşmeler vardı. Önceliklerin kümülatif

[91] Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 14. maddesinde şu ifadelere yer verilmektedir: "Bu sözleşmede beyan edilen/ortaya konan hak ve özgürlüklerden yararlanma, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasi veya başka görüşler, milliyet veya sosyal köken, bir ulusal azınlıkla irtibatlı olma, mal-mülk, doğum veya diğer statülere dayanılarak herhangi bir ayırımcılık olmaksızın herkes için garanti altına alınmıştır".

sıralanmasında –ilk ve ikinci öncelik olan reform- anti-ayırımcı yasanın güçlendirilmesine yönelik destek Fransa ve Almanya'da daha güçlü görünmektedir. Azınlık istihdamını şekillendirmek için kontenjan uygulamsı Danimarka, İsveç ve Hollanda'da daha çok destek görmektedir.

İslam'a diğer inançlarla eşit statü bahşeden devlet-kilise reformu, 2000 yılında reformun tamamlandığı ve azınlık inançlarına kamusal kaynaklardan yararlanma imkânının verildiği İsveç'te düşük bir önceliğe sahiptir. Bu öncelik, her ne kadar kurumsal bir Kilise olsa da Anglikan Kilisesinin hükümetten çok az doğrudan maddi destek aldığı İngiltere'de de kabul görmemektedir. İngiliz Kilisesinin sahip olduğu ayrıcalıklar azda olsa bir kızgınlığa yol açmaktadır. Kurumsallaşmama nadiren savunulmaktadır. İngiliz Kilisesi, Lortlar kamarasında 36 piskopos ve başpiskoposla doğrudan temsil edilmektedir. Bazı kişiler sembolik nedenlerden dolayı ve Müslüman inancının temsilcilerinin Lortlar Kamarasındaki tartışmalara katılabilmelerinin etkisinden dolayı arzu edilen bir reform olarak tüm inanç toplumlarının Lortlar kamarasında eşit temsilini gündeme getirmiştir. Alternatif tarafsız/adil çözüm olan tüm inançların Lortlar kamarasında temsil edilmesine son verilmesi düşüncesi, çok az destek bulmuştur. Britanyalı Müslümanlar, dinin hükümet kurumlarında mutlaka temsil edilmesi gerektiğini düşündükleri için inancı kamusal alandan uzaklaştırma yönündeki reform taleplerini geri adım olarak düşünmektedir. Çünkü onlara göre, toplum zaten oldukça sekülerdir. Bununla birlikte bu konuda Müslümanlar arasında tam bir görüş birliği de yoktur. Liberal Demokratlara mensup bazı Müslüman üyeler, kilise ve devletin tam olarak birbirlerinden ayrılması ve Müslümanlar da dahil dini gruplar için ayrıcalıkların genişletilmesine karşı çıkan partinin tarihsel tutumuna tam olarak bağlıdır.[92]

[92] Liberal Demokratlar bu konularda hemfikir görünmemektedir. Kendisiyle mülakat yaptığım/görüştüğüm Lordlar kamarasında parti lideri olan Lord Dholakia Lordlar Kamarasında dinsel temsili ortadan kaldırmak için değil daha da genişletmek için öneriler hazırlattığını bana söyledi. Mülakat 34, Londra (2 Mart 2004).

Diğer reform teklifleri çok az destek bulmuştur. Vatandaşlığa geçmeyi kolaylaştırma işlemleri ve mültecilere geçit verme sadece bazı siyasi partilerin mevcut politikalara yönelik yoğun eleştiriler yönelttikleri Danimarka ve Almanya'da destek bulmaktadır. Gerçekte iki ülkedeki fiili politika önemli ölçüde farklılık arz etmektedir. Danimarka, mülteciliği sınırlayan en sıkı ülkeler arasında yer alırken, Almanya mültecileri kabul etme bakımından en cömert OICD ülkesidir. Eski ve büyük ölçekte göçmen nüfusuna sahip Hollanda ve İngiltere'de göçmenlerle ilgili işlemleri liberalleştirmek için herhangi bir destek söz konusu değildir.

Göçmen kuruluşlarına kamusal destek verilmesi fikrinin –makbuz temelli ödeme sistemi- dinsel temelli sosyal hizmetlerin de desteklenmesini gündeme getirmesi, İngiltere'de güçlü, İsveç ve Fransa'da ise orta derecede destek görmüştür. Ancak buna rağmen, her durumda bu fikir daha az acil öncelik olarak görülmüştür. Dayanışma fikrine ve "tek beden elbise herkese uyar" anlayışına dayanan bir sistem tarafından manevi ve beslenme ihtiyaçları yeterince kavranamayan yaşlı ve engelli göçmenlere hizmet etme konusundaki mevcut sosyal hizmetlerin son derece yetersiz olduğu yönündeki şikâyetler oldukça yaygındır. Göçmenlerin sosyal sorunları giderek daha aşikâr hale gelmektedir. Bu konuda pek çok kişi bana şunu söylemiştir: Hasta ve yaşlılara özen gösterme/bakma sorunu, gençlerin işsizliği ve ihmal edilmesiyle ilgili sorunlar kadar önemli hale gelmiştir. Bununla birlikte insanlardan tercih yapmaları istendiğinde sosyal hizmetler için inanç-temelli kurumlara devredilen sorumluluk acil bir öncelik olarak görülmemiştir. Bu fikre yönelik destek, İsveç'te diğer ülkelerden daha fazladır. Bunun mümkün bir izahı şu olabilir: Başka türlü cömert İsveç refah sistemi, göçmenler tarafından bilhassa uzlaşmaz olarak tecrübe edilmektedir.

Kısıtlayıcı göçmen politikaları ve siyasi mültecililere muameleyle ilgili çalışmadaki birkaç ülkede –özellikle Danimarka ve Hollanda- cereyan eden tartışmalarla ilgili verilen bu bilgilerde, sadece

birkaç Müslüman liderin reform için önemli alan olarak göçmenlere yönelik sınırlamaların hafifletilmesinden yana tavır koyması şaşırtıcı gelebilir. Ortak kanaat "biz ilk olarak hali hazırda burada olanları entegre etmeliyiz" fikridir. İnançla ilgili tartışmalar ve –seküler olsalar ve inançlarının uygulamalarını sıkı bir şekilde yerine getirmeseler bile- inançlarından dolayı Müslümanların tecrübe ettiği sorunlar, diğer tüm sorunların önüne geçmektedir.

Asimilasyona Karşı Entegrasyon

Çoğulculuğun anlamına itiraz edilmektedir. Yaptığım mülakatlarda ortaya çıktığı üzere, kamusal tartışmalarda ve Müslümanların yanıtlarında "o dedi, bu dedi" niteliği vardır. Avrupalı hükümet liderleri, talk-şovların Yunan koroları ve görüş bildiren sayfalar "Müslümanlarla sorunun onların bir türlü yaşadıkları topluplara entegre olmamaları" olduğunu haykırmaktadır. Müslümanlar ise yanıt olarak "sorun sizin bizi kabul etmemenizdir" diye karşıt haykırışta bulunmaktadır.

Son yıllarda siyasi söylem, Müslümanların entegrasyonuyla ilgili çok-kültürlü veya faallik yanlısı önlemlerden artan bir şekilde asimilasyoncu bir retoriğe doğru kaymıştır. Önceki politikalar göçmenlere belirli haklar bahşetme ve entegrasyon için bir araç olarak refah devleti üzerine odaklanmıştı. Bu politikalar günümüzde açık bir şekilde asimilasyoncu politikalar ve gittikçe artan bir şekilde cebri yaklaşımlarla yer değiştirmiştir. Ocak 2003'de Hollanda Liberal Partisi eski lideri ve dâhili pazardan sorumlu Avrupa Birliği komiseri Frits Bolkestein, Rotterdam'da yaygın bir şekilde Hollanda siyasetinin otuz yılını anlatan bir biyografi ve Müslümanlara yönelik sert bir eylemin başlangıcını ifade eden bir sıçrama olarak kabul edilen bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmasında sadece Hollanda hükümetinin yaklaşımında değil, aynı zamanda Avrupa hükümetlerinin genel olarak kabul edilen çeşitliliğe yönelik yaklaşımlarında da muazzam bir değişimin işaretini vermiştir.

> Geçen otuz yılı aşkın bir süredir ülkemiz kendilerini dezavantajlı bir durumda gören büyük miktarda kadın akınına maruz

kalmıştır... Hala devam etmekte olan Müslüman kadına yönelik ayrımcılığı görmekte başarısız olanlar, basitçe gerçekle yüzleşmeyi reddedenlerdir. Müslümanlar bu iffetsiz/ahlaksız kötüye kullanmayı tenkit etmek yerine, çok kültürlülüğe atıfta bulunarak onun üzerini örtmektedir. Herkesin arzu ettiği gibi gelip gittiği, tercihleri olan ilaha dua ettiği, bir ilahtan diğerine geçtiği ve konuşma özgürlüğü hakkını serbestçe kullandığı özgür bir ülkede yaşıyoruz... Bununla birlikte herkes tarafından saygı duyulan ortak standartlar olmalıdır. Bunlar bizim anayasamızda demirlenmiştir. Onları kemirecek oranda bir çok-kültürlülüğe izin verilemez... Bize İslam'ı ve Kur'an'ı eleştirme hakkı niçin verilmiyor? Serbest ve özgür bir ülkede yaşamıyor muyuz? Gelin sözlerimizi değersiz görmeyelim. Etnik azınlıkları daima mağdur olarak görmeyelim. Onlar acınması gereken gruplar olarak değil, tam olarak tüylenmiş/uçmaya hazır hale gelmiş vatandaş olarak görülmelidir. Onlarla sorumlulukları hakkında Hollandaca konuşmalıyız.[93]

Bolkenstein'in bu konuşması göçmenlere karşı yerli reaksiyon konusuna karşı bir dizi kabule yer vermektedir. (Bunlardan) biri değer göreceliliğinin açıkça reddi ve "ortak" bir standart olması yönündeki destek ilanıdır. Bu durum daha önce çifte standardın olduğunu ima etmektedir. Bolkenstein'in mevcut yasaları "yeterince iyi" olarak karakterize etmesi Hollanda'nın göçmenlerle ilgili yasalarında herhangi bir değişikliğe gitmeyeceğini, daha ziyade ayarlamaların göçmenler tarafından yapılması gerektiğini ima etmektedir. Buna göre göçmenler yanlışta, Hollandalılar ise doğrudadır, çünkü burası onların ülkesidir. Bolkenstain devamla eğer göçmenler Hollandalı gibi olursa o zaman onların da Hollandalı olacağını da ileri sürmektedir.

Bu çerçevede şu soru ortaya çıkmaktadır: Hollandalı olmak ne demek? Hollandalı olmak Bolkenstein'in partisinin yıldızı ve Hollanda'nın favori siyasetçisi Somali asıllı Hollandalı Ayaan Hir-

[93] Konuşma 5 Ocak 2003'de Rotterdam'da yapıldı. Resmi İngilizce tercümesi 28 Ocakta basına verildi. Bkz., *http://europe.eu.int/comm/commissioner/bolkestein//docs/speeches/20030105-integration_en.pdf.*

si Ali'nin örneğini izlemek ve İslam'ı reddetmek anlamına mı gelmektedir? Pek çok Müslüman eğer Avrupalı olarak kabul görmek istiyorlarsa inançlarını terk etmelerinin kendilerinden beklendiği sonucuna varmaktadır. Asimilasyonla entegrasyon arasındaki sınır açık-seçik/belirgin değildir. Bununla birlikte bir önceki bölümde kendisinden nakilde bulunduğum bir gençlik örgütünün Alman Hıristiyan demokrat kurucusu ve ileri teknoloji işadamının ortaya koyduğu gibi başka mümkün modeller de vardır: Bu kişi "İnancımızı muhafaza etmek istiyoruz ancak biz Almanız" diye bana söyledi. Gettolarda yaşamak için hiçbir neden yok. Anadili evde kullanmak suretiyle muhafaza etmek güzel bir şeydir. Yoksa entegre olmak isteriz."[94]

Bolkestein'in, kendilerini ulusal değerlere ve kurumlara göre ayarlama konusunda göçmenlerin sorumluluklarıyla ilgili görüşü, göçmenlerin "pota" vasıtasıyla (yani çeşitli ırk ve ulustan insanların kaynaşmasıyla) entegrasyonunu öngören Amerikalı fikirlerle ve "toplumların birlikte varlığını sürdürmeleri" için çok-kültürlü Kanada çoğulculuğuyla tamamıyla tezat teşkil etmektedir. Bolkestein'in partisi VVD, *Lijst Pim Fortyun*'un ortaya çıkışı ve çöküşünden beri çok-kültürlülüğün ihbarında bilhassa etkili olmuştur. Fortyun, İslam'ın Hollanda'nın değerlerini sulandırması olarak adlandırdığı şeye açıktan açığa karşıydı. Hollandalı Liberallerin İslam'a açıktan açığa saldırması merkezci Avrupa Partileri için tipik bir şeydir. Onlar İslam'ın kadına muamelesi bağlamında dikkate değer derecede benzer bir retorik benimsediler ve başörtüsünü kabul edilemeyecek bir İslami özellik olarak hedef seçtiler.

Etnik pota fikri faklı kültürlerin ve etnisitelerin tamamıyla Amerikan olan yeni bir kimliğe bürünmesini ima etmektedir.[95] O,

[94] Mülakat 98, Boston (15 Haziran 2004).

[95] Kavramın tartışması ve Amerika sivil mitolojisindeki rolü için bkz., Philip Gleason, "The Melting Pot: Symbol of Fusion of Confusion?", American Quarterly, 16, (Spring 1964) 1:20-46. Bu gelenek bağlamında Amerikan göçmenliği üzerine son yıllarda yapılan bir araştırma örneği David Hoolinger'in *Postethnic America: Beyond Multiculturalism*, New York: Basic Boks, 1995'dir.

ortak ulusal hüviyet fikrinin alt gruplara etnik sadakatle uyumlu olduğunu ancak etnik kökenin sivil toplumun bir üyesi olarak kişinin pozisyonu için geçerli olmadığını ima etmektedir. Tarihçiler, hem göçmenlerin Amerikalı olmayı serbestçe seçmediklerini hem de entegrasyonun ırk, cins, din veya sınıf gibi diğer sosyal çentiklere bağlı olduğunu iddia ederek bu kavramın fiili gerçekliğinden şüphe duymaktadır.[96] Zorlama ve gönüllü adaptasyon arasındaki denge hakkındaki soruları bir kenara bırakacak olursak pota fikri esnek ve şümullü olan ulusal kimlik, yükümlülükler ve hakların karakterinin müzakeresine izin veren bir model ortaya koyar. O, asimilasyondan ve zorlamadan farklı olarak karşılıklı bir süreci ima eder.[97]

Bununla birlikte bu durumu, tüm anlayış başarısızlıklarının ve ince siyaset eksikliğinin ziyadesiyle Avrupa hükümetlerine mal edilmesi anlayışı takip etmez. Batı Demokrasilerinden bekledikleri/umdukları şeyler konusunda Müslüman elit ne kadar esnektir? Onlar sorunları nasıl tanımlamaktadır? Birkaç Müslüman liderin ara sıra bana ifade ettiği gibi Müslümanlar Avrupa'nın yeni Yahudileri mi? Bu karşılaştırma Yahudiler gibi Müslümanların da gettolarda yaşamaya itildiğini ve inançlarından dolayı ayırımcılığa maruz kaldıklarını ima etmektedir. Krishan Kumar'a göre "Müslümanlar Avrupa'nın yeni ötekisi oluştur".[98] Devamla o büyük oranda Yahudilerden kurtulmak suretiyle günümüzde Avrupa'da Yahudi sorununun büyük oranda çözüldüğünü ilave etmektedir. Bu ifade fesat çıkarıcı bir tarzda zorla asimilasyon veya zorla uzak-

[96] Gary Gerstle, "Liberty, Coercion and the Making of Americans", *Journal of American History*, 84, September 1997, 2:524-58.

[97] Rogers Brubaker, "The Return of Assimilation? Changing Perspectives on Immigration and Its Sequels in France, Germany and the United States", *Ethnic and Racial Studies*, 24 (July 2001) 4:531-48.

[98] Krishan Kumar, "The Nation-State, The European Union, and Transnational Identities", Nezar Al-Sayyad ve Manuel Castells, eds., *Muslim Europe or Euro-Islam:Politics, Culture and Citizenship in the Age of Globalisation*, Lanham, MD: Lexington Boks, 2002, 54.

laştırmanın Müslümanlar için kapıda olduğunu ima etmektedir. Bu tehlikeli bir benzetmedir. Pek çok Müslüman lider şümullü mağduriyet tablosuna direnç göstermektedir. Mülakatlarımda insanlar serinkanlı bir şekilde sık sık şunu ifade ettiler: Sorunlara ve güçlüklere rağmen, Avrupa'da işler İslam dünyasında olduğundan daha iyidir. Onlar bu sorunların doğum sancıları olduğunu, sosyal barışın zaman içinde tekâmül edeceğini söylemektedir. Hatta birkaç kişi bana şunu da söyledi: Müslümanların öyle fazla sorunu yok, olan sorunlar da "cehaletten/bilgisizlikten" kaynaklanmaktadır.

Müslümanların, sorunlarının başlıca kaynağı olarak dini ayırımcılık üzerine vurgu yapmaları, kendi insan haklarının farkına varmalarının bir çözüm olacağına inanmaya onları sevk etmektedir. Bu durum, Avrupalıların "hoş görülü", "ayırımcılık yapmayan" şeklindeki kendi imajını istismar etmektedir. Hakikatte ayırımcılık karşıtı uygulama ve kamu önyargısını elimine etme eğitimli, Müslümanların iş bulmalarına hatta liderlik konumuna ulaşmalarına yardımcı olacaktır. Ancak yine de kadının konumlarıyla ilgili sorunlarda olduğu gibi pek çok sosyo-ekonomik sorun olduğu gibi kalacaktır. İslam ve Müslümanlar için eşitlik –camilere, din öğretmenlerine ve âlimlere yönelik eşit muamele- entegrasyonu ve kurum inşasını teşvik edecek ancak Müslümanların günlük yaşamlarında tecrübe ettikleri daha genel sorunları çözmeyecektir.

Sorunların kaynağı olarak ayırımcılığa ve sorunları çözme yolu olarak da insan haklarının uygulanmasına vurgu yapma, bireysel Müslümanlarla toplum arasındaki ilişkiler konusunda büyük sorunlar da çıkarmaktadır. Müslümanlar kendileri için istedikleri hoşgörü ve tanımayı kadınlara ve çoğunluktan farklı bir dinsel görüşe sahip olan Müslümanlara da teşmil etmeye hazır mı? İnsan hakları söylemi aldatıcı bir şekilde çekici bir mantığa sahiptir ancak pratikte bir standart talep etmektedir.

Ayırımcılık Karşıtı Uygulama

Haklara vurgu yapmanın ve haklara karar vermeyi kullanmanın sonuçları hakkında Müslüman liderleri sorguladığımda, onların hukuki yaklaşımın maliyeti hakkındaki kaygıları beklenen faydalardan daha ağır basmıştır. İsveç ve Hollanda'da ayrımcılığın kanunla sabitleştirilemeyeceği yönünde yaygın bir kanaat vardır. Şüpheciler bu konuda daha fazla yasal düzenleme yapmanın, tutumların değişmesine yardım etmeyeceğini, sadece zaman ve eğitimin Müslümanların tecrübe ettiği yaygın ayırımcılığı ortadan kaldırmayı tedrici olarak giderebileceğini düşünmektedir. Hollandalı Müslüman liderler de daha fazla yasal düzenlemenin herhangi bir şeyi çözebileceğinden şahsi olarak kuşku duymaktadır. Pek çok kişi "hâlihazırda pek çok yasa var ancak onlardan hiçbiri tatbik edilmemektedir" diye serzenişte bulunmaktadır.

Bu konuda diğer bir argüman da şudur: Genel kanaat Müslümanların kendileri için çok fazla iddiada bulundukları bir durumda Müslümanlar için daha fazla hak oluşturma yoluna gitmek iyi değildir. Genel tutum düzelene/yoluna girene kadar yasalarda değişiklik yapmak suretiyle reform için baskı yapma, amaca zarar verici olabilir. Mahkemelerin Müslümanlara karşı davalara/oturumlara son verme haklarını kullanabilecekleri yönünde bir kaygı da vardı. Başörtüsünün yasaklanması yönündeki mahkeme kararları belli çatışmaları teşvik etmektedir. (Bu konudaki detaylı tartışmalar için bkz. Bölüm 6).

Hükümetlere karşı mahkemeler vasıtasıyla bireyler tarafından iddia edilebilen legal özgürlükler olarak hakların idraki, Avrupa hukukunda ve kamuoyunda yeni bir durumdur. Bu geliştirilmiş iyi bir fikir değildir.[99] 1948 *Evrensel İnsan Hakları Deklarasyonundan*

[99] Aksine haklar meşrutiyeti belirli tip yasaların diğer kanunlar üzerindeki ayrıcalığını ödüllendiren siyasi-yasal bir ilkedir. Yani o parlamentonun eylemlerini ve idari kararları haklar bildirgesinin idaresi altına sokar. Bkz., Vicky C. Jackson & Mark Tushnet, *Comparative Constitutional Law*, New York Foundation Pres, 1999,190. İnsan hakları tarihi için bkz., Mary Ann Glendon, *A World Made New: Elenor Roosevelt and the Universal Declaration of Human Rights*, New York: Random House, 2001.

ilham alınarak Avrupa ülkeleri 1950 yılında *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini* oluşturmuştur. (Bu sözleşme mütemadiyen değiştirildi ve düzeltildi ve halen de gelişim içindedir). Bu sözleşmenin 14. maddesi şöyle demektedir. "Bu sözleşmede yer alan hak ve özgürlüklerin hazzı, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasi ve diğer görüşler veya diğer statüler temeline dayanılarak herhangi bir ayırımcılık yapılmaksızın garanti altına alınmıştır". Bununla birlikte ancak son yıllarda mahkemeler AB'nin "haklar bildirgesi" oluşturma yönündeki gayretlerine yanıt olarak bu maddeyi uygulamaya başlamıştır. AB anlaşmasının 13/5 maddesi cinsiyet, ırk veya etnik köken, din veya inanç, sakatlık, yaş veya cinsi temayül bağlamında yapılan her türlü ayırımcılığı yasaklamakta ve AB komisyonuna bu konuda önlem alması için yetki vermektedir. Bu şu anlama gelmektedir: AB komisyonu, üye ülkelerin bu maddenin gereklerini yerine getirmelerine öncülük yapacak ve gerektiğinde onlara direktif verebilecektir. Avrupa Konvansiyonu ve Avrupa Birliğinden türeyen/ortaya çıkan yasaların uygulanmasını gözetleyen iki farklı uluslar arası mahkeme vardır: Strasbourg'daki *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi* ve Luxemburg'daki *Avrupa Adalet Mahkemesi*.

Aralık 2003'de, bu çalışma yapılırken, 2000'de çıkarılan iki Avrupa yönergesi tüm ülkelerde uygulanmaya başlanmıştır. Bunlardan ilki, tüm üye ülkelere ırk veya etnik köken ayırımı yapılmadan herkese eşit muamele edilmesini şart koşuyordu. İkincisi de cinsiyet, din veya inanç, sakatlık, yaş ve cinsiyet eğilimi temeline dayanılarak herhangi bir ayırımcılık yapılmaksızın iş konusunda herkese eşit muamele edilmesini ihtiva etmekteydi.[100]

Bu yönergelerin bir sonucu olarak cinsiyet, yaş, etnisite, din ve ırk mevcut şikâyet prosedürlerine ve anti-ayırımcı uygulama mekanizmalarına eklenmiştir. Sadece iş alanıyla ilişkilendirildikleri ve dinin veya dinsel uygulamaların organize edilmesi için ayırım-

[100] 29 Haziran 2000 tarih 2000/43/EC sayılı Konsil talimatı ırk veya etnik kökene bakılmaksızın kişiler arasında eşit muameleyi öngören ilkenin uygulanmasını ve 27 Kasım 2000 tarih 2000/78/EC sayılı konsil talimatı da iş ve meslek alanında eşit muamele için genel prensipleri tesis etmiştir.

cı ulusal kurumların yapılarına hitap etmediği için yönergelerin etkileri sınırlı kalmıştır. Bu yönergelerin uygulanması da ayrı bir konudur. Üye ülkeler uygulama işlemlerinin formatı konusunda karar vermede serbesttir (Tüm AB kanunları ulusal olarak yürütülür). İşte bundan dolayıdır ki sadece birkaç ülke ayırımcılık konusunda önemli cezalar öngören düzenlemeler yapabilmiştir. Yanlışlıkla işten çıkarılan insanlar nadiren tekrar işlerine dönebilmekte ve kusurlu acenteler mağdurları azarlayabilmekte ve herhangi bir ceza ödememektedir. Fransa ayırımcılığı suç olarak tanımlamaktadır. Ancak ispat yükümlülüğünün mağdura ait olmasının etkisiyle mahkemeler, ayırımcılık yapanların cezalandırılmadığı pek çok karara imza atmıştır.

Dinsel önyargıya karşı mücadele etmek için bir vasıta sunacağı şeklinde algılanan vaatten dolayı, Müslümanlar haklar meşrutiyetini bağırlarına basmaktadır. Ne yazık ki pek çok Müslüman lider, Müslüman yaşam stilinin diğer veçheleri özellikle de Tarık Modood'un adlandırdığı gibi "Müslümanların siyasi kimliğinin" diğer etnik ve ırksal azınlıklara nasıl sorun çıkardığı ve Müslüman dini derneklere istenmeyen yükümlülükler yüklediği konusunda ayırımcılık karşıtı uygulamaların imalarını hafife almaktadır.[101] Amerika'da ileri sürülen eşcinsel hakları gibi Avrupa Müslümanları bir sabah uyanabilir ve yasal yaklaşımın beklenmedik ve istenemeyen sonuçlar doğurduğunu keşfedebilir. Hususi olarak, homoseksüellik ve kadın imamlar konusu pek çok Müslüman lider için oldukça zor konular arasında yer almaktadır. Bir İsveçli sivil lider bana şöyle dedi: "Bize bir yirmi yıl verin", "İsveç Kilisesinin kadınları pastör olarak kabul etmesi çok uzun uğraşılardan sonra olmadı mı? Diğerleri Müslümanların eşcinsellerin haklarıyla ilgilenmesinin hayal bile edilemeyeceğini düşünmektedir. Eşcinselliğe yönelik bir reaksiyon "eşcinseller bizden ne istiyor, bizi niçin kirletmek istiyorlar" şeklindedir. Ancak güçlükler, Müslüman ku-

[101] Tariq Modood, *Multicultural Politics. Racism, Ethnicity and Muslims in Britain*, Minneapolis University of Minnesota Pres, 2005, 160-7.

rumlardaki hoşgörüsüzlüğe hitap etme yükümlülüğünden imamların cami cemaatine hizmet verdiğinde yasal yükümlülüğe riayet için dinsel eşitlik imasıyla ilgili bir dizi karmaşık sorunun ötesine kadar gitmektedir.

Britanya'da Müslüman sivil liderler ayırımcılık karşıtı yasal düzenlemeyi desteklemektedir. Ancak onlar bunu yaparken eşcinsel haklarıyla ilgili maddelerden dini bir istisna yapmak için de çalışmaktadır. Bu konuda onlar Roma Katolik Kilisesi ve Anglikan Kilisesiyle işbirliği bile yapabilmektedir. Eşcinsel haklarının çatışma kaynağı olması ilk defa olan bir şey değildir. Britanya Müslüman Konsili geçen yaz eşcinsel çiftlerin evlat edinmelerine izin verecek şekilde evlat edinme yasasında değişiklik yapılmasını önlemek için diğer inanç topluluklarıyla işbirliği yapmıştır.[102]

Dini gruplar ilk raundu kazandı. 2003 *İngiltere İş Eşitliği* (Cinsiyet Oryantasyonu) düzenlemeleri, dini bir organizasyona kendi doktrinlerine veya mensuplarının kanaatlerine uygun olarak cinsel yönelim/oryantasyanla ilgili bir talepte bulunmasına izin vermektedir (madde 7/3). Diğer bir deyişle, dini kurumlar eğer kurum, reddediş sebebini kutsal kitapla temellendirebilirse homoseksüel olarak bilinen birini işe almayı reddedebilir. Kilise organizasyonun ne olduğunun tanımı ve cinsel etik bağlamında teolojik berraklığın derecesi dava konusudur. İngiliz Kilisesi anlaşılabilir bir şekilde teolojik sorunlarla ilgili davalarla yakından ilgilenmektedir. Nitekim İngiliz Kilisesi eşcinsel ilişki konusundaki dinsel yasaklarla alakalı konuların dini kurumlara bırakılmasını iddia etmektedir. Diğer taraftan sendikalar da bu duruma, üyelerinin iş haklarına kabul edilemez bir tecavüze yol açacağını ileri sürerek itiraz etmiştir.[103] Benzer bir çatışma, ilk tercihini Müslüman okul-

[102] Gözden geçirilen kanun Ocak 2003'de 2003 Islah Kuralları olarak yayımlanmıştır.

[103] Ticaret ve Endüstri bakanı Patricia Hewitt, İngiliz Kilisesi ve evanjelik okullar koalisyonu aleyhine yedi sendika tarafından bir dava açılmıştır. Sendikalar düzenlemede yer alan dinsel istisnanın Avrupa Birliği direktifleriyle çeliştiğini iddia etmiş ancak yargıç bu iddiayı reddetmiştir. Keza yargıç, 'okulların, dini okulların

larda eşcinsel haklarının uygulanmasını sağlama yönünde yapan eşcinsel eşitliğini sağlamak için bağımsız bir obustman/hakem bulunduran İsveç'te de ortaya çıkmıştır. Dinsel muafiyetlerle alakalı bu çatışmalar, Avrupa'nın ayırımcılık karşıtı yasalarının gelecekteki yönünü belirlemede önemli etken olacaktır.

Ayırımcılık karşıtlığı alanında AB'nin çabaları hakların çatışmasıyla alakalı karışıklıkların yayılma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Tüm üye devletler, 2003'de cinsiyet, ırk, sakatlık ayırımcılığına karşı eşit muamele ve yasaları uygulamada daha sıkı tedbirler alma yönünde çıkarılan iki genelgenin uygulanması konusunda iki son tarihle yüz yüze kalmıştır. Bu genelgeler yaş, din veya inanç ve cinsi temayül temeline dayanılarak yapılan ayırımcılıkları yasaklayan kurallarla birleştirilmiştir. Bu duruma ciddi direnme olmuştur. İki direktifin ilkin uygulanması yönündeki son tarihin bitiminden bir yıl sonra Avrupa Komisyonu altı üye aleyhine yeni yasaları uygulamada başarısız olma suçlamasıyla Avrupa Adalet Mahkemesinde yasal bir süreç başlatmıştır (bu üyeler Avusturya, Belçika, Almanya, Yunanistan, Finlandiya ve Luxembourg).[104] Üye ülkenin işbirliği yapamaması AB'nin o ülkeye karşı tavır alması için bir risk değildir. Diğer ve daha yaygın tehlike, uygulamanın sulandırılmasına karşı yasanın uygulanmasının genişletilmesidir. İşverenler ve pek çok siyasi parti bu alanda daha fazla yasa çıkarılmasına karşı çıkmaktadır.

Sorumlu bakan Patricia Hewtt tarafından Mayıs 2004'de yayımlanan "Herkes İçin Adalet: Eşitlik ve İnsan Hakları İçin Bir Komis-

"dinsel organizasyonlar" olduğu' yönündeki iddiasını da kabul etmemiş ve istisna için uygun görülmüştür. Ancak bu yapılırken istisna dar kapsamlı olarak tanımlanarak dinsel kurumlar yerine sadece din adamlarıyla sınırlandırılmıştır. Bu yargı karlı olmuştur çünkü yargıcın mantığı ağırlıklı olarak Amerika'dan, Güney Afrika'dan, ve Avrupa Adalet Mahkemesi de dahil mukayeseli bir metodolojiye dayanıyordu. EWHC 860, the High Court of Justice, 26 April 2004 (CO//4672/2003, CO/4670/2003, CO/4880/2003, CO/4993/2003, CO/4908/2003, CO/4895/2003, CO/4670/2003, CO/4880/203, CO/4943/2003, CO/4908/2003, CO/4895/2003).

104 ECJ'e şikayeti destek ifadesi ve basın bildirisi için bkz., *http://europa.u.int/comm/employment_social/fundamental_rights/news/news_en.html*.

yon" adlı İngiliz Beyaz Sayfa ırksal eşitlik için yeni bir komisyon kurulmasını önerdi. Bakana göre komisyon toplumda ayırımcılığa karşı meydan okuma sorumluluğunda olacak ve ilk defa insan haklarını ilerletecek ve geliştirecektir." Beyaz Sayfa, hali hazırda epey bir tartışma yarattı. Siyah ve etnik azınlıklar adına lobi yapan gruplar evvel emirde ona karşı çıktı. Onlar böyle bir komisyonun ayırımcılık karşıtı haklarla ilgili bir hiyerarşi yaratacağını ve mevcut hakları da sulandıracağını ileri sürmüşlerdir. Dinsel kurumlar 2003'de yasalaştırılan ayırımcılık karşıtı kurallardan muaf tutulmuştur. Avrupa Parlamentosu üyesi olan Liberal Demokrat Sarah Ludford İngiliz hükümetinin "kiliselerin ve diğer dini kurumların eşcinsellere karşı ayırımcılık yapmalarına izin vererek" Avrupa Birliğinin eşit haklar yasasını ihlal ettiğini ileri sürerek hükümeti şiddetli bir şekilde protesto etmiştir.[105] Yeni eşitlik yasası ilk defa Şubat 2005'de kamuoyuna duyurulduğunda İşçi Partisinin eşcinsellere karşı İslam'ı tercih ettiği fikri İngiliz gazetelerinin manşetlerini süslemiştir. *Times*'a göre "Eşcinsellik adına kampanya yapanların hakları, hükümet tarafından İşçi Partisinin seçim kampanyasında son derece önemli olarak görülen Müslüman seçmenleri üzme korkusundan dolayı hiçe sayılmıştır.[106]

On yıl önce bir Harward hukuk profesörü olan Mary Ann Glendon Amerika'da hemen hemen her sosyal çatışmanın haklar söylemine transfer edildiği ve sosyal sorumluluklarla ilgili konularda kamu yararı adına bu tartışmalara son verildiği serzenişinde bulunmuştu. Grup menfaatlerini ve kamu yararını dengelemek için müzakere edilemez/tartışılamaz haklarla ilgili önyargıları tanımlamak/betimlemek için Glendon "haklar konuşması" (rights talk) kavramını üretmiştir.[107] O, haklar ve sorumluluklar arasında-

105 www.sarahludfordmep.org.uk/story.phd?id=78, *posted September 2, 2003.*

106 "Discrimination bill snubs gays to save Muslim vote", David Cracknell, *The Times*, London, February 27, 2005.

107 Mary Ann Glendon, *Rights Talk: The Impoverishment of Political Discourse*, New York: Free Pres, 1001

ki denge tartışmasına alternatif ve daha mantıklı yaklaşım konusunda Avrupa'yı bir örnek olarak kabul etmektedir. Bir kimsenin "Glendon'un haklarla zihni meşgul etmek kamu yararına değildir" şeklindeki fikrine tamamıyla katılması gerekmemektedir. Ancak onun sosyal sorunlar ve haklarla ilgili birbiriyle rekabet eden konuşmalarının siyasi mantığını anlayabilmek için haklı olduğunun kabul edilmesi gerekir. Keza, ayırımcılık karşıtı haklar konusunda Avrupa yasa yapıcılarının gelecek yıllarda çeşitli şekillerde bu sert/haşin yolu takip edeceklerini ummak da isabetli bir görüştür.

Müslüman Feministler, Eylemciler ve Gelenekçiler

Bu çalışmada görüşleri nakledilen Müslüman liderlerin düşüncelerinden, Müslümanların kendi sorunları konusunda tutarlı bir öykü ortaya çıkmaktadır. Onların başlıca ilgi alanı dinsel ayırımcılık konusudur. Bu analiz, çözümün de daha etkili ayırımcılık karşıtı politikalar olduğunu ileri sürmektedir. Daha önemli/büyük konular tipik bir şekilde insan hakları söylemi çerçevesine sokulmaktadır. İnsan haklarına ahlaki müracaat, Avrupa hükümetlerine birey olarak Müslümanlara eşit muameleyi ilerleten/destekleyen yasal reformları yapmaya teşvik eden kendi prensipleriyle yaşamaya çağırmakla birleşmektedir.

Konsensüsün altında, insan hakları konusunda sol ve sağ söylemler arasında benzer çatışma yeniden sahneye çıkmaktadır. Bir tarafta savunucular itibar/saygınlık ve saygıya insan haklarının özü olarak vurgu yapmakta; diğer tarafta vurgu eşit haklar üzerine yapılmakta ve sosyal siyaset, ilerleme ve eşitliği sağlamanın yolu olarak görülmektedir. Bu iki kanat arasındaki bölünme çok açık seçik değildir. Zira mevcut sorunlar ve çözümleri konusunda uzlaşmaların olduğu alanlar da vardır. Ancak Müslümanların sorunlarının siyasileştirilmesi yeni anlaşma ve anlaşmazlıkları davet etmektedir/beraberinden getirmektedir.

Müslüman sorununun ortaya çıkan bu yeni formatı batıda dinsel azınlıklar olarak Müslümanlar için yeni grup temelli siya-

si kimlikleri ima etmektedir. Hollanda, Danimarka veya Fransız Müslümanların bu yeni ortaklığı daha önce Pakistanlı, Türkiyeli veya Faslı gibi çeşitli ulusal kökenlerden müteşekkil etnik gruplar olarak kimlikleşen şeylerden oluşturulmaktadır. Müslüman dernekler ulusal politikalarda "Müslüman sesini" temsil etmeye gayret sarf ederken Müslümanlar arasında ayrılık ve anlaşmazlıklar daha fazla gün yüzüne çıkmaktadır. Şüphesiz ki bu olması gerektiği gibi olmaktadır. Hıristiyan dernekler ve siyasi gruplar vardır ancak herhangi bir batı Avrupa devletinde siyasi yaşamda "Hıristiyan sesi" yoktur. Müslüman liderler arasında, özellikle, Müslüman kimliğinin nasıl formüle edilmesi gerektiği konusunda görüş ayrılıkları vardır. İngiltere'de uzun süredir sivil haklar eylemcisi ve feminist bir topluluk olan "Kadınlar Cemiyetinin" bir üyesi olan Khalida Khan, Runnymede adlı sivil toplum örgütünün daha önce başarılı bir şekilde yayımladığı İslamfobisi raporunu güncelleştirme girişimi üzerine, kurum temsilcileriyle bir savaş verdikten sonra MCB'nin muhafazakarlığından şikayetçi olmuştur. O, sol eğilimli bir Müslüman dergisi olan *Q-News*'in Haziran 2004 sayısında şu satırları yazmıştır: "Ne kadar çalkantı veya sarsıntı olursa olsun, ırkçılığın kişinin inancından değil, ırk ve renginden dolayı olduğu gerçeğinden kaçınmak mümkün değildir. Daha da ötesi Müslüman karşıtı ayırımcılığı ırkçılık karşıtı stratejilerle ayarlama çabası iş görmeyecek ve Müslümanlar bundan zarar görecektir. "Irk eşitliği" Müslümanlar için eşitliğe tercüme edilemez".[108]

Gerçek sorun Müslüman karşıtı eğilimin bir çeşit ırkçılık olup olmadığı değil –Khan'ın işaret ettiği gibi açıkça böyle değildir- dini ayırımcılıktan doğan sorunlara nasıl hitap edileceği ve İslam'ın entegrasyonuyla ilgili ne yapılacağıdır. İslamfobisi ve ırkçılığa karşı bir forum olan *en Nisa* tarafından temsil edilen Müslüman Kurumu ve Müslüman solu olarak ortaya çıkan MCB ile İslam İnsan Hakları Komisyonu arasındaki savaş nihayetinde araçlar ve amaçlar hakkındadır. Khan çarpıcı bir şekilde cami yapmanın Müslü-

[108] Khalida Khan, "Islamophobia: What now", *Q-News*, 20 Haziran 2004.

manların iş bulmalarına yardım etmeyeceğini ileri sürerek cami yapımından şikâyetçi olmaktadır.

Kendileriyle konuştuğum üç genç erkek ve bir bayan şu mutabakatı gözler önüne sermektedir. Avrupalılar Müslümanları da kapsayan evrensel değerleri ve Müslümanların bu öncülden çıkardıkları farklı dersleri kabul etme sıkıntı yaşamaktadır. Onlar hepsi hayal kırıklığı yaratan beklentilerden zuhur eden bir kızgınlığı ifade etmiştir. Evrensel insan haklarına bağlılık konusunda yaşlı liderlerden daha yüksek bir beklenti içinde olduklarından gençler böyle kırgınlıklara daha fazla meyilli miydi? Bu soruya kesin böyledir diye yanıt veremem ancak köken ve siyasi bağlamda dördünün duruş noktası farklı olmasına rağmen sorunu ifade etmedeki benzerlikleri çarpıcıdır.

Bu dört kişinin en genci ve yerli olan Türk kökenli Alman Hıristiyan Demokrat, farklı etnik kökenli gençlerin bir araya gelmesiyle oluşturulan *Muslimische Jugend* adlı organizasyonun kurucu üyelerinden biriydi ve aynı zamanda Hıristiyan Demokratlardan devlet parlamentosuna seçilmişti. O, kendisi gibi sivil değerlerini kendi inançlarından alan Müslümanların "Tanrıdan" bahseden parti programlarında yanlış bir şey görmediklerini ifade etmiştir. O, bu izahı daha net olarak şöyle ifade etmektedir. Parti programında Tanrı'ya yer veren bir parti, dine kamusal yaşamda yer vermeyen/müsaade etmeyen sekülaristlere tercih edilebilir. Ancak din, ziyadesiyle Hıristiyanlık ve batılı değerler olarak anlaşıldığında Müslümanlar buna itiraz etmektedir. Müslümanlar günümüzde Hıristiyan Demokratlara (CDU) niçin katılmalıdır? sorusuna bu Müslüman genç bu partiye katılmasam da her halükarda ben yüksek ileri teknoloji işine konsantre olmak suretiyle çok para kazanabilirim şeklinde yanıt vermiştir.[109]

Yamin Makri Etnik kimlikler arası bir Fransız Müslüman Genç-

[109] Mülakat 98, Boston (15 Haziran 2004).

ler Derneğinin (*Union des Jeunes Muulmans*) kurucularından biriydi ancak kendisiyle röportaj yaptığımda bu gençlik organizasyonundan emekli olmuştu. Marki, teolojik olarak solda ve kabataslak bir şekilde Tarık Ramazan'ın reform teolojisiyle ilişkilendirilen bir kuruluşa/derneğe mensup olmasına rağmen, daha radikal fikirlere sahipti. Örneğin onun kadınların imam olmalarına bir itirazı yoktu. Ona, Huntington'un "medeniyetler çatışması" tezi hakkında ne düşündüğünü sorduğumda, o çatışmanın esas suçunu evrensel değerlerin, İslam ve Müslümanları eşit saygı toplumundan dışlayan dar kapsamlı Fransız anlayışına yüklemiştir. Konuyu bana açıkladığında adeta bir Fransız entelektüeli izlenimini vermişti:

> İslam bağlamında bir kimse kardeşlik, eşitlik v.s. gibi tüm prensiplerin bir parçası olduğunu söyleyebilir. Bazıları bu prensiplere saygı duyulmasının insanların birlikte yaşamasının asgari temelini oluşturduğunu ifade edebilir. Diğerleri ise buna itiraz edebilir ve durumun böyle olmadığını, daha fazlasının gerektiğini düşünebilir. Bu sorun son derece büyük bir konu ve tartışmadır. Yani bu değerler spesifik olarak batıya özellikle de Fransa'ya mı ait veya evrensel değerler gerçekten evrensel mi? Kendi değerlerini diğerlerinin evrensel değerlerinin parçası olarak kabul etmenin mümkün olmadığı yerde, diğerleri (Fransız olmayanlar) sadece bu ideolojik hakimiyet altında yaşayabilir.[110]

Genç bir yetişkinken Fransa'ya gelen gazeteci Hakim el-Ghassassi Fransız Müslüman liderlerin din üzerine çok fazla vurgu yapmalarından şikayet etmektedir. Bununla birlikte onun temel şikayeti entegre olmadıkları için Fransız politikacıların Müslümanları azarlamasıdır. Ona göre Fransız politikacıları ne kendi kurumlarının kapılarını Müslümanlara açıyor ne de Müslümanlara veya daha genel ifadeyle yabancılara "entegrasyon sorunundan" başka konular üzerinde konuşmalarına izin veriyor.

[110] Mülakat 82, Lyon (24 Mayıs 2004).

> Günümüzde siyasi sorun, Fas ve Cezayir'den Arap kökenli siyasi liderlere sahip olmamızdır. Çünkü onlar hizmetçi olarak mütalaa edilmektedir. Yani onların rolü sadece resmi notların konservesini yapmaktı. Onlar belediye encümeni, vekil veya güce muktedir bir konuma gelememiştir. Günümüzdeki siyasi çevrenin sorunu budur. Günümüzde Fransız siyasetinin kalbinde yabancı kökenli nüfusa yönelik ayırımcı bir yaklaşımın olması yatmaktadır. Siyasi partiler bu insanları nasıl entegre edecekleri üzerinde çalışmalı ve bu nüfus kitlelerinin de kendilerini sadece ziyadesiyle entegrasyon sorunuyla alakadar etmemeli, aynı zamanda Fransız toplumunun ve siyasetinin tüm yönlerine de hitap etmeleridir.[111]

Uluslar arası hukuk eğitimi almış İran asıllı Danimarkalı bir insan hakları eylemcisi ne yapılması gerektiğini düşündüğünü izah ettiğinde insan haklarına müracaat etmiş ve Müslüman toplumlar bağlamında mütekabiliyet ilkesinin gerekliliği üzerinde durmuştur.

> İnsan Hakları Sözleşmesi ve din ile başlamanın son derece önemli olduğunu düşünüyorum. İnsan hakları çerçevesinde, insanların inançlarını yerine getirmeleri için eşit imkan ve fırsatlar elde etsinler diye tüm inançların eşitlik kazanması zaruridir. Diğer dinlerle Hıristiyan toplumu arasındaki köprü, insan haklarını gerekli temel değerler olarak ortaya koymak suretiyle karşılıklı anlayış ve saygı temeline dayanmalıdır.[112]

Bu dört genç liderin her biri değer önyargısını ve toplumun çoğunluğunun Müslümanların eşitliğini ve İslam'ın temel hümanist değerlerini kabul etmedeki beceriksizliğini, Müslümanların damgalanması ve onlar aleyhine ayırımcılıkta bulunulmasının temel nedenleri olarak teşhis etmiştir. İlginç bir şekilde dördü de İslam'a kendi kişisel yaşamlarında birbirlerinden oldukça farklı yaklaşmaktadır. Biri İslami uygulamaları yerine getirmeyen bir Müs-

[111] Mülakat 76, Paris (17 Mayıs 2004).

[112] Mülakat 13, Kopenhag (11 Eylül 2003).

lüman, ikisi oldukça geleneksel Müslüman ve diğeri de oldukça radikal bir şekilde liberal teoloji taraftarı bir Müslüman. Onlar eşit olarak hükümetlerin İslami kurumların gelişmesini maddi olarak destekleyip desteklememesi gerektiği konusunda fikir ayrılığına düşmüştür.

Bölüm III

İnanç ve Siyaset

İslam'ın Avrupa'ya nasıl entegre edileceğiyle ilgili somut fikirler yoktur. Bunun nedeni kısmen on yıllardır bu sorunla ilgili ciddi fikir yürütmelerin olmamasıdır. Bununla birlikte 11 Eylül 2001'den beri güvenlik kaygısı, hükümetleri sahip oldukları Müslüman azınlıkların durumu hakkında yeniden düşünmeye zorlamıştır. Artık günümüzde İslami derneklere/kurumlara kamu yardımı yapılmasıyla ilgili yasa teklifleri polisten gelen tavsiyelerle birlikte kanun yapıcıların masalarının üzerinde görünmeye başlamıştır. 11 Mart 2004'de Madrid'deki tren bombalama olayından sonra İspanya hükümeti Katolik Kilisesine yapılan özel maddi desteği sona erdiren ve İslam'da dahil tüm inanç topluluklarına kamu yardımını öngören bir planı kamuoyuna açıkladı. Londra'da bombalar patlatacakları suçlamasıyla bir grup genç Müslüman'ı yakalandıktan sonra İngiliz hükümeti genel olarak ılıman bir İslam'ın gelişmesini teşvik etmek için mutetil Müslüman entelektüellerin faaliyetlerini maddi olarak desteklemeyi öngören bir plan önermiştir.[113] Basında çıkan yoğun eleştirilerden ve diğer yasa yapıcıların muhalefetinden dolayı bu planların hiçbiri başarılı olmamıştır.

[113] *The Sunday Times*, Londra (30 Mayıs 2004).

Politikacılar, siyaset yapmayı oldukça sorunlu hale getiren birbiriyle çelişik iki varsayımla mücadele etmektedir. Bunlardan biri İslam'ın, özellikle kadınların durumu söz konusu olduğunda temel batılı değerlere aykırı hareket etmesi ve farklı görüşlere ve bireysel tercihlere müsamahasız olmasıdır. Diğer taraftan İslam, tutarsız ve ahenksiz olarak mütalaa edilmektedir. Çünkü bu şekilde düşünenlere göre İslam, din adamı sınıfı hiyerarşisi ve ortak bir teolojisi olmamasına rağmen, toplu ibadet etme etrafında şekillenen toplum temelli cemaatsel bir dindir. Hükümet yetkilileri, sorumlu bir muhatap aradıklarında, Müslümanların sesinin bir koro halinde değil, her kafadan bir ses çıkar şekilde çıktığınına tanık olmaktadır.

Müslümanlar İslam'la ilgili farklı görüşler ifade etmekte, hem özel hem de kamusal taahhütleri için inançlarının imaları konusunda farklı sonuçlar çıkarmaktadır. Bazıları için İslam bir kimlik kaynağı ve aile geleneğidir. Diğerleri içinse o kuvvetli bir manevi bağlılık kaynağıdır. Yine diğerleri inancı, Müslümanlar için pratik bir sorun ve muazzam kişisel ilginin değil, önyargının kaynağı olarak mütalaa etmektedir. Avrupalı Müslüman liderler İslam'ı Avrupa yaşam tarzına entegre etmenin gerekliliği konusunda hemfikir olmasına rağmen, bu iş farklı insanlara farklı şeyleri çağrıştırmaktadır.

İnançlarının kendileri için ne anlama geldiğiyle ilgili öyküleri burada anlatılacak olan üç kişi, İslam'ın Avrupa'da farklı olacağı konusunda hemfikir olmaları yanında, farklılıklarını da gözler önüne serecektir. Bu öyküler nakledilirken aşikar olan bir paradoks, üçünün en seküleri olan ilk konuşmacının görüşleri ve amaçlarının entegrasyon politikaları için en büyük engel oluşturmasıdır. Çünkü onun ifade ettiği gibi "Hıristiyanlar için söz konusu olan şey, Müslümanlar için de söz konusu olmaktadır".

-Seküler Bir Müslüman: Seyit (bu ve aşağıda zikredilecek isimler hayalidir) Kopenhag'ın bir kasabasında aşırı sol bir partiyi temsil eden bir belediye meclisi üyesidir. O, ellilerinde sağlıklı biridir.

Öğretmen ve mahalli bir siyasetçi olmasının yanında, entegrasyon konularında halka yönelik konuşmalar yapan, liselerde ve öğretmen okullarında/kolejlerde dersler veren popüler bir konuşmacıdır. Konuşmak için buluştuğumuz banliyö aile evi, tertemiz pırıl pırıldı. O, öylesine asimile olmuştu ki bazen dünyaya tipik bir Danimarkalı bakış açısından bakan biri gibi görünüyordu. İngilizce konuşamamasına rağmen sık sık Amerika'ya seyahat ediyordu. Amerika seyahatlerinde kendisine eşlik eden ve sohbetimiz esnasında bizimle birlikte olan Danimarka doğumlu arkadaşı, Seyit'in Amerika seyahatiyle ilgili söyleyebildiği tek şeyin, New York'un ne kadar kirli olduğu ve tüm arabaların vuruk/hasarlı olduğu hususu olduğu söyleyerek ona takıldı. Seyit, arkadaşının çok fazla Danimarkalılaştığı şeklindeki takılmasını doğrularcasına "gördüğü tek şeyin zenciler" olduğundan bahsetmeye başladı.

Seyit, evin dışında tam bir Danimarkalı, eve geldiğinde ise Türk olarak nasıl iki farklı insan olduğundan söz etmeye başladı. İfadelerinin doğruluğu açık-seçikti. Akşam yemeğinin servisinin yapıldığı mutfak, hanımı Samilla'nın (Cemile'nin) mekânıydı. Bizim için son derece görkemli ve lezzetli akşam yemeği hazırlamıştı. Türk erkeklerinin ayrıcalığı olduğu üzere ekmekleri Seyit'in pişirdiği bana ifade edildi. O, geleneksel bir Türk erkeği olduğunu kabul etmekte, ancak eve geç geldiğinde Cemile'nin kendisine yemek hazırlaması konusunda ısrarcı olmadığının da altını çizmektedir. Cemile ile kuzen evliliği yaptığı latifesinde bulundu. O ve Cemile kuzendi. Görücü usulüyle evlenmişlerdi.

Seyit gururla dindar olmadığını ancak eşi Cemile'nin Ramazan ve Kurban bayramlarını kutladığını ifade etmiştir. Öğretmen olmak için eğitim gören yetişkin oğlu, gözlerindeki parıltı ve eliyle annesinin omzuna hafifçe vurarak şükranlarını annesine ifade etmişti. Seküler ailelerin, tatillerde dinsel kurumlara ve çocukları için imamlara ihtiyacından bahsettiğimde Cemile başını sallayarak beni tasdik etti. Onlar herhangi bir cami cemaatine bağlı değildi. Kürt olan bu ailenin Türk hükümetinin imamlarıyla arası

açıktı. Seyit, ailesi için bir imam istediğini, ancak "bin yıl öncesine ait modası geçmiş" şeylerden bahseden mevcut imamlardan deliye döndüğünü söylemektedir. Kopenhag'ın bir kasabası olan Hvidover'dan Ali'nin, üniversitenin teoloji fakültesinde eğitim görüp kendi imamları olmasını arzu etmektedir.

Danimarka'da Luteran pastörler devlet memurudur. Seyit imamların da öyle olması gerektiğini düşünmektedir. O, hükümetten imam ve camiler için fon ayırmasını talep etmektedir. Ona göre özel kuruluşlardan ve yabancı hükümetlerden maddi destek kabul etmek tehlikelidir. Çünkü camilerde vaaz verenlerin ve bunların konuşmalarının kontrol edilmesi zorunludur. Hükümet, Müslümanların gerçekte inançlarını nasıl pratiğe döktüklerini göz önünde tutmalı ve durumun gerçekliğine uygun reformlar başlatmalıdır. Seyit mahalli cami konsillerinden hoşlanmamaktadır. Çünkü ona göre bu konsiller siyasete burunlarını sokmaktadır. Seyit, Türkiye'deyken bir seferinde mahalli cami derneği yetkililerinin camiye para toplamak için babasına geldiğini, babasını utandırmamak için onlara para verdiğini, aksi takdirde camiye asla para vermeyeceğini anlattı. Seyit yaşadığı kasabadaki mahalli cami derneğinden de hoşlanmamaktadır. Çünkü onlar da siyasete burunlarını sokmaktadır. Sonradan öğreniyorum ki cami derneği (Seyit'in karşısına) yine sol kesimden camiye maddi yardımda bulunan başka bir adayı belediye kosili için desteklemişti.

—Avrupalı bir Müslüman: Meryem Kopenhag'da yaşıyor. Annesi Finlandiyalı, babası da bir Arap ülkesinden siyasi mültecidir. Annesi Müslüman olmuş. Meryem de bir Müslüman olarak yetişmiş ancak ifade ettiğine göre yetişkin oluncaya kadar inancı hakkında pek fazla düşünmemişti. Yirmilerinde güzel bir bayan olan Meryem, başörtüsü de takmaktadır. Üniversitede Arapça eğitimi görmekte ve Kuran okuyan ve haftalık dua toplantıları düzenleyen bir Müslüman Öğrenci Grubunun da kurucularından biridir. İlerici Müslümanlarla tanıştığı UC-Berkeley ziyareti esnasında aklına böyle bir grup kurma fikri gelmişti. Çünkü o tanıştığı grubu

karakterize eden muhabbet ve açıklıktan son derece etkilenmişti. Meryem hayran bir şekilde Berkeley'de tanıştığı grubun, inançları hakkında savunmacı olmadığını ve bu durumun kendisine İslam'a yeni bir yolla bakmasını öğrettiğini ifade etmektedir. O, Amerika'daki inanç gruplarını karakterize eden geleneksel olmayan yapıları sevmekte ve Avrupa'da da durumun böyle olması gerektiğini düşünmektedir. İmamların İslam'ı yorumlamadaki tekelciliğinin hâlihazırda kaybolduğunu belirtmektedir.

Meryem kendisini "hem seküler olabilmenin hem de uygulamalı bir Müslüman olmanın yaşayan örneği" olarak görmektedir. Ona göre İslam bireyselleşmelidir. Bununla o her bir Müslümanın kendini maneviyata götüren yolu, kendisinin bulmasını kastetmektedir. O kendisini dini konularda otorite olarak görmemekte ancak kendini yeterince eğittikten sonra otorite olmak istemektedir. Ona göre, Kur'an'da kadının imam olmasını yasaklayan bir hüküm yoktur. Bundan dolayı belki kendisi ileride bayan imam/imame olabilir. Ona göre en azından Müslüman ve Hıristiyanlar arasındaki karma evlilikte herhangi bir sorun yoktur. Ancak bir Müslümanla Yahudi birinin sağlıklı bir evlilik kurabileceği konusunda şüpheleri vardır.

Ona göre, Müslümanlar kendi inançlarını yaymak için tebliğ faaliyetinde bulunmalıdır. Ancak bu yapılırken insanları Müslümanlaştırmak için zorlama ve baskı altında tutma olmamalıdır. Müslümanların Hıristiyanlığa döndürülmesi için ekonomik teşvik ve sosyal baskıların olduğu şeklindeki argümanları, itiraz edilebilir bulmaktadır. Meryem devlet ve dinin ayrı olmasını istemekte ve dinin siyaseti etkilememesi gerektiğini düşünmektedir. O, Luteran Kilisenin Danimarka'daki ayrıcalıklı konumuyla açıkça alakadar olmamaktadır. Müslümanların kendi kurumlarını kurmak için vergiden pay almaları konusu onu fazla ilgilendirmemektedir. Ona göre maneviyat ve saygı her şeyden daha önemlidir. O, inançlar arasında karşılıklı saygının oluşturulması gerektiğini düşünmektedir. Bu bağlamda o, İslam'ın batı toplumuna adaptasyonunu

temelde teolojik hoşgörü ve ortaklık konusu olarak görmektedir. Ona göre, dini olmayan eşitlik, tüm dinlerin birbirlerini eşit geçerli olarak kabul etmesini ima etmektedir.

Yeni Gelenekçi Bir Müslüman: Demir, Stockholm dışında bir kasabada yaşamaktadır. Bir Arap ülkesinden siyasi bir mültecidir. Anayurdundan firar etmeden önce tıp eğitimi görmüştü. İsveç'te acil servis doktoru olarak çalışmasına müsaade edilmeden önce yeniden eğitime tabi tutulmuştu. Demir, kırklarında dini pratiklere azami özen gösteren biridir. O sürekli olarak çalışmakta ve Stockholm'den bir saat uzaklıkta bir taşra şehrindeki hastanede tuttuğu nöbetleri ve bir Müslüman yardım kuruluşunun başı olmayı marifetli bir şekilde birlikte götürmektedir. Benimle buluşmak için şehre gelmiş ve bir orkestra gösterisi için bir provada yer almıştır. Onunla görüşmelerimiz Ramazan ayındaydı ve o oruç tutuyordu.

Dinsel ifade Tanrı'ya ulaşmanın bir yoludur. Demir, ahlaki bağlılığın/taahhüdün üzerinde duruyor ve Kur'an'dan şu ifadeyi naklediyor: "Eğer komşun açken rahatça uyuyabiliyorsan bizden değilsin"•. O, inanıcın bir kurallar değil, ahlak ve varoluşsal problemler sorunu olduğunu ifade ediyor. Gittikçe uyuşturucu batağına ve suça batmakta olan Müslümanlar arasında pek çok sorun vardır. Keza Müslümanlar yaşadıkları yöredeki sosyal sorunlardan da etkilenmektedir. Müslümanların dinlerini ifade etmek ve Müslüman olarak yaşamak için çareler bulmaya mobilize edilmeleri gerekmektedir. Demir, kurallar, başörtüsü ve kadının elbisesinin kolu ne kadar uzun olmalı gibi konulardan bahsetmekten artık yorulduğunu söylemektedir. Bu konuların yerine, İslam'ın manevi veçheleri üzerine vurgu yapılmasını tercih ettiğini ifade etmektedir. O, İslam'ın herkes için olduğunu söyleyerek Kur'an'dan şu nakilde bulunmaktadır: "Kim olursan ol gel..."••. Bu konuşmasıyla

• Bu ifade Kur'an'ın bir ayeti değil, Hz. Muhammed'e ait bir hadisi şeriftir. Bkz., Müslim, *İman*, 74. (Ç.N.)

•• Bu ifade Kur'ana değil, Mevlana Celaleddin Rumi'ye aittir. (Ç.N.).

bende Demir'in beni Müslüman yapmaya çalıştığı iması ortaya çıktı.

Demir, Müslümanların batıda İslam'ın şiir ve müzik alanlarındaki ifadesi üzerinde odaklanması ve İslam'ın evrensel mesajını nakletmek için İsveççe bir yol bulunması gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre yaşanan toplumda sizin ne tür bir Müslüman olduğunuz sorusu sıkça gündeme gelmektedir. Eğer Orta-Doğudan geliyorsan İslam'ın siyasi veçhesi ön plana çıkmakta, ancak eğer başka bölgedensen o zaman dinin ifade edilmesi ve uygulanmasıyla daha çok ilgileniyorsun. Dünyada ölçeğinde meydana gelen olaylar zorunlu olarak bizim düşünce tarzımı etkiliyor ve sonuç da siyasi İslam oluyor ve bunun sonucunda da İslam'ın manevi boyutu daha az önemli hale geliyor. Demir bütün bunları onaylamıyor. Bosna ve Somali'den gelen insanlar çok farklı düşünüyor. Onlar Hıristiyan ve Yahudilerle birlikte yaşamaktan şikâyetçi değil. Balkanlarda Osmanlı dönemine kadar uzanan çok uzun bir birlikte yaşama geleneği var. Avrupa Müslümanları bu tecrübeden istifade edebilir ancak onlar günümüzde hayatta kalma sorunuyla yüz yüzedir.

Demir yeni bir şeriat yorumu geliştirmenin veya farklı gelenekleri İslam dairesi içinde bir araya getirmenin mümkün olduğunu düşünmemektedir.[114] O, uzlaştırmanın mümkün olmadığını düşünüyor. Müslümanlar millet sisteminin batıda mümkün olmadığını kabul etmelidir. Eğer Müslüman bir topluma/İslam toplumuna sahip değilsek o zaman İslam hukukuna da sahip olamayız. Bundan dolayı Avrupa İslam'ı farklı olmak zorundadır. O evrensel bir İslam/Müslüman Kurumu olmasını kafasından tahayyül etmektedir. Medeniyet, sahip olunan dini ifade etme sorunudur. Müslümanlar batıda İslam'ın varoluşsal bir yorumunu kucaklamalıdır. Daha sonra Demir, dolaylı olarak İslam'ın evrenselliği konusunda

[114] Şeriat, Kur'an'dan ve Hz. Muhammed'in öğretilerinden çıkarılmış yasalar-bütünüdür. Şeriatın anlamını/yasalarının yorumlanması ve dinsel yasaların günümüz sorunlarına nasıl uygulanacağı konuları din bilginlerinin görevidir.

bana konferans vermeye başladı ve İslam'da temayüz etmiş varoluşçu öğretilerin bulunduğu konusunda beni ikna etmek için Sarte ve Kirkegaard'dan nakiller yaptı.

Demir'e göre gerçek konular, bir bütün olarak toplumda inancın eksikliği ve sosyal sorunların olmasıdır. Bu bağlamda o uyuşturucu ve alkolizmden bahsetmektedir. Dindar Hıristiyanların da toplumda marjinalleştirildiğini ifade etmektedir. Gençlerle ilgili pek çok sorun söz konusudur. Tüm dindarlar (aralarında) müzakerede bulunmak için ortak bir takım konulara sahiptir. Ancak Müslümanlar kendi aralarında daha fazla soruna sahiptir. Gerçek şu ki Müslümanlar arasından eğitimli olanlar kamusal yaşama pek fazla katılmamaktadır. Müslümanlar daima kim olmadıklarını ifade etmek zorunda kaldıkları için kim olduklarını ifade etme fırsatını bulamamaktadır. Demir'e göre Müslümanlar mutlaka değişmeli.

(Görüşlerini yansıttığımız) bu üç kişinin her biri, İslam'ın hem modern hem de Avrupalı olan yeni bir söyleminin geliştirilmesi arzusunu paylaşmaktadır. Ancak kamu düzenini şekillendirme söz konusu olduğunda onların fikir ayrılıkları Müslümanlar arasında ortak bir zeminin bulunmasının da oldukça güç olduğunu gözler önüne sermektedir. Mülakatlarımdan ve incelemelerimden ortaya çıkan fotograf, inancın tek başına, Batı Avrupa Müslümanlarının geleceği hakkında bireysel liderlerin formüle ettiği görüşleri belirlemediğidir.

"İslam'ın kişisel olarak önemli olduğunu" söylemek farklı anlamlara gelebilir. Olumlu bir yanıt manevi bir bağlılığı yansıtabilir ve keza o kimlik ve ailenin kökenini de belirleyebilir. Hatta o, hem aile hem de kimliği ima edebilir. "Kültür-Müslümanı" veya "kültürel olarak Müslüman" terimleri aile arkaplanı bağlamında Müslüman olup da dini pratikleri yerine getirmeyen bireysel Müslümanların kökenini tanımlamak için Almanya'da ve İskandinav ülkelerinde kullanılmaktadır. Müslümanlar bu terimlere çoğunlukla itiraz etmektedir. Çünkü onlar etnik olarak Müslüman olanla, dini olarak Müslüman olan arasında bir ayırımda bulunmakta-

dır. Dahası bu terimlere itiraz edenler, inancın dereceleri arasında ayırım yapmaya yönelik bir teşebbüsü tehlikeli olarak görmektedir. Onlar her durumda İslam'ın bir kültür değil din olduğunu iddia etmektedir. Tek bir inanç ve Arap, Kuzey Afrikalı, Pakistanlı, Bangladeşli ve Türk gibi pek çok kültürün olması anlamında bu tespit doğrudur.[115]

İtirazlar bir yana "Müslüman" terimi sosyolojik bir gerçeği, yani Hıristiyan bir toplumda Müslüman olma gerçeğini yansıtmaktadır. Avrupa İslam'ı istisnasız bir şekilde inanç bağlılıklarının çeşitliliğini yansıtmaktadır. Bazı Müslümanlar camiye çok nadiren örneğin sadece Ramazan ve Kurban bayramlarında gitmektedir. Diğer bazıları da beş vakit namaz için camiye gitmektedir. Pek çok Danimarkalı Müslümanın dar kafalılığından şikayet eden bir Danimarkalı imamın bana ifade ettiği gibi, konu kolların ne kadar uzun olacağı değil, Danimarka usulü bir Müslüman düğününün nasıl organize edileceğidir? Hangi ritüeli dahil edip, hangisini reddedeceğinizdir.[116]

İslam'ın Entegrasyonuyla İlgili Seçenekler

Çoğu Müslüman lider, yerli kurumların geliştirilmesi, maddi destek ve imam istihdamında Müslüman ülkelere olan bağlılığın sona erdirilmesi yoluyla Avrupa İslam'ının entegre edilmesi gerektiği üzerinde hemfikirdir. Yine onlar, devlet ile diğer inançlar arasındaki ilişkileri düzenleyen yasa ve düzenlemelerin gerekli siyasi iradenin olması şartıyla İslam'ı intibak ettirmek için kullanılabileceği konusunda da görüş birliği içinde olmaya eğilimlidir. Bununla birlikte (bu konularda) muhalif sesler de vardı. Ciddi sayılabilecek bir muhalif görüş, adaptasyonun Hıristiyan pratiklerini hazmetme anlamına geleceğini ifade etmektedir. Diğerleri ise, Müslümanların kendi usullerine göre kendi inançlarını geliştirmeleri için yalnız bırakılmalarını tercih etmektedir.

115 Gerd Baumann, *Contesting Culture: Discourses of Identity in Multi-Ethnic London*, Cambridge: Cambridge University Pres, 1996.

116 Mülakat 20, Kopenhag, (15 Eylül 2003).

İkinci bölümde kendisine atıfta bulunulan Yamin Makri, kısa ve öz olarak kurumsallaşma karşıtı bir görüş ifade etmiştir. Ona, hükümetin Fransa'da imam yetiştirmeye yönelik programlar geliştirme arzusu hakkında ne düşündüğünü sorduğumda bana şu yanıtı verdi: "Amaç nedir? İmamlar Katolik mahalle rahipleri gibi olsun diye mi bu yapılmaktadır? Biz İslam'ı geliştirme konusunda serbest olma şansına sahibiz. Bu serbestliği muhafaza etmeliyiz. Niçin Katolikler veya Yahudiler gibi olmamız gerekiyor"?[117] Onun İslam anlayışı, toplum temelli bir cemaat ideali ve din adamı veya herhangi bir merkezi otorite olmaksızın hiyerarşik olmayan bir akideydi. Din adamı otoritesi olmazsa o zaman imamları kim devre dışı bırakabilir/ görevden uzaklaştırabilir? Yıllardır Fransız hükümetinin Fransız İslam'ının temsilcisi olarak tercih ettiği Fransa'daki en yüksek İslami otorite olan Paris Camii ile ilgili olarak Makri tepeden bakar bir şekilde "onun cami değil, adeta Cezayir elçiliği olduğunu" ifade etti. Fransız basını çoğunlukla Makri'yi "İslamcı" olarak tasvir etmektedir. Ancak onun görüşleri köktendincilerinkilere benzememektedir. Ortodoks/geleneksel olmayan dinsel inançları onu kilise/din ve devlet ayrılığını desteklemeye teşvik etmektedir. Zira o konuşmalarında (bu ayrılığı) onaylar bir şekilde kilise/din ve devletten ayrı ayrı bahsetmektedir.[118]

İslam'ın Entegrasyonuyla İlgili Dört Model

Bu çalışmada katılımcılara kamusal politikalar konusunda bir dizi soru yönelttim. Bu sorular, dinsel uyum ve kurumsallaşma konusundaki politikalar ve özellikle de imam atama, İslam için olan fonların kaynağı ve demokratik toplumlarda şeriatın uygulanması konusunda İslam'ın tabiatıyla ilgili temel teolojik varsayımların Müslümanların önceliklerini nasıl şekillendirdiklerini ortaya koyacak şekilde tasarlanmıştı. Makri gibi görüşlerini herhangi bir

[117] Mülakat 82, Lyon (24 Mayıs 2004).

[118] Onunla konuştuktan sonra ulusal kurum inşasına karşı çıkmasından dolayı onu yanlışlıkla "yeni-gelenekçi" olarak niteleyeceğimden endişe ettim. Sonradan notlarımı ve not alırken kodladığım şifrelerimi kontrol ettim ve onun hiçbir şablona dahil edilemeyeceğini keşfettim.

kategoriye koymanın mümkün olmadığı birkaç kişi hariç, çalışmaya iştirak edenler, dinsel uyum konusunda (aşağıda ifade edilecek olan) dört şablondan birine uymaktadır.

Söz konusu dört şablon, iki temel epistemolojik sorunun çapraz taplolama sisteminin sonuçları olarak betimlenebilir. (Bkz. Tablo 3.1). İslam, Batılı değerlerle uyum içinde midir/bağdaşmakta mıdır? İslami dinsel kurumlar kilise-devlet ilişkilerini düzenleyen mevcut yapıya entegre edilmeli midir? Bu iki soruya olumlu yanıt verenleri seküler entegrasyoncu olarak adlandırıyorum. İslam'ın batılı değerlerle bağdaştığı fikrine katılan, fakat İslam'ın kurumsal olarak entegrasyonunu istemeyenler, Avrupa Müslümanları olarak tanımlanabilir. Batılı normların İslamî uygulamalarla uyuşmadığını düşünen ve İslamî kurumların mevcut Avrupa yapılarıyla entegrasyonuna karşı çıkanlar ise, Yeni Gelenekçiler olarak adlandırılmaktadır. İslam'ın batılı değerlerle bağdaştığını düşünen ancak asimilasyondan yana tavır takınanlar da din adamı karşıtı olarak betimlenmektedir.

İslam'ı Avrupa'da entegre etmek için ne yapılması gerektiğiyle ilgili Müslüman liderlerin oldukça farklı görüşlere sahip olduğu aşikârdır. Görüş ayrılıklarının ortaya çıkmasına yol açan demografik ve partizan farklılıkları tartışmadan önce dinsel entegrasyonla ilgili dört farklı modeli detaylı olarak betimleyeceğim. İslam'ın tabiatıyla ilgili temel önermeler bağlamında liderlerin farklı fikirde olmalarına rağmen, Avrupa'da imam yetiştirmek ve İslami kurumları finanse etmek için yerli kaynaklar yaratmak gibi pratik sorunlar konusunda aralarında görüş birliği vardır. (Aralarındaki) farklılıkların çoğu, ulusal kökene ve İslam'daki etnik-kültürel çeşitliliğe dayandırılabilir. Türk kökenli Müslümanlar, orta yolu, Güney-Asyalı Müslümanlardan daha fazla desteklemektedir. Britanya Müslümanları diğer dinlere uygulanan yapılar bağlamında İslam'ın kurumsal ortaklığını dikkate değer bir şekilde daha az desteklemektedir.

Tablo:3.1: İslam'ın Entegrasyonuna Yönelik Yaklaşım Tipolojileri

		Soru: İslam "orta yol" mu olmalı?	
		Evet	Hayır
Soru: İslam Batılı			
Değerlerle Uyumlu mu?	Evet	Seküler Entegrasyoncular	Gönüllüler
		% 23.5	% 33.8
	Hayır	Din adamı karşıtları	Yeni-Gelenekçiler
		% 14.7	% 27.9

Çalışmada görüşlerine başvurulan beş liderden ikisi İslam ve batılı değerleri bir dereceye kadar bağdaştırılabilir görmekte ve İslam'ın Avrupa'da normalleşmesi önerileri konusunda ise şüpheci davranmaktadır. Onlar bu sonuca farklı başlangıç noktalarından yola çıkarak varmaktadır. Bu grup içerisinde, İslam'ın uzlaştırılacağı konusunda endişe ettiklerinden dolayı, İslam'ın Avrupa'da entegrasyonuna karşı çıkan bazıları vardır. Onların önceliği dinsel saflığı/arılığı garanti altına almaktır. Onlar diyasporacı bir dinsel toplum oluşturmak suretiyle bunu yapmayı tercih etmektedir. Diğerleri ise, din adamı karşıtı ve genel olarak dini sevmedikleri için entegrasyona karşı çıkmaktadır. Bazıları İslam'ın, tamirin/onarmanın ötesinde ve ıslah edilemez bir şekilde kadın karşıtı ve demokrasi karşıtı bir inanç olduğunu iddia etmektedir. İsveç'te yetişen ve Yeşiller patisi üyesi bir İsveçli Müslüman genç bana kendinden emin bir şekilde "burada imama ihtiyacımız yok" dedi.[119]

Entegrasyona karşı çıkan iki grup, takındıkları tutum konusunda farklı nedenlere sahipti. Din adamı karşıtı olanlar İslam'ın ıslah edilemez bir şekilde liberal olmadığını düşünmektedir. Yeni-Gelenekçiler[120] ise Avrupa liberalizminin İslam karşıtı olduğunu düşünmektedir. Bununla berber onlar İslam'ı benzer terimlerle tas-

[119] Anket 02.81.

[120] Neo-Orthodox tabirini olduğu gibi kullanmak yerine "Yeni-Gelenekçi" olarak çevirmeyi uygun gördük

vir etmektedir. Onlar dini "sabitleşmiş bir olgu" mütalaa etmekte ve inananları tanımlamak için de çoğunlukla esaslı terimler kullanmaktadır. Aynı zamanda çoğu Yeni-Gelenekçi Müslüman, dini pratikleri yerine getirmeyi kolaylaştırmak için bir miktar hükümet yardımının gerekli olduğunu itiraf etmekte ve Müslümanlar için ayrı yaşamakla birlikte batıda sadık yurttaş olmanın mümkün olduğunu iddia etmektedir. Din adamı karşıtları ise İslam'ın yakın akrabalık bağları için önemli olduğunu kabul etmekte ve gönülsüz bir şekilde de olsa İslam'ın entegrasyonu konusunda bir şeyler yapılmasını itiraf etmektedir.

Çoğunluk, İslam'ın Avrupalı değerler sistemine ve yasal çerçevesine entegrasyonunun sorunsuz olduğunu düşünmektedir. Ancak bu durumda da uygun politikalar ve hükümetlerin rolleri konusunda görüş ayrılıkları vardır. Bazıları liberal değerler sistemine uyulacağından/asimile olunacağından korkmaktadır. Ancak onlar yine de **tercih (choice)** ve bireyselciliğe vurgu yapmakta ve şahsi bir konu olması hariç şerait için herhangi bir rol biçmemektedir. Özellikle kadının rolü konusunda teolojik yenilenme ve yeniden düşünmenin gerektiği üzerinde onların hepsi hemfikirdir. İlginç bir şekilde bu kamp içinde "Avrupa İslam'ı" fikrini beğenmediğini belirten ve İslam'ın bol miktarda esnekliği içinde barındıran bir inanç olduğunu ve batılı değerlerle bağdaşabilecek derece "yeterince iyi" olduğunu iddia edenlere rastladım. Onlar teolojik söylem ve inanç tartışmalarından hoşlanmamaktadır. Onlar için din, "senin yapabileceğin bir şeydir" ve onun hakkında ne kadar az konuşursan o kadar iyidir. Pek çoğu, Avrupa Müslümanlarının dinlerini uygulama ve dinsel uygulamaları konusunda kendi yollarını saptama hakları olduğu vurgulamıştır.

Entegrasyoncular Müslümanların kabul edilebilir şartlar içerisinde inançlarının gereklerini yerine getirebileceklerinden endişe etmektedir. Onlar sık sık mevcut imamların eğitimlerinin yetersizliği ve onların "ulusal kültür ve kurallar konusundaki anlayış

eksiklileriyle" ilgili duydukları kaygıları dile getirmektedir. Siyasi olarak oldukça saçma şeyler söyleyen kendiliğinden atanmış imamlar hakkındaki kaygılar yanında, yurtdışında eğitilen imamların Avrupa dillerini konuşma konusundaki yetersizliği de sıklıkla ifade edilen bir diğer kaygıdır.

İki tip entegrasyoncu vardır. Bunlardan biri mevcut kilise-devlet politikalarının İslam'ı da içine alacak şekilde genişletilmesini öngörmektedir. Diğerleri ise, kendi kurumlarını tesis etmeleri için Müslümanlara daha fazla otonomi verilmesi taraftarıdır. Her iki grup da pastör veya rahiplerin sahip oldukları yasal haklardan imamların da yararlanması söylemini desteklemektedir. İlk bakışta bu zararsız bir talep gibi görünmektedir. Ancak bu, imamlara sertifika verilmesi, dinsel toplumların otonomluğu ve dinsel ve seküler aile hukuku ilişkisi gibi konularda karmaşık soruların ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir. Bu gibi konularda legal eşitlik, örneğin, imamların, medeni boşanmaları dinsel hukukta da bağlayıcı olarak kabul etmesi gerektiğini istisnasız bir şekilde ima edecektir.

Birkaç imam, kızlara ve hanımlara yardım etmeye çalıştıklarında yasal korumanın noksanlığıyla ilgili kaygılarını ifade etmiştir. Çünkü imamlar büyük oranda bağımsızdır. Kadınlar çoğunlukla kendi durumlarını destekleyecek olumlu bir imam bulabilir.[121] Daha önemli bir sorun da şudur. Mahkemeler ve devlet Müslüman evliliklerin yasal temele sahip olduğunu kabul etmemektedir. Sonuç olarak dinsel törenlerle evlenen kadınlar, seküler mahkemelerde kocaları aleyhine iddiada bulunamamakta ve sosyal yardımlardan yararlanamamaktadır. İşte bu durum çoğunlukla sorun olmaktadır.

Bu durum, imamların iş durumunu düzenlemek isteyen Müs-

[121] Müslüman evlilikleriyle geleneksel Yahudi evlilikleri arasında paralellik vardır. Zira geleneksel Yahudi evliliklerinde evlilik resmi olarak sona ermesinden sonra kocaları tarafından dinen boşanmayan kadınlar gelenekçilere ait bir sinagogda tekrar evlenemezler. Bu durumdaki kadınlar eğer sivil bir törenle evlenirse, çocuklar gayri meşru olarak kabul edilir.

lüman liderleri kaygılandırmamıştır. Kendileriyle bu konuları konuştuğum imamlar, dinsel ve seküler hukuk arasında bir çatışma görmemektedir (Bazılarının Müslümanlar için şeraite yasal dayanak verilmesi yönünde legal reform yapılmasını savunmasına rağmen). İmamların statüsünün resmileştirilmesi fikrinden hoşlanmayanlar, geleneksel olmayan "yeni bir teolojinin" savunucularıdır. Bu kişiler hukuki sorunlarla ilgili seküler hukuka ve manevi sorunlar için dinsel hukuka başvurmayı tercih etmektedir.

Sekülaristler: Eşitlik Peşinde Olanlar

Yeni Gelenekçilerin görüşlerini bir an için bir kenara bırakacak olursak, İslam'ın Avrupa'nın mevcut kilise-devlet modellerine entegrasyonu hatta asimilasyonundan yana olanlar "Müslümanlar ne kadar asimile olmayı kabul etmeleri gerekir" sorusu üzerine odaklanmaktadır. "Seküler entegrasyoncu" olarak adlandırdığım grup, tüm dinlere eşit yaklaşım tarzından yanadır. Mevcut kilise-devlet ilişkilerini, devlet-cami ilişkilerini içine alacak şekilde genişletme arzusu bazen sekülaristleri beklenmedik şekilde radikal çözümleri desteklemeye sevk etmektedir. Bu konuda his şudur: Diğer dinlere uygulanan şeyler, İslam'a da uygulanmalıdır. Pek çok sekülarist, katı bir şekilde kilise-devlet ayırımını tercih etmektedir. Eğer bu hali-hazırda tesis edilmiş bir kuralsa, onların tercihi devletin hiçbir şekilde dini desteklememesidir. Devletin tarafsızlığının genel olarak bir seçenek olmadığı yerde sekülaristler eşitlik istemektedir. Berlin'den bir belediye meclis üyesi bu durumu açıkça şu şekilde ifade etmektedir:

> Hıristiyan iman ikrarları/amentüleri için geçerli olan şey, Müslümanlar için de geçerlidir. Bu yüzden eğer Hıristiyan kiliseleri (Protestan ve Katolik sinodlar) din adamlarını din öğretmek için devlet okullarına gönderiyorsa, o zaman Müslümanların da aynı şeyi yapmasına müsaade edilmelidir. Eğer anayasa değişikliği olur ve devlet okullarında hiçbir dinin öğretilmediği, tamamıyla seküler bir sistem oluşturulsa, bu en mükemmeli olur.[122]

[122] Anket 05.44.

Yine Berlin'den diğer bir belediye meclisi üyesi aynı konuda şunları yazmaktadır:

> Almanya gibi çok-kültürlü ve çok dinli bir toplumda öğrencilere/çocuklara birbirleriyle nasıl iletişim ve diyalog içinde olacaklarını bilmeleri için diğer dünya görüşleri ve inançlar hakkına bilgi verecek derecede ahlak eğitimi zorunlu olmalıdır. Din alanında konfessional eğitim, hem hatalı hem de zararlıdır.[123]

Sekülaristler geçmişte dine fazla ilgili göstermediklerini ve artık görüşlerini değiştirip İslam'ın normalleştirilmesi sonucuna geldiklerini kabul etmektedir. Bu konuda temel talep şudur: İmamların eğitim ve istihdamı mevcut üniversitelerde ve diğer kurumlarda yapılmalıdır. Çoğu Avrupa ülkesi devlet üniversitesine sahipken ve bazı azınlık inançları hariç, din adamları da genel olarak teoloji fakültelerinde eğitilirken, İslami teoloji konusunda bilgi sunmak için Müslüman hocaların üniversitelerde görevlendirilmesini sağlamak için hükümetler adım atmalıdır.

Bir Danimarka şehir meclisi üyesi şöyle demektedir: Eğer pastörler sivil memursa ve onlara maaş veriliyorsa, o zaman İslam da dâhil tüm dinlerin din adamları da aynı şekilde desteklenmelidir. O, devamında İskandinav Sosyal Demokratlarının her zaman dinin devlet tarafından desteklenmesinden yana olduğunu; çünkü devletin, eğitimde elinin olmasına ve dinsel kurumları işletmesine izin vermenin dinsel ayrılıkçılığı kontrol altında tuttuğunu ileri sürer. Dinsel konularda takınılacak bir serbest pazar yaklaşımının aşırılıklara yol açması mukadderdir. Çünkü bu durumda insanları dinlerinden döndürme çalışmaları birbiriyle yarışa girer ve girişimci vaizler kendi bencil arzuları için kendi taraftarlarını kamçılar.[124]

Bu sebeplerden dolayı ve din için ödemede bulunmaya gönüllü olduğu ancak diğer insanların farklı hissettiğini kabul ettiği için o,

[123] Anket 05.10.

[124] Mülakat 22, Kopenhag (6 Eylül 2003).

kişisel olarak hususi desteğin yasaklanarak vergilendirme yoluyla camilerin finanse edilmesini tercih etmektedir., Türk hükümetinin yurtdışındaki Türk toplumuna dini rehberlik yapmak için devlet eğitimli imamlar gönderme projesini sürdürmesini hoş karşılamamaktadır. "Onlar bizi gözetlemek/takip etmek ve paramızın Türkiye'ye akmasını istemektedir." O, aynı zamanda eşit derecede camilerin yerel siyasetteki rolünden de rahatsızlık duymaktadır. "Bu insanlar sol partiler özelikle de sosyal demokratlar için oy kullanmalarına rağmen, oldukça muhafazakardır ve Türkiye'deki muhafazakar grupları ve gayeleri desteklemektedir. O, göçmen Müslüman oyları üzerinde hesap yapan Avrupa solcularının hatalı olduğunu düşünmektedir. Sağ partiler yabancı düşmanı tutumlarını düşürürse/azaltırsa tabii olarak değer muhafazakarı olan dindar Müslümanlar muhafazakar partileri destekleyebilir.

Siyaset bilimciler Avrupa'da ikamet eden Türklerin büyük oranda sol partilerin destekçileri olduğu sonucuna varmaktadır. Bazı çalışmalar Türk kökenlilerin oylarının 2/3'ünün ana gövde sosyal demokrat partileri desteleme eğiliminde olduğunu ortaya koymaktadır.[125] Sonuç olarak hem sağ hem de sol, Türk Müslümanların sol eğilimliliğini istismar etmektedir. Son çalışmalar, Danimarkalı şehir meclisi üyesinin sezgilerini desteklemekte ve bu tarz bir tutum içinde olmanın hata olduğunu ortaya koymaktadır. Almanya ve Fransa'da Türk kökenli göçmenlere anket uygulayan Ayhan Kaya ve Ferhat Kentel adlı iki Türkiyeli siyaset bilimci, Türkiye siyasetine ilgi duyanlar arasında -ki bu kişiler mülakat yapılanların yaklaşık yarısını oluşturmakta- 1/3'ünün kendi partileri olarak Recep Tayip Erdoğan'ın Adalet ve Kalkınma Partisini kabul ettiğini ortaya koymuştur. Yine onlar Fransız Türklerin %8'lik oranına karşın Alman Türklerin %25 oranında Türkiye'deki

[125] Andreas Goldberg & Martina Sauer, *Konstanz und Wandel der Lebensituation tükrishtammiger Migranten in Nordrhein-Westfalen*, Essen: Zentrum für Turkeistudien, 2003, Tablo 34; Lise Togeby, "Migrants at the polls: an analysis of immigrant and refugee participation in Danish local elections", *Journal of Ethnic and Migration* Studies, 25, 1999, 4:665-684.

seçimlerde oy kullanmayı arzu ettiğini de saptamıştır.[126] Hollanda orijinli bir çalışmada Hollanda'daki Türkler arasında Hıristiyan Demokratların diğer göçmen gruplarından daha fazla desteklendiğini ortaya koymuştur. Hollandalı Türkler Sosyal Demokratlarla Hıristiyan Demokratlar arasında bölünmüştür. (Yeşillerin oy oranı %16'dır).[127] Türk kökenli seçmenlerin sol partilere bağlı olduğu yönünde bir çıkarımda bulunmak hatalı olsa gerek. Diğer taraftan, Avrupa'da ikamet eden Türk kökenlilerin çoğunun değer-muhafazakarı olmadığı bir vakıadır. Türk muhafazakarlığından ümidini kesen belediye meclisi üyesi gibi, Türk kökenli Müslümanlar da çoğunlukla din adamı karşıtı görüşleri güçlü bir şekilde savunmaya başlamış görünmektedir.

Sekülaristler, bir taraftan kendi seküler değerleriyle İslam'a kişisel, kültürel ve bazı durumlarda manevi bağlılıkları ve diğer taraftan da dinsel çatışmanın farkında olmaları arasında tecrübe ettikleri çapraz baskıya istemeyerek teslim olmaktadır. Onlar, çoğunlukla manevi desteğe ihtiyaç duyan 13-19 yaş arası gençler veya oldukça yaşlı anne-babalar hakkındaki endişelerinden bahseder, ön yargı ve ayırımcılık konusunda kendi kişisel tecrübelerini nakleder veya emin camiler oluşturulması ve vasıfsız vaizlerin ayıklanması için bir şeyler yapılması gerektiği sonucuna nasıl ulaştıklarını izah etme noktasına geldiklerinde, üst kademedeki insanlar tarafından dillendirilen Müslüman karşıtı söylemleri hatırlarlar. Fransızların başörtüsü yasağı ara sıra Müslümanların Avrupa'da kim olduklarını nasıl unutamayacaklarına örnek olarak gösterilmesine rağmen global politikalar nadiren gündeme getirilmektedir. Bununla birlikte sekülaristler Müslümanların organize ve bilinçli olmasının sebepleri olarak, çoğunlukla Filistin'deki çatışmaya veya Irak savaşına işaret etmektedir.

126 Ayhan Kaya & Ferhat Kentel, "Euro-Turks: A Bridge or a Breach between Turkey and the European Union?", *A Research Report*, Centre for Migration Research, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Eylül 2004.

127 Eddie Nieuwenhuzien, "Political participation of migrants in the Netherlands", *Research Report*, Landelij Bureau ter bestriding van Rassendscriminatie (tarihsiz).

Sekülaristler teolojik tartışmadan hoşlanmamakta ve her şeyden önce din özgürlüğünün önündeki engeller ve pratik sorunlar üzerinde kafa yormaktadır. Onlar çoğunlukla saçma sapan konuşan, imamlar hakkında şikayette bulunmakta ve din adamları veya cami dernekleri vasıtasıyla dinin siyasallaştırılmasından endişe etmektedir. Onlar insanların dinlerinden döndürülmeye çalışılmasından hoşlanmamakta ve kendi kararlarını vermeleri için insanların özgür bırakılmasını tercih etmektedir. Onlar başörtüsünden hoşlanmamakta ve Müslümanların asimile değil, entegre olması gerektiğini düşünmektedir. Güçlü bir şekilde entegrasyon taraftarı ve din öğretmeni olan Hollandalı bir din alimi, "kadınları başörtüsü takmaya zorlamanın ve aynı şekilde onları başörtüsü takmaktan men etmenin suç olduğunu" söyledi.[128]

Gönüllüler: Rezervli Entegrasyon

Gönüllüler, Batı hükümetlerinin niyetlerinden şüphe duymakta ve devletin maddi desteğini kabul etmeye bağlı olarak asimilasyoncu baskıların artacağından endişe etmektedir. Bununla birlikte onlar, eğitim kurumlarının oluşturulması için kamu desteğinin gerekli olduğu ve imamlar için uygunluk belgesi verilmesi işlemleri gibi konularında (diğerleriyle) hemfikirdir. Ancak onlar imam maaşlarından, cami yapımına kadar dinsel kurumların finansı ve kurum inşası ile ilgili genel planlarda, hükümetin oynaması gereken rol konusunda sekülaristlerle aynı fikirde değildir. Onların tercih ettiği iyileştirmeler, cami toplumları için özel teşebbüse izin verilmesi ve vergi muafiyeti getirilmesi üzerinde odaklanmaktadır. Muhafazakar bir Danimarkalı Müslüman iş adamı, Luteran Kilisesinin devlet tarafından desteklemesinde bir sorun görmüyor. Ona göre, Danimarka'da Evanjelik Luteran Kilisesinin özel bir statüye sahip olması kabul edilebilir bir durumdur ancak diğer inançlar da vergiden muaf tutulma statüsüne yükseltilmelidir (yani evanjelik Lu-

[128] Mülakat 61, Rotterdam, (24 Kasım 2003).

teranların dışındaki inançlar da vergiden muaf tutulmalıdır). [129]

İslam'ın gelişmesine yönelik gönüllülerin yaklaşımı, burada tanımladığımız dört farklı yaklaşımdan gündemi en gelişmiş olanıdır. Bu yaklaşım, dindarların kendi kendilerini yönetmesi ve gönüllük vasıtasıyla İslam'ın Avrupa'ya entegrasyonu taraftarıdır. Devletlerin Avrupalı Müslümanları tanıması ve onlara saygı duyması, tarafsız olması ve eşit muamele etmesi bir yana, dini uygulamaların yerine getirilmesinin önüne yasal engel koymaktan sakınmaları da onlardan beklenmektedir. Bu yapıldıktan sonra gerisi Avrupalı Müslümanların kendilerine bırakılmalıdır. Sekülarist entegrasyoncuların aksine gönüllüler, inançlar arasında eşitlik ve müsavat özlemi içinde değildir. Onlar, devletin tarafsız olmasını talep etmektedir. Onlar zamanla Müslümanların kendi inançlarını destekleyebileceklerini söylemektedir. Onlar İslam'ın değerlerinin Avrupalı liberal değerlerle bağdaşmasının bir sorun oluşturmadığını düşünmektedir. Tabii olarak onlar, dini hukukun seküler yasalara tabi olması gerektiğini ileri sürmektedir. Ancak bu konuda onlar homoseksüellerin haklarının istisna olması gerektiğini düşünmektedir. Çünkü onlar seküler devletlerin dindar insanlara bu gibi hakları dayatma hakkı olmadığını düşünmektedir. Kadın hakları ihtilaflı/tartışmalı (bir konu) değildir.

Gönüllüler faydacıdır. Onlar, entegrasyonla ilgili ulusal modelleri ve dini uygulamalar için devletin yer tedarik etmesiyle ilgili politikaları desteklemektedir. Onlar yabancı desteğe bel bağlamanın artık sona ermesini talep etmektedir. Ancak bunu yaparken onlar, yabancı desteğin yerel hükümetlerden gelen devlet desteğiyle yer değiştirmesini de talep etmektedir. Onlar çeşitli Avrupa ülkelerinde imam-eğitim merkezleri oluşturmayı istemekte ve kendi ülkesinin (görev yapacağı ülkenin) dilini konuşacak modern imamların önemi üzerinde durmaktadır. İmamlar, Avrupa Müslümanlarının yaşadığı/içinde bulunduğu yasal yapıyı ve sosyolojik gerçekleri iyi bilen kişiler tarafından eğitilmelidir. Bu çalışmada

[129] Anket 01.19

yer alan kadınların 3/4'ü savundukları görüşler itibarıyla bu gruba dâhil edilebilir.

Gönüllüler temelde devletlerin meşru etki alanı hakkındaki tartışmalarda ve hükümetlerin niyetleri konusundaki görüşlerinde sekülaristlerle aynı fikirde değillerdir. Onlar ulusal entegrasyonu kaçınılmaz olarak kötü değil, iyi bir şey, İslam için yeni bir fırsat olarak görmektedir. Ancak onlar, bunu söylerken hükümetin/devletin Avrupa İslam'ının teolojik gelişmesine müdahale etmemesi gerektiğine inanmaktadır. Onlar, eğer hükümetler çok fazla maddi ve kurumsal destek sağlarlarsa, o zaman Müslümanlardan inançlarını tehlikeye atacak tavizler vermelerini istemelerinden endişe etmektedir. Onların bu endişeleri bazen oldukça somuttur. Örneğin onlara göre devlet, "resmi İslam, başörtüsü takan kadınları kınamalıdır" şeklinde bir talepte bulunabilir. Bazen ise bu kaygı/endişe muğlaktır ve devlet destekli dinin başına bela olan dinin sulandırılması üzerine odaklanmaktadır. Eğer İslam'ın resmi olarak tanınması ve dini eşitlik Müslümanların ulusal normlara ve beklentilere asimile olmasını gerektiriyorsa o zaman dini liderler azıcık bir eşitlik ve kabulü yeğlemektedir.

Sekülaristler ve gönüllüler pek çok konuda hem fikirdir. Onlar bir kere dini hukukun mutlaka seküler yasalara tabi olması ve İslam eğitimi için ulusal eğitim kurumları oluşturulması gerektiğini düşünmektedir. Onlar Avrupalı bir İslam entelektüelliği oluşturmak için ulusal teolojik kurumların oluşturulmasını istemektedir. Her iki grup da İslam ülkelerine bağlılığı, yozlaşmaya yol açan bir etki olarak mütalaa etmektedir. Onlar kendilerine saygı gösterilmesini arzu etmekte; eğitimli ve bilgili erkek ve kadınlar tarafından İslam'ın Avrupa'da temsil edilmesini arzu etmektedir.

Din Adamı Karşıtları

Din adamı karşıtları tüm kurumsal dinlerden şüphe etmektedir. Danimarkalı bir sosyal demokrat, tüm dinlerin "modası geçmiş

hurafeler"[130] olduğunu deklare etmiştir. Din adamı karşıtları, Avrupa ülkelerinde İslam'a haksızca muamele edildiğini kabul etmekte, ancak kamusal destek ve imtiyazların tüm dinler için ortadan kaldırılmasını tercih etmektedir. Bu grupta yer alan bazı bireyler daha önceleri Marksist idi ve onlar çoğunlukla siyasi yelpazenin solunda hatta en solunda yer almaktaydı. Kendisiyle konuştuktan çok kısa bir süre sonra Şubat 2004'de Sosyalist İşçi Partisinden atılan parlamenter Ali Lazrak din adamı karşıtı görüşün önde gelen savunucularından biridir. İsveç'te din adamı karşıtlığı Sosyal Demokratlar içinde aktif olan ve siyasi sığınmacılardan oluşan "İranlı Marksistler" olarak bilinen bir grupla ilintilidir. Mamafih din adamı karşıtı görüşler savunan sağ görüşlü birkaç politikacıya da rastladım.

Diğer Müslüman liderler ve iş arkadaşları bazen din adamı karşıtlarını hor görücü bir şekilde "Müslüman karşıtı Müslüman" olarak tanımlamaktadır. Bunun bir örneği İran devriminden sonra anne-babasıyla İran'dan kaçıp İsveç'e gelen İranlı bir siyasi mültecidir. Ona İsveç'te Müslümanlar için en büyük sorun nedir diye sorduğumda tereddüt etmeden Müslümanların İsveç'in kanunlarını ve normlarını kabul etmekte zorlandıklarını söyledi ve İslam'a nüfuz eden cinsiyet ayırımcılığını şiddetle tenkit etti.[131] Keza o herhangi bir inanç adına dinsel ibadet için bina veya cami yapılmasının bir ihtiyaç olduğunu da düşünmemektedir.

Genç bir Hollandalı kadın kendini bir Müslüman olarak görmediğini ve bir Müslüman gibi de hareket etmediğini, bundan dolayı da kendisine diğer Hollandalılardan farklı muamele edilmediğini ifade etmiştir. İslami dinsel hukuk için özel alanlar oluşturma ihtiyacına gelince, bu genç kadın şunu ifade etmiştir. "Eğer İslam dini üzerine odaklanmış bir hukuk arzu ediyorsanız, yaşamak için, buna izin veren bir ülke bulmalısınız".[132] O, Hollandalıların

[130] Anket 01.42.

[131] Anket 02.13.

[132] Anket 04.53.

"nefret konuşmalarına" karşı yasalardan iğrendiğini çünkü onların dindar insanlara dindar olmayanlardan daha fazla haklar verdiğinin altını çizmiştir. Bu bayana göre dindar insanlar diğerleri hakkında aşağılayıcı şeyler söyleyebilmektedir. Örneğin din adına ifade edildiğinde onlara göre homoseksüeller günahkârdır. Ancak dindar olmayanlar onlara ayniyle mukabele etmemektedir.

Ulusal Modeller ve İslam'ın Entegrasyonu İçin Tercihler

Bir "Fransız" veya "Hollanda" İslam'ını boyun eğdirme yönünde yapılan baskılar konusundaki endişeler, siyaset tercihlerini şekillendirmede önemli rol oynamaktadır. Asimile etme konusundaki baskılara kayıtsız kalan liderler çoğunlukla Sosyal Demokratlardır ki onlar, genel olarak diğer bağlamlarda devletin sosyal ve kültürel hizmetleri sağlamasını destekliyordu. Aksine hükümetlerin niyetlerine güvenmeyen liderler bir dereceye kadar Müslümanların otonomluğunun muhafaza edilmesini istiyordu. Onlar azınlıkların korunmasını arzu ediyor ve dinsek hakları devamlı olarak gündeme getiriyordu. Onlar dinsel özgürlükten daha az dinsel eşitlikten kaygı duyuyordu. Onların görüşüne göre, özgürlük, eşit kaynaklardan daha önemlidir. Onlar Avrupalı Müslümanları yabancı finans kaynakları ve desteğe bağlı olmaktan kurtarmak için dolaylı maddi destek ve geçici yardımları kabul etmelerine rağmen, Müslüman kurumlar için doğrudan devlet desteğine karşı çıkmaktadır.

Müslüman liderler ulusal siyasi sitemde ne kadar yükselirse, onların sekülerleşmesi de o kadar muhtemel olmaktadır. Konuştuğum tüm parlamenterlerin neredeyse hepsi kararlı bir şekilde sekülerdi ve hatta bazıları din adamı karşıtı görüşlere sahipti. Yeni Gelenekçiler, çok sayıda şehir meclisi üyesinin Yeni-Gelenekçi olduğu İngiltere hariç, ya Müslüman derneklerde ya da katılımcılar olarak inançlar arası diyalog gruplarında bulunmaktadır.

Muhtelif seçkinler arasındaki farkın bir izahı, daha üst devlet memurluğu elde etmede daha dindar muhafazakâr liderlerin önü-

Tablo 3.2: İkamet Edilen Ülkeye Göre İslam'ın Entegrasyonu İçin Siyasi Tercih

	Danimarka	İsveç	Fransa	Almanya	Hollanda	Britanya	Toplam(%)
Seküler							
Entegrasyoncu	20.8	37.5	60.0	25.0	13.6	10.7	23.5
Gönüllü	33.3	37.5	30.0	30.6	59.1	17.9	33.8
Din adamı karşıtı	33.3	12.5	0.0	22.2	9.1	0.0	14.7
Yeni-Gelenekçiler	12.5	12.5	10.0	22.2	18.2	71.4	27.9
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

nün perdelenmesi olabilir. Parti kongrelerine uyguna hale getirmek için yapılan baskılar siyasi partilerin en üst tabakasına yükselmek isteyen politikacılara daha güçlü bir şekilde yapılmaktadır.

İskandinav ve Fransız Müslümanları, devlet merkezli kurumları, devletin din işlerine karışmamasından yana tavır takınan Britanya, Hollanda ve Alman Müslümanlardan daha fazla desteklemektedir. Tablo 3.2, çalışmada yer alan ülkelerde İslam'ın nasıl entegre edileceğiyle ilgili çeşitli seçeneklere olan desteğin dağılımını gözler önüne sermektedir.

Bu (tabloda yer alan) farklılıklar bir dereceye kadar dine yönelik devlet desteğinin bazı ülkelerde hâlihazırda bir kural olduğu ve diğerlerinde de yasaklandığı gerçeğiyle birlikte farklı mevcut ulusal yapıları yansıtmaktadır. Bu çalışma, tercih kalıplarını izah etmede etnik köken ve ulusal kurumsal yapıların göreceli önemini sistematik olarak mukayese etmeye izin vermeyecek kadar küçük ölçeklidir. Açıkça, her ikisi de İslam'ın düzenlenmesinden elini çekmesi konusunda devlete çağrı yapmada yarışan gönüllülük ve gelenekselliğe yönelik üst seviye destek, kilise ve devlet ayırımı için Britanya ve 1983'den beri de Hollanda normlarıyla uygunluk arz etmektedir. Aksine, İskandinav ülkeleri ve Almanya (İslam hariç) resmi olarak kabul edilen kiliselere devlet desteği sağlamak-

tadır. Bununla birlikte tartışma spesifik/belirli politikalara döndüğünde, görüş farklılıkları hem daha az esaslı hem de daha muğlak olmaktadır.

Etnik Köken ve Siyasi Tercihler

Bangladeş, Hindistan ve Pakistan kökenli Müslümanlar aşırıya kaçacak şekilde geleneksel görüşleri benimsemeye daha yatkındır. Britanya Müslümanları veya onların anne-babaları büyük ekseriyetle bu ülkelerden gelmiştir. Milli Görüşe ait olanlar değerler açısından muhafazakâr olmasına ve asimilasyon baskılarına direnmesine rağmen, Türk kökenli Müslümanlar daha çok seküler olmaya veya görüşlerinde din adamı karşıtı bir tavır takınma konusunda daha meyilli olmaktadır. Tablo 3.3, ülke ülke dinsel intibak konusunda dört modele ait Müslüman liderlerin dağılımını göstermektedir.

Etnik köken ile dinsel oryantasyon arasındaki ilişki muğlaktır. Liderler arasında her biri üçten fazla üyeye sahip 12 farklı etnik köken teşhis ettim. (Bazı Afrika ve Arap ülkeleri genel olarak "Afrikalılar" ve "Araplar" olarak kategorize edilmektedir.). Türk kökenli liderler dört kategorinin hepsinde de bulunabilmektedir. Ancak onlar seküler görüşlere Güney Asya kökenli liderlerden açıkça daha eğilimlidir. Din adamı karşıtı olarak tasnif edilen 20 liderden 14'ü Türk kökenlidir. Gönüllülerin yarısı da Türk kökenlidir. (Türk kökenli liderler çalışmada yer alan en büyük etnik gruptur. Kökenleriyle ilgili bilgi veren 132 liderden 51'i Türk kökenlidir).

32 Yeni-Gelenekçi liderden 15'i Güney Asya'dan gelmedir. Güney Asya kökenli liderler arasında din adamı karşıtı olan yoktur. Bu tespit, Pakistan ve Bangladeşli Müslümanların çoğunun ve Hindistan'dan gelenlerin ise daha azının İslam'la ilgili genellikle oldukça muhafazakar görüşlere sahip oldukları şeklindeki anekdot tarzı gözlemi desteklemektedir. Bununla birlikte bunlar içerisinden daha entegrasyoncu bir duruş sergileyenler de vardır. İlginç bir şekilde yerli liderler, Yeni-Gelenekçi görüşlere daha yatkın hale

getirilmiştir. İkinci kuşak hakkında pek çok sahte genelleme yapılmaktadır. Örneğin bu kuşağın, dinlerinin gereklerini ilk nesilden daha fazla yerine getirdikleri bana ifade edildi. Ancak kanaatimce bu gibi kişilerin sayısı oldukça az olduğu için onlardan yola çıkarak herhangi bir genel sonuç çıkarmamak en doğru şeydir.

Avrupa-İslam'ı: Teolojik Reform İçin Sosyolojik Temeller

Seküler entegrasyoncular ve gönüllüler, "Avrupa İslam'ı" olarak tasvir edilebilen şeyin ardındaki itici gücü oluşturmaktadır. Bu terim oldukça muğlâktır. Çünkü o İslami yenilenmeyle ilgili teolojik bir projeyi tanımlamak için çeşitli şekillerde kullanılmakta ve yalın bir şekilde Müslümanların Avrupalı yaşam tarzını özümsemesini ifade etmektedir. Örneğin bir İngiliz gazetesi olan *The Guardian*, yeni tüketici taleplerini ortaya koyma adına Britanya'nın etnik geleceği üzerine yayımladığı iyimser/polyanacı bir makalede bu terimi kullandı ve Avrupalı Müslümanların zenginleşeceğini ilan etti. İnternet, baştanbaşa tüm Avrupa'da farklı Müslüman toplumları arasındaki dayanışmayı artırmak için bu terimin kullanılmasını teşvik edecek ve böylece onun tüm Avrupa'da yaygınlaşmasını sağlayacak. Avrupalı Müslümanlar gittikçe artan bir şekilde nüfuslarını, örneğin orta-doğu politikalarında hükümetleri üzerinde daha fazla siyasi baskı uygulamak için kullanacaklardır. İkinci, Üçüncü ve dördüncü nesil için İslam, tıpkı Hıristiyanlığın pek çok Avrupalı için olduğu gibi dini bir uygulama olmaktan ziyade kültürel bir miras olacaktır. Müslüman kültürünün unsurları, isyankâr ve manevi açıdan susamış Avrupalılar tarafından karşıt kültürel platformlar olarak kabul edilecektir.[133]

The Guardian'ın ümit verici senaryosu, Müslümanlar arasında olumlu bir karşılık bulmuştur. Hem Ramazan hem de ondan iki ay sonra kutlanan Kurban bayramları Müslümanlar için artık para harcama vesileleri olmuştur. Öyle ki belli başlı Avrupa kentlerindeki büyük mağazalar ve süpermarketler bu bayramları özel ürün-

133 *Guardian*, Speacial Report, (9 Ocak 1999).

lerinin ticaretini yapmak için bir fırsat olarak görmeye başlamıştır. Ancak Müslümanların entegrasyonuyla ilgili iyimser tahminler pek çok sorunu gözardı etmektedir. "Avrupa İslam'ı" teriminin tam olarak ne olduğu yoğun tartışmalara tabi olmuştur. Şimdiden itibaren gelecek on yıl içinde Müslümanların kendi inançlarını sadece "kültürel miras" olarak düşünme noktasına gelecekleri asla kesin değildir. Yine toplumun çoğunluğunun, "Yahudi" ve "İtalyanlara" benzer şekilde Müslümanları etnik veya kültürel bir kategori olarak görme noktasına geleceği konusu da açık-net değildir.

Diğer bir kullanım, ulusal bir etiket ilavesiyle gündeme getirilmiştir. İsveç'te İslam'ın temel İsveç vasıflarıyla karışmasını ifade etmek için "mavi-sarı" İslam'a atıf yapılmaktadır. İslam'ı ulusal renklerle ilişkilendirme, Müslüman takımın İsveçli renklerle oynayabileceğini ortaya koyan bir spor metaforu yaratmaktadır.

Sosyal bilimciler, Avrupa İslam'ı terimini bazen toplum oluşumunun sosyolojik sürecini veya Avrupalı dinsel-kültürel davranış kalıplarının hazmedilmesini ifade etmek için kullanmaktadır.[134] Bazı Avrupalı Müslümanlar bu terimi hem teolojik bir yenilenme, hem de sosyolojik adaptasyonu talep eden stratejik bir hedefi veya programı tanımlamak için kullanmaktadır. Danimarkalı bir Müslüman Öğrenci Derneği olan *Kritikse Muslimer* Avrupa İslam'ını kendi kendini gerçekleştirmenin hedefi ve açık uçlu bir süreç olarak tasvir etmektedir. "Avrupa'da, bir kimse Avrupa İslam'ı olarak tanımlanan ılıman bir İslam şekline uyabilir. İslam'ın ne olduğu ve Müslüman olmanın ne anlama geldiği konusunda sabit tanımlar olmadığı gibi "Avrupa İslamı" kavramın da tam bir tanımı yoktur. Avrupa İslam'ını bir eğilim, hareket ve dinamik bir süreç olarak tanımlayabiliriz".[135]

Bu grup, İslami yenilenmenin önde gelen savunucularından biri olan İsviçre doğumlu tartışmalı bir figür olan Profesör Tarık

[134] Pres Release, (8 Şubat 2002). *http://www.uni-essen.de/zft/news/mitteilung/en/2002.*

[135] *http://www.kritiskemuslimer.dk/euroislam.html.*

Ramazan'ın görüşlerini desteklemektedir. Ramazan, Müslümanları "aynı zamanda tam olarak Müslüman ve tam olarak da batılı" olmaya teşvik etmektedir.[136] 1988'de yayımlanan *Avrupalı Bir Müslüman Olmak* adlı kitabı on dört dile tercüme edilmiştir. Bantları (bantlara alınan konferansları) Avrupa'nın her yerinde genç Müslümanların toplantı ve mitinglerinde dağıtılmaktadır. İsveç'te, Danimarka'da ve Hollanda'da onun kitaplarını çalışma kitabı olarak kullanan gruplarla karşılaştım. Pek çok kişi mülakatlarda Ramazan'ın "beş temel ilkesine" atıfta bulunmaktadır. Ramazan'ın bu prensipleri hem Müslüman uzmanlar hem de Avrupa'daki Müslüman toplumlar arasındaki fiili mutabakatı ortaya koymaktadır.

İlk prensip Müslümanların, iyi bir Müslüman olmakla batıda yaşamak arasındaki çatışmadan endişe etmemeleri gerektiği ve kamusal hayata tamamıyla katılabilecekleri ve herhangi bir rezerv olmaksızın tam bir hayat yaşayabilecekleri ve batıda Müslüman olabilecekleri fikrini kucaklamaları gerektiğidir. Tarık Ramazan eski bir kavram olan *dar-ul harp'ın* (kafirler tarafından kontrol edilen toprak parçası) modasının artık geçtiğini belirtmekte ve bu kavram yerine Avrupa'da Müslüman varlığını daha pozitif terimlerle ifade edecek başka kavramların kullanılması gerektiğinin altını çizmektedir.[137] En son yayımlanan kitabında Ramazan daha ileri giderek Avrupalı Müslümanların Müslüman dünyada dini uygulamayı karakterize eden etnik uygulamalar ve şaşırtmacalardan azade olarak İslam'ın daha saf bir sürümünü/versiyonunu geliştirme şansına ve fırsatına sahip olduklarını ileri sürmektedir. Onun fikirleri pek çok genç Müslüman'ı özellikle de yerel Müslümanları heyecanlandırmaktadır. Müslümanlar arasında Ramazan'ı eleştiren çok sayıda kişi de vardır. Şüpheciler Ramazan'ın ifade ettiği bu gerçeğe katılmakta ve Avrupa İslam'ının farklı olacağı-

136 Christian Science Monitor, (19 Mayıs 2003). *http://www.csmonitor.com/2003/0519/p07s02-woeu.html*.

137 Tariq Ramadan, "Europe's Muslims find a place for themselves", *Le Monde Diplomatique*, Nisan 1998.

nı kabul etmektedir. Ancak onlar yeni bir teolojinin geliştirilmesi gerektiği konusunda onunla hem fikir değildir. Çünkü onlara göre yeni bir teolojiye ihtiyaç yoktur. Onlardan birinin ifade ettiği gibi "İslam olduğu gibi kâfidir, sorun devlet politikasından kaynaklanmaktadır".[138] İlginç bir şekilde kurumsal entegrasyonun pratik ve legal sınırlamalarını kabul etme konusunda başka türlü ihtiyatlı olan pek çok yeni-Gelenekçi, aynı zamanda İslami teolojinin Avrupa'da yaşamanın sosyal ve siyasi geçeklerini yansıtmak için değişmesi gerektiği ve değişeceği fikrini desteklemektedir.

Avrupalı Müslüman gündemi, entegrasyon ve kurumsallaşmanın çifte emrini kabul eden kamu düzenine pratik bir yaklaşımla yeni ve pragmatik İslami esneklik epistemolojisini birleştirmektedir. Bu yaklaşım, entegrasyonun süresi ve hızına karar vermek için toplumun önceliğine saygı duyar. Ancak her halükarda entegrasyon nihai hedeftir. Ön yargılı Avrupa kamuoyları ve hükümetlerinin ağız tatlarına uyması için İslam'ı asimile ve sterilize etme baskılarına zahiri olarak müsaade etmeksizin bu hedef başarılmalıdır. Bununla birlikte başörtüsü yasağı veya dini kurallara göre hayvan kesiminin yasaklanması gibi yöntemlerle İslami uygulamaları kanunla kısıtlama girişimleri bir taraftan bağımsızlıklarını muhafaza ederken diğer taraftan entegrasyonu nasıl ilerletecekleri konusunda pek çok Müslüman'ı endişeye sevk etmektedir.

Yeni-Gelenekçilik

Dinsel gelenekselciliğin daha doğru bir etiketlendirmeyle Yeni-Gelenekçiliğin liberal taahhütlerle çatıştığını düşünmek bir hatadır. Dinsel oryantasyon ve siyasi değerler arasındaki kompleks ilişki şu gerçekle, gözler önüne serilmektedir. Bu çalışmada yer alan en dindar liderlerin pek çoğu siyasi eğilimlerini merkez veya sol olarak ifade etmiştir. Yeni Gelenekçiler Avrupa'yı bir halifeliğe döndürmeyi değil, dini bir azınlık olarak var olma ve isteğe bağlı olarak İslam hukukuna göre yaşama hakkına sahip olmayı talep

[138] Mülakat 25, Londra, (10 Ekim 2003).

etmektedir. İslam hukukunun batılı devletlerde zorla uygulanmasını savunan hiç kimseye rastlamadım. Hatta radikal imamlar bile, insan haklarının iyi olduğunu çünkü onların, kendileri gibi radikallere İslami yenilenmenin peşinde olmaya müsaade ettiğini ifade etmektedir.

Yeni-Gelenekçiler hem İslam'ı batılılaştırma teşebbüsleri olarak gördükleri şeyi, hem de İslamcıların İslam'ı siyasallaştırmasını reddetmektedir. Dindar/samimi Müslüman liderler İslamcı saçaklı grupları parazitler ve İslam istismarcıları olarak mütalaa etmektedir. Dini aktiviteleri yöneten cami dernek liderleri radikaller tarafından süzülme korkularını ve yerel cemaatlerdeki gençler arasındaki aşırılık tehlikesini serbestçe dile getirmektedir. Şüphesiz ki bu durum radikaller tarafından inkar edilmektedir. Bu bölümde daha önce kendisine atıfta bulunulan Danimarkalı radikal imam radikalizm tehlikesinin tamamıyla hükümetler ve İslam'dan nefret edenler tarafından uydurulduğunu ısrarla ifade etmektedir.

Kenarlıgruplarsosyolojikveteolojikolarak Yeni-Gelenekçilerden farklıdır. Bu grupların takipçilerinin çoğu üniversite öğrencisi veya okulu bırakan genç radikallerdir. Bazen İslam'a sonradan dönen mühtediler de radikal olabilmektedir. Yeni Gelenekçiler ise aksine cami deneklerindeki erkek ve kadın Müslümanlardır. Bunlar yerel siyasetle ilgilenir ve yeni ulusal Müslüman derneklerle birleşirler. Onların bazısı imam bazısı da din bilginidir. Onlar, çoğunlukla radikal grupları İslam'ın tehlikeli bir şekilde siyasallaştırılmasının ve kötü teolojisinin örnekleri olarak zikrederler. Yeni-Gelenekçiler, kendileri, inançları ve aşırı İslamcılar arasında mümkün olduğunca mesafe koymak için bazen bana "onların gerçekte Müslüman olmadığını" ifade etmişlerdir. Bu konuda İslam hukuku konusunda uzman olan imam Abduljalil Sajid şöyle der: "Görüşüme göre 'İslam' kelimesi ziyadesiyle ilahi kaynakları olan Kur'an ve Sünnet üzerine dayanan İlahi bir yaşam tarzı için kullanılmalıdır". Bir din âliminin literalist bakış açısıyla o, siyasi fundamentalistlerin basitçe "suçlular" olarak tanımlanmasını ve kendi projelerini tanımla-

mak için İslam terimini kullanmaktan men edilmeleri gerektiğini ileri sürmektedir.[139]

Yeni-Gelenekçiler dinsel doktrinlere çok büyük bir önem vermektedir. Britanyalı bir Müslüman kuruluşuyla ilintili olan Yeni-Gelenekçilik taraftarı biri, Britanya karakterli denebilecek bir şey geliştirmek için İslam'ın esnekliğinin kullanılmasının gerekliliğiyle ilgili sorduğum bir soruya, "İslam'ın temel ilkelerinin değiştirilmek için olmadığı; son zamanlara kadar Avrupa örneğinde olduğu gibi kültürel değerleri uygulama özgürlüğüne izin veren herhangi bir kültürde, onların oldukları gibi uygulanabilecekleri" şeklinde bir yanıt vermiştir.[140] Bu görüşe göre, İslam yorumlanmaktan hoşlanmamaktadır. "İslam ne ise odur" ifadesi İslam'ın Avrupalı normlara ve davranış kalıplarına uydurulması gerektiği şeklindeki soruma yeni-Gelenekçilerin verdiği tipik bir yanıttır.

Onlar Kur'an ve Sünneti, inancın yetkili kaynakları olarak mütalaa ettiklerinden İslami teolojiden bahsetmenin de anlamsız olduğunu ileri sürmektedir. Çünkü onlara göre, din bilginliği kitabı okumak ve geleneği bilmektir. Onlar otoriteye ve yorumun uzmanlara bırakılmasına inanmaktadır. Yeni-Gelenekçilerin küçük bir azınlığı, imam ve din uzmanlarının Müslüman ülkelerden ithaline devam edilmesinin en iyi yol olacağını düşünmektedir. Çünkü onlara göre, bu kişiler İslam ve Sünnet konusunda Avrupa'da yetiştirilmesi umulanların alacağı eğitimden daha iyi eğitim almaktadır.

Onlar Kur'an'ın Müslümanlara yaşadıkları yöredeki kanunlara itaat etmelerini söylediği üzerinde durmaktadır. Ancak yine de onların Müslüman bireyler için İslam hukukunun bağlayıcı tabiatı üzerindeki vurgusu evlilikle alakalı ve evliliğin sona erdirilmesi gibi aile hukuku ile ilgili durumlarla seküler şahıs hukuku ile gerilimler yaratmaktadır. Yeni Gelenekçiler dini hukukun seküler mahkemelerde uygulanmasına ve kodifikasyonuna izin verilebilmesi için seküler hukukun değiştirilmesini desteklemektedir. Bu

[139] Mülakat, Oxford (24 Temmuz 2004).

[140] Anket 03.71.

şekil düzenlemeler için legal/yasal çoğulculuk olarak tanımlanan numuneler vardır. Örneğin Britanya hukuk sisteminde mahkemeler yabancı hukuk sistemini dikkate almaya mecbur kaldığında vatandaş olmayan Britanya mukimleri arasında şahıs hukukunda değişikliğe gidilebilmektedir. Yahudilerin seküler mahkemelerde dini hukuku uygulama hakkını elde ettikleri Kanada ve New York eyaletinde de böyle bir durum söz konusudur.

Müslüman ve Seküler Nasıl Olunur

Kültürel savaş tezi, Müslümanları liberal bireyselciliğe muhalif olan yabancı bir kültür için uzaktan kumandalı ajanlar olarak kabul eden bir görüşü çağrıştırmaktadır. Burada tartışılan bulguların gösterdiği gibi, inanca bağlılık ve kültürel kimlik, Müslüman liderler arasında önemli olmayı sürdürmektedir. Ancak onların günlük yaşam ve siyasi kurumların bu bağlılığı nasıl yansıtacağı hakkındaki görüşleri oldukça çeşitlilik arz etmektedir. Avrupalı Müslüman liderler görüş açıları itibarıyla büyük oranda seküler-dir ve onlar bireysel seçim, din ve siyasetin ayrılması konularında öz liberal değerlerin de destekçisidir.

Mahalli olarak eğitilmiş imamlara ihtiyaç duyulduğu yaygın olarak kabul edilmektedir. Bu durum, kutsal kitap yorumunun adaptasyonu, teolojik tartışmalarda yeni bir hermönetik ve bilgi birikimi için politika değişimini desteklemek anlamına gelmektedir. Büyük çoğunluk imamların ve din bilginlerinin yerel olarak eğitilmesi konusunda hemfikirdir. Örneğin Danimarka ve Büyük Britanya'da beş kişiden dördü bu teklife katılmaktadır.[141] Parlamenterler ve şehir meclisi üyeleriyle olan konuşmalarımda muhataplarım konuyu farklı bağlamlarda dile getirse de ivedi bir konu olarak görülmesi bağlamında konunun önemi teyit edildi.

"Ben İsveçli bir Müslümanım, bana Suudi Arabistanlı bir imamın ne faydası var"? diye sordu Stockholm camiinden Yasin Ah-

[141] Deneklere mutabık olup olmadıkları sorulan ifade şuydu: "İmamlar ve din bilginleri burada yani Avrupa'da eğitilsin çünkü ancak onlar İslami prensipleri Müslüman dünyanın dışında yaşayan Müslümanların yaşamlarına tercüme edebilir".

met. "Suudi Arabistanlı imamlar benim hayatımı anlamaz ve benim kim olduğumu bilmez".[142] İster Hollandaca ister İsveççe hatta ister İngilizce olsun anne-babalar çocuklarının dilini konuşabilecek eğitimli imam bulmanın oldukça zor olduğunu ifade etmektedir.

İmamlar, İslam bilginleri ve din öğretmenleri de imam görevlendirmede yaşanan zorluklardan ve kabul görmüş/resmen tanınmış ulusal teolojik enstitülerin eksikliğinden çok büyük endişe duymaktadır.[143] İmam istihdam etme konusundaki kaygılar, dini rehberlikten inançlar arası diyaloga, medya, yerel ve ulusal hükümetlerle müzakerelerden İslam'ı kamusal yaşamda var kılmak için sağlam/güvenilir dini toplumlar oluşturma yeteneğine kadar pek çok konuyu içine almaktadır.

Sevgiden yoksun gençler arasında düzenbaz imamlar istihdam etme konusundaki açıklamalar hem ulusal güvenlik hem de meşruluk sebeplerinden dolayı Müslüman liderlerin oldukça ilgisini çekmektedir. Danimarkalı bir imam bu konuda şunu ifade etmiştir: "Her zaman o aptallardan/geri zekâlılardan biri işlerin bizim için daha da zorlaşmasına neden olmaktadır". İslam'ı temsil etme ve İslam bilginlerini ve din adamlarını eğitime konusunda üniversite düzeyinden yetkin kurumların olmayışı/eksikliği, kurumsallaşma ve İslam'ın entegrasyonu sorunu kadar bir refah problemidir. Din adamı karşıtları arasındaki genel mutabakat şudur: Avrupalı bir İslami münevver sınıf, din alimi taburu, yeni bir ulema yetiştirilinceye kadar Avrupalı Müslümanlar rahat olamayacaktır. Bu görüş Müslüman liderler arasında yüksek sesle dillendirilmesine rağmen bu hedefin mantıklı bir sürede nasıl gerçekleştirileceği hakkındaki fikirler hala oldukça sığdır.

Dini yenilenmenin zorunlu olarak dinsel fundamentalizmin yolunu izlemesinin gerekmediğini kabul etmek önemlidir. Funda-

142 Mülakat 49, Stockholm (4 Kasım 2003).

143 Yvonne Yazbeck Haddad, "The Globalization of Islam. The Return of Muslims to the West, (içinde John L. Esposito, ed.,), *The Oxford History of Islam*, Oxford: Oxford University Pres, 1999, 625.

mentalizm inancın plüralizmini reddetmeyi, kutsal kitabın literal olarak okunmasına dönüşü ve belirli bir zamana ait olmayan bir dinsel topluluk iddiasını ima etmektedir. Müslüman liderlerin bana tasvir ettiği/betimlediği dinsel yenilenme ise tam tersi bir şekil almaktadır. Zira bu yenilenme İslam'ı tarihsel ve bağlamsal olarak tanımlanmış bir inanç olarak mütalaa etmekte ve onun Avrupalı yaşam tarzına adapte edilmesini ve ona göre ayarlanmasını yenilenme ve revizyon kaynağı olarak görmektedir. Dil ve kültür, çoğulculuk ve farklılık kaynağı olarak önem taşımaktadır. Ulusal hukuka saygı ve dinsel hukukun seküler hukukun hâkimiyetine sokulması yüksek önceliklerdir. İnanç bireyin manevi seçiminin konusudur ve tekrar tekrar bana ifade edildiği gibi "kimin iyi Müslüman kimin de kötü Müslüman olduğuna kimse karar veremez".

(İslami) canlanmanın parçası olan Yeni-Gelenekçilik, sadece bu canlanmanın bir koludur. Yeni-Gelenekçi Avrupalı veya Amerikalı Müslümanları İslamcılardan veya İslam dünyasındaki Selefçilerden ayıran, onların yeni-gelenekçi dinsel uygulamalara kendi özgür/serbest bağlılıklarıdır. Avrupa'da dinsel bağlılık, çoğunlukla kültür karşıtı kimliğin bir kaynağı olmaktadır. Ancak bu durumda da o, bireysel seçime bağlı olarak değişkenlik arz etmektedir.

Geleneksel Yahudiler arasında olduğu gibi Yeni-Gelenekçi Müslümanlar da modern yaşam tarzını, bazı değişiklikler olsa da dinsel yükümlülüklerin gelenekçi yorumlarına olan kendi bağımsız bağlılıklarıyla harmanlamaktadır. Eğitimli ve profesyonel kadınlar Tevrat'a veya Kur'an'a dönmek suretiyle geleneği kucaklamakta ve benzer şekilde kitabı okuyan ve ondan sonuçlar çıkaranların imamlar veya hahamlar değil, kendileri olduğu üzerinde ısrar ederek ona meydan okumaktadır.[144] Aile bir güç ve otorite ünite-

144 Debra R. Kaufman, *Rachel's Daughters: Newly Orthodox Jewish Women*, New Brunswick NJ: Rutgers University Pres, 1991; Lynn Davidman, *Tradition in a Rootless World: Women Turn to Orthodox Judaism*, Berkeley: University of California Pres, 1991.

sidir. Feministler, erkek ve kadın arasındaki farklılıkların dinsel olarak belirlenen farklılıklar olduğunun kabul edildiği bir ailede cinsiyet ilişkilerinin nasıl eşitleneceği hakkında görüş ayrılığı yaşamaktadır. Bununla birlikte bir kimse yeni-Gelenekçi kadınların inançlarına nasıl davrandıkları ve onları yorumladıkları konusunda sonuçlar çıkarmaya balıklama atlamamalıdır.

Amina Muhammed Arif, büyük oranda oldukça eğitimli profesyoneller olan Amerika'daki genç Güney-Asya'lı Müslümanların ayırımcılık ve entegrasyon olarak algılanan şeylere, kendilerini dine adamak suretiyle nasıl reaksiyon gösterdiklerini tasvir etmektedir. Onlar manevi konularda bilgilenmek için yerel camiye/mescide veya imama başvurmamaktadır. Aksine onlar bağımsız dinsel çalışmalar yoluyla kendi kendilerini keşfetmeyi arzu ettikleri için kendi Kur'an okuma gruplarını oluşturmuşlardır. O, bu tarz bir yaklaşımın tipik bir ifadesi olarak aşağıdaki ifadeyi nakletmektedir: "Amerika'da hoşlandığım/hoşuma giden şey, İslam dinini ilk dönemin kültürel unsurlarından arınmış bir şekilde en saf haliyle yaşayabilmemizdir".[145]

Pratikte Yeni-Gelenekçilik, talep edilen bir yaşam tarzı, dinsel metinlerin ve doktrinlerin yeniden yorumlanması ve yeniden keşfedilmesiyle meşgul olmayı öngören bir anlayıştır. Yeni-Gelenekçilik dindarlığı, "fundamentalist" olarak mütalaa etme saçmalığı, hususi olarak kadınlar onu muhafazakar teoloji, profesyonel meslekler ve feminizm bağlamında tamamıyla kabullenmeyi seçtiklerinde aşikar olmaktadır.

İslam ve İnsan Hakları

Bir kimse sıkça İslam ve Hıristiyanlık arasındaki ortaklıkla/müştereklikle ilgili şu argümanı ileri sürebilir: İtibar ve saygı iki dindeki temel ve paylaşılan değerlerdir. Bu argümanın bir versiyonu İslam'ın İsa'yı peygamber olarak kabul ettiği, bundan dolayı

[145] Aminah Muhammad-Arif, "Young Asian Muslim Identity in the US", basılmamış bildiri, tarihsiz, 9.

Hıristiyanların da Muhammed'i peygamber olarak kabul etmeleri gerektiğidir. Kur'an yorumu üzerine odaklanan bir grup tesis eden ve bu bölümün başında kendisine atıfta bulunulan genç kadın, eğer Müslüman ve Hıristiyanlar birbirlerini karşılıklı olarak kabul eder ve birbirlerinin inançlarını "eşit olarak geçerli" görürlerse o zaman çatışmanın ortadan kalkacağını düşünmektedir.[146] İslam'ın evrensel prensiplerini izah eden İsveçli doktor da inançlarına bakmaksızın diğer insanlara merhamet nazarıyla bakmanın her Müslümanın en başta gelen görevi olduğunun altını çizmektedir. Pek çok kişi İslam'ın tüm peygamberleri tanıdığı ve onların saygı duyulmayı hak eden kişiler olduğunu ve diğer inançlarla bir arada yaşamanın sorun olmadığını ilan ettiğini vurgulamaktadır. Britanya'da pek çok kişi bir Müslüman'ın İsa hakkında kötü/densiz şeyler söylemesinin düşünülemeyeceğini ve bundan dolayı Müslümanlar da kutsal değerlere küfre karşı Hıristiyanların sahip olduğu haklara sahip olabilsinler diye kutsala/kutsal değerlere, küfretme/hakaret etmeyle ilgili yasaların Müslümanları da içine alacak şekilde genişletilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bunlar insan hakları ve tüm insanlara haysiyet/itibar ve saygıyla muamele edilmesi yükümlülüğüyle ilgili inanç temelli argümanlar olarak tanımlanabilir. Dindar Müslümanlar, "eşit değerde olmak" ve "haysiyet/onur" gibi Avrupa'da Katolik sosyal eylemciler tarafından sıklıkla ileri sürülen ve ilerletilmeye çalışılan kavramlarından hoşnuttur. Onlar sosyalist gelenekte eşdeğer kavramlar olarak kullanılan "haklar" ve "eşitlik" gibi kavramları kullanmaya fazla meyilli değildir.

İnsan haklarına müracaat edenlerin/başvuranların hepsi samimi değildir. Danimarkalı bir imam insan haklarını, "başarısız İslami projenin" ve dinsel yenilenmenin Arap dünyasına naklinde Avrupa'yı bir üst olarak kullanmak için sürgün toplumu adına bir fırsat olarak görmektedir. O, insan haklarını Allah'ı yüceltmek/övmek ve mühtediliği aramak için Tanrı tarafından verilen/bahşe-

[146] Mülakat 2, Kopenhag (4 Eylül 2003).

dilen bir fırsat olarak övmektedir. Siyasi şiddetin kabul edilemez olduğunu ifade etme konusunda dikkatli olmasına rağmen amacının İslami anayasa oluşturmak olması anlamında o bir İslamcıdır. O, kendi gibi radikalleri tenkit ettiklerinde Avrupalıları kendi ideallerini yaşama geçirmemekle/yaşamamakla suçlamaktadır.[147] O amacının liberalizmi, yasal zemininde yeniden restore etmek ve böylece seküler devletin alanını azaltmak için kullanmak olduğunu açıkça ifade etmektedir. O, diğer dinlerin İslam'a verilen aynı korumaya sahip olabileceğini yani İslam gibi diğer dinlerin de korunabileceğini ima etmektedir. Bu beni hoşgörü konusunda sınırlarımın ne olacağını yeniden düşünmeye sevk eden soğuk bir mesajdı. Fundamentalist bir amaca insan haklarının tahsisi beni duraklattı ve insan hakları söylemi bağlamında Müslümanlara da Hıristiyanlara tanınan hakların tanınmasının altında yatan tehlikeyi düşünmeye sevk etti.

Partisinin İngiliz Kilisesinin ayrıcalıklı pozisyonuna tarihsel karşı çıkışına gönülden bağlı ve Kilise ve devletin tamamıyla birbirinden ayrı olmasına kendi adamış bir İngiliz Liberal Demokrat tarafından yapıldığı şekliyle insan haklarının prensipli ve cömertçe savunulmasıyla çok sık karşılaştım. O, ayırımcılık karşıtı yasal düzenlemenin dini de kapsayacak şekilde genişletilmesinden yanaydı. Ancak şehir meclisi üyesi olan bu kişi bunu yaparken Kantçılığında tamamıyla tutarlıydı. O, İslam için kamusal fon ayrılmasına ve İslam ve Müslümanlar için özel koruma isteyen mevcut zorluklar için yapılacak iyileştirmelere karşı çıkmıştır. Onun görüşüne göre insan hakları tüm inançlara, yaşam tarzlarına, cinsiyet oryantasyonlarına/eğilimlerine... karşılıklı saygıya bağlılığı gerektirmektedir. O homoseksüel ve kadın imam olabileceğini savunmaktadır. Çünkü ona göre insan haklarına bağlılık ayırımcılık yapmamayı gerektirmektedir.[148] O, kutsal değerlere hakaret yasalarını İslam'ı da içine alacak şekilde genişletme tekliflerine sıcak

[147] Mülakat 17, Kopenhag (12 Eylül 2003).

[148] Mülakat 23, Oxford (9 Ekim 2003).

bakmakta ve bundan dolayı küfre karşı Hıristiyanlığı koruyan ifade özgürlüğünü kısıtlayan mevcut yasaların ilgasından yanadır.

Daha yaygın bir şekilde hiçbir özel hak veya ilke talep edilemez. Müslümanlara eşit muamele edilmesi talepleri, insan onuruna saygının genel bir ifadesi veya hususileştirilmemiş eşitlik normları olarak tasarlanmıştır. Bazen bir kimse 1948 Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Sözleşmesinin 1. maddesine referansta bulunabilir. "Tüm insanlar eşit doğmakta/dünyaya gelmektedir. Bu nedenle herkes haysiyet ve haklarda eşittir". En çok referans Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Sözleşmesinin 2. maddesinde listelenen kişinin inancını yerine getirme özgürlüğüne yapılmaktadır. "Herkes; ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka bir görüş, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğuş ya da benzeri bir statü gibi herhangi bir ayrım gözetmeksizin bu Bildirgede öne sürülen tüm hak ve özgürlüklere sahiptir". Bununla birlikte bu maddeyle ilgili yapılan genel bir yorumda şu hususun altı çizilmektedir: "Bu deklarasyonu imzalayanlar için bu madde kendi ülkelerinde hiçbir anlam ifade etmemektedir". Birkaç kişi de bu maddeyle ilgili şu şikâyette bulunmaktadır: "Onlar daima niçin ilkin İslam dünyasındaki sorunlara odaklanmıyorsunuz" veya "bir kere siz Hıristiyanları tolere ettiğinizde, biz de Müslümanları da tolere edeceğiz" diye söyleyecektir. Bunları ifade ettikten sonra aynı kişi, "biliyorsunuz ben burada mülteciyim" diye de ilave etmektedir.[149]

[149] Mülakat 10, Kopenhag (9 Eylül 2003); Mülakat 57, Rinkeby (6 Kasım 2003).

Bölüm IV

Entegrasyondan Kültür Savaşına

İslam, çok hızlı bir şekilde Amerika'daki kabul edilebilir dinsel coğrafyanın bir parçası olmuş ve Müslümanlar da mevcut dinlerin "gökkuşağı koalisyonuna" ilave edilmiştir.[150] Avrupa'da dinsel çoğulculuk, yasal iskeletlere ve kamusal uygulamalara adapte ettirilmek zorunda kalınmış yeni bir sosyal gerçekliktir. Doğrusu, önemli derecede Müslüman azınlığın Avrupa'ya gelmesinden çok önce tesis edilen kurumlar, kendi dinsel kurumlarını tesis etmeye ve geldikleri kök ülkelerden artık dinsel hizmet alma eğiliminde olmamaya karar veren Müslümanların ihtiyaçlarına yanıt vermede zorlanmaktadır.

Dinin kamusal yaşamdaki rolünün meşakkatli yeniden mütalaası şimdiye kadar zuhur eden çelişik sonuçlarıyla Avrupa'da tekrar başlamış durumdadır. Sağ kesimdeki politikacılar, Müslümanları marjinalleştirecek ve hatta onların varlığını inkar edecek tarzda Avrupa kimliği için Hıristiyan değerlerinin son derece önemli ol-

150 Yvonne Yazbeck Haddad & John L. Esposito, eds., *Muslims on the Americanization Path?*, New York: Oxford University Pres, 2002; Mohamed Nimer, *The North American Muslim Resource Guide: Muslim Cmmunity Life in the USA and Canada*, New York: Routledge, 2002.

duğunu ileri sürmektedir. Sol kesimde ise yasa koyucular, devletin hiçbir şekilde dini, maddi olarak desteklememesi gerektiğini düşünmeye meyletmekte ve devletin tarafsızlığı ve laiklik üzerinde ısrarla durmaktadır. Onlar eğer yapabilirlerse din için ayrılan tüm fonları kaldırmayı düşünmektedir. Yine onlar muhafazakâr dindar Müslümanlar için kamusal maddi destek sağlanması taraftarı da değildir. Sağ kesimdeki politikacılar çoğunlukla Hıristiyan kurumlarıyla ilişkilendirilmektedir. Dahası onlar ulusal kiliselere verilen mevcut imtiyazların korunmasından yanadır. Ancak göçmenler ve onların çocukları Avrupa'ya yerleştikçe ve vatandaş oldukça taleplerinin siyasi partiler ve devlet tarafından mutlaka dikkate alınması gerekmektedir. Zira 2001'den beri güvenlik konuları gündemin en üst sıralarına çıktığı için hükümetlerin İslam'ın kurumsal olarak asimilasyonunu ilerletici yollar/çareler bulmak zorunda kalması veya başka şekilde göçmen topluluklarının sponsorluğu için İslam ülkelerinde ve dinsel hareketlere/akımlara kapılarını açması arasında bir tercih yapmak zorunda kalmaları aşikâr bir durum haline gelmiştir.

Pratikte, pek çok mevcut çatışma küresel anlamdaki medeniyetler çatışmasıyla çok az ilintilidir. Bu sorunlar çoğunlukla siyasetçilerin can sıkıcı detayları, normları ve kuralları uygulamalarından kaynaklanmaktadır. Bunlar, cami yapımını engelleyen bölgesel yasalardan, ibadet saatlerini veya dinsel tatilleri ayarlamayan işyeri düzenlemeleri ve dini usullere göre hayvan kesimini kısıtlayan veya yasaklayan hayvan hakları yasalarına kadar bir dizi düzenlemeden oluşmaktadır.

Elbette ki İslam ayırımcılıktan mustarip olan tek azınlık dini değildir. Müslümanların yanında Hindular da belediye mezarlıklarında kendi geleneksel ölü gömme uygulamalarını yerine getirememektedir. Aynı şekilde tıpkı Müslümanlar gibi Baptistler de kendi din adamlarını eğitme konusunda maddi zorluklarla karşı karşıyadır. Sayentoloji, Almanya ve Fransa'da yasaklanmış bir mezheptir. Bazen diğer gruplardan daha şiddetli bir şekilde Müs-

lümanlar tarafından tecrübe edilen sorunların çoğu, dini pratiklerin yerine getirilmesi konusunda Avrupa'daki mevcut yapıların ürünüdür. Bununla birlikte Müslümanların özel sorunları da vardır.

Çatışmalar, farklı ulusal yasa ve dinsel bağlamlarına rağmen, konular ve vurgulardaki cüzi farklılıklarıyla baştan aşağı tüm Avrupa'da tekrar edilmektedir. Aynı sorular tekrar tekrar ortaya çıkmaktadır. Ayarlamayı kim yapmalı? Hangi yasal düzenlemeler gerekmektedir? Çalışmamda yer alan altı ülkenin hepsi dinsel okullar da dâhil olmak üzere özel/bağımsız okullara maddi destek sağlamaktadır. Ancak Müslümanlar pratikte okul kurmakta güçlük çekmekte ve kurdukları okullar da aşırı bir şekilde gözetim altında tutulmaktadır. Sadece Fransa ve Almanya'da hususi bağlamlarda başörtüsü yasaklanmasına rağmen, başörtüsünden daha katı bir örtü olan çarşafa kadar Müslümanların giyim tarzları üzerindeki tartışmalar, her tarafta mahkeme konusu olmaktadır. Akrabalarını belediye mezarlıklarına defnetme, Müslümanların onuruna dokunmaktadır. Dini usullere göre hayvan kesimi, karma fiziksel eğitim ve okul müfretadında İslam'ı öğretme, düzenlemiş evlilikler, iş yerinde ve eğitim kurumlarında ibadet yeri tahsisi gibi konular kamusal yaşamı ele geçiren ve mahalli ve ulusal siyasetçileri meşgul eden konuların başında gelmektedir. Bu liste, Müslümanların seküler normları kabul etme konusundaki gönülsüzlüklerinden dolayı İslam ve Avrupa'nın bir "kültür savaşı" eşiğinde olduğu kanısına yol açmaktadır. Bununla birlikte Avrupalılar, kendi tesis edilmiş normları ve politikalarının muhakkak seküler olması gerekmediği ancak ulusal kiliseleri teskin etmek amacıyla kurumsallaşan uzun ölçekli uygulamaları yansıttığı gerçeğini gözartı etmeye meyletmektedir.

Son on yıldır ortaya çıkan çatışmalarla ilgili yapılan üç alan araştırmasını ele alıp mütalaa edelim. Bu çalışmalardan her biri bir ülkeyi temel almakta, ancak diğer ülkelerle de paralellikler kurulmaktadır. İlk çalışma, yaklaşık son on yıldır devam eden

Danimarka'da Müslüman bir mezarlığı açma çabaları hakkındadır. İkincisi İngiltere'de imam yetiştirme çabalarını konu edinmektedir. Üçüncü çalışma ise, Almanya hayvan hakları yasası bağlamında Müslümanların kendi dinsel inançlarına göre hayvan kesmelerine izin vermezken, dini bir istisna olarak Yahudilerin dini kurallara göre hayvan kesmelerine nasıl izin verildiğini konu edinmektedir. 2002'de Alman Anayasa Mahkemesi Yahudilerin yararlandığı dini usullere göre hayvan kesme muafiyetinden Müslümanların da yararlanabileceğine teoride izin vermiştir.

Danimarkalı Müslümanlar İçin Bir Müslüman Mezarlığı

"Halkın Kilisesi" olarak bilinen Ulusal Luteran Kilisesi, defin sürecini tamamen kendi elinde tutmaktadır. Danimarka Anayasası Luteran Kiliseye mezarlıkların sevk ve idaresi yanında tüm doğum ve ölümleri kayıt altına alma yükümlülüğünü de vermiştir. Tüm ölümlerin, ölenin dinsel ilintisine bakılmaksızın 48 saat içerisinde ulusal kilise bünyesindeki mahalli pastoral ofis/kiliseye ait olan belediye kilise ofisine rapor edilmesi gerekmektedir. Herkes yerel kilisede cenaze töreni düzenleme ve yerel mezarlıkta defnedilme hakkına sahiptir. Bu aşağı yukarı tek mevcut seçenektir. Çevreyle ilgili yasalara riayet edilmesi koşuluyla kişiler küllerinin okyanusa bırakılması konusunda izin almak için ilgili bakanlığa müracaat edebilir.

6000 Yahudi ve 34000 civarında Katolik de dahil olmak üzere Danimarka'nın eski dinsel azınlıkları az sayıdaki Baptisler, Metodistler ve Yahova Şahitleridir. Yahudi toplumu, Luteran Kilisenin sahip olduğu legal/yasal tekelcilikten etkilenmemektedir. Çünkü onlara, ilkin 1675'de Fredericia kasabasında ve daha sonrada 1794'de Kopenhag'da kendilerine ait mezarlık yapmak için yer satın almalarına yönelik özel kraliyet izni verilmiştir. Katolikler de ölülerini gömmek için ulusal kiliseye ait olan 20 civarında mezarlıkla özel anlaşmalar yapmıştır.

Danimarka'da 250.000 Müslüman var ancak ülkede bir Müslüman mezarlığı yok. Günümüzde Müslüman aileler ölen akrabala-

rını gömülmek için geldikleri ülkelere göndermektedir. Alternatif olarak Müslümanlar "ateistler/inançsızlar" olarak adlandırılanlar için ayrılmış yerlere ölülerini gömmek için mahalli Luteran din adamlarıyla ve kilise konsilleriyle müzakereler yapabilmektedir. (Kilise yetkilileri son zamanlarda bir terminoloji geliştirmiş ve bu bağlamda içlerinde İslam'ın büyük çoğunluğu teşkil ettiği %15 civarındaki dini azınlığı çağrıştırmak için "üye olmayanlar" tabirini kullanmaktadır).

Günümüzde Ulusal Luteran Kiliseye ait olan beş mezarlık, Müslümanların gömülebileceği özel alanlar tahsis etmektedir. Kanunen, tüm ölülerin tabutla ya da yakılarak küllerinin defnedilmesi gerekmektedir. Bu gerekliliğin Müslümanlara bir takım zorluklar getirmesi/yüklemesi üzerine, Kilise İşlerinden sorumlu bakanlık- Kilise Bakanlığı- 2002'de eğer mahalli kilise konsilleri izin verirse Müslümanların İslami ölü gömme talepleri doğrultusunda ve tabut kullanmaksızın ölülerini gömmek için aynı zamanda ulusal kilisenin başı olan bakana baş vurabileceklerini ilan etmiştir. Ritüel ölü gömme gereklerini yerine getirmek için bakanlık iznine başvurma, bazı pastör ve kilise konsillerinin Müslümanların tarafında yer aldığı, bazılarının da herhangi bir imtiyaza karşı çıktığı uzun tartışma ve mücadelelerin sonucunda elde edilebilmiş bir fırsattır.

Mezarlığın kutsal olmayan kısmını (yani ateistlere ayrılan kısmını) kullanmayı arzu eden Müslümanların, Luteran Kilisenin üyesi olmayan diğer insanlar gibi 250 dolar ödemesi gerekmektedir. Kilise yönetimi mahalli kilise idareleri tarafından uygulanmak üzere mezar yerleri ve onların bakım-onarımı için bir fiyat listesi belirlemiştir. Mezar yerleri ulusal kilisenin üyesi olan nüfusun %85'i için ücretsizdir. Bu kişilere diğer hizmetler için de indirim uygulanmaktadır.

(Mezar) ücreti sorun değildi ancak mahalli kilise konsilleri yer sıkıntısını bahane göstererek ateistler için ayrılan yerleri Müslümanların kullanmasına müsaade etmemektedir. Danimarkalılar

ölülerini yakmayı tercih ettiği için mezarları fazla yer işgal etmemektedir. Müslümanlar ise ölülerini yakmamaktadır. Bazı kimseler de Müslümanların ölülerini başları kıbleye gelecek şekilde defnettikleri için cenazelerini ters bir şekilde defnettiklerinden şikayet etmektedir. Luteranlar ölülerini güneşin doğuş yönüne doğru defnetmektedir. Müslümanlar ölüyü rahatsız etmemek için cenazelerini tabutla defnetmemektedir. Zira onlar mezarı ebedi istirahat yeri olarak düşünmektedir. Mezarlıkları verimli bir şekilde kullanmak için, Danimarka geleneği 25 yıldan sonra mezarların tekrar kullanımına izin vermektedir. Bazı belediye mezarlık konsilleri, İslami ritüel kurallarını uygulamamak şartıyla Müslümanların ölülerini inançsızlar için ayrılan yerlere defnetmelerine izin vermektedir.

Sivil gruplardan oluşan bir koalisyon Müslüman mezarlıkları oluşturmaya çalıştı. Onlar birkaç sefer uygun yerler de buldular fakat bulunan alanın çalılık olması ve çevre düzenlemeleri yanında kullanma kuralları da onların üstesinden gelemeyecekleri engeller çıkarmıştır. Yeterli fonların olmaması da bir diğer engeldir. Danimarka Müslümanları 1960 ve 1970'lerde göçmen işçiler olarak ve son zamanlarda da siyasi mülteci olarak Danimarka'ya gelmiştir. Onlar genel olarak fakirdir. Danimarka'da toprak ise oldukça pahalıdır.

Vergi destekli Ulusal Luteran Kiliselerde pastörler ve mahalli kilise yetkilileri hükümetin Müslüman azınlığa yardımcı olmak için vergi gelirlerini kullanmasının anayasaya aykırı olduğunu iddia etmektedir. Bu kişiler tezlerini desteklemek için kişilerin kendi inancı dışındaki inançlar için ödeme yapmasını yasaklayan Danimarka Anayasasının 68. maddesini referans göstermektedir. Azınlık dinlerinin temsilcileri de, aksine mevcut düzenlemelerin bu maddeyi ihlal ettiğini ve kendi tezlerin desteklediğini ileri sürmektedir. Dini azınlıklar, söz konusu bu maddenin ulusal kilisenin üyesi olmadıklarını ispat eden vergi mükelleflerinin doğrudan kilise vergisi ödemekten muaf kılınmasına müsaade ettiğine dik-

kat çekmektedir. Kilise vergisi genel vergiyle birlikte Maliye Bakanlığı ve Kilise İşlerinden Sorumlu Bakanlık tarafından birlikte toplanmaktadır. Bunun yanında Luteran Kilise kısmi olarak genel vergiden de finanse edilmektedir. Bundan dolayı sonuç olarak Müslümanlar da dahil olmak üzere Luteran olmayanlar zorunlu olarak Luteran Kiliseye destekçi yapılmaktadır. Bu düzenlemeyi değiştirme çoğu Danimarkalının karşı çıktığı Luteran Kilisenin özel ayrıcalıklarını sona erdirme ya da azınlık dinlerinin de onlarınkine benzer bir düzenlemeye sahip olmalarına müsaade etmektedir. Reform için olasılıklar oldukça zayıf görünmektedir. Bundan dolayı Müslümanlar kendilerine özgü mezarlık için yüzlerini hükümetin yardımına çevirmiş durumdadır.

2001 baharında Kopenhag'ın bir kasabasının belediye başkanı mezarlık yapmak üzere Müslüman topluma satabileceği uygun bir araziye sahip olduğunu ilan etti. O dönemde hükümet olan Sosyal Demokratlar da bu soruna bir çözüm bulunduğunu ilan ettiler. Belediye başkanın sattığı arazinin ona değil de Kopenhag belediyesine ait olduğu ortaya çıkınca satma işinin sorumluluğu da Kopenhag belediye başkanına geçmiş oldu. Kopenhag belediye başkanı arazinin gerçek sahibinin kim olduğunu bilmeden önce fikre sıcak bakıyordu. Bunda dolayı başkan kendini bu yönde hareket etme yükümlülüğü altına koydu ve belediye satış işini devam ettirmeye karar verdi ancak proje para eksikliğinden dolayı engellendi. Sosyal Demokrat hükümet, proje için yaklaşık 2.5 milyon dolar ayırmaya/tahsis etmeye karar verdi ancak bu tahsis, yabancı düşmanı ve Müslüman karşıtı Danimarka Halk Partisinin bu kararı engelleyici tutumu sonucunda durduruldu. Çok kısa bir süre sonra da seçimler yapıldı ve Sosyal Demokrat Parti hükümetten düştü. Seçim hükümet oluşturmak için Halkın Partisine bağlı olan merkezi bir sağ azınlık hükümet işbaşına getirildi.

Kendisi bizzat Luteran Kilisede bir pastör olan Kilise İşlerinden Sorumlu yeni bakan Tove Fergo, devletin bir Müslüman mezarlığı için maddi destek sağlamasının münasip olmadığının altını çizerek

yeni hükümetin bu konudaki duruşunu izah etmiştir. Bayan Fergo devamında da "Danimarka'da izlenen yolun Halkın Kilisesinin üyeleri kendi gömülme yerleri için ödemede bulunur, herhangi bir inancın taraftarı olmayanlar da kendi gömülme yerleri için ödeme yapar, Yahudi toplumu kendileri için ödemede bulunur ve resmi kilisenin dışında olan inançlar da kendileri için ödeme yaparlar" diye ifade etmiştir. Bakan bu konudaki sözlerine şu ifadelerle son verir: Danimarka'da herkes kendi gömülme yerleri için ödemede bulunduğundan Müslümanlara farklı muamele edilmesine ve onların mezarlıklarının devlet tarafından finanse edilmesine gerek yoktur.[151] Bununla birlikte bakan bir Müslüman mezarlığı olmadığı ve Halkın Kilisesinin mezarlıkları kendi tekelinde tuttuğu konusundan bahsetmeyi ihmal etmiştir. Müslümanların Luteran bir mezarlıkta veya Protestan normlara göre tasarlanmış bir belediye mezarlığına gömülmesi/defnedilmesi mümkün olmasına rağmen bir Müslüman kutsal toprağa gömülemez. Keza bakan Luteran mezarlıkların kamunun malı olduğu ve mezarlık görevlilerinin de kamu işçileri olduğundan da bahsetmemiştir. Özetle, Müslümanlar Hıristiyanların gömülebilmeleri için para ödemekte ancak Hıristiyanlar Müslümanların ölülerini dini usullere göre defnetmelerine izin vermemektedir.

09 Şubat 2005'de sağcı hükümet yeniden seçildi. Üçüncü en büyük parlamento grubu olarak Danimarka Halk Partisi oylarını artırdı ve azınlık hükümetine iktidarda kalması için gerekli oy desteğini sağladı. Bu seçim Sosyal Demokratlar için 1920'den beri en kötü seçimdi. Bu çalışma kaleme alındığında Müslümanlar için mezarlık oluşturulması işinde herhangi bir ilerleme sağlanmamıştı. Dahası Danimarka'da tek amaçlı yani sadece ibadet amaçlı bir cami de yoktur.

Birbirini takip eden ihmaller zinciri ölülerini dini kurallara göre defnetmeyi arzu eden bir avuç göçmen Müslüman'dan bu işe sempatiyle bakan bir hükümetin devrilmesine kadar uzandı. Bu

151 *www.folketing.dk/Samling/20012/sporgetime_sc/US20.html.*

durum, kamu düzeninin dünyevi konularının bir "kültür savaşının" sembolik odağı olabileceğini gözler önüne sermiştir. İlk engel Hıristiyan ve İslami ölü gömme gelenekleri arasındaki uygulama çatışmasıdır. Bu konu aslında bir kamu düzeni konusudur. Çünkü Luteran Kilise tarafından yararlanılan kamusal imtiyazların, doğrudan değerlendirilmesinin mümkün olmadığı bir durumda mevcut kurallar Müslümanların adaptasyonu için kolayca ayarlanabilecek durumda değildir. Müslümanlara yardım etme konusunda mahalli politikacılar tarafından gösterilen siyasi isteksizliğin üstesinden gelinmiştir. Çünkü Kopenhag'da, belediye başkanına Müslümanların ihtiyaçlarına yanıt vermenin gerekli olduğunu düşündürecek kadar yeterli Müslüman oyu vardır. Müslüman toplumun yoksulluğu söz konusu olmamış olsaydı Kilise İşlerinden Sorumlu Bakanlığın izin vermesi dışında Müslümanların hükümet desteğine ihtiyaçları olmayabilirdi. Ancak Kopenhag kasabalarında bir Müslüman Mezarlığı oluşturma çabası, ulusal seçimlerde konu olmuş ve bu durum da belirli uygulama ve normların Danimarka hukuku ve kimliğine yönelik merkeziliği konusunda çeşitli bildirilerin yayımlanmasına yol açmıştır.

Müslüman definleri ve Müslümanlara yer tahsis edilmemiş mezarlıklar üzerindeki tartışmalar tüm Avrupa'da yaygındır. Fransa, kendini aşırı laiklik felsefesine, Danimarka ise ulusal Luteran Kilisesine sıkı sıkıya bağlamış durumdadır. Bu iki ülkedeki sıkıntılar dikkat çekici tarzda benzerdir. Bazen mahalli yetkililer yer tedarik etmekte ancak çoğunlukla da etmemektedir. Son zamanlarda mezarlık konsillerinin Müslüman defin işlemlerini kolaylaştırmak için mahalli imamlarla birlikte çalışması yönünde bir dizi direktif içeren bir bildirge yayımlayan İsveç hariç, (Avrupa'da) hiçbir kanun dini kurallara göre definden eşit olarak yararlanmayı şart koşmamaktadır. Hem Fransa hem de Danimarka'da, Avrupa'nın her tarafında olduğu gibi, mezarlıklar genel olarak belediyelere aittir ve belediye başkanının, şehir meclislerinin veya din adamlarının da temsilcisinin bulunduğu bağımsız bir komitenin kontrolü altın-

dadır. Kamusal tabiatına rağmen çoğu mezarlıkta Hıristiyan defin kuralları uygulanmaktadır.[152]

Müslümanlar için mezarlıkların mevcutluğunun detaylı bir planını çıkarmaya çalışan gazeteci ve sosyologlardan oluşan bir Fransız grup Aralık 2004'de bir rapor yayımlar. Bu raporda onlar Müslümanlar için defin yeri bulmanın oldukça güç olduğunu ifade etmişlerdir. Bu raporun sahipleri tüm Fransa'da Müslümanlara tahsis edilen yetmiş kadar yer olduğunu saptamışlardır.[153] Bu mezarlıklarda Müslümanlara ölülerini Hıristiyan geleneğinde olduğu gibi doğuya değil de kıbleye doğru defnedebilmeleri için özel yerler tahsis edilmiştir. Bu mezarlıkların en büyüğü Paris belediye başkanının kontrolünde olan Thiais mezarlığıdır. İkinci Dünya Savaşı Direnişinden kalan bir mezar da dahil olmak üzere sahip olduğu anıt mezarlardan dolayı bir turist güzergahı olan Thiais, Fransa'da kilise ve devleti birbirinden ayıran 1905 yasası çerçevesinde bir belediye mezarlığı olmuştur. Söz konusu Yasa pek çok kilise mülkiyetinin sahipliğini belediyelere transfer etmişti. Thiais mezarlığında kurallar Roma Katolik Kilisesinin uygulamalarını yansıtmasına rağmen, diğer inançlar için de özel bölümler vardır.[154] Rapor, farklı oryantasyonlara izin vermekten başka Müslüman bölümü ile diğer bölümler arasında herhangi bir fark olmadığını not etmiştir. Müslüman olmayan çiftler Müslüman bir çiftin yanına gömülebilmektedir. Bazı mezarlar ölünün resimleriyle süslenmiştir. Bu durum kutsal yerlerde hayvan ve insan resimlerine karşı İslam'daki yasağı ihlal etmektedir. Bu tarz bir uygulama seküler Müslümanlar için bir sorun teşkil etmezken hatta bir kazanç olarak görülmesine rağmen genel sonuç şudur: İnanlar, İslam'ın gereklerinin daha katı bir yorumuyla uyumlu bir alternatife sahip değildir.

152 *http://www.mcb.org.uk/mcbdirect/features.php?ann_id:133; http://www.opendemocracy.net/articles/ViewPopArticle.jsp?id=5&articleId=865.*

153 "La toussainte musulmane, une enquete sur les cimetieres musulmans de France", Hakim el Ghiassassi, Yacine Chaib & Oliver Gehin. *http://www.sezame.info/index.php?action=article&id=87528&print=1.*

154 http:/www.paris.fr/fr/Vos_demarches/obseques/cimetrie_thiais.ASP#.

İmamlar Nereden Gelmektedir?

İsveç'te 250, Danimarka'da 150, Hollanda'da 400 ve Fransa ve Britanya'nın her birinde de tahminen 1500'ün üzerinde cami bulunmaktadır.[155] Son istatistikler Almanya'daki cami sayısını 2600 olarak göstermektedir.[156] Her camide en az bir imam görev yapmakta, çoğunda ise iki veya üç imam bulunmaktadır. Britanya hariç, Kuzey Avrupa'daki imamların en büyük kaynağı Türk hükümetidir. "Konuk işçiler" İskandinavya, Hollanda ve Almanya'da büyük sayılara ulaştığında bu ülkelerin hükümetleri o zamanlar geçici olarak kabul edilen Müslüman nüfusa din hizmeti vermesi için Türkiye ile anlaşmalar yapmışlardır. Türkiye'de din ve devlet işleri tamamıyla birbirinden ayrılmış olmasına rağmen, Türk hükümeti, bünyesindeki Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığıyla Müslümanların din hizmetlerini ve eğitimlerini sürdürmektedir. Diyanet, Türkiye'ye bağlı 75000 caminin işleyişini düzenlemekte ve devlet memur olan imamları bu camilerde görevlendirmektedir. Keza Diyanet yurtdışında ikamet eden Türk topluluklarına da imam tedarik etmektedir. Yurtdışında görev yapan imamların maaşları Türk hükümeti tarafından ödenmektedir. Onlara Avrupalı hükümetler tarafından çoğunlukla 4 yıla kadar geçici vize verilmektedir. Türkiye, İskandinavya, Hollanda, Almanya ve Fransa'ya imam göndermektedir. Keza Fransa, Cezayir'le de bire bir temastadır. Diyanete bağlı imamlar bu ülkelerdeki imamların %10-15'ini oluşturmaktadır. Geri kalanlarının nereden geldiğini ve eğer eğitim almışlarsa ne tür eğitim aldıklarını hiç kimse bilmemektedir.

Avrupa'da yerli/yerli imam temini, imamları eğitmek için enstitü eksikliğinden dolayı oldukça sınırlıdır. Sonuç olarak imamların çoğu yurtdışından gelmektedir. Avrupa vatandaşı olanların bazı-

155 Bu bölüm şu makalem üzerine bina edilmiştir. "Is there an Imam problem", *Prospect*, Mayıs 2004.

156 *Dokumentation. Frühjahrsumfrage:Neue Daten und Fakten über den Islam in Deutschland.* Nr./2004 15 Mayıs 2002. Zentralistitut Islam-Achiv-Deutschald.Soest-Diringsen.

sı otokratik ve göçmen toplumu tarafından işe alınan part-time (yarım-zamanlı) elemanlardır. Bazısı cami dışında hayatını kazanmaya çalışan girişimciler ve bir kaçı ise, Hıristiyanlıktan Müslüman olmuş veya ikinci nesilden kendi imkanlarıyla İslam alimi/bilgini olmak için Mısır ve Suudi Arabistan'daki üniversitelere giden kişilerden oluşmaktadır.[157] Pek çok cami toplumunun imam yoktur. Onlara Cuma ibadetinde imamlık yapan hatipler hizmet etmektedir. Yine pek çok cami konsili imamlar için düzenli ödeme yapacak maddi güce sahip değildir.

Eylül 2004'den başlamak üzere yurtdışından gelen din görevlileriyle ilgili Britanya'da yeni İç İşleri kuralları yürürlüğe girmiştir. Bu kurallar ülkede bulunuşlarının ilk yılında "imamların ve rahiplerin Britanya sivil hayatı hakkında bilgi sahibi olup ona katkı sağlayıcı tarzda hareket etmelerini" öngörmektedir. O dönemin İçişleri Bakanı olan David Blunkett şöyle demiştir: "Diğer tüm göçmenler gibi yurtdışından gelen din görevlilerinin, yaşadıkları toplumla meşgul olmalarını ve ona katkı sağlamalarını sağlamak için yılın ikinci yarısında inanç gruplarının bizimle iş birliği içinde çalışmalarını ümit ediyoruz". "İmam ve rahiplerin profesyonel vasıflara sahip olması için" ekstra yeni kurallar gerekmektedir. Ancak "profesyonel vasıfların" nasıl belirleneceği açık ve net değildir. Britanya Müslüman Konsili yeni kuralları desteklemektedir.[158]

Britanya kuralları istisna değildir. Diğer birkaç Avrupa ülkesi de yurtdışından gelen imamların istihdamlarını düzenleme amacıyla daha kısıtlayıcı kurallar yürürlüğe koymuştur. Hollanda yetkilileri de benzer talepler dayatmaktadır. Ancak ilaveten

---

[157] Bir Fransız gazetesi olan L'Express'de yer alan bir makale olağan olmayan detayda dinsel kurumların kurumsallaşması ve maddi olarak desteklenmesiyle ilgili zorlukları tasvir etmiştir. Bkz., "Enquete: L'argent de l'islam",L'Express, 21 Kasım 2002; http://www.lexpress.fr/formatimp/default.asp?idarticle=364510&url=http wwwlexpress.fr/info/societe/dosier/mosquees/dossier.asp?ida=364510.

[158] Immigration and Nationality Directorate. New Immigration Rules on Switching and Ministers of Religion, (22 Temmuz 2004); *http://www.ind.hommeofice.gov.uk/ind/go/prlfr/-/hi/uk/3917057.stm.*

Hollanda'da imamların zorunlu bir "giriş kursuna" tabi olmaları ve dil testinden geçmelerini de şart koşulmaktadır. Türk-hükümeti destekli imamlara, Almanya'ya gönderilmeden önce Almanca öğretilmektedir. Yeni Danimarka kuralları Danimarkaca (Danca) konuşamayan imamlara vize vermeyi yasaklamıştır. Sadece Danimarkaca konuşan imamlar, evlilikleri akdetme hakkına sahiptir. Bu gibi kuralların etkisi sorgulanabilir/tartışma konusu yapılabilir. Çok az yeni cami yapılabilmektedir. Mevcut olanların da halihazırda imamı vardır. Mevcut teoloji fakülteleri bünyesinde kabul edilmiş/resmen tanınmış İslam okulları veya eğitim programları anlamında Avrupa ülkelerinde eğitim imkanlarının yokluğunda, ithal imama kapıları kapamanın bir anlam teşkil edip etmediği diğer bir tartışma konusudur. İmam istihdamının zor olduğu yerde dini liderlik çoğunlukla otokratiklerin eline geçmektedir.

Çoğu Britanyalı imam yurtdışında eğitilmekte ve mahalli cami konsilleri tarafından işe alınmaktadır. Britanya'da 2000 imam olduğu tahmin edilmektedir. Bunların %10'undan daha azı Birleşik Krallıkta eğitilmektedir. Bir cami konsili, imamın maaşını vereceğini garanti ettiği müddetçe çalışma izni genelde sorun olmamaktadır. Ancak Müslüman toplumun önde gelenleri kendi geldikleri yerlerden gelen imamlara iş vermeye meyillidir. Bu şekilde iş verilen imamlar genel olarak 9 veya 10. yüzyıldan kalma İslam hukukunun belirli versiyonlarına kendilerini atamış İslam okulları olan medreselerde eğitilmiş kişilerdir. Onlar Britanya'ya geldiklerinde ilave bir eğitim almadan istihdam edilmektedir. Batı Londra'daki Ealing Müslüman kolejinden Mevlana Şahid Rıza onlar hakkında şöyle der. "Onlar dürüst kişilerdir. Onları suçlamıyorum. Ancak onlar nasıl araba kullanacaklarını öğrenmeden araba kullanan kişilere benzemektedir."

Ealing'deki Müslüman Koleji Britanyalı imamların mahalli eğitimleri konusuyla ilgilenmeye çalışmaktadır. Bu kolej, Londra Üniversitesine bağlı Brikbeck kolejle işbirliği içinde İslam Araştırmalarında diploma derecesi sunmaktadır. Koleje kadınlar da ka-

bul edilmektedir ve İslami kurallara göre giyinme isteğe bağlıdır. Bu kolej herhangi bir mezhebe ait değildir. Burada genel olarak Kur'an'ın metinsel yorumu üzerinde odaklanılmaktadır. Keza kurs, eleştirel yeteneğin geliştirilmesinin ve Britanya konteksiyle ilgili inanç ve uygulamaların önemi üzerinde durmaktadır. İnançlar arası diyalog, cami idaresi ve sosyal araştırmalar da müfredatın bir parçasıdır. Kolejin kurucusu ve başı olan Zeki Badavi cami konsillerinin, iş vermeden önce imamlardan kendi kolejinin sunduğu gibi bir sertifikaya sahip olmalarını şart koşacaklarını ümit etmektedir.

Leicester'deki Markfield Yüksek Eğitim Merkezi Müslüman din adamı yetiştirme konusunda Britanya'nın ikinci eğitim programını sunmaktadır. İslam eğitimi konusunda on yıllık eski bir eğitim kurumu olan *Islamic Foundation* ile ilişkili olan bu merkez, Lougborough Üniversitesiyle de ilintilidir. Markfield Enstitüsü ve Müslüman Kolej imam yetiştirme kurslarından yıllık olarak yaklaşık 50, imam mezun etmektedir. Britanya'da bunların dışında 25'in üzerinde daha geleneksel İslam okulları da aktif halde çalışmaktadır. Buralarda imamlar herhangi bir değişiklik yapılmadan Müslüman ülkelerden alınan kurs planları doğrultusunda eğitilmektedir. Bu okullarda öğretim dili Arapça veya Urdu'cadır.

Diğer Avrupa ülkelerindeki gibi Britanyalı politikacılar ve devlet görevlileri imamları kendi ülkelerinde eğitme önerisinde bulunuyor ve bunu yaparken de yabancı imamların kendi ülkelerine akışını sınırlamayı veya en azından kontrol altına almayı planlamaktadır. Yeni bir talep şudur: Vize şartı olarak imamların İngiliz dili ve İngiliz toplumunu anlama konusunda yetkin olması gerekmektedir. İşçi Partili bir Müslüman olan Nazir Ahmet, imam sorunu konusunda bir şeyler yapılmasını gerektiğini şu şekilde ifade etmektedir: "Britanyalı genç Müslümanlar camiye gitmekte ve yabancı bir dilde geçmişle ilgili vaaz veren bir imamı dinlemektedir. Bu tür vaazların Britanya'da Müslümanları etkileyen sorunlar için hiçbir önemi yoktur. Bu tür vaazlar aynı zamanda Britanyalılar-

la ilgili gençleri saçma bilgilerle de doldurmaktadır. Bu durumda gençler kızgın ve kafası karışmış bir şekilde camiyi terk ediyor ve kendi anladıkları dilde onlara konuşan Muhacirler gibi aşırı grupların kollarına kendilerini atıyorlar". *Guardian* gazetesiyle beraber Ahmet de devlet destekli imam yetiştirilme programları için çağrı yapmaktadır. İç İşleri bu fikre sıcak bakıyor görünmekle birlikte Eaing'deki Müslüman kolejde imam eğitimi için gerekli olan 250.000 sterlinlik ilk talebi geri çevirmiştir.

Hükümetin niçin imamları kontrol etmek istediği ancak imam eğitimine doğrudan müdahil olmaktan geri adım attığı konusunda pek çok neden vardır. Birleşik Krallıkta bir sorun da Britanya İslam toplumu bünyesindeki çeşitliliğin nasıl yansıtılacağıdır. Çünkü imam eğitimine doğrudan müdahil olunması durumunda, bir grubun diğerine oranla öne çıkarılması veya desteklenmesi tehlikesi söz konusu olabilir. Diğer taraftan liberal doktrinler öğreten veya dinlerarası diyalogu teşvik eden okullara ayrıcalık tanımak devlet için bir haktır.

Diğer bir sorun imamların çalışma şartlarıdır. Batıda eğitim alan imamların genel olarak iyi olduğu konusunda genel bir konsensüs vardır. Ancak Markfield Enstitüsü ve Ealing Müslüman Koleji gibi kurumlar tarafından yetiştirilenler, eğitimli imamlara talep programını uygulanabilir kılmak için yeterli değildir. Bazı mezunlar daha prestijli olduğundan Britanya'da eğitim görmeyi tercih eden yabancı öğrencilerden oluşmakta ve mezun olduktan sonra Endonezya veya Güney Asya ülkelerine dönmeyi planlamaktadır. Kalmayı tercih edenlerin çoğu İslam okullarında öğretmen olmakta veya hapishane veya sosyal hizmetlerde iş aramaktadır. İmamlar için olan çalışma şartları genel olarak oldukça yetersiz/tatmin etmeyecek durumdadır. Zira imamların iş akdi, emekli aylığı yoktur. Pek çok durumda onların düzenli maaşları da söz konusu olmamaktadır. Cami konsilleri tarafından onlara temin edilen gelir bir Bangladeş köyünden istihdam edilen biri için yeterli olabilir ancak bu, kendini aynı iş derecesine sahip veya enformasyon teknolo-

jisinde çalışan arkadaşlarıyla mukayese eden genç bir Britanyalı Müslüman'ı tatmin etmemektedir.

Bir Fransız güvenlik kuruluşu, Fransız imamlarla ilgili bir anket araştırması yaptı. Bu çalışma yayımlanmadı ancak bulguları çalışmanın yazarı Barnard Godard tarafından Hakim el-Ghissassi tarafından editörlüğü yapılan bir Fransız dergisinde tavsif edilmiştir.[159] Çalışma, yarısına yakını tam zamanlı olarak çalışan yüzün üzerinde imam üzerinde yapılmıştır. Bu imamlardan sadece %45'ine düzenli olarak ödeme yapılmakta, geri kalanlarına ise ya bir miktar ödenmekte ya da hiç ödeme yapılmamaktadır. Ödeme yapılanlardan 60'ını Türkiye, sekizini Cezayir ve ikisini de Fas desteklemektedir. Suudi Arabistan, kendi üniversitelerinden mezun olan ve hiçbiri Suudi olmayan bir düzine kadar imamı desteklemektedir. İmamlardan %20'den daha azı Fransız milliyetindendir. Bir kaçı ise Fransız doğumludur. İmamların yarısı ya Fas ya da Cezayir kökenlidir. Yarıdan fazlası elli yaşın üstündedir. Üçte biri rahat bir şekilde diğer üçte biri de zar zor Fransızca konuşabilmektedir. Geri kalanlar ise, hiçbir şekilde Fransızca konuşamamaktadır. İmamların istihdam edildiği ülkelerde farklılıklar olabilir. Ancak eğer benzer bir anket diğer ülkelerde de yapılırsa, iş verme şartları, eğitim arkaplanları ve dil konusundaki yeterlilik eksikliği gibi konularda herhangi bir batı Avrupa ülkesinde de benzer sonuçlar çıkabilir.

Camileri hedef alan terörizm karşıtı politikalar ve radikal vaizlerle ilgili duyulan kaygılar, dikkatleri Avrupalı eğitilmiş imaların ve İslam din bilginlerinin acil gerekliliğine yöneltmiştir. Fransız ve İspanyol hükümetleri 2004'de hükümet tarafından tasvip edilen imam enstitüleri kurma planlarını kamuoyuna ilan etmişlerdir. Ancak bu zamana kadar bu konuda çok az ilerleme kaydedilmiştir. Fransa'da bir eğitim planı hazırlama taslağı yeni tesis edilmiş bir şemsiye kuruluş olan Fransız Müslüman Birliğine (CFCM) emanet edilmiş ancak bu kurum verilen son tarihe kadar bir plan ortaya

[159] "Formation des imams: état des lieux", Bernard Godard (16 Şubat 2005); http://www.sezame.info (article=120635)

koyamamıştır. Hollanda hükümeti Amsterdam'daki Free Üniversitesinde bir derece programını maddi olarak desteklemektedir. Basın bildirisine göre bu program dâhilinde Eylül 2005'de "İslam alimleri ve din adamları eğitilmeye" başlanacak. Program teoloji fakültesi bünyesinde yürütülecek ve lisans ve lisans üstü derecesinden başka imalar için uyum kursları da sunacak.

Önemli bir konu ülkede hali-hazırda bulunan imamlarla ilgili ne yapıldığıdır. Yeni cami binalarının olmaması ve cami yönetiminin yapısında radikal değişiklikler yapılmması durumunda eğitilmiş imamlara olan talep, yakın zamanda oluşturulmuş Avrupalı teoloji kurumlardan diplomalı imamları soğurmak/özümsemek için yeterli olmayacaktır. Ana gövde okullardan diplomalı imamlar sınırlı sayıdaki elit camide ve düzenli maaş ödeyen hapishane, hastane ve diğer kurumlar da dahil kamu kurumlarında iş bulma şansına sahiptir. Nihayetinde siyaset yapıcılar din adamlarını etkileyen iş/istihdam ve diğer yasaların imamlara nasıl uygulanması gerektiğini mütalaa etmek zorundadır. Bütün bunlar imam eğitimi ve maaşlarıyla ilgili paranın nereden geleceği sorularının ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

Hayvan Hakları ve Dini Usullere Göre Hayvan Kesimi

Hayvan hakları, hayvanların acı duymamaları için kesilmeden önce sersemletilmesini veya veya diğer bir şekilde uyuşturulmasını gerektirmektedir. Bazen bu konuda şu faydacı argüman ileri sürülür: Hayvanın kesilmeden önce uyuşturulması, tüketici acısından daha iyidir. Çünkü et, acıya reaksiyon olarak istenmeyen şekillerde değişikliğe uğrar. Bununla birlikte hayvanın uyuşturulmasını destekleyen argüman, genel olarak ahlaki terimler bağlamında ifade edilmektedir. Küçük bir Protestan parti olan Hıristiyan Demokrat Parti tarafından İsveç hayvan koruma yasası olarak teklif elden ve son zamanlarda formüle edilen bir düzenlemede şu ifadelere yer verilmektedir: "İnsanoğlunun tüm yaşayanları koruma ve himaye etme sorumluluğu olduğu fikri Hıristiyan Demokrat dünya görü-

şünün temel direklerinden biridir".[160] İlginç bir şekilde İsveç, şok edilmeden önce hayvan kesiminin yasaklanması uygulamasından tavuk kesimini hariç tutmaktadır. Bu, bilimsel görüşe göre kesilirken tavukların acı duymadığı veya İsveç'in bu konuda yapılacak düzenlemelerle savaşabilecek kadar güçlü bir tavuk endüstrisine sahip olduğundan dolayı mıdır bilinmez.

Prensipte bu ve benzer kanun ve düzenlemeler Yahudileri ve Müslümanları eşit olarak etkilemektedir. Realitede, kosher yani Yahudi usullerine göre hayvan kesimine İsveç'te izin verilmezken, helal yani İslami usullere göre hayvan kesimi konusunda kesilmeden önce hayvanın uyuşturulmasıyla alakalı bir uzlaşma vardır. Et, helal damgasının olduğu bir sertifikayla paketlenmektedir. Ancak bazıları bu helal damgasının doğruluğundan şüphe etmekte ve bu usulü eleştirmektedir. Eğer hayvanın kalbini durdurmuyorsa, hayvanın uyuşturulmasının kabul edilip edilemeyeceği konusunda Müslümanlar arasında görüş ayrılığı vardır. Hayvan hakları savunucularıyla dini temsilciler arasında bu konuda uzlaştırıcı bir çözüm bulma gayretleri başarısız olmuştur.[161] Hem Norveç hem de İsveç'te ithal helal ve *kosher* et mevcuttur. Bu etler genel olarak Danimarka ve Amerika'dan gelmektedir. İsveç ve Norveçli tüketiciler çoğunlukla ithal ete bağlı olduklarından dini usullere göre kesilen hayvanların etlerini tüketenler yerel et satın alma imkânı olmadıklarından fazla ceza ödememektedir.

1972'den beri yürürlükte olan Alman hayvan koruma yasası, avlanma veya dini sebepler hariç uyuşturulmadan hayvanların kesilmesini yasaklamaktadır. Yasanın 4. maddesi uyuşturulmaya/şoklamaya karşı zorunlu dinsel emirler olması durumunda istisnayı şart koşmaktadır. Göçmenlerin hayvanları banyolarında boğazladıkları yönünde genel bir haykırış/protesto ortaya çıktıktan

[160] Motion till riksdagen, 2004/05:MJ506.

[161] Rapor için bkz.,
http://www.sjv.se/startsida/amnesomraden/djurveterinar/djuridiken/djuridiken12004/rapportomreligiosslakt.4.75002f6100ea08a0c7fff4150.html.

sonra, 1988'de bu yasak daha da güçlendirildi. Ancak helal yani İslami usullere göre hayvan kesimine de izin verildi. Apartmanlarda hayvan beslendiğine yönelik şikâyetler, o dönemlerde oldukça yaygındı. Türk kökenli göçmen işçiler çoğunlukla köy/kırsal kesim kökenliydi. Bundan dolayı onlar Almanya'ya gelmeden önce yaptıkları gibi apartman dairelerinde tavuk ve tavşan gibi hayvanlar beslemeye devam ettiler. Bu durum onların komşularıyla sürtüşmelerine yol açtı.

1995'de Hessen ve Berlin'deki Lander mahkemelerine bir dava götürülmeden önce, Hessen'deki federal mahkeme madde 4'e göre Yahudiler istisna hakkına sahipken Müslümanların böyle bir hakka sahip olmadığına hükmetti. Mahkeme Kahire'deki Ezher Üniversitesindeki İslam hukuku uzmanlarına danıştı ve onlardan dini usullere göre hayvan kesiminin gerekliliği konusunda bir bildiri yayımlamalarını istedi. Muhtemelen Batı'da yaşamı/hayatı Müslümanlara zorlaştırmamak için uzmanlar, eğer dini usullere göre et mevcut değilse geleneksel olarak kesilen hayvanların etini yiyebileceklerini ifade etmişlerdir. Bununla birlikte Yahudi uzmanlar ise kesinlikle koser yani Yahudi usullerine göre hazırlanan etin yenebileceğine hükmetmişlerdir. Sonuç olarak helal et kesimi 1988–1995 yılları arasında yasaldı ancak bu tarihten sonra illegal olmuştur.

Bu karar, iş yaşamına olan olumsuz etkisinden şikayetçi olan Müslüman bir kasap tarafından federal anayasa mahkemesine götürülmüştür. *Zentraltat* (ZMD) davaya yakın ilgi göstermiş ve onun daha ileri taşınmasına yardımcı olmuştur. Anayasa mahkemesi, kanunun dinsel istisnalara izin verdiği ve kasabın mesleğini serbest bir şekilde icra etme hakkı olduğuna hükmetmiştir. Yahudilerin istisnaya sahip olduğu gerçeği, sadece hayvanların korunmasıyla ilgili genel yasadan dinsel istisnalar yapılabileceğinin mümkün olduğu noktasında Müslümanlar için delil olarak kullanılmıştır.[162] İki dine de eşit muamele edilmesi gerektiği hususunda herhangi bir tartışma söz konusu değildir. Karar tamamıyla kasabın mes-

[162] Bundesverfassungsgericht,BverfG,1BvR1783/99 (15 Ocak 2002).

leğini yerine getirme hakkı olduğu hususu üzerine odaklanarak verilmiştir.

Konu hala tam olarak çözüme kavuşturulmaktan oldukça uzaktır. Anayasa mahkemesinin kararından birkaç ay sonra 17 Mayıs 2002'de Alman Parlamentosu federal hükümeti havyan haklarının korunması konusunda sorumlu kılmak için anayasanın 20. maddesinde bir düzeltme yapmıştır. Alman temel kanununun yeni 20a maddesi devletin, "gelecek nesillerin menfaatine, yaşamın tabii temellerini ve hayvanları koruma sorumluluğuna sahip olduğunu" onaylamaktadır. Bu yeni düzenleme, mahkeme kararına karşı çıkan hayvan hakları savunucularına bir ödün/taviz olarak görülmüştür. Günümüzde kosher ve helal usullere göre hayvan kesimine izin verilmektedir. Ancak hayvan hakları konusunda yeni yasal değişiklikler yapılması muhtemeldir. Keza Müslüman liderler helal usullere göre havyan boğazlanmasına onay veren düzenleyici aracı kurumların helal kuralların yorumunda ve sağlık ve araç-gereç, eğitim ve ruhsat bağlamındaki gereklilikler konusunda son derece katı olduğundan şikâyet etmektedir. Alman ticari kurumları ağırlıklı olarak ticari kurumlar vasıtasıyla resmi çıraklık ve ruhsat modeline güvenmektedir. Bu durum resmi olmasa da yeteneğin ön plana çıktığı/gerektiği küçük ölçekli göçmen iş yerlerine pek uymamaktadır.

Avrupalı düzenleyiciler için diğer bir güçlük helal usullere göre hayvan kesiminin gereklilikleri konusundaki yorumların çeşitlilik arz etmesidir. Bu durum Müslümanların durumunu kosher et konusunda daha gelenekçi kurallara sahip Yahudilerin durumundan daha esnek yapmaktadır. Ancak yine de helal et kesimi sadece hayvan boğazlama kurallarından ibaret bir konu da değildir. Helal gereksinim yaşamın pek çok veçhesini etkilemektedir. Birleşik Krallık Et ve Canlı Hayvan Komisyonundaki bir konuşmada Helal Yiyecek Sektöründen bir uzman Arapçada helalin basitçe "izin verilebilir/müsaade edilebilir yiyecek" haramın da tam zıttı "izin

verilemez" yiyecek olduğunu ifade etmiştir.[163] Ancak yasaklanan şey tam olarak nedir?

Endüstriyel yiyecek sektöründeki gelişmelerden dolayı bu artık basit bir sorun olmaktan çıkmıştır. Temel gereklilik şudur: Kesim/boğazlanma esnasında hayvanların canlı ve sağlıklı olmaları gerekmektedir. Hayvanlar şah damarlarının ve arterlerinin kesimleri esnasında canlı olmalıdır ve keskin bir bıçakla tek bir hamlede kesilmelidir. Kan yemek haram kılınmıştır. Bu yüzden hayvanın kanı tamamıyla akıtılmalıdır (işte bu yüzden hayvanın kalbinin mümkün olduğunca atması sağlanmalıdır) . İlaveten hayvanın etinin tüketilebilmesi için yani helal olabilmesi için dua okunması ve onun Allah adına kesitliğinin ifade edilmesi gerekmektedir. Tıpkı Yahudiler gibi Müslümanlara da domuz eti ve domuz ve diğer helal olmayan etlerden yapılmış ürünler yasak/haram kılınmıştır.

Helal ve kosher et kesimi arasındaki teknik farklılıklar okumanın farklı olması dışında oldukça asgaridir/minimumdur. Helal usullere göre hayvan kesimi sırasında Allah'a teşekkür bir Müslüman (herhangi bir Müslüman) tarafından yapılır. Kosher usullere göre kesim sırasında kesim uygun görülmüş/tasvip görmüş bir rabay/haham tarafından onaylanır. Ara sıra ilave şartlar da eklenir. Örneğin Helal Yiyecek Sektöründen bir uzman, hayvan hakları çerçevesinde boğazlanmadan önce hayvanın normal olarak doyurulması ve su içirilmesini, kesim esnasında hayvanların birbirlerini görmemesini, bıçağın hayvanın boynundan dört kat büyük ve keskin olmasını, mümkün olduğu ölçüde hayvanın kıbleye karşı yatırılmasını ve hayvanın herhangi bir hastalık veya yaralanmadan muzdarip olmamasını kontrol edebilir.[164] Bu tarz hususi kurallara rağmen helal et kesimi bazen hayvan hakları kurallarıyla

163 Birleşik Krallık Et ve Canlı Hayvan Komisyonu 1976 Tarım Kanunu uyarınca kurulmuş ve kesilen hayvanlar üzerinden alınan vergilerle maddi olarak desteklenmektedir. Komisyon başkanı hükümet tarafından atanmasına rağmen o endüstri için çalışan ikinci derece bir hükümet kuruluşudur.

164 *http://www.halalfoodauthority.co.uk/compliance.html.*

kolayca uzlaştırılabilecek nitelikte görülmektedir. Çünkü pek çok Müslüman otorite hayvanın kalbinin durdurulmaması şartıyla uyuşturulmasını kabul etmektedir. Çünkü onlara göre bu durumda hayvan kesilmeden önce canlıdır.

Pek tabii ki helal ürün temini konusu etrafında bir endüstri sektörü gelişmiştir. Bunlardan biri olan Britanya temelli *Helal Kontrol* bu bağlamda üretilen ürünlerin gerçekte helal olmayan maddelerden/ürünlerden üretilip üretilmediğini kontrol etmektedir.[165] Çoğunlukla jelatin ihtiva eden ve Avrupa'da çok yaygın olarak bulunan şekerleme ürünleri, dindar Müslüman ve Yahudiler için kabul edilemez domuz DNA'sının izlerini taşımaktadır. Hava yollarına, hapishanelere, eğitim kurumlarına ve restoranlara uygun görülmüş/onaylanmış helal yiyecek temin eden şirketler vardır. Hangi ürünlerin helal hangilerinin de haram olduğunu listeleyen internet siteleri mevcuttur.

Müslüman çıkar gruplarının bir koalisyonu ve helal yiyecek satıcılarından bir taleple karşı karşıya kalındığında New Jersey Tüketici Hakları hukuk bürosu bir duruşma yaptı ve dinsel etiketleme yapmama yönünde karar verdi. Talep şuydu: Tüketici koruma kanunu "helal çiftlikler" veya " helal ürünler" gibi etiketler kullanacaklar için standart oluşturacak şekilde kullanılabilir. İlgili bölüm, hem kilise-devlet ayırımıyla ilgili Amerikan yasasını hem de teknik yetersizliği zikretmek suretiyle bu gibi ilkeler çıkarmayı reddetmiştir. Acentenin "departman ürünlerin helalliğini onaylayan acentelere lisans vermeye yönelik herhangi bir teşebbüsün Kilise-devlet ayırımıyla ilgili devlet ve federal anayasanın koşullarını bozacağına inanmaktadır" şeklindeki ifadesinde dikkatsiz bir iç çekme rahatlığı sezilebilir".[166] Tavsiye edildiği üzere müşteriler, "tüketicilerin onay yapan çeşitli şirketleri söz konusu şirketlerin standartları tutturup tutturmadıklarını belirlemeleri için değerlendirme teşvik edildikleri" konusunda son derece dikkatli olmalıdır.

[165] http://www.halal.de.

[166] Halal Food, Division of Consumer Affairs, New Jersey Register, 7 Eylül 2004, 36 (17).

Bununla birlikte başsavcı kayıtların saklanması ve helal et sattığı iddia edilen işyerleri tarafından kullanılan formların açıklanması için ilkeler ihdas etmiştir. Özetle, acente bir şeyin helal ve haram olduğuna kimin karar vereceği işiyle ilgilenmemektedir. O daha ziyade Helal Yiyecek Tüketimiyle ilgili iş hayatını düzenleyici düzenlemeleri yapmaktadır. Bu bağlamda bu kurum huzur evlerinde ve yaz kamplarında hayvanların özenle kesilip kesilmediğini de kamuoyuna açıklamak zorundadır.

Helal usullere göre hayvan boğazlanması düzenlemeleriyle ilgili zorluklar bazı yönlerden iş hayatıyla ilgili diğer bazı düzenlemelerden farklı değildir. Ürün gerçekte satıcının söylediği gibi midir? Yasa/kanun iş sahiplerine eşit olarak mı muamele etmektedir? Veya kanunların tabiatından ya da kanunların uygulanmasından dolayı bazı iş sahipleri ayırımcılığa mı tabi tutulmaktadır?

Hayvan hakları kanununun Müslüman kasabın meslek özgürlüğüne muhtemel ayırımcılık yapan etkisi hakkında Alman Anayasa Mahkemesinin karmaşık mantık kurgusuna, ilk reaksiyon mahkemenin esas noktayı kaçırmış olduğudur. Bazı eleştirmenler mahkemenin dinsel özgürlük ve inançlara eşit muameleyle ilgili soruları daha açması gerektiğini söylemektedir. Bu açıkça Alman Müslümanlarının kosher usullere göre hayvan kesilmesine müsaade edilirken, helal usullere göre hayvan kesilmesine ise müsaade edilmemesini ayırımcılık olarak niteleyebilecekleri bir davadır. Ancak yazılı olarak şikâyette bulunan kasap, Alman vatandaşı değildi. Bundan dolayı Anayasanın eşit muameleyle ilgili maddesi onu koruma altına almamıştı. Ayrıca onun sorunu da inancının gereklerini yerine getirememe değil, iş yaşamının riske girmesiydi.

İşte bundan dolayı mahkeme kararının, kasabın işini icra etme hakkına dayandırılması da uygundu. Tıpkı çoğu Yahudi gibi çoğu Müslüman münhasıran dini usullere göre kesilmiş et tüketmemektedir. Çoğunluk etlerini özel kasaplardan değil, süpermarketlerden satın almaktadır. Türk kökenli bir Alman Müslüman Sosyal Demokratın seçim bölgesiyle ilgili yaptığı şu tespit gibi,

"halk daha çok etin helal olup olmadığına değil de fiyatına bakmaktadır". Muhtemelen bu tespit doğrudur ancak bundan yola çıkılarak rutin olarak helal et satın almayan Müslümanların, helal et olmasının önemli olmadığını düşündükleri sonucuna varılmamalıdır. Onlar helal et tüketmeye özen gösterenlerin olduğunu bilir hatta onların anne-babaları helal et tüketir. Helal et konusunun sembolik bir yönü de vardır. Bazı seküler Müslüman liderlerin zaman zaman ifade ettiği gibi "eğer Yahudiler kosher usullere göre hayvan kesme hakkına sahipse, Müslümanlar da sahip olmalıdır". Daha dindar liderler helal et konusunu dini haklar konusu olarak sunmaktadır. Müslümanların azınlığı dinlerinin bu uygulamasını yerine getirse bile hükümet onlar için bu hakkı imkânsız kılma hakkına sahip değildir. Hiçbir Müslüman lider bu konuda hayvan hakları eylemcilerinin bakış açısını müdafaa etmemektedir. Birkaç dini lider Kur'an'ın hayvanlara kötü muameleye etmeye izin vermediğine işaret etmekte ancak hiçbiri dini usullere göre hayvan kesiminin hayvan haklarını ihlal ettiğini kabul etmemektedir.

New Jersey tüketici koruma kanunu düzenlemesinde olduğu gibi aşikârdır ki insan hakları yasasının dinsel intibakla ilgili pek çok konuya çözüm yönünde katkı sağlaması gerekmemektedir. İslam'ın entegrasyonu ve inançlara eşit muamele çoğunlukla rutin yasaların ve düzlemelerin dünyevi uygulanmasını yeniden şekillendirme konusu olarak görülmektedir. Bu bağlamda mahkemelerin, hükümet yetkililerinin ve yasa koyucuların görünürdeki tarafsız kuralların farklı gruplar üzerindeki farklı etkisi konusundaki duyarlılığı önemli olmaktadır. Avrupalı mahkemeler özellikle dezavantajlı konumdadır. Zira onlar politikanın yürürlüğe konması konusunda ikinci derece hükümet tahminlerine alışık değildir. "Farklı etki" kavramı emsallere/numunelere ve legal metinlerin katı bir şekilde okunması üzerine dayanan kararlar vermeye alışkın olan ve kararlarının sosyal sonuçlarını tahmin etmeye veya sosyolojik delil kullanmaya alışkın olmayan yargıçlar için ziyadesiyle zordur.

Burada hikaye edilen üç öyküde geçen ortak tema, hükümetin kanun koyucularının dinsel çoğulculuğun sorunlarına kısıtlayıcı ve parçacı bir şekilde tepki gösterme eğilimleridir. İslam'ın Avrupa'da entegrasyonuyla ilintili reform taslakları, Hıristiyan veya diğer ulusal değerler tekrar gündeme getirildiği sürece ayırımcılığa uğratıldıkları idraki Müslümanlar arasında daha da artacaktır. Bunun yerine dinsel çoğulculuğu ikame etmek için yeni uygulama kuralları ve esnek yorumlar vasıtasıyla mevcut kanunlar ayarlanmalıdır. Bu şekil bir uygulama entegrasyonu ilerletir. Ne yazık ki çoğu durumda, kişinin dinini seçme özgürlüğü, insan hakları ve uluslar arası göç ve mobiliteyi teşvik eden ekonomik politikalar gibi diğer liberal değerleri izleyen sosyal değişmeyi yansıtmak için kamusal politikaların nasıl değişmesi gerektiği konusunda çok az basiret sergilenmektedir.

Çoğulculuğa Yönelik Direncin Düşünsel, Ekonomik ve Kurumsal Kaynakları

Günümüzde hemen hemen tüm Avrupa ülkeleri yabancı düşmanı bir partiye sahiptir. Bazı durumlarda eski milliyetçi partiler, göçmen karşıtı bir retorik özümsemiş ve bunu yaparak yeniden destek elde etmiş, diğer durumlarda da bunu yapacak yeni partiler ortaya çıkmıştır. Pia Kjaersgaard'ın Danimarka Halkın Partisi'nin programında şöyle yazılmaktadır: "Yabancılar sosyal güvenlik ve demokrasiye tehdit oluşturmama şartıyla Danimarka toplumu içinde absorbe edilmelidir".[167] Bu parti hapis cezasına çarptırılmayı gerektiren suçlardan dolayı tutuklanan vatandaşlığa kabul edilmiş yabancıların, vatandaşlığını geri almayı/feshetmeyi desteklemektedir. Yine bu parti ulusal kilise olarak Luteran Kilisesinin sahip olduğu imtiyazları, güçlü bir şekilde savunmaktadır. Bu parti günümüzde Danimarka'da üçüncü büyük partidir.

Yerlilerin üstün tutulduğu partiler Avrupa'nın diğer yerlerinde de oldukça iyi durumdadır. Eylül 2001'de Carl Hagen'in Kalkın-

[167] *http://www.dansfolkeparti.dk.*

ma Partisi %15 oyla Norveç'te üçüncü en büyük parti olmuştur. Haziran 1999'da Belçika Vlaams Bloğu oyların %10'unu almış ve gelecek beş yılda da Belçika parlamentosu Flanders'in dörtte birini ele geçirmiştir. Ancak Kasım 2004'de Belçika Yüksek Mahkemesi ırkçı tabiatından dolayı illegal ilan ettikten sonra parti dağıtılmaya zorlanmıştır. Ekim 1999 Avusturya seçimlerinde Jörg Haider'in Özgürlük Partisi oyların %27'sini alarak ulusal parlamentonun ikinci büyük partisi oldu. Çoğunlukla popülist protestçi partiler için adet olduğu üzere, Özgürlük Partisi nihayetinde bölünmüş ve böylece etkisi yok edilmiştir. Yeni bir parti olan Hollanda Lijst Pim Fortuyn partisi 2002'de Müslümanların, bağnaz ve Hollanda'nın liberal değerlerini sulandıran kişiler olduğunu iddia etmek suretiyle parti sistemini kökünden sallamıştır. Fortuyn'un bir hayvan hakları eylemcisi tarafından katledilmesinden sonra Lijst %17 oyla bir gecede ikinci büyük parti konumuna yükselmişti. Ancak Fortuyn'u kaybeden Lijst, çökmüş ve ulusal parti hüviyetini kaybetmiştir. Levbar Rotterdam adı altında mahalli idarenin bir parçası olduğu Rotterdam'da varlığını devam ettirmektedir. Bununla birlikte yabancı düşmanlığını billurlaştıran partinin çökmesinden sonra da yabancı düşmanı oy bloğunun etkisi varlığını hala devam ettirmektedir. Tipik olarak ana gövde/büyük partiler daha radikal seçmenlerin desteğini alabilmek için benzer retorikler kullanmaya/yabancı düşmanı söylemlerde bulunmaya başlamıştır. Hollanda'da Liberal Parti, Fortuyn'un ölümünden sonra Hollandalı değerlerin baş savucusu rolünü oynamaya başlamıştır. Her iki partinin retoriği "sadece İslam'dan vazgeçen Müslümanlar, Hollandalı olabilir" görüşünü ileri sürmektedir.

Birleşik Krallık ve Almanya'da seçim sistemi yeni partilere önemli engeller yaratmaktadır. Nitekim bundan dolayı İngiliz Milliyetçi Cephe ve Alman Cumhuriyetçi Parti ve *Deutsche Volksunion* (DVU) büyük oranda bölgesel veya mahalli kalmaya devam etmektedir. İngiliz Ulusal Cephe en yüksekte oya ulaşdığında yani tavan yaptığında yerel seçimlerde sadece 17 sandalye kazanabil-

mişti. Cumhuriyetçi Parti ise 1992'de Baden-Württemberg devlet yasama kurulunda %10.9 ve 1996'da da %9.1 oyla temsil edilmiş ancak 2001 seçimlerinde temsil için gerekli olan %5'lik barajı geçememiştir. İsveç Demokratları (*Sverigesdemokratarna*) güney İsveç'te güçlüdür. Ancak selefi Yeni Demokratlarla mukayese edildiğinde ulusal destek elde etmek konusunda başarısız olmuştur.

Yabancı düşmanı partilerin etkisi sadece aldıkları oylarla ölçülmemelidir. Muhafazakâr, merkezci ve sosyal demokrat partiler göçmenler için sert ve ulusal değerleri koruyan politikalar vaat etmek suretiyle yerel seçmenle ortak karar vermeye çaba sarf etmektedir. Yabancı kültürlerin tehdidine ve genel olarak tüm göçmenlerin özelde ise Müslümanların teşkil ettiği tehdide göndermede bulunmak, halkla diyalogun temel konusu olmuştur. Eğer muhafazakârlar "ulusal kimlik politikalarına" odaklanırsa, Sosyal Demokratlar da sosyal dayanışmaya odaklanmaktadır.

Her iki değerler dizini de Müslümanların aleyhine döndürülebilmektedir. 2002 Alman seçim kampanyasında Hıristiyan Demokrat Parti Lideri Edmund Stoiber "anavatanın kimliğini ve sivilliğini inşa edeceğini" ilan etmiş ve "kontrolsüz göçe" karşı uyarılarda bulunmuştur.[168]

İki yıl sonra Stoiber, Ramazan bayramını bir Alman tatili yapmak için Yeşillerin yaptığı teklifle dalga geçmiştir. Yeşillerin ortağı olduğu hükmet, bir hafta süren Paskalya tatili de olmak üzere çok olan Alman tatillerinin bir kaçını ortadan kaldırmayı daha henüz yapmıştı. "Ulusal ve Hıristiyan tatillerini kaldırma ve İslami tatilleri ilave etme" ülkede nereye gidildiğini açıkça ortaya koymaktadır! Bu ne tolerans ne de entegrasyondur. Bu olsa olsa kültürel mirasımızdan vazgeçmedir. Bu acilen durdurulmalıdır. Ülkemiz 1500 yıldır İslam tarafından değil, Hıristiyanlık tarafından renklendirilmiştir".[169] Tüm inançlar için kısmi de olsa eşitlik

168 "Heimat schafft Identitat und Geborgenheit".

169 Parti başkanı ve Bavaria başbakanı Edmund Stoiber'in CSU'nun yıllık toplantısındaki konuşması, 20 Kasım 2004.

sağlayan umumi tatillerin din bakımından nötr olması gerektiği fikri, hakların çiğnendiği bir ortamda kaybolmuştur.

Fransa'da merkez-sağ hükümet benzer şekilde İslam'a karşı temel Fransız değerlerini koruma sorumluluğunu öne çıkarmaktadır. Şubat 2004'de öğrencilerin başörtüsü takmalarını yasaklayan yeni yasal düzenlemenin tanıtımına eşlik eden bir konuşmada başbakan Jean-Pierre Raffarin Fransız dil ve değerlerinin özümsenmesinin bir gereklilik olduğunu ifade etmiştir. Başbakan, göçmenlerle devlet arasında bir "akit" yapılmasını öneren yeni bir yasa paketi açıklamıştır. Bu paket dil yönünden daha katı şartlar ve oturma izni alabilmek için ön şart olarak Fransa'ya bağlılıkla ilgili kurallar ihtiva etmekteydi.[170] Diğer Avrupa hükümetleri de artan bir şekilde göçmenlerin yasalara uymalarının yeterli olmadığını, mutlaka bulundukları ülkelerin dillerini de öğrenmeleri gerektiğini şart koşmaya başlamıştır. Keza onlara göre, göçmenlerin dinsel uygulama, davranış ve diğer ahlaki kurallar bağlamında Fransız, Alman, Danimarka'nın... normlarını ve değerlerini de özümsemeleri gerekmektedir.

Göçmen karşıtı duygu ve düşünceler, aşırı-sağcı partileri destekleyen azınlığın artık çok ötesine geçmiş yani söz konusu azınlığı aşmış durumdadır. Danimarkalıların %48'si ülkede yaşamakta olan Müslümanların "Danimarka kültürüne ve dinine tehdit oluşturduğuna", sadece %9'u ise Müslümanların kültürel ve dinsel yenilenmenin bir kaynağı olduğuna inanmaktadır.[171] Ocak 2004'de İngiliz araştırma şirketi MORİ tarafından yapılan bir ankete yanıt verenlere göre, ırk ve göçün ekonomi, kanunlar ve düzenin ilerisinde Britanya'nın yüz yüze kaldığı üçüncü önemli sorun olduğu-

[170] Projet de loi relatif a l'appication du principe de laicité dans les ecoles, collége et lycées publics. Allocution du premier minister, M. Jean-Pierre Raffarin, a l'Assamble Nationale. Paris (février 3, 2004). *http://www.diplomatie.gouv.fr/actu/print_bul.asp?liste:200402204.html.*

[171] Mogenavisen Jyllands-Posten tarafından 20 Mayıs 1997, 1348 kişiyle yapılan bir kamuoyu yoklaması/anket için bkz.,*http://www.dupi.dk/webtxt/dupidok/1997/del4_97.html.*

nu rapor etmiştir.[172] Göçün kontrol edilmesi yönündeki destek, artık yabancı düşmanı tutumu belirten bir gösterge değildir. Pek çok Müslüman ve diğer göçmenler de mevcut sorunlar çözülünceye kadar Avrupa'nın artık göç alacak durumda olmadığı konusunda Avrupalılarla hemfikirdir. Bununla birlikte bu durum artan sosyal çeşitlilikten duyulan rahatsızlığın bir göstergesidir. *Wall Street Journal* tarafından yapılan bir kamuoyu yoklaması, 2004 yılı sonu itibarıyla tüm Avrupa ülkelerinde Müslüman karşıtı algının düzeyinin oldukça yüksek olduğunu ortaya koymuştur. En yüksel Müslüman karşıtlığı oranı %78'ile İsveç'tedir. Bunu %72 ile Hollanda ve %67 ile Danimarka izlemektedir. Öyle ki bu üç ülke tarihsel olarak sosyal kapsayıcılıklarıyla övünmektedir. Britanyalıların sadece %39'u Müslümanların onaylanmamasını düşünmektedir.[173]

Sosyal Dayanışma ve Çoğulculuk: Yeni Antimoniler

Avrupalı göçmen karşıtı retoriğin anormalliklerinden biri, onun ilk on yıllarda zenginleri fakirler için ödemede bulunmaya zorlamak için kullanılan sulandırılmış yüksek retorik versiyonlarına servis yapmasıdır. Bu durum kısmen 1945 sonrası refah devleti mutabakatının başarısını yansıtmaktadır. Bu mutabakat mevcut kuşağın, devletin yükümlülükleri ve vatandaşların hakları konusundaki görüşünü şekillendirmektedir. "Tek milletli Britanya", "İsveç'te Halkın Evi" gibi reform sloganları, ulusal şuurun restorasyonu talebini ifade etmektedir.[174] Savaş öncesi reformcular, savaş dönemi

[172] MORI Social Research Survey, *Prospect*, (22 Ocak 2004).

[173] Deneklere "Avrupalıların Müslümanlar hakkındaki düşünceleriyle ilgili ne düşündükleri soruldu. Anket kuruluşu başlangıçta deneklere kişisel olarak Müslümanlar hakkında ne düşündüklerini sormaya çalışmıştı ancak pek çok ulusal anket kuruluşu soruyu bu şekilde sormayı reddetti. Mamafih uluslar asındaki çeşitlilikleri deneklerin Müslümanlar hakkındaki kendi kollektif idrakleri bağlamında soruyu yanıtladıklarını ortaya koymaktadır. Bu anlamda anket kuruluşunun tepkisi/yanıtı Müslümanlara yönelik düşmanlığın derecesini ölçmektedir. "A Test to Multiculturalism", *Wall Street Journal Europe*, 10 Aralık 2004.

[174] Michael Mann, *States, War and Capitalism: Studeies in Political Sociology*, New York, Oxford: Basil Bkackwell, 1988.

retoriğini ve savaş sonrası komünizmi önceden tahmin etmişti. Sosyologlar (toplumdaki) dayanışmanın gerçekleşmesine büyük katkı sağlamıştır. 1931'de R.H. Tawney şunları yazmıştı: "...bir toplum için gereken şey, ortak bir kültürdür çünkü onsuz, bir toplumun toplum olması düşünülemez". Bir zamanlar ulusal dayanışmaya destek sağlamak amacıyla kullanılan ulusalcı tabirler, günümüzde ayırt edici bir şekilde çoğulculuk karşıtı duyguların gelişmesine yardım etmektedir. Toplum için temel olarak normatif eşitlikçi vizyonlar, analitik bir konsept olarak kılık değiştiren bir slogan olan "sosyal vatandaşlık" kavramı çerçevesinde ifade edilmiştir.[175] 1942 tarihli raporunda William Beveridge, herhangi bir sınıfın veya zümrenin menfaatlerini geçersiz kılarak, ulusal birliği sağlama anlamında bir sosyal sigorta sisteminin gerekli olduğunu ifade etmiştir. O, 1942'deki bir konferansında şöyle demiştir: "Geçmişteki reformcuların en zayıf noktalarından biri de, Britanya halkındaki engin yurtseverlik duygusunu veya ülkemizde sahip olduğumuz sevgi ve muhabbet gururunun dikkate alınmamasıdır."

Avrupalı reform hareketleri bireysel haklardan ziyade kolektif eylem üzerine vurgu yapmaktadır. Kitle demokrasisinin pekiştirilmesi ekonomik durgunluk, savaş ve kitle göçü bağlamında pek çok batı Avrupa ülkesinde vuku bulmuştur. Savaşın bir sonucu olarak yerlerinden edilen kitleler, kanun yapıcılarının zihinlerinde en ön sıraları teşkil etmiştir. Göç ve durgunluk göçmenlerin adaptasyonunu, hiçbir pratik sonucu olmayan farazi bir sorun haline getirmiştir. "Etnik azınlık" teriminin kavrandığı yer olan Birleşik Krallık hariç "azınlık" kavramı günümüzde memleketsel olarak yerlerinden edilen kişilere işaret etmektedir. Bunlara etnik Alman Ruslar, İsveçli Finliler, Danimarkalı Almanlar veya Alman Danimarkalılar örnek olarak verilebilir.

[175] Refah devletinin genişlemesinde toplumsal menfaate başvurunun kasıtlı kullanımının bir örneği için bkz., Alva R. Myrdal, *Nation and Family: The Swedish Experiment in Democratic Family and Populaion Policy*, New York: Harper, 1941; Gunnar Myrdal, *Beyond the Welfare State: Economic Planning and Its International Implication*, New Heaven, CT: Yale University Pres, 1960.

Avrupa toplumlarının demokratik transformasyonu 1848 ve 1917 olaylarının gölgesinde meydana gelmiştir. Sosyalistler din değil, sınıf üzerine odaklanmış ve sosyal demokrat ve sosyalist partiler çoğunlukla dinsel gruplardan rahatsızlık duymaktadır. Muhafazakârlar kendilerini Kilise hiyerarşisiyle aynı hizaya koymaktadır. Dinsel muhalifler çoğunlukla küçük liberal partilere yüzlerini dönmekte ve kilise-devlet reformu konusunda kendilerini destekleyen müttefikler bulmada başarısız olmaktadır. Bunların bazısı günümüzde Müslümanların da tercih ettiği yerler olan adaptasyonun daha kolay olduğu Kanada ve Amerika gibi ülkelere göç etmektedir.

Hellfire Nation adlı kitabında James Morone, Amerika siyasi tarihinde dinin merkezi rolünü değişim için bir güç olarak tanımlamaktadır. Dinin bu rolü bazen Jane Adams gibi ileriye doğru sevk edici köleliğin kaldırılmasını savunanlarda, diğer zamanlarda da ilham edici muhafazakâr reaksiyonlarda kendini göstermiştir.[176] Büyük Britanya hariç, sosyal reformun çoğunlukla dinsel arka plandan geldiği konusunda benzer bir kitap Avrupalı sosyal hareketler hakkında yazılamaz. Bu bağlamda pek çok Avrupa ülkesinde olduğu gibi Avrupalılar, dinin siyasi ve sosyal eylemi motive edebildiği pek çok yolu anlamak için önceden var olan bir şablon bulamamaktadır.

Kıta Avrupa'sına ait anayasal gelenekler, devlet, hükümet ve güçlü kurumsal kiliseler arasındaki çatışmaları çözmeye odaklanmıştır. Onlar tarihsel olarak kiliseye tabi olmayanların haklarına vurgu yapmamakta veya inanç konularında devletin tarafsızlığı hakkında endişeye kapılmaktadır. Anayasalar tipik olarak eşitlik taahhüdü ve düşünce özgürlüğü vaadi ihtiva etmekte fakat onlarda dinlere eşit muameleyle alakalı bir ifade veya gereklilik yer almamaktadır. Milliyetçi liberaller ve sosyal demokrat reformcuların mahkemelere ve hakimlere güvenmediği ve kanunu reaksiyon

[176] James A. Morone, *Hellfire Nation: The Politics of Sin in American History*, New Heaven, CT: Yale University Pres, 2003.

ve muhafazakarlık aracı olarak addettiği gibi kanun ve haklar her durumda karşıt tez olarak mütalaa edilmektedir. Oy hakkı ve parlamentolar, reform için en fazla güvenilir kulvarlar olarak görülmektedir. Azınlık garantileri, inatçı elite verilmiş tavizdir. Popüler özerklik, seçmen çoğunluğu vasıtasıyla ifade edilmiştir.

Sosyal bilimciler yabancı düşmanlığını ve yerli seçmen değişkenliğini geleneksel olarak zayıf karşısında yerliyi koruma yanıtı olarak mütalaa etmektedir. Bunun sonuçları yerlileştirilmiş ve iş alanında göçmenlerle yarışta görülmektedir.[177] Yerlilik köken temeline dayalı olarak ayırımcılıkta bulunan siyasi bir akımdır. Bu akım, yerli kökenli kişilere verilen hak ve ayrıcalıkların/imtiyazların, göçmen kökenlilere de verilmesini engelleyecek politikalar peşindedir.[178] Yabancı düşmanlığı, grup veya bireysel olarak yabancıların ulusal değerlere bir tehdit oluşturduğu tezine dayanmaktadır. İki "izm" ele ele gitmektedir. Bunlardan biri siyasi hareket diğeri de düzendir. Yerellik özel politikalar peşinde olan bir siyasi harekettir. Yabancı düşmanlığı çoklu siyasi ve sosyal amaçlar için istismar edilebilen bir davranış tarzıdır. Yabancı düşmanlığının siyasi eylem içinde billurlaştırılması siyasi liderlik ve siyaset ustalığı gerektirmektedir. Seçmenler yabancı düşmanı olabilir, ancak bu durum yerelliği ön plana çıkaran politika yapmanın yeter şartı değildir.

Ekonomi tarihçileri, yerli nüfusun yabancı doğumlu gruplarla rekabetlerinin artan teşhirinin 1920'lerde Amerika'da göçmen karşıtı yasal düzenlemelerin artışını motive ettiğini ileri sürmektedir.[179]

[177] Timothy J. Hatton & Jeffrey G. Williamson, *The Age of Mass Migration: An Economic Analysis*, New York: Oxford University Pres, 2003.

[178] Yerlilerin haklarını koruma

[179] Claudia Goldin, "The Political Economy of Immigration Restriction in the USA, 1890-21", (içinde Claudia Goldin & Gary D. Libecap, ed.,) *The Regulated Economy: A Historical Approach to Political Economy*, Chicago: University of Chicago Pres, 1994: Asheley S. Timmer & Jeffrey G. Williamson, "Racism, Xenophobia, or Markets? The Political Economy of Immigration Policy Prior to the Thirties", National Bureau of Economic Research, Working Paper 5867, Aralık 1996, Cambridge, MA.

Siyaset bilimcileri çağdaş göçmen karşıtı yasal düzenlemelerin daha önceki yerellik kalıbıyla örtüştüğü ve temelde ekonomik olduğu konusunda hemfikirdir. 1994'deki 187 nolu teklife yönelik destek, California ekonomisindeki ters yüz olmuş dalgalanmayla ilişkilidir. Bu tezi doğrulayan bir diğer destek de, yerelliğin zayıfı koruyucu bir duygu olması algısıdır. Nitekim göçmen karşıtı fikir/düşünce daha alt seviyede sosyo ekonomik statüye sahip olan seçmenler arasında daha yoğundur.[180] İlginç bir şekilde batı Avrupa'ya son on yıllardır yapılan toplu göçlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan göçmen karşıtı fikir ve düşüncelere Avrupalıların ekonomik izahlarla yanıt verme teşebbüsleri başarısız olmuştur. Araştırmalar artan işsizlik oranlarının aşırı sağcı Avrupalı partilere yönelik destek üzerinde hiçbir etkisi olmadığını veya olumsuz bir etkisi olduğunu göstermiştir.[181]

---

[180] Bkz., Michael R. Alvarez & Tara Butterfield, "The Resurgence of Nativism in California? The Case of Proposition 187 and Illegal Immigration", *Social Science Quarterly*, 81, 2000, 1:167–79. 187 önerisi , 8 Kasım 1994 genel seçimlerinde California eyaleti seçmenlerine teslim edilen bir başlangıç tedbiridir. O, %59'luk bir oy oranıyla geçmiş ve ertesi günde yasa haline getirilmiştir. O, California Yasa Uygulayıcısından, sosyal hizmetlerden, sağlık sektöründen ve kamuda çalışan personelden temas içinde oldukları kişilerin göçmen statüsünü doğrulamalarını/teyit etmelerini, statüsü olmayanlara hizmet vermemelerini ve bu kişileri devlete ve federal yetkililere bildirmelerini talep etmiştir. Yasa Amerika vatandaşlarının ve yasal yabancıların kamu okullarına devamını sınırlamıştır. Mahkemeler yasanın bazı kısımlarını geçersiz kılmıştır. Yasa hiçbir zaman tam olarak etkin olamamıştır. 1999'da Vali Grey Davis devletin mahkeme kararlarına medya okumasından vazgeçmiş ve böylece 187 Önerisi tamamen ilga edilmiştir.

[181] 1984-1993 yılları arasında altı batı Avrupa ülkesini çaprazlama olarak inceleyen bir ortak zaman çizelgeli bir araştırma kullanan Pia Kniggge, işsizlik ve enflasyonun aşırı sağcı partilerin desteklenmesinde ciddi etkisi olmadığı sonucuna varmıştır. "The ecological correlates of right-wing extremism in the Western Europe", *European Journal of Political Research*, 34, 1998, 2:249-79. 1989-1998 yıllarında Almanya'dan elde ettiği daha sofistike/kapsamlı ekonomik veriler kullanan Marcel Lubbers ve Peer Scheepers da artan yüksek işsizlik oranının aşırı sağcı partilerinin desteklenmesini artırdığı yönünde hiçbir kanıtın olmadığını ortaya koymuştur. "Explaining the trend in the extreme right-wing voting: Germany 1989-98", European Sociological Review, 17, 2001, 4:431-49. Üçüncü bir çalışma yüksek işsizlik oranı ile yüksek göç arasında bir korelasyon olduğunu, ancak işsizliğin sağ partilerin seçim başarısına bağımsız bir etkisi olmadığı sonucuna var-

Yükselen yabancı düşmanlığı fikirlerinin sosyo-ekonomik değişikliklerle niçin izah edilemeyeceğinin bir nedeni, Avrupalı refah devletlerinin iş hayatının kötü etkilerine karşı insanların hızını kesmesidir. Günümüzde ekonomide yaşanan durgunluk oylarda sola doğru kayan marjinal kımıldamalarla ilişkilidir. Avrupa'da refah devleti, ekonomik durgunluklarla sağ-kanat seferberliği arasındaki tarihsel bağı bertaraf etmiştir. Ayrıca bilim adamları Avrupalı seçmenler arasında yerel tutumlarla ekonomik statü arasındaki ilişkisi konusunda sağlam bir bağ kurmada başarısız olmuştur. Araştırma, çağdaş Avrupalı yerellik retoriğinin, göçmenler tarafından istismar edilmesine karşın refah devleti de dahil ulusal kültürü korumayı öner çıkaran geçmişteki popülizmden farklılık arz ettiği şeklindeki açık-seçik gözlemi desteklemektedir.[182]

Aşikardır ki, sosyal sorunların kökleriyle ilgili kanaatler siyasetteki tercihleri/öncelikleri şekillendirmede büyük rol oynamaktadır. Avrupalıların Müslüman karşıtı olması gerektiği çünkü onların diğer inançlara karşı kendi inançlarının maddi olarak desteklemesi için hükümetleri kullandığını düşünen bir siyasetçinin, göçün sosyal güvenliğe bir tehdit oluşturduğu ve Müslümanların aşırı derecede refaha bağımlı olduğunu düşünen bir başka siyasetçiden daha farklı politikalar ileri süreceği aşikârdır. Bir başkası dinin ifa edilmesi bağlamında din ve genel politikanın, sorunun dönüm noktası olduğunu düşünebilir. Bir diğeri de dinin ikinci derecede önemli olduğunu, gerçek sorunun sosyal politika olduğunu düşünebilir. Yine de kültür ve ekonomi, göçmen karşıtı izahlarda birbiriyle yarış ettirilmemelidir. İki Harvard'lı ekonomist, Alberto Alesina ve Edward L. Glaser, kültürel çatışmanın ortaya çıktığını, çünkü ekonomik kurumların –özellikle refah devletinin- belli ku-

mıştır. Bkz.,Matt Golder, "Explaining variation in the success of extereme right parties in Western Europe", *Comparative Political Studies*, 36, 2003, 4:432-66.

182 Danimarka Halk Partisinin 2002 parti programında –örneğin- şu cümlelere yer verilmektedir: "Yabancılar Danimarka toplumu içinde eritilmelidir. Ancak bu yapılırken onların sosyal güvenlik ve demokrasiye tehdit oluşturmamasına dikkat edilmelidir". *http://www.dansfolkeparti.dk.*

rallar ve davranış tarzları oluşturduğunu ileri sürmüştür.[183]

Bir İngiliz dergisi olan *Prospect*'in Şubat 2004 sayısında dergi editörü David Goodhart tarafından kaleme alınan "Too Diverse" adlı makalede, çeşitlilikle dayanışma arasında değiş-tokuş yöntemiyle malı elden çıkarma (anlayışının olduğunu) ve muhtemelen "Britanya'nın, iyi bir toplum ve refah devletinin ardında yatan karşılıklı yükümlülükleri ortadan kaldıracak derecede çeşitlilik arz ettiğini" ifade etmektedir. Bu argüman ekonomik ve kültürel tehdit idraklerinin karşılıklı olarak birbirlerini kuvvetlendirici olduğunu ve bundan dolayı yerliliğin kültürel ve ekonomik teorilerin karşılıklı olarak dışlayıcı kabul edilmemesi gerektiğini ileri sürmektedir.

Elbette ki nispeten düşük yetenekli son derece az yerli işçili küçük ülkeler için işçi göçmenine karşı çıkmak ve serbest ticareti tercih etmek ekonomik olarak rasyoneldir. Eğer büyük sayılarda düşük vasıflı göçmen işçilerin ülkeye akışı konusunda refah kaybına karşı yüksek maaşlara ve vergi mükelleflerine kalkan olan yerli sanayiyi koruyan iş hayatı önlemlerine sahipseniz ve az veya hiçbir refah kısıtlaması olmayan ülkelerle ticaret yapmak suretiyle bol emekten faydalanmaya devam ediyorsanız, her iki dünyanın en iyisine yani hem kendi toplumunuz için yüksel sosyal korumaya hem de böyle bir korumanın olmadığı toplumlardan ucuz mal elde etmeye sahipsiniz demektir.[184] Bu tarz bir hesabın pratikte nasıl iş gördüğü şüphelidir. Ancak seçmenler ve politikacıların maliyetlerin ve kârların bu şekilde kısa dönemli hesaplanmasının peşinde olduğu görülmektedir. Düşük ücretli göçmen iş gücünü,

183 Alberto Alesine & Edward L. Glaeser, *Fighting Poverty in the USA and Europe: A World of Difference*, Oxford, Oxford University Pres, 2004.

184 Bu model, göçmenlerin devlet imkanlarından yararlanmasının, ulusal kökenli yurttaşlardan farklı bir şekilde yasal olarak düzenlenemeyeceğini öngörmektedir. Nitekim, son yıllarda hükümetler yasal statülere dayanarak yardım yapılarında artan bir farklılık oluşturmaya çalışmaktadır. Bkz., Dietmar Wellisch & Uwe Wlaz, "Why Do Rich Countries Prefer Free Trade Over Free Migration?, The Role of the Modern Welfare State", *European Economic Review*, 42, 1998, 2:1595-612.

büyümek için bir nimet olarak gören serbest ticaret modeli tartışılabilir bir şekilde cömert refah devletleri olan küçük ülkelerde, Amerika gibi göçmen işgücünün yüksek oranda olmasıyla karakterize edilen düşük ücretli ve oldukça değişken emekçiye sahip büyük ülkelerden daha az çekicidir.

Kurumsal Sertlik ve Psikolojik Reaksiyonlar

Dayanışma kültürünün ‚aksiyonun ortaya çıkmasında dominant faktördür".[185] Bu yazarlar şunu da kabul etmektedir: Düşük özgüven hem ekonomik hem de kültürel tehdide yönelik incinme duygularıyla olumlu bir şekilde karşılıklı ilişki içindedir; önyargının kültürel ve ekonomik kaynakları birbiriyle iç içedir ve her ikisinin idraki de nihayetinde fiili olarak maruz kalma değil, kendi kendine değerlendirme konusudur. Mamafih onlar araştırmalarını şu ifadelerle neticelendirmektedir: "Hem tecrübî hem de tecrübî olmayan sonuçlarımız, ulusal kimlikle alakalı kaygılar, ekonomik menfaatlerle ilgili kaygılardan daha fazla bir itici güçtür".[186] Onların işaret ettiği gibi, eğer yabancı düşmanlığının kaynağı ekonomikse, o zaman ekonomik gelişme/büyüme bir çözüm ortaya koyabilir. Fark edilen/algılan kimlik ve değer çatışmalarına değinmek oldukça zordur.

Avrupalılar, "burada işleri nasıl yaparız" şeklinde tarihsel olmayan bir ulusal kimliğin varlığını ileri süren sağduyuya dayalı bir kültür anlayışına bağlıdır. Ulusal homojenleşmeye ve seçmen çoğunluğunun üstünlüğüne itimat etmeyen oldukça az legal ve tarihsel nedenle kamuoyu ve hükümetler benzer şekilde çoğulculuğun gerekleri ve onaylanmayan dinsel davranışlar bağlamındaki çatışma konuları hakkında düşünmenin zor olduğunu düşünmektedir.

[185] Yazarlar Almanca "allochtonen" terimini "etnik azınlık" olarak tercüme etmiştir. Tam olarak ifade etmek gerekirse o "yabancılar" anlamına gelmekte ve istatistiklerde, anketlerde ve yabancı kökenli nüfusa karşıtlık olarak günlük konuşmalarda kullanılmaktadır. Paul . Sniderman, Louk Hagendoorn ve Markus Prior, "Predisposing Factors and Situational Triggers: Exclusionary Reactions to Immigrant Minorities", *American Political Science Review*, 98, 2004, 1:35-49.

[186] *Age.*, 46.

Avrupa toplumlarının fark edilen İslamlaşmasına yönelik genel/umumi reaksiyon, ahlaki bir paniğin işaretlerini taşımaktadır. Britanyalı sosyolog Stanley Cohen gençlerin yaşam tarzının medyadaki yansımasını betimlemek için, 1960'ların sonunda İngiltere'de "mods"• ve "rockers"•• terimlerini türetmiştir.[187] Belirli bir grubun tehlikeli bir şekilde toplum düzenine aykırı olduğu ve sosyal istikrara tehdit oluşturduğuna yaygın bir şekilde inanıldığında panik ortaya çıkmaktadır. Cohen'e göre moral panikler umumi değer ve geleneklere yönelik tehditlere gereğinden fazla verilen bir yanıt tarafından karakterize edilen çağdaş düzene başkaldırılardır. Tehdit, uyuşturucu ve terörizm gibi gerçek bir tehdit olabilir ancak o abartılmış veya hayali bir tehdit haline getirilmiştir. Moral panikler tahmin edilebilir bir istikamete sahiptir. Moral panikler, kamuoyuna defalarca anlatılan öykülerin sürekliliğiyle uyandırıldığında ve halkla muhatap olan şahıslar tarafından teşvik edildiğinde ve TV ve sansasyonel gazeteler tarafından büyütüldüğünde gelişmektedir. Öyküler gerçekte olmuş anekdot şeklini almaktadır. Moral panikler kaygının nedenidir. Çünkü onlar sosyal sorunların mantıklı ve faydacı çözümüne engel teşkil etmektedir. Kamuya yönelik gerçek tehlike ile hayal ürünü tehlike arasındaki ayırım kaybolmuştur.

Avrupa'da İslam konusuyla ilgili mevcut tartışmanın pek çok veçhesi, onun, kamuoyu diğer konulara yöneldikçe zamanla sönecek/dinecek bir panik olduğunu göstermektedir. Ancak çatışmanın daha derin kurumsal ve yapısal kökleri olduğunu ileri süren veçheleri de vardır. Müslüman liderler çoğunlukla ne olup bittiği

---

• Cohen tarafından bu kelime, 1960'larda ortaya çıkan siyah deri ceket, kot pantolon ve bot giyen yağlı saçlı ve motosiklet kullanan ve rak müzik dinleyen gençler için kullanılmıştır. (ÇN)

•• Cohen tarafından bu kelime, 1960'larda ortaya çıkan siyah deri ceket, kot pantolon ve bot giyen yağlı saçlı ve motosiklet kullanan ve rak müzik dinleyen gençler için kullanılmıştır. (ÇN)

[187] Aristide R. Zolberg & Long Litt Woon, "Why Islam is Like Spanish: Cultural Incorportion in Europe and the USA", *Politics and Society*, 27, 1999, 1:5-38.

konusunda kendi kendileriyle münakaşa ediyor görünmektedir.

Danimarkalı bir mühtedi kendi tecrübe ettiği gibi Danimarkalıların kendi idraklerinin pekişmesini tasvir etmiştir. "Çocukluğumdaki Danimarka'ya geri döndüğümde bazı değişikliklerin olumlu bazılarının da olumsuz olduğunu düşünüyorum. Günümüzde insanlar Danimarkalı olmanın ne anlama geldiği konusunda oldukça sınırlı bir algıya sahiptir. Bir Morten Koch filminin (tarımsal yaşamı idealize eden 1960'lardan kalan bir Danimarka film serisi) yapısı/çatısı dışında olan her şey Danimarkalı olmayan olarak mütalaa edilmektedir. Son derece bilgili ve refah seviyesi yüksek kişilerin sabit görüşlü ve önyargılı olabilmesi anlaşılabilecek bir şey değildir. Danimarka hukuku/yasası, Danimarkalı olmayan, Türk, Pakistanlı... olarak kabul edilen belirli grupları hedef alan bazı özel kurallarıyla Güney Afrika'daki ırk ayırımına benzemeye başlamıştır".[188]

Avrupalılar inancın kamusal kolaylığını kullanmaya ve devletin tarafsızlığı ve kendiliğinden/tabii olarak seçilmiş kültürel ve dinsel kimliklerle ilintili sosyal taleplere ve umumi ahlaka alışkın değildir.[189] İslam'da inanç, çağdaş Avrupa'da bir nefes alma/soluk ve sosyal farklılaşma kaynağı olması ölçüsünde Müslümanlar kollektif bir savunma formüle etmeye sevk edilir. Müslüman liderlerin inanç sistemini şekillendirmede inancın veya kültürel benzerliğin önemi dinsel konuların artarak dikkat çekmesinin ilk işaretidir. Gerçekte İslam, mevcut sosyal ve siyasi bağlamda etnik ve dilsel olarak oldukça çeşitlilik arz eden Avrupa Müslüman toplumları içinde bir farklılaştırma ve kimlik oluşturma kaynağı olarak işlevsel muadil olmaktadır. Irkçılığın deri renginden kaynaklanan yuhalamalara dikkat etmesi gibi dinsel önyargı teolojik farklılığa pek fazla dikkat etmemektedir.

Şüphesiz ki pek çok Avrupalı Müslüman, kimlik teorisi tarafın-

188 Mülakat 20, Kopenhag, (15 Eylül 2003).

189 Jytte Klausen, "The Re-Politicization of Religion in Europe: The Next Ten Years", *Perspectives on Politics*, September 2005, 554-7.

dan tanımlanan süreci doğru olarak tecrübe etmektedir. Müslüman liderler çoğunlukla Müslümanların ayırımcılığa tabi tutularak düşmanca bir kalıba sokulup homojenlileştirilmesinin, bireysel Müslümanları mağdur ettiğini ve haklarından yoksun bıraktığını iddia etmektedir. Müslüman ayırt ediciliği "bütünüyle doğuştan" değildir. O, karmaşık damgalanma sürecinin ve kollektif kimliğin kendi iddiasının bir sonucudur. Amerika'da "ırkçılık profili" olarak bilinen şeye tekabül gelen, İngilizlerin anti-terör politikalarıyla ilgili tartışma, kimlik oluşturma sürecinin ilginç bir örneğidir. Şüphesiz ki Müslümanları tanımlamak için "ırk" terimini kullanmak saçmadır. "Irkçılık profili" terimi, Amerika polisinin New Jersey'de siyah sürücüleri durdurma politikasından ve bu eylemin uyuşturucu ile alakalı durdurma ve arama oranlarındaki başarısına katkısından türemiştir. Müslümanları etkileyen politikaları tasvir etmek için onun, İngiliz kontekstine uygulanmasıyla terim, "Müslümanların "grupluk" fikrini kuvvetlendirmektedir.

Bir Kez Daha Kültür Savaşı/*Kulturkampf*

Kulturkampf/Kültür savaşı terimi, Katolik Kilisesi ile Prusya hükümeti ve 1871-1891 yılları arasındaki Bismarkcı dönemdeki çoğunluğunu Protestanların oluşturduğu seküler liberaller arasındaki mücadeleyi tanımlamak için kullanılmıştır. Temel tartışma konusu, hükümete bağlı üniversitelerde ve enstitülerde Alman entelektüel ve bilim hayatının kamusal kontrolü ile inanç arasındaki dengeydi. Bu terim daha sonraları Ulusalcı Sosyalistler tarafından Komünistlere karşı kullanılmış ve bir kez daha 1930'larda Alman zihin dünyasını kontrol için hükümetin rolüyle ilgili görüşlerle birbiriyle çelişen dünya görüşleri arasındaki mücadeleyi tanımlamak için dillendirilmiştir.

Huntington ilk olarak soğuk savaş dönemiyle mukayese edildiğinde yeni bir dönemin doğduğunu iddia etmiştir. "Soğuk savaş sonrası dünyada bayraklar ve çarmıhlar, aylar hatta baş örtmeler de dahil olmak üzere kültürel kimlikle ilgili diğer semboller önem

arz etmeye başlamıştır. Çünkü kültür artık önemli kabul edilmektedir ve çoğu insana göre kimlik en anlamlı olan şeydir. İnsanlar yeni fakat aslında eski kimliklerini keşfetmekte, yeni fakat çoğunlukla eski düşmanla savaşlara sevk eden yeni fakat eski bayrak altında yürümektedir".[190] 2004'deki kitabında Huntington, dikkatini iç siyasete yoğunlaştırmakta ve Batı Medeniyetinin özel/hususi olarak da Amerika medeniyetinin, eğer Amerikalılar öz/esas değerlerini –ki bunları Huntington Anglo-Protestan değerler olarak tanımlamaktadır- savunmada başarısız olursa, çökeceğini iddia etmektedir. Bunun için Huntington evde yani Amerika'da göçmenlerin kültürel etkilerine karşı bir kültür savaşı başlatılması ve dışarıda da alabildiğince her yere el uzatılmasını savunmaktadır. O, inançları için temelde düşmanca ilkelere bağlı olan Müslümanların "sindirilemez bir çoğunluk" olduğunu iddia etmektedir.[191]

"Medeniyetler çatışması" tezi Avrupa'da yaygın olarak kabul gören bir teoridir. O, ahlaki amaçla Batı ile Müslümanlar arasındaki her çatışmaya vakfedilmektedir. O, fundamentalizme karşı sekülerliği ve rasyonelliği savunmayı ima etmektedir. Bu teoriye göre, inanç daima tehlikededir. O, diyaloga ve uzlaşmaya yönelik "küçük adımlar yaklaşımına", vesile olan bir teori değildir.

Tüm tarihçiler asırlardır süregelen Hıristiyan-Müslüman ilişkilerini kolay anlaşılır aralıksız çatışma ve destancı öyküler tarihi olarak görmemektedir. *New York Review Books*'da yer alan bir eleştiride William Dalrymple, Steven Runciman'ın 1955'de yayımlanan üç ciltlik Haçlı Seferleri tarihine alternatif bir ana damar tarih yazımının izini sürmektedir. Runciman eserinde (Dalrymple'den naklen) batı medeniyetinin, "doğu ile batı arasındaki uzun etkileşim ve kaynaşma sonucunda ortaya çıktığı görüşünü" dillendirmektedir.[192] Bu görüşe göre, Bizanslılar ve Şam halifeliği,

[190] Huntington, *The Clash of Civilisations and the Remaking of World Order*, 20.

[191] Huntington, *Who Are We? The Cultural Core of American National Identity*, 188.

[192] William Dalrymple, "The Truth about Muslims", New York Review of Boks, (4 Kasım 2004), 31-34.

Yunan ve Roma medeniyetlerinin uygar mirasçılarıdır. Hıristiyan haçlıları ise barbarlardır.

Tam tersine, kendileriyle mülakat yaptığım daha teolojik zihniyetli Avrupalı Müslümanların bir kaçı, çok kültürlü Endülüs'ün 1492'deki çöküşünü, İslami hoşgörünün tek dinli Hıristiyan hâkimiyeti tarafından yok edilmesi olarak gündeme getirmiştir. 2002'de Müslüman eylemciler ibadet yapmak için Kurtuba Katedraline girmiş ve tutuklanmıştır. Günümüzde katedral olan bu yapı, sekizinci yüzyılda inşa edilen camiye ilave edilerek oluşturulmuştur. Asırlardır Hıristiyan ve Müslümanlar aynı alanı paylaşmış ancak daha sonra cami bir Hıristiyan katedraline dönüştürülmüş ve günümüzde de bu şekilde varlığını sürdürmektedir. Bir Müslüman grup, Müslümanların bu alanda tekrar ibadet etmek hakkına kavuşması için Vatikan'a başvuruda bulunmuştur. Söz konusu edilen bu mekân, UNESCO tarafından tarihi eser olarak kayıt altına alınmıştır. Bununla birlikte önde gelen İspanyol Müslüman Derneği (ICCM) bu tarz iddiaların yapılmasının saçma olduğunu ifade etmiştir.[193] Kurtuba camii olayı, sembollerin siyasi amaçlı olarak kullanımının, sadece Müslümanları Hıristiyanlar aleyhine değil, aynı zamanda Müslümanları Müslümanlar aleyhine mücadele etmeye sevk ettiğini gözler önüne sermektedir.

Semboller tüm siyasi mobilizasyonların ham maddesidir. Dale F. Eckelman ve James Piscatori sembolleri Müslümanların batı'daki siyasi mücadelelerinin kaynağı olarak görmektedir. Kendi tanımlamalarıyla Müslüman siyaseti, İslam'ın "şekli, uygulanması ve yorumu üzerinde bir işbirliği ve yarışmadır".[194] Süreç, temel normlar veya Huntington'un deyimiyle "medeniyet değerleri" üzerine gerçek çatışmalardan ziyade siyasetçilerin yeteneklerine daha fazla borçludur. Başörtüsü sorunu bu konuda iyi bir örnek olaydır. Fransız ve Alman kanun yapıcıları başörtüsünü bir sembol olarak kabul etmeye karar verirken İngiliz kanun yapıcıları başörtüsünü

[193] *http://www.islam-online.net/English/News/2004-04/20/article07.shtml.*

[194] Dale F.Eicelman & James Piscatori, *Muslim Politics*, Princeton, NJ: Princeton University Pres, 1996, 4.

sembol olarak görmemeye karar ermiştir.

Huntington'a rağmen aşikârdır ki Müslüman ve Hıristiyanlar arasında birbiriyle örtüşen pek çok uyuşma alanı vardır. Müslümanların batı Avrupa'da yüz yüze olduğu sorunlar, diğer inanç grupları tarafından da yaygın olarak paylaşılmaktadır. Rabaylar ve imamlar dinsel azınlıkları cezalandıran yasaları ve bölgesel kuralları değiştirmek için düzenli olarak işbirliği yapmaktadır. Hıristiyan ve Müslüman din âlimleri ve din adamları sekülarizmin çok aşırıya kaçtığı/çok ileri gittiği ve günümüzde Avrupa'da yanlış olan şeylerin çoğunun kamunun maneviyata ve inanca olan düşmanlığından kaynaklandığı üzerinde hemfikirdir. Mevcut politikalardan kaynaklanan "uygulama çatışmalarını" ele almanın başlangıç noktası, pratik sorunları çözmek için ve İslam'ın entegrasyonu konusunda var olan engelleri ortadan kaldırmak için mevcut yasaların tercihe bağlı/ihtiyari güçlerini kullanmaktır. Hıristiyanlık sonrası dinsel çoğulculuk, yüzleşilmesi gereken bir sosyal gerçekliktir.

Bölüm V

Hıristiyan ve Müslüman Avrupa

Ekim 2004'de Avrupa Komisyonunun önceki başkanı Romano Prodi tarafından hazırlanan üst düzey bir rapor, "Avrupa Kültürünün belirli bir dine sözgelimi İslam'a muhalif olarak tanımlanamayacağı" ifadesiyle son bulmaktadır. Mamafih rapor şunu da kabul etmektedir: Gerçekte Avrupa, kendini Hıristiyan olarak görmektedir ve yazarlar dinin siyasi bir konu olduğunu kabul etmektedir". Modernizasyon ve sekülarizasyonun el ele gittiği aşikâr olan Avrupa'da bile, dinsiz bir kamusal yaşam tasavvur dahi edilemez". Ancak Avrupalılar bir taraftan İslam'ın entegrasyonu konusunda kurumsal engeller olduğunu kabul ederken, diğer taraftan bu konuda muğlâk genellemelerde bulunmaktadır. "Tek makul/uygun yol... İslam'ın Avrupa kontekstine nakledilmesinin sonuçlarının anlaşılmasından ibarettir".[195]

Avrupa'da Kilise ve devlet, seküler Hıristiyanların hala güçlükle farkında olabilecekleri ancak bununla beraber dinsel azınlıkları cezalandıracak şekillerde birbirine geçmiş durumdadır. Ulusal

[195] *The Spiritual and Cultural Dimension of Europe*, Reflection group initiated by the President of the European Comission and Coordinated by the Institute for Human Sciences. Vienna/Brussels, 12 Ekim 2004, s.9.

politikalar çoğunlukla şaşırtıcı derecede tutarsızdır. Hıristiyanlar için süregelen yasal ayrıcalıklar, kurumsal kiliselere yani devletin veya milletin resmi kilisesi olarak yasa tarafından kabul edilen ve resmi otorite verilen bir kiliseye sahip çoğu Avrupa ülkesinde son derece aşikârdır. Bununla birlikte pratikte anayasal olarak ayrıcalıklı ulusal kiliselere -Danimarka ve Norveç'te Luteranizm, İngiltere'de Anglikanizm, Yunanistan'da Yunan Ortodoks Kilisesi ve Portekiz'de Roma Katolikliği- sahip ülkeler ve resmi olarak ulusal bir kiliseye sahip olmayan ülkeler arasındaki farkklar son derece azdır.

Kilise-devlet işlerinin düzenlenmesinde Avrupalılar iki farklı model izlemektedir: Dinsel inhisarcılık veya resmen tanınmış belirli ulusal dinlere devletin sponsor olması. Kilise ve devlet arasında mutlak ayrılığı öngören Amerika modeli, Avrupa'da hiçbir ülkede itibar görmemiştir. Tipik olarak Avrupa hükümetleri dini okulları maddi olarak finanse etmekte, kilise mallarını ve mezarlıkları korumakta ve devlet üniversitelerinde din adamlarını eğitmektedir. Dinsel çoğulculuk, Avrupa ülkelerinin daha yeni yeni kabul etme/uzlaşma noktasına geldiği yeni bir sosyal gerçektir. Bu çerçevede ülke ülke Avrupalılar, din ve kamu düzeniyle ilgili ve artan sayıda herhangi bir kiliseye mensup olmayan inananların nasıl adapte ettirileceği konularıyla yoğun tartışmalara girmektedir. Pek çok nedenden dolayı İslam, daima tartışmaların odağında yer almaktadır.

Avrupalılar Ne Kadar Hıristiyan'dır?

Avrupalı seçmen politikaları artık "dinden arındırılmış" bir alan değildir. Kamusal tartışmalar, artan bir sıklıkla dinsel değerlerin önemine atıfta bulunmaktadır. Hatta solda yer alan seküler siyasetçiler bile, ulusal kimliğin bir kaynağı olarak Hıristiyan mirasına müracaat etmektedir. [196] Seçmenler artan bir şekilde aşırı partileri desteklerken, sol ve sağ kanatta yer alan büyük partiler yerelci bir

[196] Marianne Gullestad, "Invisible Fences: Egalitarianism, Nationalism and Racism", *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 8, 2002, 1: 45-63.

retorik benimsemeye zorlanmaktadır.[197] Bu duruma yakın komik bir örnek Danimarkalı bir sosyal demokrat ve eski başbakan Poul Nyrup Rasmusen'in seçim kampanyası sırasında "Danimarka ve Müslüman kültürleri arasındaki uzlaşamaz farklılıklardan" bahsetmesidir. Dahası o, konuşmasında Müslümanların günlük namazlarıyla çalışma gününü bölmelerinin kabul edilemez olduğunu söyler, çünkü ona göre "Danimarka'da Danimarkalılar işteyken sadece çalışırlar".[198] Ancak Rasmusen bunu söylerken işçi sendikalarının işverenlerle müzakereleri sonucunda elde ettikleri kahve molalarını unutmaktadır.

Resmi olarak Anglikan olan İngiltere'de bile medya, Papa II. John Paul'ün ölümüyle birlikte ortaya dökülen duygu seline yoğun bir alenilikle yer verdiğinde, basının bazı unsurları ülkede "Katolik yenilenmenin" yolda olduğunu deklare etmişti.[199] Katolikler bile bu duruma son derece şaşırmıştı. Kardinal Cormac Murphy O'Connor'un danışmanı rahip Michael Seed bunun "bir mucize olduğunu" söylemiştir. Tony Blair, Prens Charles, Bayan Thatcher, John Major, Michael Howard, Charles Kennedy, Maliye Bakanı, kabinenin yarısı ve diğer diplomatik temsilciler cenazeye katılmış, bayraklar yarıya indirilmiş, kilise ve camilerde dualar edilmişti... Rahip Seed'e göre, bu durum "Tanrı'nın yeryüzüne bir armağanı/lutfuydu".[200] Rahip Seed bu durumdan son derece memnun görünüyordu. Katolik ve eski dinsel tartışmalardan henüz tam manasıyla kurtulamayan Britanya'da bu tartışmalar hala siyasi sürtüşmeye sebebiyet vermektedir.

Ekim 2004'de AB için teklif edilen yeni komisyon, büyük oranda

197 Joel S. Fetzer & J. Christopher Soper, "The Roots of Public Attitudes Towards State Accomodation of European Muslims' Religious Practices Before and After September 11", *Journal fort he Scientific Study of Religion*, 42, 2003, 2:247-88.

198 *Berlinske Tidende*, 6 Eylül 2000; *Morgenavisen Jyllandposten*, 28 Kasım 2000.

199 "Britain's Catholics at a Crossroads", *BBC News*, 18 Nisan *http://www.news.bbc.co.uk/1/hi/magazine/4456105.stm.*

200 "Revealed: Tony Blair's Catholic Secret", *Daily Telegraph*, 19 Nisan 2005.

bir komisyon üyesinin homoseksüellikle ilgili görüşlerinden dolayı Avrupa Parlamentosu tarafından reddedilmiştir. Adalet ve güvenlikten sorumlu komisyon üyeliğine seçilen Rocco Buttiglione'ye, Avrupa Parlamentosundaki sol parti milletvekilleri karşı çıkmıştır. Çünkü bu üye, üyelik konuşmasında homoseksüelliğin bir günah olduğunu, evliliğin amacının kadınları ve çocukları korumak olduğunu söylemişti. Avrupa Parlamentosu, Buttiglione'yi adalet komisyonu üyesi olarak, uygulamakla yükümlü olduğu homoseksüelliğe karşı ayırımcılığı yasaklayan Avrupa Birliği yasalarını tanımamakla suçladı. Nihayetinde Buttiglione komisyondan çekilmek zorunda kaldı. Bu durum üzerine yaşlı bir Vatikan görevlisi olan Kardinal Angelo Sodano basına şu yorumu yaptı: "Katoliklerin, Hıristiyanların ve Kilise adamlarının kendilerini bu tip sorunlarla karşı karşıya bulması, izolasyonun ve ayırımcılığın mağdurları olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaları ilk defa olan bir husus değildir.[201]

Yeni AB anayasası taslak halindeyken, Alman, İtalyan, Polonyalı ve Slovak delegeler "Tanrıya" ve "Hıristiyan değerlerine" atıfta bulunan bir ifadenin metinde yer alması gerektiğini ileri sürmüş ve bu delegeler Roma Katolik olan eski Fransa başkanı Valery Giscard d'Estating tarafından da desteklenmişti.[202] Yunanistan, Danimarka ve İrlanda, madde I-51(3)'e anlaşmanın, İngiliz Hümanist Cemiyeti ve ateistlerin Almanya merkezli bir kuruluşu olan Uluslararası Dinsiz ve Ateistler Liginin öfkesi sonucu ortaya çıkan ayırımcılık karşıtı ifadelerine karşı, mevcut kilise ayrıcalıklarını koruyan bir ön paragraf dahil etmek için yoğun uğraş vermiştir.[203] Bununla beraber akademisyenler de Avrupa'nın ahlâki kimliğinin diğer inançların paylaşmadığı düşünülen Avrupa'nın seküler Hı-

201 "Cardinal Sodano Puts Buttinglione Case in Perspective", *Catholic News*, Roma, 17 Ekim 2004.

202 Terense Murray, "Europe debates God's place in new constitution", *Christian Science Monitor*, 10 Nisan 2003.

203 *http://www.ibka.org/en/articles/ag03/euconst.html.*
http://www.humanism.org.uk/site/cms/contentPrintArticle.asp?article:1398.

ristiyan değerleri üzerine dayandığı şeklindeki bir görüşü, yüksek sesle dillendirmiştir.[204]

Önde gelen siyasi liderler, Hıristiyanlığın kendi siyasi angajmanlarındaki önemini de kabul etmektedir. 1997-2002 yılları arasında Fransa başbakanlığı yapan Sosyalist ve bir Kuveykır olarak yetişmiş olan Lionel Jospin, Suez krizi ve 1956'daki Sovyetlerin Budapeşte'yi işgaliyle bağlantılı olarak kendisinde ilk olarak ortaya çıkan savaş karşıtlığı durumunun inancından kaynaklandığını ifade etmektedir. 1982-1998 yılları arasında başbakanlık yapan Alman Hıristiyan Demokrat Helmut Kohl bir Roma Katiliğiydi. Mevcut İngiliz başbakanı Tony Blair kendini Hıristiyan sosyalist olarak tanımlamakta ve mevcut Fransız başkanı Jacques Chirac da kamuoyunun kendisinin düzenli olarak kiliseye gittiğini bilmesine müsaade etmektedir. Chirac'ın eşi, favorisi olan başrahibe adına, kadınların kimlik kartlarına başörtüsüz bir resim vermesini zorunlu kılan yeni düzenlemeden baş rahibenin muaf tutulması için aracılık etmişti.[205]Avrupa Parlamentolarının çoğu, temsilcileri için dua/ibadet odaları bulundurmaktadır. Alman Parlamentosu Bundestag'da yaklaşık 20 üye günlük olarak ibadet etmektedir. Bu ibadet mekânları, hem Katolik hem de Protestanlara tahsis edilmektedir. Müslümanlar için ise ibadet odası bulunmamaktadır.

Sıradan insanların dinle ilgili tutumlarına gelince, kiliselerdeki boş sıralar Avrupalıların gittikçe dine daha az özen gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ancak eğer Avrupalılar genel olarak aktif bir şekilde Hıristiyan değilse bile, onlar kendi değerlendirmelerine göre büyük oranda pasif Hıristiyan'dır. Araştırmalar, dinsel bağlılıklarını ifade eden Avrupalıların sayısında ciddi artışlar olduğunu göstermektedir.[206]Bir Avrupa Araştırma kuruluşu mülakatta

[204] Larry Seidentop, *Democracy in Europe*, New York: Columbia University Pres, 2001, 191.

[205] Tim King, "Secular France takes on Islam", *Prospect*, Temmuz 2003. *http://www.prospect-magazine.co.uk/ArticleView.asp?P_Article=2003.*

[206] 1990-1 Dünya Değer Anketi verilerine dayanarak Mattei Dogan Avrupa'daki

bulunduğu kişilere inançlarını belirtmelerini sorduğunda, Avusturya, Belçika, İtalya, İrlanda, İspanya ve Portekizlilerin %70-90'ı, Fransızların %64'ü ve Batı Almanyalıların da %40'ı kendilerini Katolik olarak tanımlamıştır. Danimarka, Finlandiya ve İsveçlilerin %60-80'i kendilerini Protestan olarak betimlemiştir. İngilizlerin ve Batı Almanyalıların %40-45'i de kendilerini Protestan olarak ifade etmiştir. Birkaç ülkede, dikkate değer şekilde Fransa, İngiltere ve İsveç'te nüfusun 1/3 ile 1/5'i arası kendini inançsız/ateist olarak tanımlamıştır. Ateistler Hollanda'da (%57) ve Doğu Almanya'da (%68) çoğunluğu oluşturmaktadır.[207] %90'nının Tanrı'ya inandığını söyleyen Amerikalılarla mukayese edildiğinde, Avrupalıların açıkça dine karşı daha ilgisiz olduğu ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte Batı Avrupa'da bile insanların çoğunluğu anketlerde Tanrıya inandıklarını söylemektedir. Hatta en ateist/Tanrısız İskandinavya'da bile Danimarkalıların %56.6'sı Tanrı'ya inandığını söylemektedir. Ancak İsveç'te Tanrı'ya inandığını söyleyenleri oranı %36'lardadır.

Uluslararası bir araştırma şirketi olan Gallup, inanç ve uygulama modelleriyle/örnekleriyle ilgili bir uluslar arası mukayese yapmış ve global terimlerle Avrupalıların kesinlikle müstesna olduğunu göstermiştir. Gallup bu araştırmasında Avrupalıların %88'inin bir dini cemaate bağlı olduğunu, ancak bunların sadece %20'sinin düğün ve özel durumlar hariç düzenli olarak Kilise ibadetine devam ettiğinin rapor edildiğini gözler önüne sermiştir.[208] Bu ortalama büyük ölçekli ulusal farklılıkların üstünü örtmektedir. Öyle ki İskandinavya nüfusunun %5'den daha azı ve İngiltere nüfusunun

inançsızlar/ateistlerin zaferini ilan etmiştir. Bkz., "Accelerated Decline of Religious Belief in Europe", *Comparative Sociology*, 1, 2002, 2:127-149. Mamafih bu ankete katılan Fransızların %62'si Tanrıya inandığını söylemiştir. 1999 Dünya Değer Anketi inanlarda hatta daha seküler ülkelerde ciddi bir artış olduğunu göstermiştir. Bkz., Yves Lambert, "A Turning Point in Religious Evolution in Europe", *Journal of Comparative Religion*, 19, 2004, 1:29-45.

207 Eurobarometer 47.1, ICPSR 2089, v463.

208 *www.gallup-international.com/ContentFiles?millennium15.asp.*

yaklaşık 1/3'ü düzenli olarak kilise ibadetine devam etmektedir.

"Boş sıralar" mukayesesi eğer Pazar günü kiliseye gitmiyorsan dine özen göstermediğin anlamına gelmektedir. Ancak Avrupalılara göre din, Pazar günü kiliseye gitme uygulamasının ifşa ettiğinden daha fazla anlam ifade etmektedir. Avrupalılar kiliselerini desteklemek için hükümetlerine ödemede bulunmakta ve ihtiyaç duyduklarında kilisenin yanlarında olmalarını istemektedir. Vaftiz, konfirmasyon, düğün ve cenaze gibi temel dini hizmetlerin tümetimi dikkate değer bir şekilde değişime direnç göstermektedir. Danimarka ve İsveç çoğunlukla Avrupa sekülarizminin zirve noktası olarak betimlenmektedir. Ancak her iki ülkedeki nüfusun %85'i ulusal Protestan kiliselerine mensuptur. İsveç %61'lik oranla kilise düğününe Danimarka'dan (%43) daha meyillidir. Bununla birlikte Danimarkalılar %80 oranla konfirmasyona daha eğilimlidir. Her iki ülkede yeni doğanların yaklaşık 3/4'ü vaftiz edilerek Hıristiyan olarak tescil edilmektedir. (Anne-babaları evli olmasalar da bebekler vaftiz edilmektedir).[209] İsveç ve Danimarka ulusal kiliseleri nüfusun %90'ına dinsel cenaze töreni hizmeti sağlamaktadır. Bir kimse Danimarka ve İsveç'teki bu durumu dikkate alarak Tanrı'ya inanmadıklarını ikrar eden pek çok İsveç ve Danimarkalının yine de yaşamları boyunca zaman zaman destek için kiliseye başvurduğu sonucuna varabilir.

Dinsel liderler sık sık bu sayılardan dolayı ümitsizliğe kapılmaktadır. Onlar Avrupalıların dine çoğu zaman (parasal) birikintilerini düşündükleri şekilde yaklaştıklarından şikayet etmektedir. Avrupalılara göre dine, hükümetler ihtimam/özen gösterecektir.[210] Bununla beraber kurumsal dinler, kalabalıkların kayıtsızlığına rağmen, süregelen varlıklarını garanti altına alan kurum ve uygulamaların varisleridir. Müslüman liderler bazen devlet desteğini kabul etmenin, İslam üzerinde de benzer pasifleştirici etki edeceğinden endişe duymakta ve bundan dolayı kilise-cami ilişkilerin-

209 *Statistisk Arbog* 2002, Denmark; *Stiftslista* 2000, www.svenskakyrkan.se.

210 Jeff Chu, "O Father. Where Art Thou?" *Special report, Time*, 8 Haziran 2003.

deki mevcut şablonu genişletmeye karşı çıkmaktadır.[211] Bununla birlikte diğerleri de devletin dinsel kurumları desteklemesinin dinsel aşırılığı engelleyeceği tezinden hareketle devlet desteğini ziyadesiyle arzu etmektedir.

Müslümanlar Daha Dindar mı?

Dinsel ibadetleri yerine getirme alışkanlıkları bağlamında Avrupalı Hıristiyanlarla Avrupalı Müslümanlar arasında doğrudan bir mukayese yapmak zordur. Dahası böyle bir şey yapmak yanlış sonuçlar da verebilir. Toplu ibadet İslam'ın temel esaslarından biridir. Kiliseye düzenli olarak devam etmek bazı Hıristiyan mezhepleri için de son derece önemli olmasına rağmen, büyük çoğunluğu için toplu ibadet inancın küçük bir parçasıdır. Tek güçlük bu değildir. Dini uygulamalarla ilgili araştırmalar, dini pratikleri yüksek oranda yerine getirenlerle hiç getirmeyenler arasında genellikle oldukça farklı denge oranları ortaya koymaktadır. Metodolojik güçlükler bazı tutarsızlıkların sebebini izah etmektedir. Ancak daha önemli bir komplikasyon, araştırmacıların; "uygulama/pratik" ve "fundamentalizmin" temel tanımları hakkındaki görüş ayrılığıdır. Bir İngiliz araştırma kuruluşu olan MORİ Britanyalı Müslümanlar gibi küçük alt gruplarla yapılan anket çalışmalarına bağlı olarak ortaya çıkan sorunlara işaret etmektedir. Genelleme yapabilmek için rasgele yapılan araştırmalar, alt grupların -örneğin Hinduların veya Müslümanların- oldukça az üyesini ihtiva etmektedir. Avrupa'da güvenilir bir anket kuruluşu olarak kabul edilen Avrupa Parametre Araştırmaları yaptığı anketlerde öylesine az Müslüman'a yer vermiş ki, bu araştırmalardan yola çıkılarak anlamlı analizlerin yapılması imkânsızdır. Alternatif bir örnek yöntem/işlem, alt gruplara yoğunlaşarak sadece belirli bir bölgenin araştırılması veya soyadlarına göre muhatap seçmektir. (Bununla birlikte bazı etnik gruplar arasında pek çok isim, ilk bakışta hemen Müslüman

[211] Mülakat 16, 12 Eylül 2003.

olarak teşhis edilmeyebilir. Yine mühtedilerin de isimlerini değiştirmeleri mutlak bir gereklilik değildir).[212]

Müslümanların dinsel alışkanlıkları üzerine yapılmış özel birkaç çalışma vardır. Ancak onlar farklı metodolojiler kullanmakta ve dinsel uygulamayı farklı şekillerde tanımlamaktadır. Bundan dolayıdır ki bu çalışmalar Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında sağlıklı mukayese yapılmasını güçleştirmektedir. Detroit ve etrafındaki metropolit bölgesindeki 33 caminin 12'sinde 1300 Müslüman'la yapılan bir ABD araştırması, kendileriyle anket yapılan cami cemaati içinden seçilenlerin sadece %8'i İslam'ın katı gelenekselci yorumuna itaat ettiğini söylemiştir. Araştırmacı İhsan Bagby, bulgusunun Amerikan Müslümanlarının büyük çoğunlukla ılımlı olduğu yönündeki argümanını desteklediği sonucuna varmıştır. Amerikalıların Avrupalılardan dinsel uygulamaları yerine getirme konusunda daha hassas olduklarını göz önüne alırsak, Avrupalı Müslümanların Avrupa'daki gevşek uygulama alışkanlığını benimsedikleri gibi bir beklenti içinde olabiliriz. Ancak Avrupalı araştırmalar Müslümanların tam aksine daha yüksek oranda aşırı uygulama eğiliminden yana olduklarını ortaya koymaktadır. 2001'de Kuzey Westphalia eyaletinde Türk kökenliler arasında yapılan bir Alman araştırması, çoğunluğun oldukça dindar ve külliyetli bir azınlığın da dinsiz olduğunu ortaya koymuştur. Buna göre %40 kendini ya kesinlikle ya da çok az oranda dindar; %49 dindar ve sadece %8'de çok dindar olarak nitelemiştir. Kadınlar dine erkeklerden biraz daha bağlı; gençler ise yaşlılardan daha az dindardır.[213]

2001'de yapılan bir Fransız araştırması 4–5 milyon Müslümanın sadece %10'unun dinsel uygulamaları yerine getirdiğini ve din-

[212] *http://www.mori.com/mrr/2001/c011116.shtml.*

[213] Martin Sauer & Adreas Goldberg, *Die Lebenssituation und Partizipation türhischer Migranten in Nordrhein-Westfalen*, Hamburg: Zentrum für Türkeistudien, Lit Verlag, 2001, 35.

dar olduğunu ortaya koymuştur.[214] Bir Fransız nüfus bilimcisi olan Michele Tribalat domuz eti yememek, alkol kullanmamak, sigara içmemek, Ramazanda oruç tutmak suretiyle İslam'a kültürel olarak bağlı kalmalarına rağmen, Müslüman erkeklerin %60'ının ve Müslüman kadınların da %70'inin dinsel uygulamalar konusunda duyarsız olduğunu rapor etmiştir. Tribalat, asimilasyonun gerekli olduğu fikrini desteklemektedir. Devamla o asimilasyonun Fransız toplumunun hayat tarzını ve ilkelerini öğrenme süreci olduğunu ifade etmekte ve dinsel pratikleri sekülerleştirmenin dili konuşmayı öğrenmekten daha önemli olduğunu iddia etmektedir.[215] Ona göre, Fransız sosyo-politik sistemi, göçenlere ait bazı kültürel özellikler silinmeksizin/yok edilmeksizin varlığını devam ettiremez.

Aralık 1997 ve Ocak 1998'de SOFRES ve Fransız haber magazini *Le Nouvel Observateur* tarafından 500 Fransız Müslümanla yapılan bir telefon araştırması, Fransız Müslümanların %63'ünün kendilerini "uygulamalı mümin" (*croyant et ractiquant*); %34'nün inançlı ancak dini pratikleri yerine getirmeyen Müslüman ve sade-

214 "L'argent de l'islam", Besma Lahouri & Boris Thiolay, *L'Express*, 21 Kasım, 2002.

215 Michele Tribalat, *De l'immigration a l'assimilation:enquete sur les populations.* Tablo: 2000-1'de Svenska Kyrkan (İsveç Kilisesi) ve Folkekirken (Danimarka Kilisesi) tarafından sağlanan hizmetler için kullanım hisseleri. (toplam nüfus grubun oranı).

	İsveç	Danimarka
Kilise üyeliği	82.9	84.3
Hıristiyan	72.6	77.2
Üyelik Merasimi	43.2	80.0
Düğünler	61.2	42.6
Cenaze törenleri	87.8	92.2

d' origine etrangere en France, Paris: Editions La Decourverte: INED, 1996. Alıntılar için bkz., Michele Tribalat, "Cultural Integration of the Immigrants and Societal Integration in France", *http://www.socialcapital-foundation.org/journal/volume&202002/issue%207/pdf/15Tribalat.pdf.*

ce %2'sinin ise kendini inançsız/ateist olarak tanımladığını ortaya koymuştur.[216]

Gilles Kepel'de farklı bir metot izleyerek Fransız Müslümanlarının dinsel pratikleri yerine getirip getirmedikleri konusunda çalışmalarda bulunmuş ve dindarlık ölçüsüyle ilgili üçüncü bir sonuca ulaşmıştır. Kepel araştırmasında 58 Müslümanla İslam hukukuna, yiyeceklerle ilgili kurallara bağlılıkları ve Müslüman olmayanlarla etkileşim durumunda kurallara uymayı bir kenara bırakma gibi konulardaki görüşleri konusunda mülakat etmiştir. Mülakat yapılan bu kişiler, Fransız Müslümanların nüfus yapısının özelliklerini aşağı yukarı yansıtacak şekilde seçilmiştir. Bu kişilerin 1/3'ü Fransız vatandaşıydı. Geri kalanlar da Fransız Müslümanların köken olarak ait oldukları belli başlı ülkeleri temsil etmekteydi. Kepel, araştırması sonucunda %24'ünün Fransız toplumuyla etkileşimde oldukça gelenekçi olduğu sonucuna varmıştır.[217] Bu kişiler örneğin Müslüman olmayanlarla birlikte yemek yemez ve yiyeceklerle ilgili kurallara harfiyen uyma konusunda ısrar ederler. Kepel, (araştırmasının sonunda) İslami dini kurallara sadık kalmayla ilişkili kısıtlamaların, entgrasyonu zayıflatıcı engelleri temsil ettiği sonucuna varmıştır.

Hollanda'da yaşayan Fas ve Türk kökenli Müslümanlarla ilgili yapılan geniş kapsamlı bir Hollanda araştırması 2004'de yayımlandı. 1999–2002 yılları arasında yapılan anketlerden elde edilen bilgilere dayanan bu araştırma, ikinci nesil Müslümanların yaklaşık 1/3'ünün haftalık olarak camiye gittiğini, ancak dindarlık artışıyla ilgili herhangi bir kanıta rastlanmadığını ortaya koymuştur. Türk kökenlilerin %88'si ve Fas kökenlilerin %98'i kendilerini inançlı olarak mütalaa etmektedir.[218] Yine Türklerin 1/4'ü, Faslıların ise yarısı

---

216 *Les musulmans en France*. 17 Ocak 1998, bkz., *http://www.ipso.fr/Canalipsos/poll/6400.asp?rubld=26&print=1*.

217 Gilles Kepel, *Les Banlieues de L'Islam: Naissance d'une Religion en France*, Paris: Seuil, 1987.

218 *Moslim in Nederland. Ean onderzoek naar de religieuze betrokkenheid van Turken en Marokkanen*. Samenvatting SCP-onderzoeksrapport 2004/9.

Müslümanların Hollanda'da inançlarını yaymaları gerektiğini düşünmektedir. Bununla birlikte her iki gruptan bir Müslüman veya İslami kuruluşa üye olanların oranı sadece %10 civarındadır.

Bu rakamları yorumlamak elbette zordur. Bu konudaki sorunlardan biri, kilise/cami müdavimlerinin kendi raporları üzerine dayanan araştırmaların çoğunlukla mevcut devamı abartılı olarak yansıttığıdır. Bu araştırmalarda Avrupalı camilerin dolu olduğu ve çoğu Müslümanların inançlarının bazısını, çok az nadiren de tüm kurallarını yerine getirdiğinin açık-seçik olduğu söylenmektedir. Yine çok az Müslümanın inançlarını sivil eyleme dönüştürdüğü de bir vakıadır. Fas ve Türk kökenli Hollandalı Müslümanlar inançlarına bağlılıkları bakımından birbirlerinden çok az farklılık gösterir. –Her iki toplumun büyük bir kısmı kendilerini inanan/mümin olarak niteler ancak çok azı kuruluşlara/organizasyonlara iştirak eder-. Ancak bu iki toplum, kamusal eylem bağlamında çıkardıkları dersler konusunda birbirlerinden farklılık arz etmektedir. Türk kökenlilerin 1/4'ü Müslümanların Batıda İslam'ı yaymakla yükümlü olduğunu düşünürken, Fas kökenlilerin sadece yarıya yakını böyle düşünmektedir. Başörtüsü konusuna gelince, Türklerin 1/3'ü Müslüman kadınların başörtüsü takmasının iyi olacağını düşünürken, Faslıların yarısı başörtüsünden yana tavır takınmaktadır.

Hollanda Müslümanlarını, İskandinavya Protestanlarıyla mukayese eder ve tezatlarını gösterirsek temel farklılığın dinsel inanç olmadığını görürüz. Her 10 Müslüman'dan 9'u kendini inançlı olarak tanımlarken, her 10 Protestan'dan 6 ila 8'i kendini inançlı olarak ifade etmektedir. Hollandalı Müslümanlarla İskandinav Protestanlar arasındaki temel farklılık, onların inançlarını nasıl uygulamaya/pratiğe döktükleri konusunda bulunmaktadır. Her 10 Müslüman'dan 3'ü düzenli olarak camiye gittiğini söylerken, her 20 Protestan'dan sadece biri düzenli olarak Kiliseye gittiğini ifade etmektedir.

Avrupa'da Kilise ve Devlet: Augsburg Mirası

Niçin Avrupalıların dinsel çoğulculuk konusuyla ilgili önceden var olan sadece birkaç şablona sahip olduğunun bir takım tarihsel nedenleri vardır. Avrupa'daki 20. yüzyıl siyasi reform hareketleri dinden çok az kaygılıydı. Dinsel azınlıklar tolere ediliyordu. Mevcut kilise-devlet yapıları kralın dini, halkın dini (*cuius religio, eius religio*) ilkesini tesis eden Augsburg din barışının izlerini taşımaktadır. Dinsel uygunluk –Protestanlığa veya Katolikliğe- o dönemden beri toplumsal entegrasyonun ve asimilasyonun bir vasıtası olmuştu.[219] Augsburg barışı Reformasyonun sonucu olarak meydana gelen Avrupa'yı Protestan kuzey ve Katolik güney olarak ikiye bölen dini haritanın kurumsal ve sosyolojik damgasını tasdik etmektedir.

Bir kimse yola bağlılığın derecesiyle ilgili iddiada bulunabilirdi. 1949'da Alman Cumhuriyeti hem Katolikliği hem de Protestanlığı ulusal dinler olarak kabul etmiş ve daha sonra da buna Yahudilik dahil edilmiştir. Mamafih Müslüman göçmenlerin gelişine kadar Batı Avrupa'daki en büyük azınlık mensupları kuzeyde Katolikler, güneyde ise Protestanlardı. Amişler, Anabaptistler, Mennonitler, Brethrensler, Pietistler ve Moravianlar çoğunlukla Amerika'ya az miktarda da Afrika ve Asya'ya göç eden küçük dinsel gruplardır. Yahudi azınlığı Holocaust'un bir sonucu olarak devasa kayıplardan dolayı büyük acılar çekmiştir. Bundan dolayı II. Dünya Savaşından sonra pek çok Avrupalı Yahudi, Amerika ve İsrail'e göç etmek zorunda kalmıştır. Avrupa demokrasisi azınlıklık dinlerinin ve dillerinin haklarının sosyal entegrasyon uğruna kurban edildiği güçlü homojenleşme baskılarıyla birlikte gelişmiştir.[220]

---

[219] Aege B. Sorensen, "On Kings, Pietism and Rent-Seeking i Scandinavian Welfare States", *Acta Sociologica*, 41, 1998, 2:363-75.

[220] Devletsiz azınlıkların haritası için bkz., http://www.eurominority.org/version/cartes/carte-minorites.asp. Dinsel azınlıkların zora dayanan asimilasyonu Heather Rae'nin konusudur. Bkz., *State and the Homogenization of Peoples*, New York: Cambridge University Pres, 2002.

Hem anayasal olarak kurumsallaşmış konfesyonlar/inançlar hem de genel olarak devlet tarafından maddi olarak desteklenen inançlara sahip ülkeler arasında Avusturya, Danimarka, Norveç, Finlandiya, Yunanistan ve İtalya bulunmaktadır. Fransa, İtalya, Almanya, Hollanda ve İsveç anayasal açıdan seküler ülkelerdir. Ancak bu ülkeler de resmi olarak kabul edilmiş inançlarla ilişkili kurumlara örneğin dini okullara veya sosyal ve sağlık servislerine doğrudan veya dolaylı olarak maddi yardım sağlanmaktadır. İsveç, Belçika ve Hollanda'da maddi destek olanakları kanunen mevcut tüm dinler için vardır. Ancak devletin tarafsızlığı anlaşılması zor bir konu olarak kalmaya devam etmektedir. Almanya'da Protestan ve Katolik kiliseler ve bunların yanında üçüncü büyük inanç grubunun dini olan İslam değil de Yahudilik federal olarak toplanan kilise vergisini alma ve devlet tarafından desteklenen dini sosyal hizmet kuruluşları ve hastane çalıştırma hakkına sahiptir.

İngiltere'de kurumsal bir kilise olan ancak hükümetten doğrudan maddi destek almayan Anglikan kilisesi bu kuralın dışındadır. İngiliz Kilisesi, İngiliz Kraliyet ailesiyle resmi olarak irtibatlıdır ve bundan dolayı da kurumsal bir inançtır. Britanyalıların yarıdan azı bu kiliseye mensuptur. Bu kilise, yeni doğanların sadece %25'ini vaftiz etmektedir. Hükümet doğrudan maddi destek vermemektedir. İngiliz Kilisesinin sahip olduğu fonların %70'i Kiliselerin bakım ve onarımı için harcanmaktadır.

Dini okullar konusu daha da tartışmalıdır. İngiltere'de devlet tarafından maddi olarak desteklenen Roman Katolik, Müslüman, Yahudi, Sih, Yunan Ortodoks okullar vardır. "Gönüllü yardım okulları" olarak atıfta bulunulan bu okullar, dini cemaatler tarafından kurulmuş ancak mahalli idareler tarafından maddi olarak finanse edilmektedir. İngiltere son yıllarda Müslüman okullarını veya İngiltere'de adlandırıldığı gibi devlet okullarını maddi olarak desteklemeye başlamıştır. Dini olarak idare edilen devlet okullarına ilaveten oldukça çok sayıda bağımsız yani özel dini okul da var-

dır. Gönüllü yardım okullarının masraflarının %85'i devlet tarafından karşılanmaktadır. Ancak yeni hükümet düzenlemesine göre, bu oran yakın bir zamanda %10'a çekilecektir.[221] Bağımsız okullar devlet tarafından maddi olarak desteklenmemektedir. Ancak bu okulların ulusa-eğitim/öğretim programı dâhilinde faaliyet yapması zorunludur. 2004 yılı itibarıyla devlet destekli beş Müslüman Okulu kurulmuş ve 80'in üzerinde bağımsız özel okul da akredite edilmişti. Buna karşın mukayese kabilinden İngiltere ve Galler'de 2000'in üzerinde devlet destekli 160 tane de bağımsız özel Roma Katolik Okulu vardır. Tüm devlet destekli okulların 1/4'ü İngiliz Kilisesi tarafından idare edilmektedir.

Bununla birlikte kilise devlet ilişkileri konusunda en hassas soruların ortaya çıkmasına sebebiyet veren devletin başı ve Anglikan İngiliz Kilisesinin patronu olarak kraliçenin rolüdür. Lortlar kamarasında otomatik olarak 25 piskopos ve başpiskopos bulundurmak da dâhil, İngiliz Kilisesi belirli anayasal ayrıcalıkların tadını çıkamaya devam etmektedir. 1999'da yapılan Lortlar kamarası reformu, çoğu kalıtsal hakların kiliseden alınmasına ve İngiliz Kilisesi dışındaki diğer Hıristiyan cemaatlerle Hıristiyan olmayanların da Lortlar kamarasında temsiline izin veren bir öneri getirmiştir. İngiliz Kilisesi bu öneriyi desteklemiş ancak muhafazakâr Lortlarla Blair hükümeti onu reddetmiştir.[222] Lortlar kamarası reformu konusunda 2002 yılında yeni bir komite kurulmuştur. (İleride) diğer inanç toplumlarının temsiliyle ilgili önerilerin tekrar gündeme getirileceği oldukça muhtemeldir.

1949 Alman anayasası devletin dini konularda tarafsız olması gerektiğini söylemektedir. Ancak bu taahhüt kilise ile devlet ara-

221 "Gönüllü Kilise Destekli" okullar kilise tarafından idare edilen/yönetilen kamu okullarıdır. Kilise vakıf okullarının sahibi kilisedir ancak kamu eğitim yetkilileri öğretmenlerin maaşlarını ve diğer masrafları ödemektedir. Farkı betimlemenin/tanımlamanın bir diğer yolu ilk kategorinin dinsel kamu okulları, ikincilerin de kamu tarafından desteklenen özel dinsel okullar olduğunu söylemektir.

222 "Pratik zorluklar oldukça fazladır/büyüktür" ifadesi *White Paper, The House of Lords: Completing the Reform.* Cmnd.5291, Kasım 2001, paragraf 83'ün sonucudur.

sında yakın ilişki kurulmasını engellemez. Bu işbirliğini Josef Joffe yerinde bir şekilde "kraliyet tacının sunakla özel bir şekilde bir arada yaşaması" olarak adlandırmaktadır.[223] Almanya'da devlet desteği Katolikler, Protestanlar ve Yahudiler için var Müslümanlar içinse yoktur. İnanç grupları kamu şirketleri olarak şirketleşebilmektedir. Federal yetkililer, %9 oranında kilise vergisi toplamaktadır. Toplanan bu vergiden, toplama ücreti devlete ödendikten sonra kalan miktar, üye oranlarına bağlı olarak resmi olarak tanınmış dinlere dağıtılmaktadır. Vergi mükelleflerinin vergi geri ödemelerinde inançlarını belirtmeleri zorunludur. Ateistler de dini bir mezhep yerine bu vergiyi bir yardım kuruluşuna bağışlamayı tercih edebilir. Resmi olarak tanınmış inançlar devlet radyo ve televizyonundan hükümet komisyonlarına kadar çeşitli ulusal idare heyetlerinde temsil edilmekle de ödüllendirilmektedir. Kiliseler tarafından işletilen yardım kuruluşları –Katolik Karitas ve Protestan "Diakonische Werk" ve Yahudi refah organizasyonları- hastanelerden gündüz bakım evleri ve emekli evleri/huzur evlerine kadar kuruluşlara tedarik ettikleri hizmetler için devletten maddi destek almaktadır. Federal hükümet dini ve vicdani nedenlerden dolayı askerlik hizmetini yapmayı reddedip sosyal hizmette bulunmayı tercih edenleri Alman ordusunda mecburi askerlik yerine yarı dini organizasyonlarda görevlendirmektedir.

Fransa'nın nüfusunun yaklaşık %80'i Roman Katolik'tir. İslam ikinci büyük din konumundadır. Diğer dini gruplar ise Luteranlar, Kalvinistler ve Yahudilerdir. 1905 Ayrılık Yasası, Katolik Kilisesinin özel ayrıcalıklarını ortadan kaldırmış ve kamu yararı için bazı kısıtlamalar hariç din hürriyetini garanti altına almıştır. Yasanın 2. maddesi herhangi bir din için devlet desteğini yasaklamış ve dinsel uygulamalarla ilgili tüm masrafların devlet bütçesinden çıkarılması gerektiğini deklare etmiştir.[224] Bununla birlikte pratikte

223 "Germany versus Scientologists", *New York Review of Books*, (24 Nisan 1997), 16-21.

224 *http//www.justice.gouv.fr/anglais/texfornd/cure.html.*

hükümetin 1905'den önce inşa edilmiş ve günümüzde devlet malı olarak kalmaya devam eden tüm ibadet evlerinin muhafazası ve tamiri konusunda sorumlu olduğu varsayılmaktadır. Bu evler belediyeler tarafından korunmakta ve din adamları tarafından ücretsiz olarak kullanılmaktadır. 1959'dan beri devlet, dini okullardaki öğretmenlerin maaşlarını da ödemektedir. Fransız öğrencilerin yaklaşık %20'si dini okullara çoğunlukla da Katolik olanlarına gitmektedir. Dini okullar bütçelerinin (öğretmen maaşları ve diğer hizmetler) yaklaşık %80'ini devletten almaktadır. Özel kontratlı okulların durumuna gelince bu okullara devlet okullarındaki öğrenci başına masrafın %105'i ödenmektedir. Fransız hükümeti bir Müslüman Okulunu maddi olarak desteklemeye henüz başlamıştır. Başörtülerinden dolayı okuldan ayrılmak zorunda kalan kız öğrencilerin eğitim gördüğü bağımsız bir kız okulu Lyon'da açılmıştır. Ancak bu okul özel bir binaya sahip olmadığı için bir camiden ödünç olarak sınıflar almıştır. Bundan dolayı o bir ev okulu tecrübesi olarak mütalaa edilebilir.

1901 Kurumlar Yasası, kurum kurma özgürlüğünü garanti altına almış ve dini gruplara ibadetle alakalı olmayan eylemler yapmalarına ve bu şekilde vergiden muaf olma hakkını elde etmelerine izin vermiştir. Tuhaf bir şekilde, Müslüman kuruluşlar kültür merkezleri oluşturma ve kültürel aktivitelerde bulunma konusunda belediye yardımları alabilmektedir. 1981'e kadar vatandaş olmayanlar dernek/kurum kurmaktan men edilmişti. Göçmen grupları bu yasak kalkıncaya kadar yasal olarak dernek kuramıyordu.

I. Dünya Savaşından sonra Fransa'ya tekrar verilen Alsace-Moselle bölgesinde özel kurallar uygulanmaktadır. Çünkü bu bölge 1905 yasasından muaftır. Katolik Kilisesi, Luteran Kilise, Kalvinist Kilise ve Yahudi toplumu devlet desteği almakta ve rahipler, hahamlar ve pastörlerin maaşı devlet tarafından ödenmektedir.

Hem Fransa hem de Almanya özel dini gruplara müsaade etmeyen mezheplere karşı katı kurallara sahiptir. Sayantoloji bunun en iyi bilinen örneğidir. Sonuç olarak hükümetler varlığı arzu edil-

meyen vatandaş olmayan vaizleri sınır dışı etme konusunda serbesttir. Fransız hükümeti 1905 yasası gereği vergiden muaf olma hakkı kazanan uygun görülmüş dini derneklerle mezhepler arasında yasal bir ayırıma gitmekte ve denetlenmeye tabi olanlarla bazı durumlarda cezai eylem gerektiren davranışlarla suçlanan mezheplerin bir listesini çıkarmıştır. Haziran 2001'den beri Fransa tehlikeli dini fırkaları özellikle de Sayantoloji akımını yasaklamıştır. Bu yasa ayrıca hükümetin İslamcı imamları sınır dışı etme kararına da dayanak olarak kullanılmaktadır.[225] Açıkça kilise-devlet ayırımı prensibi bazı bölgelerdeki inanç temelli kamusal eylemler için hükümet desteğine izin verecek derecede yeterince esnektir ve o bazen sunulduğu kadar mutlak olmaktan da uzaktır.

Hollanda'da Kalvinist Reform kilisesinin Batavian devriminden sonra devletle ilişkisi kesilmişti. Roma Katoliklere, Yahudilere ve diğer Protestanlara eşit sivil haklar verilmişti. Ancak kilisenin devletle ilişkisinin kesilmesi, kilise ve devletin kesinkes birbirinden ayrılması anlamına gelmemişti. 1917 Kanununu izleyerek hükümet dini okullara ve dini kuruluşlara her bir dine eşit ölçüde olmak üzere maddi destekte bulunmaya devam etmektedir. 1961-1973 yılları arasında Hollanda hükümeti toplam 112 milyon Guldenle kiliselerin imarına katkıda bulunmuştur. Öyle ki bunun sonucu olarak Hollanda'da her otuz aileye bir kilise düşer hale gelinmiştir. Katolik ve Protestan varlığına ilaveten bir Müslüman varlığı oluşturmak için 1970-1981 yılları arasında Müslüman TV ve radyo istasyonlarını ve bir dereceye kadar Müslümanların kendi kendilerini idare etmelerini maddi olarak desteklemek suretiyle bir takım girişimlerde bulunulmuştur. 1983 düzenlemesinden önce devlet parasıyla bir cami yapılmıştı. Hollanda hükümeti 1983'de yürürlüğe giren anayasal düzenlemeye hazırlık bağlamında bütün hisseleri satmak suretiyle din adamlarının maaşlarını ve emekli

[225] *New York Times*, (20 Eylül 2003), A4. Hükümet mahkemenin bazı din adamlarının Fransa'ya dönmesine izin vererek kendi ihraç kararını bozuğu için kendini rahatsız hissetmiştir.

aylıklarını özelleştirdi. Bu düzenlemeden sonra hükümet ibadet evlerinin yapımı için fon ayırmayı durdurmuştur. 1983'den sonra resmi retorik "kilise ve devletin ayrılığı ilkesi" üzerinde vurgu yapmaya doğru değişmiştir. Hollandalı sosyolog Jan Rath "devletin tarafsızlığına geçişin yeni gelenlerin önüne bir köprü çekmek gibi olduğunu" ifade etmektedir.[226] Özel okullar için kamusal desteği öngören Hollanda yasası bağlamında Müslüman okulların oluşturulması ciddi tartışmalara sebebiyet vermiştir. Öyle ki bu tartışmalar esnasında pek çok Hollandalı, dini okulların öğrenci popülasyonlarını çeşitlendirmeye zorlanması gerektiğini düşünme noktasına gelmiştir.[227]

İslam ile ilgili Belçika kamusal politikası, devletin tarafsızlığına anayasal taahhütlerle yürütme arasındaki boşluğu kapatmanın bu konuda siyasi irade mevcut olduğunda bile ne kadar güç olduğu konusunda örneklik teşkil etmektedir. 1830 Belçika anayasası devleti "din konularında tarafsız" olarak tasvir etmektedir. Ancak buna rağmen din adamlarının maaşı ve ibadet yerlerinin inşası ve bakım-onarımı konusunda maddi destekte bulunma konusunda devletin sorumlu olduğu varsayılmaktadır. Dini topluluklar ulusal kamu şirketi olarak düşünülmüş ve onlar kraliyet himayesine dahil edilmiştir. Suudi Kralı Faysalın ziyaretinden çok kısa bir süre önce petrol üreten ülkelerle ilişkileri iyileştireceği ümidiyle yapılan bir jestle 1974'de Belçika İslam'ı resmen tanımıştır. Müslümanlarla ilgili ikinci bir karar da Kral Faysal'ın ikinci ziyaretinden günler önce 1978'de alınmıştır. Belçika Müslümanlarının %85'i Fas ve Türk kökenli olmasına rağmen bu teşebbüsler İslam'ın Suudi versiyonuna resmi olarak tanınma bahşettiğinden talihsiz sonuçlar doğurmuştur.[228] Yirmi yıl sonra Belçika seçilmiş bir üst konsil –Belçika Müslüman Topluluklarını Temsil Konsili- oluşturmuştur.

---

226 Mülakat 75, Amsterdam (28 Kasım 2003).

227 Jaw Rath ve diğerleri, *Western Europe and Its Islam*, Leiden: Brill, 2001, 183.

228 Lionel Panafit, "First for Islam in Belgium", *Le Monde Diplomatique*, (Haziran 2000)

Ancak bu konsil için seçimler ancak 2004 yılında yapılabilmiştir. Bu yılda altı tanınmış dine maddi destek yapılmasını öngören kraliyet yasası değiştirilerek yardım yapılacak dinlere İslam'da dahil edilmiştir. Günümüzde İslam, tanınmış inançlara ve inançsızlar için faaliyette bulunan laik örgütlere yapılan toplam yardımın %3.5'ini almaktadır. Günümüzde Belçika hükümeti yaklaşık 100 kadar imamın maaşını vermektedir. Ocak 2002'den beri Flemen bölgesi ilave olarak camilerin yapımı için de fon ayırmaktadır. Ancak diğer inançlar için olan sağlamlıkta bir Müslüman varlığı oluşturulmasının önünde hala ciddi engeller bulunmaktadır. İmamların resmi teoloji eğitimi ve imamların Fransızca veya Flemenkçe konusundaki noksanlıkları çözülmesi gereken önemli güçlüklerden bazılarıdır.

Norveç ve Danimarka devlet kilisesine sahip ülkelerdir. Danimarka anayasasının 4. maddesi şu hususu kayıt altına almaktadır: "Evanjelik Luteran Kilise, Danimarka'nın devlet tarafından tanınmış Danimarka Kilisesi olacak ve bundan dolayı da devlet tarafından desteklenecektir". Danimarka ulusal kilisesine yaygın olarak "Halkın Kilisesi" şeklinde atıfta bulunulmaktadır. Böyle bir terminoloji Danimarka'nın devlet kilisesi olduğu şeklindeki yaygın kanaati bertaraf etmektedir. Ulusal vergi yetkilileri, diğer mezhepler ve inançlar için değil, sadece Luteranlar için özel kilise vergisi toplamaktadır. İlaveten piskoposların maaşları, emekli ikramiyeleri ve bir dizi geniş çaplı kurumsal masraflar genel veri yoluyla karşılanmaktadır. Din adamları devlet memurdur ve devlet üniversitelerinde eğitilmektedir. Kilise İşleri Bakanı kilisenin resmi olarak başı ve bakanlık da onun idare merkezidir.

Danimarka anayasasının 68. paragrafı kişilerin kendi inançları dışındaki inançlar için vergi ödemesini yasaklamaktadır. Yurttaşlar, eğer vergi yetkililerine Luteran Kiliseye üye olmadıklarını kanıtlarsa, kilise vergisi ödemekten muaf tutulabilirler. Bu ispat yapılana kadar ister Katolik ister Baptist isterse de Müslüman olsun herkes kilise vergisini ödemek zorundadır. Azınlık dinleri, vergi ödeyicilerinin arzu ettikleri reform listesinin başında desteklemek

için arzu ettikleri dini seçmelerine olanak sağlayan bir vergi ödeme sisteminin oluşturulmasını arzu etmektedir.

1 Ocak 2000'de İsveç, devlet kilisesini resmi kilise olmaktan çıkaran ilk İskandinav ülkesi olmuştur. İsveç Kilisesi olarak atıfta bulunulan İsveç Luteran Kilisesi, tıpkı Danimarka'nın Halk Kilisesi gibi yapılandırılmıştı. Bununla birlikte din adamlarının pek çoğu, Kilisenin devletle sıkı münasebeti olması hasebiyle kendirline empoze edilen sınırlamalardan rahatsızdı.[229] Halk genelde Hıristiyan olmayan veya Hıristiyan olan tüm yeni doğanları devlet kilisesi üyesi olarak kayıt ettirme işiyle meşgul ediliyordu. Bu uygulama, açıkça kış seyahatinin zor olduğu günlerden kalmaydı. Çünkü o dönemlerde çocuklukların ölümleri durumunda giyaplarında onları da vaftiz etmenin gerekli olduğu düşünülüyordu. Ancak bu uygulama, kış seyahatinin artık zor olmaktan ve bebek ölümlerinin de yaygın olmaktan çıkmasından çok sonra da varlığını devam ettirmiştir.

Papazlık mıntıkaları ve İsveç Kilisesinin kilise kurumları artık kamusal statüye sahip olmamasına rağmen, hükümet diğer vergilerle birlikte kilise üyelerinden kilise aidatlarını toplamaya devam etmektedir. İsveç Kilisesinin İsveç'te ikamet eden herkese mezar yeri tahsis etme sorumluluğu hala devam etmektedir. Ancak masrafları diğer kilise hizmetlerinden ayrı tutulmaktadır. Hükümet umumi mezarlıkların mahalli inanç liderleriyle işbirliği içinde çeşitli dini ölü gömme uygulamalarının olması gerektiği konusunda detaylı direktifler yayımlamıştır. İsveç cami yapımını maddi olarak desteklemek için çeşitli yollar bulmuştur. Son yılarda devlet desteğiyle İsveç'te dört tane cami inşa edilmiştir. 1 Ocak 2000'de yürürlüğe giren İsveç Dini Toplulukları Kanununda fon hiçbir şekilde dinler arasında eşit dağıtılmasa da diğer dinlere de devlet bağışından yararlanma hakkı bahşedilmiştir. 1905 Fransız kilise

[229] Göran Gustafson, "Church-State Separation Swedish-Sytle", John T.S. Madeley & Zsolt Enyedi, eds., *Special Issue on Church and State in Contemporary Europe. The Chimera of Neutrality, West European Politics*, 26, 2003, 1:51-72.

reformu durumunda olduğu gibi devlet kilisenin mal varlıklarının bakım ve onarım sorumluluğunu da üzerine almıştı. Bu durum söz konusu mal varlıklarının İsveç'in milli mirasının bir parçası olduğu tezine dayanılarak haklı çıkarılmıştır.

Norveç'te, devlet kilisesinin karizmatik kiliselerle ve yeni inançlarla mücadele etme kabiliyetiyle ilgili kaygılar, Norveç Luteran Kilisesini 2002 yılında hükümeti diğer inançları da maddi olarak desteklemeye muktedir kılan kilise ve idari değişiklikler için ayrı bir anayasaya izin veren bir öneriyi gündeme getirmeye sevk etmiştir.[230] Bununla birlikte kilise sonunda anayasal değişiklik istemekten vazgeçme ve daha ziyade resmi statüsünü etkilemeyecek reformlar yapılması üzerine odaklanma kararı almıştır.

İslam'a Yaklaşma: Müslümanları Hıristiyanlaştırma mı Yoksa Onlarla Diyalog mu?

Hıristiyan Kiliseleri "Müslüman sorununa" nasıl yaklaşılacağı hususunda hem fikir olma konusunda bir takım zorluklar yaşamaktadır. Bu konudaki argümanlardan biri şudur: İslam'a üç monoteist dünya dininden biri, İbrahimi bir din olarak saygı gösterilmelidir. Bununla birlikte bazı Hıristiyanlar, "medeniyetler çatışması" tezine atıfta bulunmakta ve Müslümanlara asla güvenilemeyeceğini çünkü onların insan haklarının kurallarına itaat etmediklerini ve İslam'ın da hoşgörüsüz bir din olduğunu iddia etmektedir.

Temmuz 2003'de Luteran Dünya Federasyonunun 10. Asamblesinde konuşan başkan emekli piskopos Dr. Christian Krause dinlerarası uzlaşma için "İbrahimi üçlüğe" atıfta bulunmuştur.

> Hıristiyanlık ve Yahudilikte dahil fundamentalizm eşit derecede diğer dinlerde de bulunabilir. Üç İbrahimî dinin hepsi bir taraftan şiddet öngören fanatizm, diğer taraftan da aydınlanma, hoşgörü veya siyasi olarak konuşmak gerekirse hukukun üstünlüğü ve kilise ile devletin ayrılması konularında potansiyele sahiptir.

[230] *Samme kirke, ny ordning* (terc., Same Church, new Order), Inntillingen fra Kirkeradets kirke/stat-utvalg. Sammenfatning av horingsmaterialet, Ekim, 2002.

> Terörizme karşı mücadele mümkün olduğu kadar tüm ülkeleri ve özellikle de büyük oranda Müslüman olanlarını da kapsamalıdır. Ancak bu mücadele asla bir medeniyetler hatta dinler çatışması olmamalıdır.[231]

Krause konuşmasında Luteranlar ve Yahudiler arasında Nazilerin yaptığı ağır soykırım sucu altında gerçekleşen diyaloga dikkat çekmiş ve "Hıristiyan ve Müslümanların birbirleriyle diyaloga girmeden önce, böyle benzer bir felaketin mi yaşanması gerektiğini" sormuştur. Daha sonra da Hıristiyan Kiliselerine önderlik edenlerin İslam'ın önde gelen temsilcileriyle ve teoloji fakültelerinin de İslam bilginleriyle diyaloga girmeleri gerektiğini önerisinde bulunmuştur. O, fevkalade samimi bir şekilde ilk adımın Hıristiyanların Kur'anı okumaları olması gerektiğini de ifade etmiştir. (Ona göre) diyalog şu tasavvurla başlamalıydı: "Sadece terörist kollarında değil, bir bütün olarak İslam'da Batıya ve Batı'nın yaşam tarzına karşı ciddi oranda kızgınlık ve çoğunlukla da birikmiş bir nefret vardır".

Piskopos Krause, Luteranların diğer kiliselere uyguladıkları formülün İslam'ı da içine alacak şekilde genişletilmesini önermiştir. "İslam ile Hıristiyanlık arasındaki ilişkilerde aynı hedef olan "uzlaşılmış çeşitlilik" için çalışmayalım mı?" İslam'a karşı haçlı seferi değil diyalog olmalıdır. Bununla birlikte Krause'nin teklifi Luteranlar arasında dini canlanmaya yönelik çağrıya da eşlik etmektedir. "Eğer renginizi göstermezseniz, renginiz asla tanınmaz".

İskandinavya Luteranları İbrahim yaklaşımı kabul etme konusunda zorlanmaktadır. İskandinavların büyük çoğunluğu İskandinavya'da Müslümanları Hıristiyanlaştırmanın ve misyonun canlanmasının Hıristiyan ülkelerde giderek artan Müslüman varlığına en uygun yanıt olacağını düşünmektedir. İslam'dan duyulan rahatsızlık, çoğunlukla Protestan devlet kiliselerini karakterize eden gösterişsiz ibadet şekillerine meydan okuyan göçmen-

231 Emekli piskopos Dr. Christian Krause, *Address*, Lutheran World Federation tenth Assembly, Winnipeg, Canada, (22 Temmuz 2003)

lerin dinsel uygulamalarından duyulan genel rahatsızlıkla sık sık birleştirilmektedir.[232] Devlet tarafından resmi olarak kabul edilen kilise, alternatif inanç hareketlerini ve Amerika'da Evanjelik Kiliseler olarak adlandırılan kiliseleri tasvir etmek için Avrupalı Protestanların kullandığı bir terim olan "karizmatik kiliselerin" yayılmasını engellemek için değişmelidir. Dinsel çeşitliliğe ilk yanıt, ayrılıkçı çeşitliliği kabul etmemek olmuştur. Daha ziyade dinsel çeşitlilik, birbiriyle yarışan dini hareketlerin ortak hareket etmesi ve sınırlanması gerektiği şeklinde anlaşılmaktadır.

Kristelig Dagblad adlı bir Hıristiyan Danimarka gazetesinde yer alan bir makale Danimarka Ulusal Kilisesinin göçmenleri barındırmak/içine almak için yapılması gereken düzenlemeleri detaylarıyla tasvir etmiştir. Şehrin eteklerinde havaalanına oldukça yakın bir Danimarka piskoposluk bölgesi, Müslümanlar da dahil %10 civarında göçmene yiyecek temin etmektedir. Pastör mutlu bir şekilde yaklaşık 100 kadar insanın Pazar ibadetleri için kiliseye dönüş yaptığını rapor etmiştir. Bu piskoposluk bölgesi Jesper Oehlenschlager adlı bir pastör ve Hindistan kökenli asistanı Rajesh David tarafından idare edilmektedir. Pastör vaazın ve mezmurların anlaşılmasının yeni pariş (piskoposluk bölgesi) mensupları için zor olduğunu ifade etmiştir. Yeni insanların kiliseye niçin geldiği konusuna gelince, rahip bunların çoğunun Ortodoks ve Katolik kökene sahip olduğunu ancak Danimarka toplumuna sosyal ve kültürel olarak daha iyi entegre olacaklarını düşündükleri için Halkın Kilisesine gelmeye başladıklarını söylemektedir. "Onlar nerede yaşadıklarını düşünmüş ve sonuçta ulusal kilisenin bir parçası olmanın daha iyi olacağına karar vermiştir". Dahası rahip bu insanların bu tutumlarının Danimarkalılarla daha iyi ilişki ve temas kurmanın yolu olduğunu düşündüklerini de ilave etmiştir.

Rajesh David pek çok göçmenin dini ritüelleri sıkıcı bulduğu ve vaaz kabilinden ibadetleri kaçırdıklarını itiraf etmektedir. Ancak

232 "Hedningene er forsvundet! Udgivelser om torens eksklusivitet i en multireligios omverden; *http://www.aarhus.stiff.dk*.

buna rağmen onların hala kiliseye geldiklerini çünkü onların adreslerini kayıt ettirmek istediklerinde kiliseye gelmek zorunda olduklarını söylemektedir. (Danimarka'da Kilise vatandaşları kayıt altına alma işinden sorumludur. Yani kişilerin kayıtları kilise tarafından tutulmaktadır). Aynı zamanda göçmenler kilise topluluklarının adreslerini sormakta ve bunun içinde çoğunlukla pastöre gönderilmektedir. Papazlık bölgesine yeni dahil olanların adaptasyonu için pariş yetkilileri ibadetlere barış için diz çökme ve dualar eklemiştir. Pastör bu uygulamanın oldukça olumlu sonuçlar verdiğini ifade etmiştir. Pastör, Halkın Kilisesinin göçmenlere karşı düşmanca bir tavır takındığının mütalaa edildiğini kabul etmiştir. Ancak o, parişin (papazlık mıntıkasının) düzenlediği yaz kamplarına Müslümanların da katıldığını ve herkesin çok mutlu olduğunu da sözlerine ilave etmiştir. Ona göre, eğer kilise devlet kilisesi olma gibi resmi işlerden ziyade, daha çok manevi kökenlerine dönerse dini, sosyal ve kültürel farklılıklar daha çok konu dışı olur.[233]

Teologlar manevi canlanma konusundaki bu ümit var görüşü genel olarak paylaşmamaktadır. Bir devlet üniversitesi olan Arhus Üniversitesi teoloji fakültesine bağlı çok-dini çalışmalar için (*multireligious studies*) yeni bir merkezin açılışı dolayısıyla yaptığı konuşmasında teoloji profesörü ve merkezin direktörü Viggo Mortensen, Danimarka kilisesinin kendini güçlendirmek suretiyle İslam'ın meydan okumasına karşı durması gerektiğini iddia etmiştir. Ona göre "Süleyman, çocuk yuvasında iyi kıyılmış Danimarka ciğerine hayır dediğinde, yapılacak ilk veli toplantısında dini bir diyalog yaşanacağı artık kesindir. Mortensen bu durumda yüz yüze olduğumuz manevi mücadeleye karşı durmak için bize destek olacak sağlıklı bir Hıristiyan kimliğini yeniden oluşturmada Kilisenin hazırlıklı olup üyelerini desteklemesi gerektiğini ileri sürmektedir".[234]

---

233 "Globalisering i folkekirken", Elisabeth Assing Hvid, *Kristeligt Dagblad*, (29 Eylül 2004).

234 Danimarka'ca bir terim olan "andskamp" literal olarak ruh (Kutsal Ruh) için

Danimarka'da İslam'ın nasıl mağlup edileceğiyle ilgili bu tartışmanın, bir devlet üniversitesinde dinlerarası diyalog alanında araştırma yapmaya tahsis edilen devlet tarafından finanse edilen yeni bir merkezin açılış kutlaması esnasında meydana gelmesi doğrusu oldukça dikkate değerdir. Danimarka ulusal inancı olarak Luteranizmin fütursuzca savunulması, üniversite rektörü tarafından gözler önüne serilmiştir. Gerçek şudur: İslam ile diyalogu kendi işi olarak uhdesine alan Halkın Kilisesidir ve bu tartışmaya ev sahipliği yapan da teoloji fakültesidir. Bu durum halka şu mesajı göndermektedir: Danimarka toplumunda İslam'ın varlığı sadece kültür, yaşam tarzı, alışkanlıklar, giyim-kuşam, dil ve gelenek konusu olarak görülemez.

Luteran Dünya Federasyonunun dost din olarak İslam'ı İbrahimi bir din olarak görme konusundaki taahhüdü, devlet destekli Protestanlığın teolojik uygulamalarından oldukça uzaktır. Danimarka'da yaşanan bu tartışmanın gösterdiği gibi teoloji fakülteleri çoğunlukla kendilerini resmi Hıristiyanlığın temsilcisi olarak görmektedir. Teologlar ve üniversite idarecileri İslam'ı bir sorun olarak mütalaa etmekte ve ona çok nadir olarak tarafsız bir şekilde veya dini çoğulculuk bağlamında yaklaşmaktadır. Durum bu olduğu sürece İslami dinsel ilim, İslami eğitim verecek öğretmenlerin eğitimini ve Müslüman bilim adamlarını devlet üniversitelerine entegre etme projelerini güdük kalacaktır.

Papa II. John Paul Hıristiyanlık, Yahudilik ve İslam arasındaki ilişkiyi tanımlamak için "İbrahim'de kardeşler" ifadesini kullanmıştır. İnançlar arası uzlaşma mesajı en açık şekilde Papa'nın Ramazan Bayramı münasebetiyle Aralık 2000'de yayımladığı Papalık mesajında ifade edilmiştir. Bu mesajda Papa şöyle demektedir: "Hem çeşitliliği hem de ortak amaçları bağlamında insanlığı tek bir aile olarak görüyoruz. Bu da insan haysiyeti, barış, özgür-

çaba sarf etmek anlamına gelmektedir. Viggo Mortensen, "Den danske Folkekirke og Islam", Aktuelle skrifter, cilt 3, 2001. Centre for Multireligious Studies, University of Aarhus. *http://www. teo.au.dk/cms/fagomraader/relationer_krist_islam/kdkronik.pdf.*

lük ve dayanışma gibi temel değerlerde eğitimdir".[235] Vatikan'ın Müslümanlara kucak açma gayreti Papa II. John Paul'ün İslam ile Hıristiyanlık arasında asırlardır yaşanan komşuluk ilişkilerinden bahsettiği ve inananlar arası barış mesajı verdiği Şam ziyaretiyle zirve noktaya ulaşmıştır.

11 Eylül saldırılarından önce bile pek çok Katolik Piskopos Vatikan'ın İslam'la yakınlaşmasına çabalarına karşı çıkmaktaydı. 1999 Sinodunda bazı piskoposlar İslam'ın Avrupa'da giderek yayılmasından dolayı oldukça karanlık bir tablo çizmişti. İzmir piskoposluğunun başkanı başpiskopos Guiseppe Bernardini bu sinodda göçmenler ve petrolden elde edilen gelirlerle kurulan teşkilatlar vasıtasıyla İslam'ın Avrupa'da yayılması ve neticede Avrupa'yı fethetmesi konusunda yeni bir İslami proje olduğundan bahsetmişti. O, Hıristiyan-Müslüman diyalogunu sağırların birbiriyle diyaloguyla mukayese etmişti. "Diyalog, adalet, mütekabiliyet gibi terimler veya insan hakları, demokrasi gibi kavramlar Müslümanlar için bizim için ifade ettiğinden, çok farklı anlamlar ifade ettiği bir vakıadır."[236] Fransız Katolik alim Alain Besancon, "İbrahim" teriminin kullanılmasına karşı çıkmıştır. Çünkü ona göre, diyalogda bu terimin kullanılması üç dinin eşit olduğunu ima etmektedir. Bundan dolayı Besancon, İslam'la mücadele etme ve Hıristiyanların Müslüman olmalarını engelleme konusundaki kararlılıklarını daha da kuvvetlendirmeleri konusunda Katolikleri uyarmaktadır.[237]

---

235 *L'Osservatore Romano*, Haftalık İngilizce Baskısı, (20-27 Aralık 2000), 9. L'Osservatore Romano bir Papalık gazetesi/yayın organıdır.

236 Piskoposun açıklamaları bir bütün olarak bir Katolik haber ajansı olan Zenit'te bulunabilir. Bkz., http://www.zenit.org/english/europe/script.html. Keza bu açıklamalar, Daniel Pipes tarafında yayımlanan Amerika kökenli *The Middle East Forum*'un Aralık 1999 sayında da yayımlanmıştır. *http:/www.meforum.org/article/448*. Editörler sinodda ifade edilen diğer açıklamaları değil de sadece piskoposunkileri yayımlamalarının nedenini şu sözlerle ifade etmiştir: "Bu açıklama insanların kaşlarını kaldırmasına (gözlerini açmasına) vesile olmuştur çünkü o açıkça kilisenin resmi duruşuyla tezat tekil etmektedir".

237 John L. Allen Jr., "Europe's Muslims Worry Bishops", *National Catholic Reporter*, (22 Ekim 1999), cilt 36, no 1.

İslam'ın nasıl karakterize edileceği konusundaki fikir ayrılıkları, Papa II. John Paul'ün sinoda gönderdiği mesajı gölgede bırakmıştır. Papa, bu mesajında dinsel ilgisizlikle mücadele edilmesinin ve "özel/hususi vicdanla umumi değerler arasındaki gittikçe genişleyen ayrılık konusunda seslerin yükseltilmesinin gerekliliği üzerinde durmuştur. "Dinsel tecrübeye tüketici yaklaşımın devamlı surette propaganda edildiği" konusunda uyarıda bulunduktan sonra Papa II. John Paul, Avrupalıları inançlarını yeniden incelemeye ve keşfetmeye teşvik etmiştir. "Avrupa'nın artık her zamankinden daha fazla yenilenmiş bir evanjelizasyona ve yeni bir misyonerlik çabasına ihtiyacı vardır. Bu ihtiyaç bazı durumlarda İsa-Mesih'in İncilini, onu hala duymayanlara sunma, bazı durumlarda da Hıristiyan toplumların yapısını tamir etme şeklinde tezahür edebilir".[238]

Genel anlamda kültürler arası diyalogun özel anlamda ise Müslümanlarla diyalogun savunucuları, Papa II. John Paul'ün global ticaret ve devlet destekli sekülarizasyon tarafından inancın erozyona uğratılmasına karşı tüm dinlerin ittifak içinde olması gerektiği yönündeki vizyonundan güç almıştır. Roma'daki Dinlerarası Diyalog Sekreteri Cizvit Thomas Michel Hıristiyan-Müslüman diyalogunu şu cümlelerle savunmaktadır:

> Müslümanlara göre (kâr amaçlı modernizm ve tüketicilik) Tanrı'nın insanların yaşamasını öngördüğü değerler değildir. Hıristiyan inancı gibi İslam dininde insan yaşamının gayesinin tanımak, ibadet etmek, Tanrı'ya itaat etmek, sevmek, diğerlerine hizmet etmek ve Tanrı'ya gönülden itaat edip bağlı olanların Tanrı'nın huzurunda ebedi yaşamla ödüllendirileceği günü ümit etmeyi öğretmektedir. Böylece insan toplumunu karakterize etmesi gereken değerler, dayanışma, karşılıklı yardımlaşma, yoksula alaka gösterme, Tanrı'nın büyüklüğü, merhameti ve rahmeti sürekli olarak toplanmasıdır. Onların inşa etmeyi aradıkları Tanrı-merkezli

[238] John Paul II, Instrumentum Laboris. *Synod of Europe II, 1999. http:/www.vatican.va/roman_curia/synod_doc_19071999_europe-instlabor_enhtml.*

toplum barışın bir vasıtası olmalıdır: Bu barış Tanrı'nın iradesine uygun yaşamak suretiyle Tanrı ile barış; toplumun çeşitli sektörleri ve milletler arasında arkadaşlık ve dostluk barışıdır".[239]

Şu anda XVI. Benediktüs adıyla papa olan Alman Kardinal Joseph Ratzinger dindarlıkları ve evlilik konusundaki sadakatlerinden dolayı Müslümanların dinsel yaşamına duyduğu hayranlığı ifade etmiştir. O, bunu Batı'nın çürümüşlüğünü gözler önüne sermek için yapmıştır. Papa XVI. Benediktus dinlerarası diyalogun yukarıda ifade edilen temel değerlerin karşılıklı kabulünden neşet etmesi gerektiğini ve Hıristiyan ahlaki restorasyonunun İslam'la diyalog için bir ön koşul olması gerektiğini dillendirmiştir. Vatikan radyosu başka bir ortamda ise, Ratzinger'in "tarihin dengesi içinde Türkiye'nin Avrupa'ya karşı olduğunu bundan dolayı da onun büyük oranda Hıristiyan bir birlik olan Avrupa Birliğine üye olmaması gerektiğini, aksine onun İslam ülkeleri birliğine ait olması gerektiğini rapor etmiştir".[240] Bu durumun kaçınılmaz sonucu şudur: Roma Katolik Kilisesi, İslam'a karşı nasıl bir tutum takınılması gerektiği konusunda Avrupa Protestanları ve Avrupa hükümetleri kadar bölünmüştür.

Almanya'da uygulanan başörtüsü yasağı, Katolik ve Protestan piskoposlarla; dinlerarası diyalog taraftarları ve İslam'ın İbrahimî bir din olarak bir diyalog muhatabı olmaktan ziyade, bir tehdit olduğuna inanlar arasındaki derin bölünmeleri ortaya çıkarmıştır. Baden-Württemberg eyaleti piskoposlarından ikisinin, eyaletlerinde başörtüsü yasağı teklifini uygun görmelerinden önce, Katolik Piskoposlar konferansı bir fikir birliğine ulaşma konusunda başarısız olmuştu.[241]

---

239 Thomas Michel, S.J., "Developments in Interreligious Dialogue with Muslims", bildiri, Creighton University, Omaha, Nebraska. *http://www.puffin.creighton.edu/jesuit/dialogue/documents/documents.html*.

240 *Newsletter*, Radio Vatican, (8 Ağustos 2004)

241 "German Churches Disagree on Headscarf ban for Muslim Teachers", Lutheran World Federation, (3 Mart 2003); *http:/www.lutheranworld.org/news.*

Başörtüsü düzenlemesinden sorumlu yasama komisyonu önünde tanıklık yapan devlet görevlisi pozisyonunda olan Michael Trensky, hem Katolik hem de Protestan piskoposların görüşlerini temsil ederek iki Katolik iki de Protestan dört piskoposun şu iki temele dayanarak başörtüsü yasağını savunduğunu ifade etmiştir. (1) Kadın ve erkek arasındaki eşitlik, dinsel hakları geçersiz kılan temel bir değerdir. (2) Temel Yasa'nın 3. maddesine göre, tüm dinlere eşit muamele edilmesi yükümlülüğü (zorunluluğu) yoktur. Öğretmenlerin tarafsızlık şartına uyma zorunluluğu bulunmaktadır. Ancak Baden-Württemberg anayasasının 15. maddesi, eğitim ve umumi değerlerinin Hıristiyan geleneğini yansıtması gerektiğini açıkça ifade etmektedir.[242]

Trensky, sonradan Almanya'da dini hoşgörünün sınırlarını tanımlamak için tekrar tekrar kullanılan özeli bir formülasyon üzerinde durmuştur. Baden-Württemberg'de piskoposlar bildirgesi, tarafsızlık ilkesine uyma yükümlülüğünün Hıristiyan felsefesi ve geleneği tarafından renklendirilen değerlerin savunulmasını ima ettiğini söylemektedir. Bundan dolayı aynı zamanda hem başörtüsü yasaklanabilir hem de umumi değer olan tarafsızlık, din özgürlüğü ve erkek-kadın arasındaki eşitlik bağlamında anayasal gereklilikler yerine getirilebilir. Gerçekte söz konusu temel değerlere saygı başörtüsünün yasaklanmasını gerektirmektedir.

Alman Luteran piskoposlar da Katolik meslektaşları kadar bölünmüştür. Almanya Evanjelik Kiliseler Konseyinde (EKD) çeşitli Protestan kiliselerin oluşturduğu ulusal birlik, Rhine-land Westphalia, Hamburg ve Lübeck'den piskoposlar başörtüsü yasağına karşı çıktı. Çünkü onlar bu yasağı, amaca zararlı veya din özgürlüğünü ihlal edici bir durum olarak mütalaa etti. Protestan ve Katolikler arasından bir dizi muhalif görüşte olanlar da başörtüsü yasağına karşı çıktı. Çünkü onlar eski Alman Cumhurbaşkanı Rau tarafından ifade edilen "başörtüsünü yasaklama dini simgeleri ve

[242] Ausschuss für Schule, Jugend und Sport. Standiger Ausschuss (12 Mart 2004). Stuttgart. Haus des Landtags. Drucksache 13/2793, 110-118.

sembolleri kamusal yaşamda yasaklayan seküler bir devlet oluşturmanın ilk adımıdır"[243] şeklindeki kaygısını paylaşmaktadır.

Başörtüsü yasağı konusunda Piskopos Gebhard Fürst'ün onayına rağmen, Katolik Rottenburg-Stuttgart diyakozluğu Hıristiyan-Müslüman diyaloguyla yakından ilgilenmektedir. 2004'de diyakozluk birkaç tane ortak Müslüman-Hıristiyan konferansına ev sahipliği yapmış ve Müslümanların kendilerini organize edip hükümete ve siyasetçilere sunmaları/prezente edebilmeleri için onlara yardım amaçlı teşebbüsleri desteklemiştir. Bu bağlamda pastoral eylemler bağlamında Alman beklentilerine göre İmamlara rehberlik etmek için dizayn edilen iki seminer yapılmıştır. Bu çalıştaylar, Sivil Eğitimden sorumlu yarı devlet kuruluşu olan Federal Büro tarafından başlatılan imam yetiştirme konusundaki pilot projenin bir parçasıydı. Çalıştaya katılan 30 kadar imama yönelik yaptığı konuşmasında Piskopos Fürst, Jürgen Habermas'a atıfta bulunarak artan sekülarizme karşı bir Hıristiyan-Müslüman dinlerarası öğrenme toplumu yaratmanın çoğulcu toplumda hoşgörü için kilit rol oynadığını ifade etmiştir.

Diyakozluk, dinlerarası diyalog danışma grubu (KCID) tarafından organize edilen -benimde iştirak ettiğim- bir diyalog çalıştayına ev sahipliği yaptı. Bu çalıştay, kamusal ve dini yaşamda Hıristiyan-Müslüman işbirliğiyle ilgili tecrübeleri tartışmak için eylemci ve teologları bir araya getirmiştir. Çalıştay, dinlerarası diyaloga İbrahimi bir yaklaşımı savunan Müslümanlarla yakınlaşma ve uzlaşmaya karşı çıkanlar arasındaki farklılıkları dramatize etmiştir. EKD'de İslam'la ilişkilerden sorumlu pastör Martin Affolderbach dinlerarası diyalogun ne anlama geldiğiyle ilgili görüş ayrılıkları hakkında konuştu. EKD diyalogu, katılımcı kiliselerin resmi temsilcileri arasında amaç yönlendirmeli biçimlenmiş kar-

[243] Religionsfreiheit heute-zum Verhaltnis von Stat un Religion in Deutschland. Rede von Bundesprasident Johannes Rau zu 275 Geburstag von Gotthold Ephraim Lessing, University of Kassel. *http:/www.uni-kassel.de/fb10/frieden/themen/Rassismus/rau/html.*

şılıklı sohbet olarak mütalaa etmektedir. Bunun örneği EKD'nin geçmişte Yahudi ve Müslüman konsillerle işbirliği yapmasıdır. Affolderbach İslam'ı da içine alacak şekilde alanı genişletilmiş bir diyalogun şu anda mümkün olmadığına işaret etmiş ve bunun Almanya'da İslam'ın kilise temsilcilerinin, ülkedeki her Müslüman ev sahibinin desteğiyle muhatapların inanç adına konuşabileceklerinden emin olacakları derecede tek bir yapı halinde organize olmasına kadar da mümkün olamayacağını dillendirmiştir. Bu duruma bir örnek olarak o, EKD'nin Müslüman konsil ZMD'yi yeni dokümanı *Islamische Charta*'yı tartışmak için davet ettiğini ancak bu davetin 18 ay sonra bile hala yanıtlanmadığını zikretmiştir.

Affolderbach, Kilise bünyesinde Müslümanlarla yapılan dinlerarası diyalog toplantılarıyla ilgili üç çeşit eleştiri sıralamıştır. (1) Müslümanlar diyalog konusunda ciddi değil. Zira onlar gizli radikal ve anayasal olmayan hedefler taşımakta ve onların gerçek amacı Almanya'da İslam'ı yerleştirmek ve gelecekte de İslam hukuk sistemini yani şeriatı Alman toplumuna tanıtmaktır. (2) Müslümanlar Yahudi ve Hıristiyanları kafir olarak görmektedir. Dahası onlar çoğulculuğu kabul etmeye de hazır değiller. Onlar kadın haklarını da inkâr etmektedir. (3) Hıristiyanlar inançlarını güçlendirmeye yoğunlaşmalı ve Hıristiyanlar arasında kendi inançlarıyla ilgili cahilliğe hitap etmelidir.[244]

Affolderbach'e yanıt Berlin İslam Akademisi kurucu üyelerinden Abdul Hadi Christian Hoffman'dan gelmiştir. Hoffman diyalogun iletişim olduğunu ileri sürmüş ve onun resmi kiliseler arasındaki görüşmelere/müzakerelere indirgenmemesi gerektiğini ifade etmiştir. İletişimin ön şartı muhatabı dinleyebilmektir. Böyle bir iletişim daha önce mümkündü. Şimdi EKD'den en üst düzey temsilciler başörtüsünün siyasi olduğunu ifade etmiştir. Acaba bunu söylerken onlar Müslümanları bu konuda dinlemişler midir?

[244] Martin Affolderbach, "Erfahrungen mit Dialogkritik in den Kirchen", *Christlich-islamischer Dialog in der Kritik. Erfahrungen, Strategien, gesellschaftliche Prasenz*. Akademie der Diözese Rottenburg-Stuttgart, Stuttgart-Hohenheim, (8-10 Ekim 2004).

Hoffman, Müslümanların diyalog işiyle meşgul olmaya çalıştıklarında daima olumsuz durumlarla yüz yüze olduğu söylemine itiraz etmiştir. Onlar yani Müslümanlar entegre olmaya ve bu konuda da samimi olduklarını göstermeye hazır olduklarını ifade etmelidir. Onlar zihinlerinde gizli bir gündem bulundurmamalıdır. Dahası onlar tüm bunları yaparken aynı zamanda da bir, iki, üç, dört defa insan haklarına bağlılıklarını ve terörizmi kınadıklarını tekrar etmelidir. Bir Müslüman olarak İslam'ı eleştirmedikçe sen fanatik, apolojetik ve başkalarını kendi dinlerine döndürmeye çalışan olarak mütalaa edilirsin. Eğer protesto edersen, o zaman mağdur rolü oynayabilirsin. Hoffman, İbrahimi inanç yaklaşımını üç inancı eşit olarak gören ve onların Avrupa topraklarında tarihsel varlığını kabul eden bir çözüm olarak görmektedir. Hoffman konuşmasını kişisel amacının dinlerarası işbirliği ve diyalogu bir yaşam biçimi yapmak olduğunu söyleyerek bitirmiştir.[245]

11 Eylül saldırılarına bir yanıt olarak ortaya çıkan, iki Almanya'nın birleşmesi olan 3 Ekim günü, ortak bir dinlerarası dua günü düzenlenmesi fikri, dinlerarası pratik için bir fırsat olmuştur. KCID gibi inançlar arası gruplar inançlar arası hizmetler için modeller geliştirmeye çalışmaktadır. Bir Yahudi, bir Hıristiyan ve bir Müslüman İbrahim ve Sarah hakkında Eski Ahit ve Ku'an'dan pasajlar okumaktadır. İbadet esnasında Müslümanlar ilahiler söylemekte, Hıristiyan ve Yahudiler Kur'an'ı Arapça olarak dinlemekte, Hıristiyan ve Müslümanlar Eski Ahitten pasajları İbranice olarak dinlemektedir. Müslüman bir katılımcı kendi göç tecrübesini İsraillilerin tecrübeleriyle mukayese ederek, ana yurdun kaybedilmesi hakkında bir pasaj okumakadır.

İbrahim öyküsünde paylaşılan ortak buluşma noktası, taraflarca paylaşılan bir ritüel oluşturmak için zayıf bir kaynağa sahip olunduğunun delilidir. Öyküyü üç dinin normal bağlamlarından

[245] Abdul Hadi Christian H. Hoffman, "Dialogkritik. Beobachtungen und Analysen, *age.*, Akademie der Diözese Rottenburg-Stuttgart, Stuttgart-Hohenheim, (8-10 Ekim 2004).

soyutlama eğiticiydi. Ancak bu tarz bir deneyim kayıtsızca inançlar arası ibadetin/duanın ayakta kalmasını muktedir kılacak litürjik uygulamalardan noksan olduğunu ortaya koymaktadır. İbrahimi yaklaşıma karşı çıkan teologla, onun dini bir karışıma yol açtığını ve nihayetinde de rölativizmi ve inancın sulandırılmasını teşvik ettiğini düşünmektedir. Müslüman bir katılımcı bu gibi toplantılara ve ortak dua uygulamalarına katılmaya başlayınca kendi inancıyla ilgili anlayışının nasıl değiştiğini bana anlattı. Bu bağlamda o, Kur'an'ın yorumlanmasıyla ilgili sorular sormaya başlamış ancak bunu yaparken Müslümanların kendisini Hıristiyanlaştırılmış bir İslam oluşturmayla suçlamasından da endişe ettiğini ifade etmiştir. Ona, Affolderbach ile Hoffman arasındaki çatışma hakkında ne düşündüğünü sorduğumda Hıristiyan teologlara karşılık gelecek / tekabül edecek değerde Müslüman alimin olmamasının kendisini endişeye sevk ettiğini söylemiştir. Kendisi de dahil dinlerarası toplantılara katılan ve Stuttgart'ta cami cemaatlerine rehberlik eden kişilerin mühendis, muhasebeci veya profesyonel insanlar olduğunu ve bunların gerçekte dini konularda sağlıklı olarak konuşamayacağını söylemiştir.

Evanjelizasyon *Versus* Dinlerarası Hoşgörü

Avrupalılar genel olarak insanlara bir taraftan kendi özel yaşamlarında kendi dinlerini yaşama hakkını bahşetme eğilimindeyken, diğer taraftan inancın kamusal alanda alenen gösterilmesinden de az da olsa rahatsızlık duymaktadır. Bununla birlikte özel ve kamusal veya ritüel ve inanç arasında geleneksel ayırımlarda konular oldukça karmaşık bir hal almaktadır. Dini usullere göre hayvan kesimi, namaz vakitleri ve özel tatiller (dini bayram günleri) Müslümanlar için dini pratiklerin temel veçheleridir. Çoğu Müslüman için dini pratikler, kişisel davranış veçheleri olarak şeriattan kaynaklanmaktadır. Ritüel üzerine vurgu, imanın inanç ve bundan dolayı da bir düşünce konusu olduğu şeklindeki Hıristiyan kanaatleriyle fazla uyuşmamaktadır. Bu çerçevede İslam daha çok

Ortodoks Yahudiliği andırmaktadır. Her iki akidede de ritüellerin yerine getirilmesi esastır. Hatta daha temelde inançlı kişiye yüklenen yükümlülükler daha büyük bir yapıya sahip olan dinsel hukuktan kaynaklanmaktadır. Din bilginleri dini yasaları yorumlama ve hususi sorunlar için dini yasaların çeşitli veçhelerinin güvenilirliğini belirleme sorumluluğuna sahiptir. Yahudiler için temel kaynak, Torah ve Talmud'dur. Müslümanlar için ise Kur'an ve Muhammed'in eylemleri ve sözlerinin onun ölümünden sonra taraftarları tarafından nakledilmesi sonucu oluşan hadislerdir. Hadisler, sünnetin muhtevasını belirlemek için din bilginleri tarafından kullanılan metinsel kaynaklardır. Yasa bizzat şeriattır.

İslam'a çağrı anlamına gelen "davet" geleneksel olarak gayri Müslimleri Müslüman yaparak İslam'ı yaymayı ima etmektedir. Günümüzde bazı Avrupalı Müslümanlar onu sosyal eylemde bulunmaya çağrı olarak algılamakta ve ortak iyilik yolunda çalışmak için sosyal yükümlülük olarak görmektedir. Amerikalı Müslüman ve din alimi Muhammed Alibhai bir defasında bana şu izahta bulunmuştu: "Eğer Tanrı tarafından seçilmiş olduğunu düşünüyorsan, bu durum, diğer kültürlerden kendi inanç ve değerlerinden vazgeçmelerini beklediğini öngörür... Bu bağlamda Hıristiyan evanjelikler Müslüman evanjeliklerin aynadaki yansımasıdır. Onlar insanlığı tek bayrak ve tek Tanrı altında birleştirmek istemektedir".[246] Karşılaştığım pek çok Müslüman gibi Alibhai[247] şu sonuca varmıştır: "Müslümanlar, İslam'ın Tanrı'nın son vahyi ve bundan dolayı da onun tüm insanlara yayılmasının mukadder olduğu şeklindeki inançlarını tekrar gözden geçirmelidir". Araştırmam esnasında Müslüman liderler arasında misyon vari çalışmalar için son derece az destek olduğunu gördüm. Çoğunluk "farklı dinlerin birbirlerine müdahale etmeden birbirlerini olduğu gibi bırakmasının en iyi şey olduğu" fikrini desteklemektedir.

Yine de Müslümanların İslam'ı mutlaka yaymaları gerektiği ka-

[246] Mülakat 102, Stuttgart (9 Ekim 2004).

[247] Kişisel İletişim

Tablo 5.1: Evanjelizm ve Dinden Döndürme Hakkı İçin Destek

İkamet Edilen Ülke	Danimarka	İsveç	Britanya	Hollanda	Almanya	Fransa	Toplam %
Evet, dinden dönmeye izin verilmelidir	18.2	23.8	51.6	26.1	19.6	68.4	31.8
Hayır, inançların birbirine saygı duyması daha iyidir	75.8	66.7	41.9	73.9	78.3	31.6	62.4
Hıristiyanlar, Müslümanları dinlerinden döndürmekten men edilmelidir	6.1	0.0	6.5	0.0	2.2	0.0	2.9
Özel yanıt	0.0	9.5	0.0	0.0	0.0	0.0	1.2

naati pek çok Avrupalıyı endişeye sevk etmektedir. Proselitizasyon yaygın olarak dini aşırılığın bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Protestanlar ya aşırı misyonerlik faaliyetlerini benimseme ya da misyonu tamamıyla terk etme şeklinde tezahür eden oldukça karmaşık bir tarihe sahiptir. Evanjelizasyon için itici güç, temel teolojik girişimini inanç veya inançsızlıktan almaktadır. Hıristiyan din adamı sınıfının bazı üyelerinin Müslümanları, özelliklede Hıristiyan ve Müslümanlar arasındaki dinlerarası evlilik durumlarında, Hıristiyanlığa döndürme yükümlülükleri bulunduğunu düşündükleri zikredilmeye değer bir husustur. Bu konudaki güçlük şudur: İnancın kişisel bir seçim olduğu, dini açıdan çoğulcu ülkelerde dinden döndürme ve dine kazandırma daha yaygın olmaktadır. Bir inancı seçmede serbest olma durumuna destek Augsburg din barışı mirasının daha fazla tahrip edildiği ve uygulamadan ziyade sözde devletin alenen tarafsız bir tutum takındığı iki ülke olan Fransız ve Britanyalı Müslüman liderler arasında daha yaygındır. Danimarka, İsveç, Hollanda ve Alman Müslümanlar ise aksine daha çok "karşılıklı saygı" görüşünü desteklemektedir. Bu bağlamda onlar dinlerarası adam çalmalara/kaçak avlara karşı güçlü şekilde ifade edilen ulusal bir tabuyu paylaşmaktadır.

Hermönetik veya Fetvalar?

Gittikçe artan sayıda Avrupalı Müslüman dini hukuk aparatının Müslüman maneviyatı için ne kadar önemli olduğunu aktif olarak tartışmaktadır. Kur'an'ı yorumlamak için bazı Müslüman alimler tarafından önerilen yeni Müslüman hermönetiği İslam'ı, hakim durumda olan inançla ilgili Avrupalı epistemolojilere yakınlaştırmaktadır. Küçük çapta da olsa bu hermenötik hem Hıristiyanlık hem de İslam'daki yeni-Ortodoks hareketlere muhalif bir harekettir.

Avrupalı Müslümanlar iki kutup arasında gidip gelmektedir. Bu kutuplardan biri, birbirlerinden farklı olsalar da her ikisi de tarihsel ve bağlamsal yorum taraftarı olan Muhammed Arkoun ve Tarık Ramazan tarafından temsil edilmektedir. Diğer kutuptakiler

ise, geleneksel yorumlarda ısrar etmektedir. Bu görüş, Arabistan ve Körfez ülkelerinden yayın yapan uydu TV ve internet sitelerindeki fetvalarda aşırı gürültülü bir şekilde dillendirilmektedir. Bu iki kutup arasında sıkışanlar, "iş gören bir İslam" bina etmek için seçici tarihsel revizyonizm ve hatırı sayılır derecede inkâra yer veren sağduyulu bir yaklaşımı benimseyenlerdir. (Bu konudaki) dürdü açık-seçiktir. Britanyalı Müslüman entelektüellerle röportaj yapan Tarık Modood ve Fevzi Ahmet, şüphesiz ki ileri sürülme nedeni Kur'an'dan gelmesine ve İslami kaynaklara ve seleflere başvurulmak suretiyle haklı çıkarılabilmesine rağmen "ılıman Müslüman" teriminin sosyolojik olarak bir Kur'an yorumundan ziyade "parantez içine alınmış bir kimlik" olduğunu yazmaktadır.[248]

Amerika Müslümanları adına yazan Muhammed Alibhai, inançlarını muhafaza etmek için eğitimli Batılı Müslümanlar tarafından uyulması gereken üçgen tanımlamasında daha açık-seçiktir. Alibhai her zaman olduğu gibi günümüzde de tıpkı rahip veya din adamlarının durumunda olduğu gibi dini bir geleneğin adaptörünün imamlar olduğunu ileri sürmektedir. Ne yazık ki batılı imamlar için batıda eğitim imkânlarının olmamasından ve İslam dünyasındaki eğitim kurumlarında dogmanın hâkim olmasından dolayı imamlar, bu rolü oynayacak yeterli donanıma sahip olamamaktadır. "Müslüman dünyadaki imamların çoğu, mevcut modern düşüncelere tamamıyla kapa olarak yetiştirilmiştir." O, her biri yeni kurslar planlayan dört İslami fıkıh okulunun kurucu imamı olan İmam Malik, İmam Şafi, İmam Ebu Hanife ve İmam Ahmet bin Hanbel tarafından kurulan tarihsel modellerle ilgili mevcut istatistikleri, aralarındaki farkları göstermek için birbiriyle mukayese eder. Eğitimli Müslümanlar komşu camilerin aşırı dindarlığından uzaklaşmakta ve imamlardan onları takıp eden kalabalıklardan yüz çevirmektedir.[249]

[248] Tariq Modood & Fauzia Ahmad, "British Muslim Perspective on Multiculturalism", *Theory, Culture, Society*, (2005 yayımlanacak).

[249] Mohamed Alibhai, "Islam: Faith or Religion? The Re-Education of the Modern Imam", *Minaret*, 24, 2002, 9:24-32.

Batılı Müslümanların yaşadığı dilemma aşikârdır. Bu dilemmaya ortak yanıt, seçici tarihsel tashihçilik şeklini almaktadır. Ulusal bağlamlara adapte etmek için Müslüman dinsel kimliğini yeni bir biçime sokma gayretinin İslam'ın her zaman yerel şartlara göre ayarlanan bir yol olduğu görüşünden hiç de farklı olmadığını sık sık işittim. Bazıları, Papa II. Urban'ın 1095'de Kudüs'ü tekrar ele geçirmek için bir Hıristiyan haçlı seferi çağrısında bulunması öncesinde, İslam ve Hıristiyanlığın Avrupa kıtasındaki barışçıl birlikteliğine atıfta bulunmuştur. Medine, Kurtuba ve İstanbul, İslam ve Hıristiyanlığın birlikte bulunduğu diğer yerler olarak zikredilmektedir. Şüphesiz ki bu örneklerle ilgili sorun şudur: Sorgulanan sistemler çağdaş toplumlarda olduğu gibi ayrıntılı devlet sistemleri olmayan orta-çağ veya ortaçağ öncesi toplumlara aittir. Dahası bu toplumlarda günümüzde bireyleri karizmatik liderlik ve pederşahi yönetime karşı meydan okumaya sevk eden değişkenlik ve bireyselcilik de yoktu.

Batılı İslam âlimlerinden ve Müslüman âlimlerden oluşan yeni bir grup –sadece ikinci gruptakiler doğru bir şekilde teolog olarak kabul edilebilir- tarihsel paralelliği reddetmekte ve bunun yerine Avrupa'daki Müslüman potasının İslam'ı yeniden tanımlamak ve açıklamak için bir fırsat olduğunu ileri sürmektedir. Onlar, demokrasi ve ilmi sorgulamayı, içtihat –kutsal kitap taliminde ve onun yeniden yorumlanmasında uzman olmak bireysel inananın gayreti- ve bilhassa dinsel hukukla bireysel tinsellik arasındaki denge bağlamında öz İslami kavramları yeniden tanımlamak için olan amaçlar üzerine odaklanan İslami yenilenme hareketi için fırsat temin edici olarak görmektedir. Kişisel yorum üzerine odaklanmanın radikal sonuçları vardır. Zira böyle bir yöntem erkek ve kadına metnin yorumcuları olarak eşit statü vermekte ve din adamı sınıfının otoritesini sona erdirmektedir.

(Bu) hareket, Batılı Müslümanların eylemciliğinin bazı muhitlerindeki vurguda az da olsa bir sıçrama meydana getirmiştir. İnancın etik boyutu üzerine odaklanma lehinde ayinsel uygulamala-

rın önemi azaltılmaktadır. Tebliğ sosyal sorumluluğu ifade etme bağlamında yeni bir şekilde kullanılmaktadır. Bazen İslamcılar tarafından başvurulan, İslam adına savaş ilan etme yükümlülüğü anlamındaki cihadı rehabilite etmeye yönelik gayretlere rastladım. Ancak insanların çoğu bunun takip edilmeye değer bir proje olmadığını düşünmektedir. Bazıları "cihat" teriminin Taliban ve diğer fanatikler tarafından telafisi mümkün olmayacak derecede tahrip edildiğini ileri sürmekte, diğerleri ise hırsızın elinin kesilmesi yönündeki Kur'anî emirler gibi cihadın da görmezlikten gelinmesinin iyi olacağını iddia etmektedir.

Teolojik yorum çoğunlukla büyük oranda siyasi sonuçlara sahiptir ve bu durumda sonuç, imanın anahtar ifadesi olarak ritüellerden ziyade eylemler üzerine odaklanma demektir. İkinci değişme sünnetin yorumu ve dinsel hukukun inceden inceye işlenmesi konusunda ikincil kaynaklar karşısında Kur'an'ın göreceli statüsünü ilgilendirmektedir. Müslüman din adamları ve İslam dünyasındaki otoriter idareciler tarafından propaganda edilen tarihsel olmayan şeriatın reddini, mantıksal olarak Kur'an ve metinsel yoruma dayanan yeni bir teolojinin geliştirilmesi izlemektedir.

Yeni teolojiyle birlikte dinsel uygulamanın yeni türleri de söz konusu olmaktadır. Bazı durumda etnik uygulamalarda çok fazla göze çarpmayan ince değişimler meydana gelmektedir. Örneğin Kurban bayramında her bir aile tarafından yerine getirilen hayvan boğazlama geleneğinden daha kabul edilebilir sembolik kurban uygulamalarına geçiş olmaktadır. Fransa'da yaklaşık 300 bin hayvan evlerde veya geçici mezbahanelerde boğazlanmaktadır. Müslüman dernekler insanları, kurban kesmeyi yardım kuruluşlarına sembolik olarak para bağışı yapma eylemiyle yer değiştirmeye ikna etmeye çalışmaktadır.[250] Ancak pek çok durumda inancın yeniden tasdiki, Batılı Müslümanları Ramazanda oruç tutma, iftarlarda özellikle de Ramazanın son 10 gününde küçük çaplı dinlera-

[250] Hakim El Ghissassi, "L'Aid el Kebir entre la clandestinite et la redefinition du sens", *http:/www.sesame.info (January 3, 2005).*

rası iftar törenleri düzenleme, bazı yiyecek kısıtlamalarına uyma (eğer helal yiyecek yoksa vejetaryen yemek tercih edilmektedir) ve sadece başörtüsü ile sınırlı olmayan bazı kılık-kıyafet düzenlemeleri yapma gibi uygulamalara daha fazla vurgu yapmaya sevk etmektedir.

Diğer durumlarda amellerin, inancın ritüel olarak gözler önüne serilmesinden daha önemli olduğu aksiyomunu yansıtmak için ritüelin önemi azaltılmaktadır. Tarık Ramazan *Batı Müslümanları ve İslam'ın Geleceği* (2004) adlı eserinde konuyla ilgili şu satırlara yer vermektedir: "Uygulama, anlamsız ve maneviyattan yoksun mekanik bir ritüel olabilmektedir". Çok uluslu şirketler ve silah endüstrisinin günah ve suçlarına işaret etmek suretiyle Ramazan, maneviyat ve etiğin eylemde birleştirilmesi gerektiğinin altını çizmektedir.[251] Avrupalı Müslümanlar bir taraftan rutin ve kabilevi İslam versiyonlarından kendilerini azade etmeye can atmakta, ancak diğer taraftan da kabul edilebilir dinsel uygulama ve davranışlar için temel Hıristiyan normlarının zorla kabul ettirilmesine direnç göstermektedir. Burada Ramazan, ritüellerin önemli olmadığını söylememeye azami dikkat etmektedir. O, şeriatın insan varlığının tüm yönlerine rehberlik hizmeti yaptığını ileri süren pek çok Müslüman'dan biridir. Temel vasıtası olarak fetvaları tercih eden dogmatik din adamlarının aksine, Ramazan rehberliğin nasıl elde edilebileceğini cihadın konusu yapmak istemektedir.

Basitleştirme riski olmakla birlikte İslami dinsel hukukun statüsü bağlamında üç tutum belirlenebilir. (1)Şeriat, sabit kanunlar bütünüdür ve onun kurallarının yeniden belirlenmesi bağlamında yapılacak yeni çalışmalar, din çıkmayla eşdeğerdir. (2) Dinsel hukuk Müslüman olmak için esastır (gereklidir) ve şeriat hayatın tüm veçheleriyle ilgili sabit olmayan ilkeler ihtiva etmektedir. Peygamberin sözlerinin doğru/tam anlamı, kontekste/bağlama duyarlı olacak şekillerde yeniden yorumlanmalıdır. "Nitekim Birmingham Üniversitesi İslam Araştırmaları profesörlerinden Jorgen Nielsen'e

[251] Ramadan, *To Be a Euopean Muslim*, 120-124.

göre en azından kısmen de olsa şeriatın terimleri bağlamında yürütülmeksizin herhangi bir çevrede Müslümanların nasıl yaşayacağı hakkında bir tartışmada bulunmak imkânsızdır". "Esas konu şudur: Bu husus, modernist, çoğulcu ve Müslüman olmaya esnek yaklaşım kadar müstehcen, kötü görünümlü ve sert bir yaklaşımı da haklı çıkarmak için kullanılabilir".[252](3) Eğer Kur'an, günümüz liberal toplumlarında kabul edilemez bir şeyi kabul etmeyi emrederse --örneğin mahkemede bir kadının tanıklığının, erkeğin yarısı kabul edilmesi gibi- o zaman Amina Wadud'un işaret ettiği şekilde o, emir Kur'anî *Weltanshauung* bağlamında yeniden okunmalıdır.[253] Wadud böyle bir durumda Müslümanların Kur'an hakkında yeniden fikir yürütmelerinin gerekli olduğunu söyleyecek kadar ileri gitmektedir.

Ancak dinsel hukukun rolü ve yorumu konusunda endişe duyan Müslüman liderler yanında, olayların pragmatik yönünü dikkate alan pek çok kişide vardır. Bunlar ya kitapla yani Kur'an'la bireyin doğrudan tecrübesi üzerine vurgu yapar, ya da şeriatı ciddi olarak yeniden formüle edilmesi gereken dogma olarak mütalaa eder. Bazısı daha ileri gider ve dini hukukun isteğe bağlı/ihtiyari olduğunu ifade eder. Veya bu kimseler burnundan soluyarak şeriatın "modası geçmiş saçma bir şey" olduğunu söyleyen İngiliz Parlamenterle hemfikirdir. Hatta bazı imamlar dinsel hukukun rolü konusunda revizyoncu fikirlere sahiptir. Birkaç imam bana "İslam dünyasının bizim farklı olduğumuzu artık kabul etmek zorunda olduğunu" söylemiştir. Ancak bu durum da risksiz değildir. Bir imam bana şöyle dedi: "Ne söylediğime dikkat etmeliyim. Ezher'in dikkatini üzerime çekmemeliyim. Ezher, Kahire'deki prestijli bir İslam Üniversitesidir. Bu üniversite 10. yüzyıldan itibaren imam ve din alimi yetiştirmekte ve dini araştırmalarla ilgili bilimsel yaklaşımlar geliştirmektedir. Bana bilgi veren imam, eğer

252 Kişisel sohbet (23 Temmuz 2004), Oxford

253 Amina Wadud, *Qur'an and Woman: Rereading the Sacred Text from a Woman's Persepective*, New York: Oxford University Pres, 1999, 5.

hatalı bulunursa derecesinin Ezher tarafından feshedilebileceğinden endişe etmektedir. [254]

Nazariyeci görüş, Batı sekülarizminin yayılmasının önünü kesmeyi amaçlayan bir siyasi hareket olan İslamizm teolojisiyle ilişkilidir. İslamcılar şeriatı anayasal bir prensip ve tüm yasaların kaynağı olarak kabul etmektedir. Tüm İslamcılar Üsame b. Ladin gibi devrimci değildir. Onlar terörist eylemlerde bulunmayı ve parlamento dışı siyaseti İslam ve düşmanları arasıdaki küresel mücadeleyi ifade eden cihadın hizmetinde görmektedir. Şiddeti ön görmeyen şekillerinde/formlarında bile İslamcı duruş, göçmen Müslümanlar için bir marjinalleşme ve batıdan ayrılma kaynağıdır. Göç, dinsel fundamentalistler için hem bir tehdit hem de bir fırsat yaratmaktadır. İslam devletlerinin alanından çıkışla alakalı ortaya çıkan kontrol kaybı terk edilmeyi mümkün kılmaktadır. Ancak Müslüman göçü, inançlılar topluluğunu Müslüman ümmetin geleneksel sınırlarının ötesine taşıyarak onun alanını genişletmek için de bir fırsattır.[255] İslamizm, yayılma ve hâkimiyetin stratejik bir öyküsüdür. Olivier Roy çağdaş İslamizm'in siyasi geleceğini ve yöntemlerini, Selefi ve Vahhabi teolojilerinin harmanlanması sonucu ortaya çıkan bir strateji olarak tanılamaktadır.[256]

Avrupa'daki Müslüman liderler İslamcı din adamlarının Avrupalı Müslümanları özellikle de Avrupa'da doğan nesli mobilize etme yetilerinden endişe etmektedir. Öyle ki onlara göre, bu kişilerin çoğu kendi işlerini sona erdirmek için risk almaya hazır hale getirilmiştir. Kendi kendilerini ılımlı Müslüman liderler olarak adlandıranlar çoğunlukla alternatif Müslüman Demokrat bir siyasi yapı geliştirmek için kaynak ve kurum eksikliğine sahip oldukları anlamında marjinalleştirildiklerinden şikâyetçi olmaktadır. İronik olarak İslamcı aşırılığının ortaya çıkışı küreselleşmenin bir ürünü

254 Mülakat 36, Londra (3 Mart 2004).

255 Sami A. Aldeeb Abu-Sahlieh, "The Islamic Conception of Migration", *International Migration Review 30*, Bahar 1996, 1:37-57.

256 Roy, *age.*, 2005, 23.

olarak yorumlanabilir. Nitekim bu grup mensupları avlarını küreselleşmeden dolayı köklerinden ayrılan ve yerlerinden edilenler arasından seçmektedir.

Budapeşte Merkezi Avrupa Üniversitesinde İslam araştırmaları profesörü olan Aziz el-Azmeh etkileyici bir şekilde İslamist ütopya hakkında yazılar yazmaktadır. Azmeh, İslamizmin Arap milliyetçiliğinin başarısızlığına bir yanıt olduğunu ve İslamistlerin temelde bir İslami otantikliğin mevcut olmayışını romantik bir şekilde kendilerine mal etmekle karakterize edildiklerini ileri sürmektedir. İslamcılar, şimdiye kadar "insanlar olarak" inanların oluşturduğu soyut bir kavram olan ve İslamcıların temsil ettiği siyasi kitle olan "ümmeti" -Müslümanların oluşturduğu İslamcı toplum- yeniden kavramsallaştırmaktadır. Onlar İslam milletini dindarlık ve amaçları bağlamında uyandırılması gereken uyuyan uluslar arası bir devrimci güç olarak tahayyül etmektedir.

Azmeh, İslamizm'in ideolojisini Herder'den İtalyan Risorgimento'ya kadar Avrupalı ulusal romantiklerle mukayese eder. İşte bu yüzden Azmeh'e göre günümüzde "son/nihai açıklayıcı prensip olarak ileri sürülen bir isim olan İslam'ın değişmeyen özünün taklitleri olan 'İslami giyim tarzı', 'İslami hayat tarzı', çeşitli siyasi konularda 'İslami duruş' gibi geleneklerin icat edilmesiyle yeni bir İslami ben tanımlama gayretleriyle yüz yüzeyiz".[257] Azmeh, "İslami" şeylerin yeniden keşfini Taliban ve İran devrimi ideolojilerine atfetmektedir. Ancak onun tanımladığı fenomen, devrimci kapsamdan çıkarak çoğu Avrupa kentine kadar yayılmış durumdadır. Onun eleştirisi özellikle sol cenahta yer alan ve Müslüman bir kimlik oluşturmakla yüz yüze kaldıklarını hisseden pek çok Müslüman liderin rahatsızlığını etkili bir şekilde ifade etmektedir. Bu bir gerilim ve bölünme kaynağı olmakla birlikte aynı zamanda Müslümanların siyasi aktivizmi için de bir kaynak/çaredir.

257 Aziz Al-Azmed, *Islam and Modernities*, London: Verso, 1993, 21.

Paris'deki Sorbon Üniversitesinden emekli tarih profesörü ve Fransa'da başörtüsü yasağını öneren komisyonun da bir üyesi olan (ki aynı zamanda başörtüsü yasağı için oy veren) Muhammed Arkoun "İslam'ın dogmatik kapalılığı" diye adlandırdığı sorunu çözmek için bir dizi sorgulama yöntemi geliştirmiştir. O, bu projesini ilkelerin, önermelerin, tanımların, kavramsal aletlerin ve İslami bağlamda kullanılan mantıksal söylem prosedürlerinin tarihsel ve epistemolojik kritiklerinin yorumlanması olarak tasvir etmektedir. Bu proje metinsel okuma ve yorumun metnin ve doktrinin bağlamı ve kökenine yönelik arkeolojik ve tarihsel araştırmayla birleştirilmesi üzerine dayan yeni bir İslami hermenötiğin geliştirilmesi olarak özetlenebilir. Arkoun'a göre, İslam, idarecilerin manipülasyonuna maruz kalan ve Müslümanların yaşamlarına adapte edilen tarihsel bir projedir. Ona göre, "bir din olarak İslam, Allah'ın değil, sosyal aktörlerin yetki alanından kaynaklanan sorumluluklardan ve sorunlardan kurtarılmalıdır".[258]

Arkoun'un, vahyi tartışması ve alimler sınıfı –din bilginleri taburu- vasıtasıyla kutsal kitap otoritesinin tesisi ve yorumun profesyonelleşmesi tarafından daimi hale getirilen İslami söylemdeki değişim hem Eski Ahit hem de Yeni Ahitle paralellik arz etmektedir. "Kur'an'ı Kim Yazdı?" adlı bir makalede Arkoun, Gılgamış destanından İncillere kadar diğer kadim literatürü tartışmaktadır. Onun İslam'ın kökeni ve tabiatı hakkındaki temel sorulara yaklaşımı geleneksel vahiy teolojisi yerine, pozitivist bir hermenötik bağlamında çerçevelenmektedir. (Pozitivist hermenötik, Kitabı Mukaddese uygulandığında Hıristiyan ve Yahudiler arasında kızgınlığa neden olmuştur).

Arkoun aslında teolojiyle ilgilenmemektedir. Ancak o geliştirilecek yeni İslami teolojinin ilmi kaygılarla yapılması gerektiğini ileri sürmektedir. O, "Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'ın dinsel gelenekler olarak katıksız mukayesesini önermiyorum" diye yaz-

[258] Mohammed Arkoun, *Rethinking Islam. Common Questions. Uncommon Answers*, Boulder, CO Westeview Pres, 1994, 17.

maktadır. "Bu gelenekler bağlamında geliştirilecek teolojik ve felsefi düşünce aynı zamanda modern eleştirel sorgulamanın konusu olmalıdır".[259]

Kur'an çalışma grupları ve seküler İslami akademilerle meşgul olan röportaj yaptığım bazı kişiler, Arkoun ve Azmeh'nin ilmi bağlamında ifade edilen fikirleri sezgi yoluyla iyice anlamış görünmektedir. (Ancak hiç kimse bu iki bilim adamına referansta bulunmamaktadır. Pek çok kişi ilham kaynakları olarak Tarık Ramazan'ı zikretmektedir). Bu kişiler İslam'dan bir dinden ziyade bir inanç olarak bahsetmekte ve ulemaya yani dini otoriteye ihtiyaç olduğunu kabul etmemektedir. Çok sayıda Kur'an tercüme projesiyle karşılaştım. Sadece İsveç'te birkaç grup İsveççe Kur'an tercümesi işiyle yoğun olarak ilgilenmektedir. Danimarka'da kollektif bir tercüme projesiyle ilgilen bir imam otodidakt (kendi kendini yetiştirmiş) olduğunu içtenlikle kabul etmiş ve amacının Danimarkalılar için anlamı olan bir Kur'an tercümesi meydana getirmek olduğunu ifade etmiştir.[260] Yeni tercümelerin niçin gerektiği yönündeki argüman fundamentalistlerin yanlış tercümelerini ortadan kaldırma/yok etmek arzusundan dini ritüellerde anadili kullanma kolaylığı sağlamaya kadar uzanmaktadır.

Elbette ki Tarık Ramazan teolojik yenilenmeyi ve Avrupalı Müslümanlar için bağımsız bir sesin gerekliliğini ileri sürmede yalnız değildi. Ancak o bu projeyi hayata geçirmede diğerlerinden çok daha fazla çalışmıştır. *Time* dergisi tarafından Ramazan'a "manevi yenilikçi" adı verilmiş ve derginin milenyum baskısında geleceğe yön veren 100 kişiden biri olarak zikredilmiştir. Ramazan siyahi sivil haklar liderlerinin sözlerini çağrıştıran kelimelerle konuşmaktadır. "Söylediğim şey, kim olduğunuzdan gurur duymanızdır. İslam dünyasındaki bilginlerin bizim yerimize/bizim için uygun olanı düşündükleri yönündeki fikirlerden derhal uzaklaşarak onları bir kenara bırakmamız gerekiyor". *Time* Ramazan'ın şu

259 Age., 126.

260 Mülakat 20, Kopenhag, (15 Eylül 2003).

ifadesini yağlayıp ballayarak nakletmektedir: "Ramazan sayesinde, İslam Avrupa'nın dinsel manzarasının ayrılmaz parçası olma yolundadır".[261]

Bununla birlikte 11 Eylül sonrası dönemde Tarık Ramazan ile ilgili yayınlar daha az olumludur. Bu dönemde Ramazan, çoğunlukla bir taraftan İslam'ı batı için kabul edilebilir kılmaya çalışırken, diğer taraftan da batıyı gerçekten ele geçirmeyi hedeflediği anlamında/tarzında ihanetle suçlanmaktadır. Müslümanlar arasında ciddi bir taraftar kitlesi olduğu Fransa'da Ramazan Yahudi düşmanlığı yapmakla suçlanmakta ve bu "şekilde tehlikeli biri" olarak nitelendirilmektedir.[262] Kendisine bir Cizvit Üniversitesi Notre Dame da profesörlük teklif edildiğinde Amerika Birleşik Devleti İçişleri Bakanlığı ona vize vermeyi reddetmiştir.

Ramazan'ın teolojisinin radikalizmi, onun gerçekte daha geleneksel olan teoloji için bir maske olduğu suçlamasıyla çelişmektedir. Eğer onun fikirlerine göre hareket edilirse İslam dünyasının kontrolü altındaki gelenekselliğe dönüş mümkün olmaz. Ramazan Avrupalı Müslümanların inançla çok az alakalı kültürel temelli ilavelerden saf bir İslam anlayışı oluşturmak için eşsiz bir fırsata sahip olduğunu iddia etmektedir. Ona göre, sosyal bilimcilerin dillendirmeyi çok sevdikleri gibi "İslamlar yok" sadece tek bir inanç vardır.[263]

Eğer Arkoun ve Ramazan Avrupa İslam'ının modernist kanadında farklı eğilimleri temsil ediyorsa, geleneksel uç her şeyden önce geldikleri ülkelerin geleneklerinde kökleşmiş dinsel toplumlar tarafından temsil edilmektedir. Pek çok durumda/örnekte onlar geldikleri ülkelerden sadece imam ihraç etmemekte, Kur'an okullarında ve mahalli cami toplumlarında düzenlenen hafta sonu kursları için eğitim programlarını da ihraç etmektedir.

261 *http//www.time.com/time/inovators/spirituality/profile_ramadan2.html.*

262 *Nouvelle Observateur,* (9 Ekim 2003).

263 Ramadan, *Western Muslims,* 17-80.

İslam'ın tekliği yani tevhit ilkesi son derece önemli bir prensiptir ve Müslüman liderler çoğunlukla farklı Müslümanlar arasında ayırım yapma konusundaki isteksizliklerini ifade etmekte ve tarikatçı/cemaatçi çatışmaları kabul edilmez hatta gayri İslami kabul etmektedir. Gerçekte teolojik farklılıklar önemlidir ve ameli diyalog inanç ve uygulama çeşitliliğini kabule bağlıdır. Avrupa Müslümanlarının çoğu Sünni'dir. Ancak Sünni'lerin yanında Alevi, İsmailî, Ahmedi, Deobandi ve Sufiler gibi İslam'ın diğer kollarını temsil eden gruplar da vardır. Arap kökenli Müslümanlar arasında Vahhabi veya Selefiler de vardır.

Şii-Sünni ayırımı çoğunlukla Protestan ve Katolikler arasındaki ayırıma kıyasla bölünme olarak betimlenmektedir. Şii Müslümanlar Avrupa Müslümanları arasında azınlıktır. Avrupa'da Şii-Sünni ayırımı, Irak ve diğer yerlerde din adamları arasındaki mücadeleyle ilgili günlük haberler tarafından atfedildiği kadar önemli görülmemektedir.

Bölünme, peygamberin ölümünden sonra İslam'ın uygun manevi lideri olarak kimin kabul edilmesi gerektiğiyle ilgili bir aile davasıdır. Şii Müslümanlar peygamberin kuzeni ve kızı Fatıma ile evlenen İmam Ali'yi ilk imam ve Kur'an'ı yorumlamada da ilahi olarak tayin edilmiş rehber olarak mütalaa etmektedir. Şia terimi Ali'nin grubu veya Ali'nin taraftarları ifadesinin kısaltılmış şeklidir. Şiiler İmam Ali'nin bundan dolayı ilk halife olması gerektiğini düşünmektedir. Ali'den sonra manevi liderlik onun oğulları Hasan ve Hüseyin ile onların soyundan gelenlere geçmiştir. Şiiler arasında "imam" sıfatı sadece on iki imama atfen kullanılmaktadır. Daha sonraları liderlik en üst dereceli lideri seçen alimler konseyine geçmiştir. Ayetullah Humeyni bu sıfatı yani imam sıfatını kullanan ilk çağdaş din adamıdır.

Hıristiyan Kiliseler bu muğlâklıkları/karmaşık ilişkileri dikkate alarak Avrupalı Müslümanlardan temsilci aracılar talep ederken dikkatli olmalıdır. İslam'ı örgütleme çabaları, devam eden reform çabalarına kısa devre yaptırma tehlikesini taşımaktadır. Aslında

bir anlamda böyle bir şeyin olması da arzu edilen sonuçtur. Hükümetler siyasi radikallerin, batı karşıtı seferberlik amaçları için İslam'ı kullanmalarına engel olmak için kurumsallaşma istemektedir. Kiliseler, özelliklede menfaat temin edici çeşitlenmelerle ortaya çıkan veya ritüel ve dini ibadetlerde tüketici mantığıyla yapılan bir takım değişikliklerle ortaya çıkan dini girişimci dini hareketlerin yayılmasının önüne geçmenin bir yolu olarak din adamlarını kontrolden yanadır. Her şeyden önce onlar mezhepçiliğin gelişmesinden ciddi olarak endişe etmektedir. Sorun şudur: Eğer hükümetler ve kiliseler gelenekselciler ve etnik liderlerle birlikte çalışarak konuya yaklaşırsa, ılımlı ve modernistler kurumsallaşmanın ilk kurbanları olabilir.

Müslümanların inisiyatifleriyle iş görür bir adaptasyonun nasıl başarılabileceğine dair umut verici bir örnek Hamburg'dan gelmektedir. Hamburg'daki 36 cami toplumu ve derneği tarafından Nisan 2004'de yayımlanan bir görüş/duruş bildiren genelge açıkseçik bir şekilde yasal statülerine bakılmaksızın Müslümanların "yabancılar" olmadığı ifadesiyle başlamaktadır. Günümüzde yaklaşık yarım milyon Müslüman Alman pasaportuna sahiptir ve gittikçe daha çok sayıda Müslüman bu pasaportu talep etmektedir. Alman pasaportu olmayanlar kendilerini yabancılar değil, haklarını talep etmeye hak kazanmış ve bunun gerektirdiği sorumlulukların da bilincinde olan kişiler olarak görmektedir.[264]

Ronald Dworkin'e göre, inanç konularında eşit muamele "liberalizmin olumlu/yapısal ahlakiliğidir". İyi yaşam fikirleri/mefhumları sorunuyla ilgili konularda veya yaşama değer veren şeyler hakkında hükümetlerin tarafsız olması gerektiği fikri liberal düşüncenin tarihsel süreçte sabit olarak kalan merkezi bir ilkesidir.[265]

---

264 "Grundsatzpapier: Muslime in einer pluralistischen Geselleschaft", SCHURA-Rat der islamischen Gemeinschaften in Hamburg e.V (tarihsiz).

265 Ronald Dworkin, *A Matter of Principles*, Cambridge, MA: Harvard University Pres, 1985, 191, 205.

Röportajlarımda insanlar "eşit fırsat" veya "eşit koruma" isteme/talep etme arasında halkalanmaktadır. Eşit fırsat/fırsat eşitliği ilkesi John Stuart Mill'le başlayan ve yirminci yüzyılda refah devleti anayasası tartışmalarında merkezi olan bir Avrupalı tartışması üzerine bina edilmektedir. Bu ilke günümüzde de Avrupa Anayasası hakkındaki tartışmaların kalbi olmuş durumdadır. Bununla birlikte ilke kamusal politikalar için oldukça realist olmayan bir kapı eşiği görevi de görmektedir. Bu ilkeyi savunanlar sosyal bağlamlarda çoğunlukla "oyun alanı seviyesi" olarak işaret edilen şeyi meydana getirmek için hükümet eylemi talep etmektedir. Örneğin, Müslüman ve Hıristiyanların ibadet için eşit imkânlara sahip olması anlama gelebilir/şeklinde bir yapı arz edebilir. Eşit koruma argümanı ise daha gerçekçi bir amaç gibi görünmektedir. Çünkü o azınlık dinleri/inançları konusunda hükümetin daha fazla önlem almasını hesaba katmaktadır.

Eşit koruma ilkesi Avrupa'da iyi gelişmiş değildir. Bu konuda, inançlara "tarafsız" veya "eşit olarak" muamele etmenin ne anlama geldiği konusunda bazı temel ilkeler çıkarmamız için Amerika'da oldukça dikkate değer bir hukuksal yapı vardır. Amerika Anayasasının On Dördüncü Islah Düzenlemesinin Eşit Koruma Maddesi eşit koruma yasaları bağlamında devletin herhangi bir kişiyi reddetmesini/geri çevirmesini yasaklamaktadır. Diğer bir ifadeyle yasalar ve onların uygulanması/tatbiki bir bireye benzer durumda ve şartta olanlara muamele edildiği gibi muamele edilmesini gerektirmektedir.

Amerika Anayasasında (bu) ilke, ırk ve din bağlamında uygulanmaktadır. Eşit koruma ilkesi, Avrupa düşüncesinde veya hukukunda örneği olmayan İlk Islah Düzenlemesine bir ilavedir.[266]

[266] İlk temyiz/düzeltme de şu ifadelere yer verilmektedir: "Kongre, dinin tesisine saygı duyma veya onun serbest icrasının derhal yasaklanması konusunda yasa çıkarmayacaktır". İlk kısımda yer alan kurumsal dinler üzerindeki yasaklama Kuruluş Bendi olarak bilinmektedir. İkinci kısım Serbest İcra Bendi'dir ve bu kısım hükümete dinsel uygulamaları yasaklamama görevini yüklemektedir. Çatışma ortaya çıkmaktadır çünkü Kuruluş Bendi hükümeti herhangi bir dinin tarafını tutmasını/kayırmasını yasaklarken Serbest İcra Bendi dinin serbestçe ge-

Diğer bir ifadeyle "eşit koruma" ilkesinin tatbiki dinin serbest bir şekilde ifa edilmesi hakkındaki İlk Islah'ın kurallarından bağımsızdır. İlk Düzenleme, Avrupalılara uygulanması olası olmayan kilise-devlet ayırımıyla ilgili ulaşılması zor bir anlayışı ihtiva etmektedir. Gerçekte bu ilke, Avrupalı amaçlar için anayasal gelenek bağlamında muhtemelen elverişli de değildir. Örneğin o, devlet üniversitelerinin teoloji fakültelerinde din adamı eğitilmesinin önüne engel koymaktadır. Öyle ki bu durum, sadece birkaç Avrupalının değiştirilmesi gerektiğini düşündüğü bir şeydir. (Haddi zatında Müslümanlar sistemin kaldırılmasını değil İslam din bilginlerinin ve imamların da eğitilecek şekilde genişletilmesini istemektedir).

Eşit koruma maddesi bireyler veya sınıflar arasında "eşitlik" sağlamak için değil, yasaların eşit şekilde tatbiki için tasarlanmıştır. Bir yasanın sonuçları, uygulanmasında ayırımcılık olmadığı müddetçe yararlıdır. Bununla birlikte bu ilke, hükümetlere, düzgün bir şekilde eğitilmiş ve dini hizmet vermek için onaylanmış imamlardan yasal korumayı esirgerken, Hıristiyan din adamlarına da pastoral görevlerini yerine getirirken yasal koruma vermeye müsaade etmez.

Devletin tarafsızlığı konusundaki liberal taahhüdün amacı, saygı ve hoşgörü göstermek ve inanç, kültür, fikirler konusundaki farklılıkları ve vatandaşlar arasındaki estetik güzelliğe sahip ifade tarzlarını teşvik etmektir. Özgürlük ve çoğulculuğu teşvik etmek liberalizmin özü/esasıdır. Tarafsız olma yükümlülüğü vatandaşlara değil, devlete düşmektedir. Tersine vatandaşların farklılığa ve çoğulculuğa karşılıklı yükümlülük anlamında tolerans gösterme yükümlülüğüne sahip olduğu ileri sürülebilir. Bununla birlikte tarafsızlığın neyi gerektirdiğini tam olarak kestirmek kolay değildir. Çünkü bu konuda farklı hükümetler şüphesiz ki farklı sonuçlara varacaktır.

---

lişmesine izin vermesi görevini yüklemektedir. Bu durum dinsel uygulamanın umumi tabiatının zahiren kabul edilmesi olarak yorumlanmaktadır.

Din ve inançları hesaba katılmaksızın bireylere muamele bağlamında hükümet politikaları için "eşit koruma" ve "tarafsızlığın" imalarıyla ilgili düşünceleri bu şekilde vermek, Amerikan tarzı politikalar benimseme anlamına gelmez. Amerika bir dini neyin oluşturduğu hakkında oldukça engin bir görüş sahibidir. Avrupalıların bu yolu izlemeleri muhtemel değildir. Fransa ve Almanya mezheplere kısıtlama getirmekte -örneğin Sayantoloji mezhebi bunlardan biridir- dini grupların umumi kabul elde etmek için umumi şirketler gibi yasal olarak organize edilmeleri gerektiği üzerinde ısrar etmektedir. Tanınma ve şirketleşme hakkı tüm dinlere teşmil edildiği sürece her iki ilke tarafsızlık gerekleriyle uyuşmaktadır. 1951'den beri yürürlükte olan dinsel özgürlük konusundaki İsveç Yasası dini düzenli hizmetleri olan inançlar olarak tanımlamaktadır. Bu, Amerikan Anayasa Mahkemesinin serbest ifa maddesi altında koruma altına alınmasına karar verdiği hayvan kurbanı üzerine dayanan Haitililerin oluşturduğu bir grup olan Santeria'yı dışlayan bir tanımdır.

Avrupa'nın yeni post-Hıristiyan gerçekliğine uygulandığında eşit muamelenin ne anlama gelebileceği konusunda destek için Dworkin'e geri dönebiliriz. Dworkin, "hükümet her yönden herkesi eşit kılamaz gerçeğinin herkes tarafından kabul edildiğini" belirtmektedir.[267] Mümkün olduğu oranda siyasi kararlar, iyi yaşamla veya yaşama anlam veren şeyle ilgili herhangi bir idrakten bağımsız olmalıdır. Bu, yasayı Müslüman ve Hıristiyanlara eşit olarak uygulamayı ima etmektedir. Ancak hükümetlerin sabit "eşitlik" hakkında endişe duymasına gerek yoktur. Bundan dolayı Katedral olan her şehirde Büyük Bir Cami inşa etme veya Hıristiyan öğrenci kabul edilen her teoloji fakültesine Müslüman teoloji öğrencisi kabul etme yönünde ima edilen bir yükümlülük yoktur. Bununla birlikte bu ilke, eğer Luteranlar devlet üniversitelerinde teoloji eğitimi için burs alırsa Müslüman ve Baptist öğrencilerin de aynı desteği almaları ve devlet üniversitelerinde din eğitimi yap-

[267] Dworkin, *age.*, 190.

ma konusunda aynı hakka sahip olmalarını gerektirmektedir.

Bu konuda yaşanan zorluk şudur: Resmi olarak tanınma ve eşit muamele tüm dinler için eşit sıkıntılar/kısıtlamalar ima etmektedir. Eşit muamele ilkesi entegrasyon için zor bir reçetedir.

Bölüm VI

Cinsiyet Siyaseti ve Çok-Kültürlülük

Müslüman başörtüsünün –örtünün- statüsü, Avrupa'da İslam'la ilgili diğer herhangi bir konudan daha fazla tartışmaya yol açmaktadır. Bu meselesinin bu denli önemli olmasının nedeni, kendi içlerindeki Müslüman azınlığı mütalaa ettiklerinde onun Avrupalılara sorun teşkil eden pek çok kaygıyı özetlemesidir. Bu kaygılar, Müslüman kadının statüsünden, daha geniş sorunlar olan din özgürlüğü ve ulusal kimliğe kadar bir alanı kapsamaktadır. Bu tartışma geçici dostluklar yarattı. (Öyle ki) feminist ve muhafazakârlar, kadınların seçme haklarının korunması için muhtemel olmayan bir ittifak kurdular.

2004'de Fransız hükümeti ve beş Alman eyalet hükümeti –Baden-Württemberg, Saarland, Hesse, Aşağı Saksonya (Lower Saxony, Bavaria- Müslüman başörtüsünü yasaklayan bir düzenlemeyi meclislerinden geçirdi. Berlin eyalet meclisi de başörtüsü yasağını Şubat 2005'de meclisten geçirdi. Almanya'da yasalar öğrencileri değil, devlet okullarındaki öğretmenleri ve bazen de genel olarak devlet işinde çalışanları etkilemektedir. Fransa'da ise

sadece öğrenciler bu yasadan etkilenmektedir.

Başörtüsü yasağının feminist savunucuları, kadınların saçlarını ve vücutlarını kapatmalarını istemenin onları alçaltmak olduğunu ileri sürmektedir. Uygulama, İslam'da kadının baskı altına alınmasının simgesi olarak takdim edilmektedir. Feministler, eğer kadınlar kendi seçimlerini yapma özgürlüğüne sahip olsalardı kendilerini boyunduruk altına sokmazlardı diyerek bundan dolayı yasağın kadınların haklarını korumak için gerekli olduğunu iddia etmektedir.[268] Bununla birlikte, bir hükümet için başörtüsü takmak gibi belirli bir eylemi yasaklamak suretiyle kadınları özgür olmaya zorlamak olağan dışıdır. Cinsiyet eşitliği uygulaması, tartışmalarda öne çıkan bir konudur. Ancak o, hiçbir şekilde başörtüsü yasağını koyan yasa koyucuların bu yasak için öne sürdükleri temel neden değildir.

Hem Almanya hem de Fransa'da başörtüsünü yasaklamanın görünürdeki nedeni, temel kamusal değerleri koruma altına alma ihtiyacıydı. Ancak tehlikeye atılan değerler görünürde farklıydı ve yasaklar da farklı şekillerde tasarlanmıştı. Sadece Fransa ve Almanya flörte yasal düzenleme getiren iki ülkedir ancak başörtüsü tartışmaları her yerde cereyan etmektedir. Bankalar, temizlik şirketleri, mağazalar ve süpermarketler, günlük bakım merkezleri/kreşler ve hastaneler Avrupa'nın her tarafında başörtüsü takan kadınlara iş vermeyi reddetmektedir. Avrupa Birliğinin yeni İş Kanunu dinsel temelli olarak iş vermeyi reddetmeyi yasaklamaktadır. Ancak başörtüsünün dinsel statüsüne itiraz edilmekte ve mahkemelere itirazlar vakit almakta ve netice de belli olmamaktadır.

Müslüman liderler tüm bu konular hakkında ne düşünmektedir? Ataerkil erkekler ve muhafazakâr din adamları, kadınların

[268] 60 Fransız ve Kuzey Afrikalı entelektüel, yazar ve profesör kendilerini "İslam yanlısı" niteleyen bir deklarasyon imzaladı. Onlar Fransa'da İslami yenilenmeyi karakterize eden kötü yönetime, türdeşlik korkusuna ve Yahudi düşmanlığına karşı çıkmıştır. "Manifeste. Etre de culture msulmane...et contra la misogynie, l'homophobia, l'antisemitism et L'islam politique", *Prochoix, La revue du droit de choisir*, 28, Bahar, 2004, 69-72.

eşitliğini savunan ılımlılara ve modernistlere karşı durabilecek mi? Siyasi liderlik pozisyonu elde eden Müslüman kadınların görüşleri nelerdir? Başörtüsü, daha acı verici bir şekilde zorla yaptırılan evlilikler ve çok eşlilik örneklerinde olduğu gibi kadın haklarını önemsememe ve kadını zemmetme gibi İslam'ın tabiatında olan daha büyük bir sorunun bir simgesi/sembolü müdür?

Başörtüsünü Dikkate Almak

Başörtüsü günümüzde Avrupa caddelerinin bir gerçeğidir. Fransa'da başörtüsüne "örtü" –*İslami örtü* (le voile islamique)- denmekte ve onu takan kadınlar "örtülü" olarak betimlenmektedir. Bununla birlikte bu terminoloji çoğu durumlarda yanlış intibalara da yol açmaktadır. Münakaşa konusu yapılan elbise parçası, ince bir şifondan veya pahalı ipekten yapılmış olabilir. Yine o, ağır, katlanmış siyah kalın bir kumaştan da yapılmış olabilir. Uygulamayla ilgili yaşanan zorluklardan biri, başı ne tür örtmenin veya ne tür başörtüsünün yasaklanacağının nasıl belirleneceği dhususudur. Bir okul müdürü veya bir işveren dinsel nedenlerle giyilen bir başörtüsü ile başka nedenlerden dolayı giyilen arasında bir ayırıma nasıl gidecek? İnce/hafif şifon eşarp İslam için bir misyon ifadesi midir? O, örtü yasağının bir kanalı mıdır? Yoksa o, sadece bir bandaj mıdır?

"Örtü" (*hijab*) kelimesi İngilizcede sadece başörtüsüne işaret etmek için kullanılmasına rağmen, doğrusunu söylemek gerekirse, genel olarak uygun bir tarzda giyinme yükümlülüğünü ifade etmektedir.[269] İslami giyim kurallarının daha katı bir şekilde yorumlanması alttan bir boneyle sımsıkı bir şekilde başın bağlamasını ve yerlere kadar uzanan bir elbise/çarşaf giyilmesini gerektir-

269 "Hijab" kelimesi, gizlenmek saklanmak anlamlarına gelen Arapça "hecebe" kelimesinden gelmektedir. Enstitüye göre "kadınlar, rüzgârın elbisesini uçurması gibi kontrol edilemeyen faktörler tarafından görülenler hariç güzelliklerini ve ziynetlerini göstermemeli, başörtülerini saçlarını, boyunlarını ve göğüslerini örtecek şekilde takmaları gerekmektedir". *http://www.usc.edu.dept/MSA/humanrelations/womeninislam/whatishijab.html.*

mektedir. Bununla birlikte başörtüsü takan çoğu kadın, bu şekilde giyinmeyerek geleneksel batı tarzı elbiseleri giymeyi tercih ettiğini göstermektedir. Bazıları da sadece camilerde veya bazı özel durumlarda başörtüsü takmaktadır.

Bir tramvay yolculuğu esnasında durduğum yer olan Oos Amsterdam'daki göçmen mahallesinden şehir merkezine kadar başörtülüleri saydım. Çoğunlukla genç ve son derece iyi giyimli kadınların ortalama olarak 1/5'i başörtüsü takıyordu. Daha yaşlı kadınlar koyu renkli ve uzun kollu elbiseler giyerek daha katı bir şekilde örtünmeye meyilliydi. Bazı zamanlarda bazı kadınların sadece gözlerini açık bırakacak şekilde yüzlerini de kapatacak tarzda örtündüklerini görebilirsiniz.

Başörtüsü biçimleri ve adetleri Avrupa'da ülkeden ülkeye değişiklik arz etmektedir. Bu değişiklik kısmen Müslümanların etnik kökeninden dolayıdır. Pakistanlı ve Hindistanlı Müslüman kadınlar pijama stili renkli bir şalvarla birlikte ince bir başörtüsü takar. Çoğu kadın başörtülerinin renk açısından pantolon ve tişörtleriyle uyumlu olmasına özen gösterir. Kadınlar çok farklı nedenlerden dolayı başörtüsü takmaktadır. Örneğin kadınlar gelenekte olduğu için veya kendi tercihlerinden dolayı başörtüsü taktığı gibi, kendilerine böyle giyinmeleri babaları veya kocaları ya da imam veya şeyhler tarafından söylendiği için de başörtüsü takmaktadır. Başörtüsü takan genç kadınlar genel olarak bunun kendi seçimleri ve tercihleri olduğunun altını çizmektedir.[270] Müslüman kadınlar başörtüsü yasağını kendis kişisel kimlikleri sorgulamalarına yönelik bir ceza ve oldukça batılı bir proje olarak tecrübe etmektedir.

Danimarka ve İsveç'te insanların "baskı altına almak" ve "özgürlüklerini bir kenara itmek için" kadınları nasıl azarladıkları konusunda genç Müslüman kadınların yaptıkları şakaları dinledim. Onlar İskandinavya'da çıplak olmanın normal, başörtülü olmanın ise anormal karşılanmamasını son derece komik/gülünç bulmak-

[270] Françoise Gaspard & Ferhat Khosrokhavari, *Le Foulard et la Republique*, Paris: Decourverte, 1995.

tadır. Stockholm camiindeki bir partide hepsi de başörtülü olan, öğretmen ve hemşire olmak için eğitilen bir grup genç kadın ve bir seferinde de bir psikolog, çocuk servislerinde nasıl iş bulamadıklarını fakat ihtiyar hastalıklarıyla ilgili servislerin kendilerine nasıl iş vermekten mutlu olduğunu çünkü İsveçlilerin bu servislerde çalışmak istemediklerini bana izah ettiler. Onlar bu konuda şu ifadelere yer verdiler: "Müslümanlar olarak bizler yaşlı insanlara değer verir ve özen gösteririz bundan dolayı ihtiyarlarla ilgili servisler bizi çabucak kabul etmektedir".[271] Bu kişilerin örneğinde temel konunun, zorlamadan ziyade ayırımcılık olduğu aşikardır.

Londra'daki ayrımcılık karşıtı bir gözetleme kuruluşunun ofislerinde kendisiyle tanıştığım, alnına kadar uzanan ve sıkıca bağlanmış pahalı başörtüsü takan güzel ve başarılı hukuk öğrencisi İrem'in böyle giyinmeye zorlandığına inanmak oldukça zordur. Ya da Stockholm camiindeki Genç Müslümanlar Kuruluşunun kadın kolu başkanı Sadia'yı, yapmayı arzu etmediği bir şeyi yapmaya kim zorlayabilir? Sadia, İsveçlilerin ne kadar tuhaf olduğunu çünkü onların dinin görünmez olması gerektiğini düşündüklerini bana anlatırken renkli eşarbını düzeltiyordu. Gülerek bana şöyle dedi: "Eğer onu göremiyorsan, o zaman inancın ne anlamı var? Bana, gerekirse hiç evlenmeyeceğini çünkü eğitimiyle çok meşgul olduğunu ve romantik olmaya zaman ayırmaktan ziyade, siyasi faaliyetlerle meşgul olmak istediğini ifade etmiştir.

Karşılaştığım Müslüman bayan liderlerden sadece bir kaçı, genç eylemcilerin ise çoğu başörtüsü takmaktaydı. Onlara annelerinin başörtüsü takıp takmadığını sorduğumda çoğu annelerinin başörtüsü takmadığını ifade etti. Bunun tam zıddına başörtüsü takmayan birkaç parlamenter ve önde gelen kadın lider ise, annelerinin başörtüsü taktığını söyledi. Öyle görünüyor ki siyasi olarak aktif kadınlar arasında başörtüsü, geleneğin değil, inançları ve kimlikleriyle ilgili bir açıklamada bulunmak için bir tercihin/özgürce yapılmış seçimin sonucudur. Herkes, başörtüsü takan kadınların ağır bir bedel ödediğini düşünmektedir.

271 Grup mülakatı, Stockholm, Kasım, 4, 2003.

Başörtüsünün Yasaklanması: Fransa (Örneği)

Fransa'da başörtüsü yasağı, 2004–2005 öğretim yılında aktif olarak başlamıştır. Kanun, öğrencilere, dikkat çeken dinsel sembolleri giymeyi ve taşımayı yasaklamaktadır. Müslüman başörtüsü ile birlikte Yahudi kippası ve fazla büyük haç takmak da yasaklanmaktadır. Sihlerin turbanı istemeyerek bu yasağa dahil edilmiş ve Fransa'da yaşayan 6000 Sih daha sonra kendi turbanlarının dini bir sembol olmaktan ziyade etnik bir giysi olduğu temeline dayanarak bu yasak kapsamından çıkarılmak için müzakerelerde bulunmuş ancak başarısız olmuştur. Yasak temelde 12–19 yaş arası kızları etkilediğinden bu yasaktan ortaya çıkan önemli bir sorun, yasağı çiğnedikleri için eve gönderilen veya yasaktan dolayı okuldan uzak kalan kızların nasıl eğitileceğidir.

Başörtüsü Fransa'da İslam'ın varlığının tedrici olarak itham edilen siyasi bir sembolü haline geldi. Başörtüsü ilk defa, Paris'in Creil banliyösünde bir orta-okul müdürünün üç kız öğrenciyi başörtüsü taktıkları için okuldan uzaklaştırdığı Ekim 1989'da siyasi bir sorun olmaya başladı. Aynı yılın Kasım ayında en yüksek idari mahkeme olan *Conseil d'Etat* devlet okullarında dinsel amaçlı olarak başörtüsü takmanın laiklik prensibini ve diğer Fransız yasalarını ihlal etmeyeceği yargısında bulundu. Aynı yılın Aralık ayında sosyalist başbakan Lionel Jospin okul müdürlerine başörtüsüne müsaade edilip edilmeyeceğini belirleme yetkisini veren bir dizi hükümet yönergelerinin ilkini çıkardı. Tartışma, başörtüsü taktıkları için kızları okuldan atan okul müdürüne destek vermek için öğretmenlerin greve gitmesiyle bir ay sonra yeniden alevlendi. Resmi yetkililer, öğretmenler birliği ve çeşitli kamu yetkililer tartışmaya artık müdahil olmaya başladı. Müdürlerin başörtüsü konusundaki yetkisine atıfta bulunan ikinci bir yönerge yayımlandı ancak tartışma yine son bulmadı. Kış 1994'de daha fazla sayıda kız öğrenci başörtülerini çıkarmayı reddettikleri için okuldan kovuldu ve buna paralel olarak yeni hükümet düzenlemeleri yapıldı. 1999'da Normandy bölgesindeki bir ortaokulda yetmiş öğretmen

Ramazan ayında bir Cuma günü tesettürlü kız öğrencileri protesto etmek için greve gitti.

Keza yine 1999'da *Conseil d'Etat* okul müdürlerine, özellikle beden eğitimi ve bilim sınıflarının fonksiyonuyla uyum arz edecek şekilde giyim kurallarını belirleme yetkisi veren bir karar almıştı. Bu karar, daha alt mahkemenin 1996'da tesettürlü oldukları için okuldan kovulan kız öğrencilerin lehinde almış olduğu kararı iptal etmiştir. Alt mahkeme ifade hürriyetine ve dinsel inanç özgürlüğüne öncelik vermiş ve okul müdürlerini giyim kurallarını belirlemekten men etmişti. Bu gerçekte dengeli bir karardı. Çünkü mahkeme okulun, başörtüsünün kız öğrencileri için tehlikeli olduğu ve onları jimnastik ve bilim sınıflarına sokmamak gerektiği yönünde yeterli delil sunmadığına karar vermişti. Yüksek Mahkemenin başörtüsüyle ilgili ilk defa karar aldığı 1989'dan 2004'deki yasal düzenlemeye kadar başörtüsünün legal statüsü aynı kalmıştır. Buna göre 2004'e kadar başörtüsü, Fransız laikliği için bir sorun teşkil etmemekteydi ve eğer iyi temellendirilirse ve özel nedenler zikredilirse okul müdürleri giyim kurallarını belirleyebilmekteydi.

Kararın bir sonucu olarak o zamanlar Lionel Jospin tarafından başkanlık edilen sosyalist hükümet, görevi, çatışma/tartışma ortaya çıktığında kızlarla okul müdürleri arasında arabuluculuk yapmak olan bir "başörtüsü arabulucusu" tayin etti. Gerçekte müdürler kendi kurallarını belirlemede serbestti ve başörtüsü sorunlarında uzlaştırıcı olmakla yükümlü hükümet yetkilisi arabulucu Hanife Şerifi sadece görünürde arabuluculuk işiyle meşgul olan biri konumundaydı.

2003 okul yılının hemen başında Alma ve Lila Levy adlı iki kız öğrencinin başörtüsü taktıkları için okuldan uzaklaştırılmasıyla başörtüsü tartışması yeniden patlak verdi. Kızlar Yahudi bir baba ve Müslüman olmasına rağmen, başörtüsü takmayan bir anneye sahipti. Başörtülerinin kıyafetleriyle nasıl renk uyumlu olduğunu izah eden kadın dergilerine ve gazetelere konu olmak suretiyle Alma ve Lila meşhur olurken babaları da dava açmakla (okula)

gözdağı verdi. Bu defa muhafazakar başkan Jacques Chirac, başörtüsünün kilise-devlet ayırımını ihlal ettiğini ve bir sosyal huzursuzluk kaynağı olduğunu deklare etti.

Fransız gazeteleri, fundamentalist din adamlarının genç kadınları başörtüsü takmaya zorladıklarını, önde gelen feministlerin İslam'ı ve Müslümanları eleştirdiğini ve başörtüsü takmayı kadının azarlanması ve küçük düşürülmesi olarak gördüklerini düzenli olarak rapor etmiştir. Nisan 2003'de Fransız Müslüman Konsili olan CFCM'yi oluşturmak için çeşitli Müslüman kuruluşlarıyla müzakerelerde bulunan Nicolas Srkozy, önde gelen Müslüman kurumlarıyla olan bir toplantısı esnasında Müslümanların katı tutumuna atıfta bulunarak (sözü getirerek) dinleyicileri şaşırttı ve bundan böyle tüm kadınların kimlik kartları ve sürücü belgeleri için başörtüsüz resim vermeleri gerektiğini açıkça ilan etti. [272]

Temmuz'da Chirac, Kilise-devlet ayırımı konusunda laiklikle ilgili temel prensipleri tesis edici olarak kabul edilen *1905 Fransız Kanununu* güncelleştirmek için bir başkanlık komisyonu oluşturdu. Chirac'a göre, çağdaş Fransız toplumunun çok-dinli (*multi-religious*) tabiatı çerçevesinde ve özelde örtü sorununa referansla bu yasanın yeniden ele alınıp incelenmesi gerekmekteydi. Daha sonraları komisyon üyeleri, komisyonun sekülarist ilkeleri ve *1905 Yasasını* yeniden inceleme işiyle görevlendirildiğini inkar etmiştir. Ancak komisyonun adı ve onun oluşumuyla ilgili resmi duyuru, her iki işi de zikretmiş ve bu işlerin komisyonun temel görevi olduğunu ileri sürmüştü.[273] Komite üyeleri çalışmaları süresince komitenin değiştiğini yeniden yazmıştır.

Aralık 2003'de bir grup Fransız feminist, sanatçı, tasarımcı ve entelektüel, moda dergisi *Elle*'de, keza *Le Monde* de yayımlanan, Müslüman kadının başörtüsüyle baskı altına alındığını ve başörtüsünü giymeyi yasaklayan bir yasa çıkarılarak onların yasal koru-

272 John R. Bowen, "Muslims and Citizens. France's Headscarf Controversy", *Boston Review*, Şubat-Mart 2004, 31-35.

273 'M. Chirac cree la "comission Stasi" pour redefinir la laicite, *Le Monde*, Temmuz, 2, 2003.

maya muhtaç olduklarını iddia eden bir mektup yayımlamıştır.[274] Chirac hükümeti bu taleple hemfikirdi. Şimdiye kadar feminist konular için destek verdiği bilinmeyen Chirac, kadın hakları bağlamında bu konuya ilgisini ifade etmiştir. Komisyonun müzakerelerinin erken aşamasında komisyon başkanı Bernard Stasi, Müslüman başörtüsünün nesnel olarak kadının baskı altına alınmasının bir işareti olduğu yönündeki görüşünü ifade etmiştir. Genç kızlar başörtüsü takmaktadır çünkü onlar anne-babaları, büyük anne-babaları, ağabeyleri veya dini gruplar tarafından böyle giyinmeye zorlanmaktadır.[275] Başörtüsü arabulucusu Hanife Şerifi Fransız Ulusal Asamblesine Müslümanların çoğunun başörtüsü takmadığından dolayı başörtüsünün İslami fundamentalizmin bir sembolü olduğu yönünde tanıklıkta bulunmuştur.[276] Kızların serbestçe başörtüsü takmayı seçip seçmedikleri sorulduğunda Şerifi, fundamentalistler arasında seçme/tercih hakkının anlamsız olduğu yanıtını vermiştir.

Stasi'nin başkanlığını yaptığı komisyon, 11 Aralık 2003'de raporunu yayımlamış ve gösterişli bir şekilde dinsel sembolleri sergileyen her çeşit elbise veya mücevheratın yasaklanmasını tavsiye etmiştir.[277] Ancak günümüzde kadın hakları temel ilgi konusu olmaktan çıkmış durumdadır. Yeni yasayı Ulusal Asambleye sunması esnasında başbakan Jean-Pierre Raffarin (şu sözleriyle) Fransız yaşam tarzının korunmasının önemi üzerinde durmuştur. "Entegrasyon karşılıklı bir arzuyu, belirli değerlere doğru değişimi, bir yaşam tarzını seçmeyi ve Fransa için uygun olan bir dünya görüşüne bağlılığı öngören bir süreçtir".[278]

---

274 *Le Monde*, December, 9, 2003, 23.

275 Le Monde, "Laicite: le voile islamique est 'objectivement un signe d'alienation de la femme', November, 2, 2003.

276 Assamblee Nationale, *Rapport fait sur la question du port des signes religieux a l'ecole*. Tome II, lere partie. Auditions, juin, 11, 2003, 26.

277 Comission de reflexion sur L'application du principe de laicite dans la republique. Rapport au Presdent dela republique. Remis le, decembre, 11, 2003.

278 Jean-Pierre Raffarin, Project de loi relatif a l'application du principe de laicite

10 Şubat 2004'de Ulusal Asamble, 494'e karşı 36 oyla yasayı kabul etti.[279] Ret oyları Merkez Sağ UDF ve Komünist Partiden gelmişti. Günümüzde Chirac'ın koalisyonu UMP'nin parçası olan RPR'den gelen eski başbakan Edouard Balladur, yasanın Anayasaya uygunluğuyla ilgili kaygılarını dile getirdi. Ona göre, İnsan Hakları Deklarasyonunun 10. maddesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 9. maddesi ancak sosyal ve legal düzeni koruma ihtiyacıyla haklı çıkarılırsa, din özgürlüğünün kısıtlanmasına izin vermektedir.[280]

Stasi'nın komisyonu bu kaygıları önceden tahmin etmiş ve muhtemelen de üyeleriyle paylaşmıştı. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 9. maddesi "herkese düşünce, vicdan ve din hürriyeti ve bu bağlamda da ister bireysel ister toplumda diğerleriyle, ister umumi isterse de hususi inancını yaşama ve tezahür ettirme, ibadet etme, öğretme ve uygulama hakkını bahşetmektedir". Ancak Sözleşme, dinsel konularda düzenleme yapma konusunda hükümetler için kapıyı oldukça açık tutmaktadır. Madde 9/2 hükümetlerin dinin veya inancın tezahürlerini kısıtlamasına izin vermektedir. Bu gibi kısıtlamalar sadece kanun tarafından emredilen ve kamu güvenliğinin yararına demokratik bir toplumda gerekli olan ve kamu düzeninin, sağlığının ve ahlakının veya diğerlerinin hak ve özgürlüklerinin korunması için olmalıdır. Siyaset bilimi profesörü ve Stasi komisyonunun bir üyesi olan Partick Weil daha sonraları başörtüsü yasağının bu istisnayı istismar ettiğini şu ifadeleriyle dile getirdi: "Sözleşme, kamusal düzen sorunu söz konusu olduğunda veya diğerlerinin vicdan hürriyetine saldırıldı-

---

dans le ecoles, college et lycees publics, Asamble Nationale, February 3, 2004. *http://www.diplomatieigouv.fr/act/print_bul.asp?liste=20040204.html.*

279 Ölçütün popülerliği Ulusal Asamble tartışmalarında gözle görülür şekilde mevcuttur. Başbakanın sözcüsü %72 oranında tasarının dün dünya tarafından desteklendiğine dikkat çekti. *http://www.assemblee-nationale.fr/12/cra/2003-2004/153.asp.*

280 Ibid.

ğında dinsel inancı ifade etme özgürlüğünün kısıtlanmasına izin vermektedir".[281]

Weil ve meslektaşları başörtüsü yasağının nasıl düzenleneceği konusunda mahkeme incelemesine karşı koyabilmek için uzman tavsiyesinde bulunmuştur. İnsan Hakları Mahkemesi başkan yardımcılarından biri olan Jean-Paul Costa, 9. madde çerçevesinde kabul edilebilir istisnaların neler olduğu konusunda mahkemenin görüşlerini bildirmek için Stasi komisyonun gizli bir oturumuna katılmıştı.[282] Yargıçlar kendi mahkemelerinin monitörlük görevini pas geçmemek için çoğunlukla hükümetlere tavsiyede bulunmaz. Bundan dolayı Costa'nın Komisyona gitmesi mahkemedeki meslektaşları arasında tartışmaya yol açmıştı.

Almanya'da Başörtüsü Yasağı

Başörtüsü Almanya'da bir farklı bir tonda görülmektedir. Almanya'daki yasaklar eyalet kanunlarının konusudur. Bundan dolayı neyin tam olarak yasaklandığı eyaletten eyalete değişiklik arz etmektedir. Berlin'de yasal düzenleme, tüm sivil memurları ve Müslüman başörtüsü ile birlikte İsa'yı çarmıha gerilmiş tasvir eden kolye ve benzeri takıları ve Yahudi kippalarını kapsayan tüm dinsel objeleri de içine almaktadır. Diğer eyaletlerde sadece başörtüsü bu düzenlemeden etkilenmektedir. Bavaria'da başörtüsüne konan yasağa, devlet okullarında haç bulundurulmasını gerekli kılan bir kanun eşlik etmektedir. Sorun, başörtüsü takan kadınların inançlarının misyonerleri olduğu ve (bu şekilde) temel Alman

281 Patrick Weil, "Lifting the Veil of Ignorance", Progressive Politics, 3, March 1, 2004. 10 Mayıs 2004'de Harvard Üniversitesi Avrupa Araştırmaları Merkezinde bildiri olarak sunulmuştur.

282 Costa'nın komisyonda görünmesi üç bağımsız kaynak tarafından teyit edilmiştir. Şahin kararı salı verilme olarak programlandığında soru sormaya çağrıldığımda mahkemedeki bir sekreter bana bu konudan bahsetti. Paris'de karşılaştığımızda şahitlik eden başka bir tanık da bu konuyu bana nakletti. Mahkemedeki diğer bir yargıç da diğer hakimler arasında mahkemenin bazı üyelerinin hukuk etiğini ihlal olarak mütalaa ettikleri bir eleştiri önerisiyle ilgili tartışmalar meydana geldiğini tasdik etti. Hiçbir önerge geçirilmedi çünkü görünüşte mevcut etik kurallar bu tarz eylemleri engellememektedir.

değerleriyle uyumlu olmayan değerleri zorla yaymaya çalıştıkları argümanından kaynaklanmaktadır.

Almanya'da (başörtüsüyle ilgili) tartışma 1998'de Stuttgart Okul Sistemi, Afgan asıllı Alman vatandaşı Ferestha Ludin'e başörtüsü taktığı için öğretmen olarak iş vermeyi reddettiğinde başladı. Ludin, Taliban rejiminden kaçarak siyasi bir mülteci olarak Almanya'ya gelmişti ve daha sonra da başörtüsü takmaya başlamıştı. Ludin konuyu mahkemeye taşıdı ve Eylül 2003'de Alman Anayasa Mahkemesi Ludin'in haklarının ihlal edildiği sonucuna varan oldukça muğlak şekilde ifade edilmiş bir karar verdi. Zira mahkeme (bir taraftan bu kararı verirken) diğer taraftan yerel hükümetlere başörtüsü aleyhine düzenleme yapma yetkisi de vermişti. Mahkeme bayan Ludin'in haklarının ihlal edildiğini çünkü öğretmenlerin başörtüsü takmalarını yasaklayan hiçbir kanunun olmadığını söylemişti.[283] Böylece karar, başörtüsünü yasaklayan eyalet yasalarının çıkarılmasında acele edilmesinin fitilini ateşlemiş oldu.

Beklendiği gibi mahkeme kararını din özgürlüğünü garanti altına alan Alman Anayasasının 4. maddesine dayanarak vermemişti. Bayan Ludin'e iş vermeyi reddetmek kanunsuzdu çünkü Stuttgart'ın başkent olduğu Baden-Württhemberg eyaletinde öğretmenlerin başörtüsü takamayacağını söyleyen sabık bir kanun söz konusu değildi. Stuttgart okul sistemi, okulların Temel Kanunun dinsel sorunlarda tarafsız olunmasını öngören 6. ve 7. maddeleri tarafından bu yasağa mecbur bırakıldığını çünkü başörtüsünün din değiştirmeye zorlama teşkil ettiğini iddia etmişti. Mahkeme tarafsızlık argümanına doğrudan göndermeden bulunmamış, ancak tarafsızlığın anlamını düzenlemek için yetkinin federal hükümete değil, eyaletlere ait olduğunu deklare etmiştir.

Anayasa Mahkemesinin Bavaria'lı hukuk okulunun her sınıfa haç konması emrini yerle bir eden 1995'deki yargısı ile birlikte bu

[283] BVerfG, 2 BvR 1436/02 vom 3.2.2003, Absatz-Nr. (1-140). Bkz., (*http://www.bverfg.de/entscheidungen/rs200330603_2bvrl143602.html*)

karar, din söz konusu olduğunda Anayasanın koşullarının anlamı konusunda eyalet hükümetleri ile Anayasa Mahkemesi arasında karmakarışık bir diyalogun başlangıcı olarak görülebilir.[284] Bavaria yasama kurulu sınıflara haç konması emrini veren yeni bir düzenleme yaparak ve Bavaria'nın kültürel mirası olarak Hıristiyanlığa atıfta bulunarak 1995 kararına tepki gösterdi. Yeni kanun şikayetçiler için bir prosedür oluşturarak mahkemenin önceki kanuna itirazlarını bypass etmiştir. Eğer öğrenciler (veya anne-babalar) haçın sınıftan uzaklaştırılması için ciddi ve sonuç veren sebepler gösterebilirse haçın sınıftan uzaklaştırılmasını talep edebilir. Okul müdürleri şikayetleri inceleme ve toplumda yaşayan dinsel azınlıklarının kaygılarına karşı hassas olma yükümlülüğü altındadır.

Ludin kararını müteakip, 1 Nisan 2004'de Baden-Württhemberg eyaleti, öğretmenlere sınıflarda başörtüsü takmayı yasaklayan bir kanunu yasalaştırdı. Dinsel sembolizmin yasaklanması başörtüsünün öz batılı normlara tehdit oluşturduğu ve devletin temel değerlerine bir meydan okuma teşkil ettiği argümanıyla haklı çıkarılmaya çalışıldı. Bununla birlikte evrensel insan hakları ve demokrasi, Hıristiyan normlarından türemiştir argümanına dayanılarak haç sınıflardan uzaklaştırılmamıştır. Yasa koyucular devletin dini konularda tarafsız olması gerektiğini kabul etmekte ancak bunun temel değerler bağlamında tarafsız olunması gerektiği anlamına gelmesini reddetmektedir. Aksine devlet okulları çocukları devletin dayandığı değerler bağlamında eğitme görev ve sorumluluğuna sahiptir. Başörtüsü yasağıyla ilgili düzenlemeyi hızlandıran Hıristiyan Demokrat Kültür Bakanı Annette Schavan, İslam ve Hıristiyanlığa muamelede gözler görülür haksızlığa sebep olarak Hıristiyanlığın, batının değer sisteminin ayrılmaz bir parçası olmasını vermiştir. İşte bundan dolayı sınıflarda Hıristiyanlığı koruma altına almak, kamusal bir etik konusu olmuştur. Bakan, "toplumumuzu rehbersiz bırakacak bir manevi boşluğun ortaya

[284] BVerfG, 93, (May 16, 1995). Bkz., par. 112, BVerfG, 2 BvR 1436/02 (September 24, 2003). (*http://www.bverfg.de/entscheidungen/rs200330603_2bvrl143602.html*)

çıkmasına izin veremeyiz" diyerek bir uyarıda bulundu. "Anayasamızda ifade edildiği üzere, kültürel ve dinsel geleneklerimizle ayakta durmalıyız".[285] Burada konu edilen, Baden-Württemberg eyaletinin anayasasıydı. Ancak dikkat edilmelidir ki eyaletler federal anayasada ve Almanya'nın altında imzası olan uluslararası insan hakları sözleşmelerinde ifade edilen değer ve hakları uygulama yükümlülüğü altındadır.

Kültürel politikalar eyaletlerin yetkisi altındadır. Dinsel özgürlük ise federal bir konudur. Ludin kararından sonra Anayasa Mahkemesi, başörtüsünü dini özgürlük konusu olarak değil, kültürel bir konu olarak tanımlayarak sorumluluğu üzerinden atmakla tenkit edilmiştir. Bu eleştirilerden biri de eğer Almanya okullarda Müslüman başörtüsünü yasaklamak istiyorsa, o zaman rahibelerin uzun başörtülerini ve rahiplerin özel kıyafetlerini de yasaklamalıdır şeklinde bir görüş bildiren eski Cumhurbaşkanı Johannes Rau'unun itirazıdır.[286] Eyaletler federal gücü kendilerine devreden Anayasa Mahkemesinin isteksizliğini hesaba katmaktadır. Ancak haçın nötr bir değer, Müslüman başörtüsünün ise din değiştirmeye zorlama aracı olduğu çünkü ilkinin batılı ulusların değer mirasının bir parçası, ikincisinin ise anayasanın öngördüğü din tanımının açıkça taahhüt etmediği bir şey olduğu argümanının, gerisin geri Anayasa Mahkemesine gitmesi oldukça muhtemeldir.

Bir Alman Parlamento üyesi bana şunu ifade etmiştir. "Müslümanların Avrupa'yı nasıl değiştirdiğinin tarihi yazıldığında, sonuç onların (Müslümanların) sekülarizmi ve kilise-devlet ayırımını ilerlettiği/geliştirdiği şeklinde olacaktır". Aynı üye "Anayasa Mahkemesinin verdiği bu karardan dolayı (Ludin kararı) biz sekülarizm hakkında yeni bir tartışma başlatmış bulunuyoruz" diye belirtti. "İki ayda olayların değişeceğini söylemiyorum ancak Almanya'da devlet, sekülarizm ve din arasında yeni bir parite/eşit-

[285] Land Baden-Württemberg, Meldung vom 01.04.2004. Keza bkz., *Financial Times Deutschland*, November 11, 2003.

[286] http://www.heute.t-online.de/ZDFheute/artikel/9/0, *1367, POL-0-2095209*,00.html.

lik tesis edilmesini arzu ediyoruz. Çok ilginçtir ki bu ülkedeki tartışmaya İslam yeni bir boyut katmıştır. Bu gelişme çok büyük bir farktır. Zira gelecek beş-on yıla baktığınızda olayların bu kararın bir sonucu olarak değişeceğini göreceksiniz".[287]

Ludin kararında Anayasa Mahkemesi, Alman Anayasasındaki şu iki maddenin taahhüdünden hileli bir şekilde sıvışmıştır. "Kanun önünde tüm fertlerin eşit olduğu" ve "hiç kimseye cinsiyeti, anne-babası, ırkı, dili, anavatanı, kökeni, inancı ve dinsel ya da siyasi görüşlerinden dolayı iltimas geçilemeyeceği ve iltimassızlık yapılamayacağını" garanti eden 3. maddenin birinci ve üçüncü fıkraları ile, "vicdan ve din özgürlüğü ve dini veya felsefi bir inanç bildirgesini açıkça söyleme özgürlüğünün ihlal edilemeyeceğini" bildiren 4. maddenin birinci fırkası. Bu maddelerin Alman Müslümanlar için uygulanmasının hukuki/yasal yorumunu ertelemek artık mümkün görünmemektedir.

Avrupa İnsan Hakları Yasası

Başörtüsü tartışmaları baştanbaşa tüm Avrupa mahkemelerinde sona ermiş ve yasak büyük oranda yasal olarak kabul edilebilir sayılmaya başlanmıştır. İnsan haklarının icrası/yürütülmesi günümüzde *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi* (ECHR) uyarınca kurulan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Avrupa Birliği Hukukunu yorumlayan *Avrupa Adalet Konvansiyonuna* (ECJ) emanet edilmiştir. Karışıklık ortaya çıkmaktadır çünkü mahkemeler farklı hukuki mekanizmalara sahiptir –farklı ülkeler, bu iki mahkeme tarafından uygulanan anlaşmaların altına imza koymuştur- ve Avrupa Adalet Konvansiyonu şimdiye kadar sadece iş kanunu ve Avrupa Birliği vatandaşlığı konularında karar vermiştir. Son yıllarda yapılan bir anlaşma genişlemesiyle, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin kısımları Avrupa Birliği Kanununa dahil edilmiş ve artık Avrupa Adalet Konvansiyonu gelecekte, geçmişte sadece ECHR çatısı altında tatbik edilen bazı hakları da tatbik edebilecek duruma ge-

[287] Mülakat 110, Berlin, November 11, 2003.

miştir. Bir davanın mahkeme kanalıyla karara bağlanması tipik olarak yaklaşık 10 yıl almaktadır. Bu şu anlama gelmektedir: Mahkemenin ne tür rol oynayacağını görmek için beklemekten başka çaremiz yok.

Amsterdam ve Nice anlaşmalarının birleştirilmesiyle oluşturulan *Avrupa Birliği Anlaşması* cinsiyet, ırk veya etnik köken, din veya inanç, sakatlık, yaş veya seksüel eğilim temelli olarak yapılan ayırımcılığı da dahil etmek için madde 13/5'deki yasaklamayı yeniden ifade etmekte ve komisyona bu konularda önlem alması için yetki vermektedir. Bu şu anlama gelmektedir: Avrupa Komisyonu inisiyatif alabilir ve direktifler yayımlayabilir.[288] Fark şudur: Ayırımcılık karşıtı kurallar uluslararası hukukun alanından doğrudan uygulanabilir toplum yasasına taşınmıştır. Muhtemeldir ki orta vadede Komisyon, komisyon normlarının iç hukuka ve siyaset yapmaya nüfuz etmesinin hakemi olarak daha önemli rol üstlenebilir.

İnsan hakları mahkemesi dini haklar konusunda Konvansiyonla ilgili kendi yorumlarında ihtiyatlıdır ve çoğunlukla hükümetlerle aynı fikirleri savunmaktadır. Madde 9/2 çerçevesinde muafiyetin sınırlarını tanımlamak/belirlemek için birkaç fırsat yakalanmıştır. İnsan Hakları Mahkemesi tarafından karar verilen oldukça yeni yaşanmış bir örnek olan *Türk Hükümetine karşı Leyla Şahin davası*, Fransız ve Alman başörtüsü yasağıyla da uygunluk arz etmektedir. Bu dava, eğitim gördüğü Üniversite 1998'de başörtüsü yasağını uygulama kararı aldıktan sonra İstanbul Üniversitesinde tıp eğitimi almasına izin verilmeyen Tıp Fakültesi 5. sınıf öğrencisi Leyla Şahin ile ilgilidir. Şahin daha sonra Viyana Üniversitesine kayıt yaptırmıştı. Şahin'in avukatları üniversitenin

[288] Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesindeki madde 14'de aynı söylem tekrar edilmektedir: "Bu sözleşmede ileri sürülen/yer alan hak ve özgürlüklerden istifade, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasi veya başka herhangi bir görüş, ulusal veya sosyal köken, ulusal bir azınlıkla irtibatlı olma, mal-mülk, doğum veya başka statü gibi herhangi bir nedene dayalı bir ayrıcalık olmaksızın herkes için garanti altında alınmıştır".

başörtüsü yasağının, öğrencileri eğitim ve din arasıda tercihte bulunmaya zorladığını ve bundan dolayı da inançlılarla inançsızlar arasında ayırımcılığa yol açtığını iddia etmişti. Onlar daha da ileri giderek başörtüsünün kamusal düzene bir tehdit teşkil etmediğini ve bundan dolayı da (davanın/konunun) madde 9/2 bağlamında düşünülmemesi gerektiğini ileri sürmüşlerdi. Bu iddiaya Türk Hükümeti 9. maddenin ikinci bölümünün yasağı haklı çıkardığı, çünkü İslami stil başörtüsünün Cumhuriyetin ilkelerine karşı bir sembol olduğu şeklinde yanıt verdi. Böyle bir durum ülkede kaosa yol açabilir. Keza başörtüsü seküler eğitimin prensipleriyle de tezat teşkil etmektedir.[289] Sonuçta mahkeme de Türk hükümetiyle aynı fikirde olduğunu bildiren bir karar verdi.

Bir Ana Okulu öğretmeniyle alakalı daha önce görülen benzer bir davada mahkeme, devlet okullarında başkasını dininden döndürmeye çalışmama yükümlülüğün, başörtüsü yasağını haklı çıkarmak için kullanılabileceği şeklindeki İsviçre hükümeti kararıyla aynı fikirdeydi.[290] Benzer şekilde mahkeme, Türk hükümetinin kimlik kartlarındaki resimler için kadınların başı açık fotoğraf vermeleri gerektiği yönündeki kararını da tasdik etmiştir.[291] Bu davalar göstermektedir ki mahkeme madde 9/2'deki istisnaları/muafiyetleri kendi çıkarları için kullanma konusunda hükümetlere büyük oranda serbestlik tanımaya meyillidir. Dinsel ifade konusunda müsaade edilebilir yasaklar için test şudur: -başörtüsü yasağı durumunda olduğu gibi- madde 9/1'de yer alan din özgür-

289 *Leyla Şahin versus Turkey* (no. 44774/98 (November 19, 2002), ve *Tekin versus Turkey* (no. 41556/98) (çekildi).

290 *Dahlab versus Switzerland* (42393/98) (February 15, 2001). Bu dava temelde başörtüsü takmaktan men edilen bir okul öğretmeniyle alakalıdır. Mahkeme eğitim ve öğretimin "devlet temel eğitim sistemin tarafsızlığını garanti etmek için yapılması gerektiğini ifade ederken yetkililerin öğretmenlerin başörtüsü takamayacağını belirlemesine izin vermiştir.

291 *Sen ve Diğerleri versus Turkey* (45824/99 (July 8, 2003). Mahkeme uzunca Madde 9'un ve dinsel çoğulculuğun öneminden bahsetti ancak kadınların kimlik kartı resmi için başörtülerini çıkarmaları gerektiği yönündeki hükümet kararını destekledi.

lüğü cümlesi tarafından kapsanmayan kısıtlamalar, kısıtlanması gereken davranış tarafından kamu düzeninin tehdit edildiğini gösteren bir delil üzerine dayanmalıdır. İkinci bir gereklilik, dinsel ifade konusundaki kısıtlamaların, sadece basitçe idari kurallardan çıkarılan değil, demokratik olan yasal bir düzenleme tarafından empoze edilmesinin gerektiğidir. Üçüncü gereklilik ise, yasal düzenlemenin orantılı ve gerekli olması ve kamusal düzene açık bir tehdit oluşturan dinsel uygulamayı dikkate alması gerekir.

Eğer Fransız hükümeti Şahin davasında verilen karardan cesaret alıyorsa, Alman eyalet hükümetleri de İsviçreli anaokulu öğretmeni hakkındaki kararın, "kamusal eğitimin bütünlüğünü koruma, öğretmelerin başlarından başörtülerini çıkarmalarını gerektirmektedir" şeklindeki kendi argümanları için destek sağlayacağını umabilir. Şüphesiz ki iki karardan hiçbiri sınıflarda haçlara izin verilebileceğine destek olarak yorumlanamaz. Eyaletlerin başörtüsünü yasaklama konusundaki aceleciliğinin uç sonucu, devlet okullarında Hıristiyanlığın yeri konusunda beklenmedik sonuçlara yol açabilir.

İngiltere'de mahkemeler, aşağıda detaylarıyla tartışacağım Shabina Begum davasında açıkça belli olduğu üzere 9. madde konusunda oldukça farklı bir görüş takınmıştır. İngiliz hükümeti, ülkenin önde gelen avukatlarından başbakan Blair'in eşi Cherie Booth, dava Temyiz Mahkemesine gittiğinde Shabina'nın avukatı olması hasebiyle davaya müdahil olmuştur. Bildiğim kadarıyla dinsel giysi giyme hakkı Avrupa'da ilk defa hükümetin dolaylı desteğiyle bir yüksek mahkemeye havale edilmişti.

Amerika Adalet Bakanlığı, başörtüsü taktığı için iki defa okuldan eve gönderilen 11 yaşındaki kız çocuğu Nashala Hearn hakkındaki davaya müdahil olmuştu. Oklahoma'daki Muskogee Devlet Okulu kızların başörtülerinin okulun giyim kurallarını ihlal ettiğini ileri sürmüştü. Adalet Bakanlığı kızların tarafını tutarak okulun giyim kurallarının kızların anayasal haklarını özellikle de 1964 Sivil Haklar Bildirgesinin 9. bölümündeki hakları ihlal ettiğini

ileri sürmüştü. Bu durumdan ziyadesiyle etkilenen okul mıntıkası, 19 Mayıs 2004'de Amerika Bölge Mahkemesiyle kızların başörtüsü takmalarına izin veren ve okul giyim kurallarını yeniden gözden geçirmeye razı olan bir mutabakat anlaşması yapmıştır.[292]

İlginç bir şekilde mutabakat anlaşması giyim kurallarından dinsel istisnayı elde etmek suretiyle oldukça kullanışsız/hantal prosedürler tesis etmiştir. Anlaşma okul mıntıkasının başlık takmayı yasaklamasına izin vermişti. "Her ne tür olursa olsun başörtüsü, öğrenciler tarafından sınıfta ve okul içinde giyilemez". Ancak diğer taraftan aynı anlaşma, "dinsel nedenden dolayı herhangi bir çeşit başörtüsü giymek için izin talep eden herhangi bir öğrencinin böyle bir amaç için Okul Mıntıkası tarafından hazırlanmış formu doldurup idareye teslim etmesi gerekir" ifadesine yer vermekte ve istisna için çok adımlı bir prosedürü birer birer saymaktadır. Amerika'da bile kuralları bozma hakkını elde etmeden önce, izin verilebilir elbise stilini şart koşan kurallardan muaf sayılmak için ruhsat almak zorunluluğu vardır.

Amerika hükümeti, çoğu Avrupa hukuk sistemde tam olarak yerleştirilemeyen ancak Amerika'da son derece iyi tesis edilmiş olan dinsel ifade hakkını üst mahkemeye taşımaktadır. Mamafih pratikte Avrupa ve Amerika kuralları arasındaki fark, ilk prensiplerin ileri sürdüğünden daha küçüktür. Avrupa'da başörtüsü takma hak olarak görülmemekte ancak Fransız ve Alman yasaklarının dışında hükümetler ve mahkemeler bir mantıklılık testi uygulamakta ve giyim kuralları için limitler koymaktadır. Örneğin işverenlerin, parfüm bölümlerinde/stantlarında çalışan asistanlarına modaya uygun/dekolte elbiseler giydirmelerine izin verilmektedir. Yine üniforma giyilmesi gereken mesleklerde başörtüsü yasaklanmaktadır. Diğer taraftan mahkemeler geri işlerde çalışanlar ya da kapıcı, odacı gibi işlerde çalışanlar için başörtüsü yasa-

[292] Oklahoma eyaleti doğu bölgesi eyalet mahkemesi, Eyvine Hearn ve diğerleri Plaintiffs, *USA-Interventor versus Muskogee Public School District*, CA, No. CIV 03-598-S.

ğına izin vermemektedir. Avrupalıların hukuk mantığının tahmin edilemeyen sonucu başörtülüleri düşük beceri isteyen mesleklere sürgün etmek ve başörtüsü takan Müslüman kadın için profesyonel mesleklere geçişi kapatmaktır.

Çarşafın Yasaklanması: Sınır Nerede?

Belirli sınırlar dâhilinde toplumda hâkim olan kollektif ve bireysel hoşgörü seviyeleri sürekli müzakereye ve ayarlamaya tabidir. Başörtüsü konusu, sınırların müzakeresinin ilginç bir örneğidir. Çoğu Avrupalı Müslüman lider kadınların başörtüsü takıp takmamakta serbest olması gerektiğini ancak çarşaf ve Taliban ve diğer radikal İslami grupların kadından giymesini talep ettikleri baştan ayağı vücudun yer tarafını kapayan çadır gibi bir örtü olan *burkada* bir sınır konması gerektiğini düşünmektedir. Zira bu tarz örtüler rutin sosyal ilişkiyi zayıflatan ve çoğulcu birlikteliğe zarar veren etnik bir gelenek olarak mütalaa edilmektedir.

Aksine başörtüsü yasakları seçme özgürlüğünün işgali ve bir grup olarak Müslümanları küçük düşüren ve batılı değerlere karşı gösteren bir girişim olarak görülmektedir. Bu konuda bilgilerine başvurduğum kişiler, bir kadınının başörtüsü takmasını engellemek tıpkı onu başörtüsü takmaya zorlamak gibi, kabul edilemez bir durum olduğunun altını çizmektedir. Dindar olmaya karar veren ve tıpkı Bin Ladin'in hanımı gibi görünen bir akrabasından gülerek bahseden bir Danimarkalı belediye meclisi üyesi bile bu durumun demokratik hükümetleri alakadar eden bir şey değil, kadının kendi bireysel tercihi olduğunu düşünmektedir.[293]

Çoğu Batı Avrupa ülkesi kamusal çekişmenin bir veya daha fazla şeklini ve işte veya kamusal ortamlarda Müslüman kadının başörtüsü takma hakkıyla ilgili konuda legal meydan okumaları tecrübe etmiştir. Hollanda ve İngiltere'de başörtüsü özel sektör ve resmi işverenler tarafından büyük oranda tolere edilmektedir. Ancak buna rağmen Amsterdam polis şefi kadın polislere ünifor-

[293] Mülakat 12, Kopenhag, (September 10, 2003).

malarıyla birlikte başörtüsü takmalarına izin veren bir öneriyi geri çekmeye mecbur bırakılmıştır. İngiltere'de kadın polisler ve park görevlileri eğer talep ederse kendilerine başörtülü üniformalar hazırlanmaktadır. İngiliz doktor ve hemşireler tıpkı diğer pek çok meslek sahibi kadın ve öğrenci gibi serbestçe başörtüsü takabilmektedir.

Diğer ülkelerde başörtüsü ihtilafları daha alt seviyede hakem kararlarıyla çözülmekte ve ulusal ölçekte yasa yapılması söz konusu olmamaktadır. Bazı örneklerde yasalar önerilmekte ve bunların çıkarılması başarısızlıkla sonuçlanmaktadır. Avrupa'da iş kanunuyla ilgili konularda karar verme işi umumiyetle uygun mahkemelerden ziyade sulh mahkemelerine veya idari mahkemelere havale edilmektedir. Başörtüsü takan kadının işten kovulma nedenleri arasında mesleki tehlikeden üniforma gereksinimine ve diğer giyim kurallarına kadar bir dizi sebep sayılmaktadır. 1990'ların başlarında Danimarka'da yaşanan bir olay, başörtüsü takmakta ısrar ettiği için hastanede çalışmasına engel olunan Müslüman bir doktoru alakadar etmekteydi. Hastane idaresi "pratik" ve hijyenik" nedenlerden dolayı başörtüsüne izin verilmediğini iddia etmiş ve keza "ne hastalar ne de diğer çalışanlar doktorların başörtüsü takmasını kabul etmektedir. Çünkü onlar bu şekilde yaparak giyim yönünden hastanenin normal standartlarından ayrılmaktadır." Başvuru üzerine konu üç farklı bakanlığa gitti ve üçü de hastanenin kararını destekledi.[294]

Süpermarketler de Avrupa genelinde bu tartışamaya katılmıştır. 1999'da bir Danimarkalı Süpermarket zinciri nakit defterine zarar verir iddiasıyla bir kasiyeri başörtüsü taktığı için işten çıkarmıştır. Mahkeme market zincirini desteklemiş ve "eğer basket şapkaları ve Noel Baba feslerine iş de (çalışma esnasında) izin veriliyorsa Müslüman başörtüsüne de verilmelidir" şeklindeki karşı savunma argümanını reddetmiştir. İsviçreli büyük bir süpermarket zin-

[294] *Diskrimination pa arbejdsmerkedet. Sager siden 1996*. Dokumentations-og radgivningscenteret om racediskrimination tarafından yayımlandı. (Kopenhag, 2003).

ciri Kasım 2004'de başörtsüne yasak getirmiş ancak birkaç hafta sonra gelen eleştiriler üzerine bu kararını feshetmiştir. İsveç'te kasiyerlere ve hissedarlara başörtüsü takma konusunda müsaade edilmektedir.

İslami giyim tarzının daha kısıtlayıcı stillerini yasaklayan giyim kuralları daha az tartışmalıdır. Bunun nedeni kısmen onların birkaç kadını etkilemesi ve kısmen de Müslümanların çoğunluğunun görüşünün, bu tür giyim tarzını desteleyen dinsel zeminin mevcut olmadığı yönünde olmasıdır. Bundan dolayı pek çok Müslüman, okullarda ve iş hayatında çarşaf veya burka giyilmesine müsaade etmeyen giyim kurallarını kabul edilebilir olarak mütalaa etmektedir. İngiltere'de 2 Mart 2005'de Yargıtay, 2002'de *cilbab*/çarşaf giydiği için 13 yaşındaki öğrenciyi evine gönderen müdüre karşı 16 yaşındaki kız çocuğu Shabina'yı haklı bulmuştur. O, 2000 yılında okula kabul edilmişti ve daha önce (okulun) giyim kuralını protesto etmemiş yani ona itiraz etmemişti.

Shabina, dini araştırmaları esnasında Kur'an'ın, dinin hükümlerini yerine getiren bir Müslüman kadından yüz ve elleri hariç vücudunun tamamını örtmesini talep ettiği sonucuna ulaştığını söylemektedir. Daha alt mahkeme okulu desteklemiş ve dindar öğrenciler için uygun şartlar sağlaması şartıyla ki mahkeme okulun bunu yaptığını düşünmektedir, okulun giyim kurallarını belirleme hakkı olduğunu iddia etmişti. Okul Müslüman öğrencilerin şalvar, sarkık pantolon/şalvar ve uzun tunik giymesine izin veriyordu. Mahalli Müslüman liderler ve imamlar okulun kurallarını uygun bulmuş ve desteklemişti. Luton'daki Denbigh orta-okulundaki anne-baba ve öğrenciler basına okulun giyim kurallarını ve müdürün kararını desteklediklerini ifade etmişti. Öğrencilerin %80'i ve müdür Müslüman'dı.

Başbakanın eşi tanınmış avukat Cherie Booth Yargıtay'da Shabina'yı temsil etmeye karar verdiğinde dava birden popüler bir konumuna yükselti.[295] Britanya Müslüman Konsili ilkin dava-

[295] *The Times* (16 Haziran, 2004).

ya müdahil olmayı reddetti ancak zamanla kararını değiştirdi ve Shabina'yı destekleyen bir bildiri yayınladı. Mahkeme esnasında annesi ölünce Shabina yetim kaldı. Çarşaflı olarak ilk ortaya çıktığında kardeşi Shervas Rahman ve bir başka kimliği belirsiz kişi ona eşlik etmişti. Dava boyunca kardeşi, Shabina adına okulun tutumuna ilişkin mahkemedeki "dava arkadaşı" olarak açıklamalarda bulundu. Rahman aşırı İslamcı grup *Hizb-ut-Tahrir* örgütünün bir destekçisidir. Bu durum mahkeme sona erdikten sonra *Hizb-ut Tahrir,* Shabina'ya tavsiyede bulunduğu gerekçesiyle kendine kredibilite kazandırdığında alenen ortaya çıktı. Okul müdürü ve okulun avukatı mahkemede aşırı gruplarla bağlantıya dikkat çekmişti ancak bu dikkat o zaman gözden kaçmıştı. Müdür şöyle dedi: "okulda aşırı gruplardan gelen baskılara direnmek için kendilerine yardım etme konusunda bize güven duyan bir dizi kız öğrenci var. Eğer okul üniforması çarşafı da dahil etmek için yeniden düzenlenirse... bu kızların korumadan yoksun bırakılacağından ve kendilerini İslam geleneğinin kendilerine düşen kısmını takip etme özgürlüklerini koruma konusunda güvendikleri kişiler tarafından terk edilmiş hissedeceklerinden endişe ediyorum... Bu dava kamuoyunda meşhur olduğundan okulun etrafı ağırlıklı olarak gençlerden oluşan daha aşırı/radikal Müslüman gruplar tarafından çevrilmişti".[296]

Eğer kardeşinin aşırı bir Müslüman grup taraftarı olduğu yaygın olarak bilinseydi, acaba Britanya Müslüman Konsili başlangıçtaki tarafsızlığını terk edip Shabina Begum'ün okulda çarşaf giymesine izin vermeyi reddeden Luton Lisesine karşı davasını desteklemeye karar verir miydi? Keza aynı şekilde Cherie Booth da Shabina'yı temsil etmeye karar verir miydi? Davanın siyasi ve gerçeğe dayanan veçheleri, kızların erkekler ve siyasi aşırılar tarafından manipüle edildiği ve İslami giyim tarzını sadece aşırıların talep ettiği yönündeki Fransızların aşırı duyarlılığını tasdik et-

[296] *The Queen* (dava arkadaşı Shervas Rahman vasıtasıyla Şabina Begüm'ün müracaatı) *versus Headteacher and Governers of Denbigh High School*, 2004, EWCA 1389 (Admin), par. 82.

mektedir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, Shabina Begum davasının Luton Lisesinde hoşgörü gösterilen başörtüsüyle ilgili değil, daha sınırlayıcı giyim şekli olan çarşafla ilgili olduğudur.

O halde niçin Yargıtay, okulun Shabina'yı çarşaf giymekten men edemeyeceği sonucuna varmıştır? İlginç bir şekilde yargıçlar, Shabina lehinde karar verirken argümanlarını Fransız hükümetinin başörtüsü yasağını haklı çıkarmak için kullandığı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin 9. maddesine dayandırmıştır. (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, 1998 İnsan Hakları Yasası tarafından İngiliz mahkemelerinde doğrudan uygulanabilir duruma getirilmişti). İngiliz adaleti Shabina'nın dinsel elbise giyme hakkının madde 9/1 tarafından koruduğunu ve okulun, güvenlik ve sosyal düzenle bağlantılı hususi şartlar altında dinsel hakların kısıtlanmasına müsaade eden madde 9/2'nin gerektirdiği gibi kendi giyim kurallarını uygulama konusundaki ısrarını haklı çıkardığını gözler önüne sermede başarısız olduğunu ileri sürmüştür.[297] Bu olayın tuhaf sonucu şudur: İngiltere'de Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi okulları *cilbab* dışında başörtüsü de dahil diğer dinsel elbiselere izin veren giyim kurallarına sahip olmadan men edecek tarzda yorumlanırken, Fransa'da bu sözleşme başörtüsü ve Yahudi *kippası* konusunda genel bir yasağa izin verici olarak görülmektedir.

Başörtüsü yasaklarının yasallığı konusundaki uyuşmazlığı hesaba katmadan, başörtüsünün siyasileştirilmesinin pek çok Müslüman kadın için zor sonuçlara yol açtığı aşikârdır. Genç bir İsveçli sosyal demokrat bana şöyle dedi: "Annem başörtüsü takıyor. Ancak onun başörtüsü oldukça küçük bir eşarp. Annem dünyadaki en güçlü kadındır ancak şimdi onu da mağdur ettiler. Onun başörtüsünü niçin taktığını göremediler".[298] İroni şuydu: Yirmi yıl önce onun annesi tebrik edilen siyasi bir mülteci olarak İsveç'e kabul edilmiş, cesaretinden dolayı ona hayran olunmuştu. O, o zaman da başörtüsü takıyordu ancak zamanla İsveç, başörtüsünün saygı

297 EWCA Civ 199 (2 Mart, 2005).

298 Mülakat 60, Stockholm (7 Kasım 2003).

duyulması gereken tuhaf bir gelenek değil, kadını bir özgürlük savaşçısı olmaktan mağdur haline dönüştüren dış görünüşe göre bir baskı aracı olduğuna karar verdi.

Aynı şekilde siyasileştirme de başörtüsünü bir direnç sembolü haline getirmektedir. İşçi partili bir asilzade olan Pola Manzila Udin, *The Guardian* gazetesine gönderdiği bir mektupta kendi yolunu, kendini hissettiren ve siyasileşmiş bir Müslüman siyasi kişilik olarak betimlemiştir.[299] Uddin, Shabina Begum davasında alt mahkemenin kararından duyduğu dehşeti ifade etmek için bu mektubu kalem aldı ve bir Müslüman olarak İşçi Partisine nasıl katıldığını izah etti. Çünkü ona göre, sadece sol, Müslümanların sosyal refahı için vaatte bulunmuştur. Şimdi, İşçi Partisi Müslümanların sosyal statüsünü geliştirme yönünde verdiği sözü yerine getirmede başarısız olunca o da hayal kırıklığına uğradı. İnançlarını muhafaza etmeyi arzu eden Müslümanların, enerjilerini ve oylarını nereye verecekleri konusunda birkaç şeye gücü yetmektedir. Barones Uddin, yakınlarda başörtüsü takmaya başladığında nasıl ilk defa onu koruma hakkı hissettiğini izah etti. Arkadaş ve meslektaşlarının onun seçimini siyasi bir söylem olarak yorumlamalarından şoke olduğunu yazdı.

Barones Uddin'in itiraz edilen bir sembolü, kimliğinin bireysel bir ifadesi olarak kucaklaması –onun izahlarından bu kucaklamanın siyasi bir söylem olduğu sonucu da çıkar- kadınların niçin başörtüsü taktığı hakkında normal olarak yapılan tahminlerin hiçbirine uymamaktadır. Onun başörtüsü takması açıkça siyasi bir tepkiydi. O, daha önce başörtüsü takmıyordu şimdi ise belli siyasi gelişmeleri protesto etmek için takıyor. Ancak Barones Uddin bir fundamentalist değil ve o baskı altına alınmış biri de değildir. İnancına bağlılığını göstermek için ve siyasi sebeplerden dolayı kendi seçimiyle başörtüsü takıyor. Keza başörtüsünü her zaman

[299] Pola Manzila Uddin, "Once Muslims and Labor were natural allies. Not now", Guardian (19 Haziran 2004). *http://www.guardian.co.uk/comment/story/0,3604,1242461,00.html.*

takmıyor, zira o bir zorunluluk değil. Bana öyle geliyor ki bir Lortlar Kamarası üyesi olarak görevlerini yerine getirirken Barones Uddin'in başörtüsü takmasını yasaklamak –eğer Fransız senatosunda görev yapsaydı bu olası bir durumdu- onun hem siyasi hem de dinsel haklarını ihlal etmek olurdu.

Başörtüsü takan Müslüman kadınlar ayırımcı homojenleştirmenin kurbanları olduklarını iddia etmektedir. Sosyal Demokrat olan bir Stockholm şehir meclisi üyesi başörtüsü takmaktadır. O, İsveç'te ayırımcılığa izin verilmediğini ancak bu konuda göçmenler için özellikle de Müslümanlar için pek çok sorunlar olduğunu ifade etmiştir. Ona göre başörtüsü önemli bir sorundur ve "İslamfobisi de gerçektir".[300] Dahası o, başörtüsü takan bir bayanın fundamentalist bir Müslüman olduğu varsayıldı, sorun olarak görüldüğü ve bundan dolayı da kendisinden sakınılması gerektiğinin varsayıldığının altını çizmektedir.

Başörtüsü yasakları Avrupalı feministler için bir turnusol testi haline gelmiştir. Bir tarafta kötü yola sapmaya müsaade edilemeyeceğini iddia eden ve kanun gücünün kadının kazançlarını/elde ettiği hakları korumak için kullanılması gerektiğini savunan feministler var. Diğer tarafta ise anlayışların yavaş yavaş değiştiğini ve en başarılı değişimlerin gönüllü değişimler olduğunu söyleyen feministler var.

Saf ve arı olduklarını ispat etmek için kadınların örtünmesi gerektiği yönünde sıklıkla dillendirilen argüman, örtünmenin, kadının cinsel özgürlüğünün kısıtlanması olarak tasarlandığını göstermektedir. Eğer erkekleri baştan çıkardığı veya taciz ettiği için kadınların vücutlarının gizlenmesi gerekiyorsa, bu durum dişilerin aşağılandığını çağrıştırmaz. Örtünmenin gerekliliği için bazı imam ve din bilgini tarafından ifade edilen kadın düşmanı haklı çıkarmalar, kadınların kendi mağduriyetlerinin sorumlusu olarak kabul edildiği çok uzak olmayan bir dönemi hatırlatan oldukça

[300] Mülakat 45, Stockholm (7 Kasım 2003).

benzer söylemlerdir. Eğer kendi saflıkları için sorumlu olarak mütalaa etmenin doğal olarak kadın karşıtı bir duruş olduğunda hem fikir olsanız bile bunu, hükümetlerin kadını örtünmekten men etmesi gerektiği sonucu izlemez. Bu bağlamda Müslüman kadınların niçin hükümet emirlerini kendi özgürlüklerine müdahale ve sosyal entegrasyonlarına bir diğer engel olarak mütalaa ettiklerini anlamak kolaydır.

Başörtüsü çekişmelerinin oldukça ters etkileri olmuştur. Müslüman din bilginleri ve teologlar, kadını baskı altına almadan ziyade, kadın haklarını koruma arzusuna dayalı sebeplerden dolayı başörtüsünün bir tercih konusu olduğunu dillendirmede isteksiz davrandılar. Başörtüsünün zorunlu olmayıp bir tercih konusu olduğu görüşü onun siyasi olduğu bundan dolayı Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 9. maddesi tarafından kapsanmadığı argümanına kredi verme olarak görülmektedir. Mahkemeler bir şeyin dinsel özgürlük konusu olarak kapsama dahil edilmesi için onun muğlak olmayacak şekilde dinsel bir yükümlülük olarak görülmesi gerektiğini şarta bağlamıştır. Bunun uygun olmayan bir sonucu yasakların İslam'ın dinsel yükümlülüklerinin liberal yorumlarına soğuk duş etkisi yapmasıdır.

Bir İngiliz imam bana şu açıklamayı yaptı: "Örtü için Kur'an'da doktrinel bir temel olmadığını söylüyordum. Ancak artık bunu daha söylemiyorum".[301] Ona göre örtünün ihtiyari olduğunu söylemek, başörtüsü yasaklarını desteklemek için kullanılan "kadınlar başörtüsü takmak zorunda değil ve bundan dolayı yasaklar dinsel ifadeye hoşgörüyü öngören herhangi bir prensibi ihlal etmemektedir" şeklindeki argümana geçerlilik kazandırmaktadır.

Mamafih Müslümanlar Kur'an'ın talimatlarının nasıl yorumlanacağı konusunda hem fikir değildir. Din bilginleri ve feministler örtü talebinin erkek ve kadınlar için aynı olduğunu ileri sürmektedir. Amina Wadud *Kur'an ve Kadın: Kadının Perspektifinden Kutsal*

[301] Mülakat 36, London (3 Mart 2004).

Metinlerin Okunması adlı eserinde "iffetsiz teşhire" karşı (Kur'an 33:33; 24:60) Kur'an'ın getirdiği yasak açıkça hem erkek hem de kadına uygulanmaktadır diye iddia etmektedir. Bu ayetlerde ne tür elbiseler giyileceği hakkında spesifik bir şey söylenmemektedir.[302] Kur'an'ın ne söylediğinin veya giyim-kuşam hakkında ne söylemediğinin önemli olmadığını düşünenler vardır. Çünkü onlara göre, uzun kollu giysi giymek ve başları örtmek, bir Müslüman olmanın ne anlama geldiğinin önemsiz veçheleridir.

Kadın ve İslam

İslam'da ve Müslümanlar arasında kadının itaat altına alınmasıyla ilgili sorunlar vardır. Bu konu sadece İslam'a özgü de değildir. Ancak burası farklı inançların kadına nasıl muamele ettiğinin mukayeseli olarak değerlendirmesinin yeri değildir. Kadının hukuki eşitliği Avrupa'da hakkında düşünmekten haz duyduğumuz oldukça yeni bir fenomendir. Almanya'da kadınların kocalarına legal itaati /tabi olması legal ataerkilliğin ilga edildiği 1956'daki Sivil Kanunun reformuna kadar kanun konusu olmaya devam etmiştir.[303] Katolik düşüncenin siyasi etkisi bu reformun oldukça son zamanlara kadar yapılamamasıyla yakından alakalıdır. Bu reformun üzerinden 50 yıl geçti. Bu süre zarfında Avrupalı feministlerin elde ettiği kazanç onları İslam'a yönelik katı bir tutum takın-

[302] Wadud, *age.*, 98. İlgili surede şu ifadelere yer verilmektedir: "İnanan erkeklere söyle, gözlerini bakılması yasak olandan çevirsinler ve iffetlerini korusunlar; temiz ve erdemli kalmaları bakımından en uygun davranış tarzı budur. Ve şüphesiz Allah onların iyi ya da kötü işledikleri her şeyden haberdardır. İnanan kadınlara söyle, onlar da gözlerini bakılması yasak olandan çevirsinler; iffetlerini korusunlar; örfen, görünmesinde sakınca olmayan yerleri dışında, cazibe ve güzelliklerini açığa vurmasınlar; ve bunun için başörtülerini yakalarının üzerine salsınlar. Cazibe ve güzelliklerini kocalarından, babalarından, kayınpederlerinden, oğullarından, üvey oğullarından, kardeşlerinden, erkek kardeşlerinin ya da kız kardeşlerinin oğullarından, kendi evlerindeki kadınlardan, yahut kendilerine bağlı olup cinsel isteklerden yoksun bulunan erkeklerden ya da kadınların mahrem yerlerinin henüz farkında olmayan çocuklardan başka kimsenin önünde açığa vurmasınlar...(Kur'an, 24: 30-31).

[303] Jutta Limbach & Marion Eckertz-Höfer, eds., *Frauengerichte in grundgesetz des geeinten Deuschland*, Baden-Baden: Nomos, 1993.

maya sevk etmiştir. Öyle ki onlar kadın düşmanı din adamlarının tüm Müslümanlar adına konuşmadığı gerçeğini çoğu defa gözden kaçırmaktadır.

Amina Wadud'a göre "çoğu Müslüman azınlık veya çoğunluk toplumlarında kadınlar erkekler kadar önemli addedilmediğinden Müslüman kadınlar erkekle eşit bir konuma sahip değildir".[304] Diğer birçok Müslüman feminist gibi Wadud da Kur'an'ı yeniden okumaya tabi tutmak suretiyle bu konuya eğilmeyi tercih etmiştir. O, kadının camiye ait olduğunu ve namaz kıldırabileceği gibi hutbe de okuyabileceği konusunda ısrar etmektedir. Ontario'daki Kanada Müslüman Kadınlar Konsiline mensup bir grup Kanadalı feminist, bir kadın mahalli bir camide vaaz verdikten sonra kadınların imamlığı konusunda mahalli dini liderlerle son derece sıcak bir tartışmaya girmişti. "Konsil mahalli dini liderlere gönderdiği bir mektupta "kadınları namazda erkeklere imamlık yapmaktan men eden güvenilir bir hadis olmadığını" iddia ederek camide kadınların imamlığı konusunda açık-seçik bir kitabi yasaklama olarak kullanılan hususi bir hadisin otantikliğini reddetmiştir.[305]

Müslüman politikacılar, aktivistler ve pek çok dini lider çoğu defa İslam'ın ve Müslümanların kadının konumu konusundaki dini öğretileri yeniden gözden geçirmeleri gerektiğinin altını çizmektedir. Britanyalı bir Müslüman eylemci olan Khalida Khan Avrupa'da yeni bir erkek siyasi elit ortaya çıkarken işler daha da kötüye gitmeye başlamıştır şikâyetinde bulunmaktadır. "Kadının

304 Wadud, *age.*, ix.

305 Şu mektuptan alınma: "A Letter to the Imams/Shayks. Participation of Women in the Eid Sermon". http://www. ccmv.com/. Konsil, kadınların namazda erkeklere imamlık yapamayacağı doktrininin şu hadisin sahte yorumundan çıkarıldığını söyleyecek kadar ileri gitmiştir. "Hakikaten, Kadınlar erkeklere imam olamaz". Bu hadis âlimler tarafından incelenmiş ve reddedilmiştir. Hadisin rivayet zinciri hadis konusunda güvenilmez ve sahtekâr olarak kabul edilen Abdullah bin Muhammed el-Tamimi'yi ihtiva etmektedir. (Banna, al-Fath al-Rabbani, cilt 5, 3:1375, 234). Müslümanların genel olarak bu hadis kabul etmemelerinin nedeni işte budur. Yaygın olarak kabul gören kadın imamın yasak olduğu yönündeki sonuç şüphelidir.

rolünü dışlayarak ve onu marjinalleştirerek yapısal güç inşa etmede erkek ittifakına doğru sağlıksız bir eğilim vardır".[306]

Türk kökenli politikacılar arasında Avrupa'daki Türk toplumları hakkında yapılan ortak şikâyet, onların özellikle kadınların rolü hakkında bizzat Türkiye'de bile modası geçmiş olan son derece muhafazakâr değerlere ve beklentilere sahip olduğu hususudur.[307] Kırsal kesimden gelen Türkler ve Britanyalı Asyalılar arasında görücü usulü ve zorlama ile yapılan evlilikler dinsel değil, etnik bir gelenektir. Kısıtlayıcı göçmen yasaları bu uygulamanın devam etmesi için ekonomik ve yasal teşvikler sunmada tasarlanmayan sonuçlara yol açmıştır. Pek çok durumda/örnekte "kuzen/akraba evliliği" genç kadın ve erkekleri Avrupa'ya gönderme konusunda akrabalara yardım etme yolu olmuştur. Güney Asyalı Hindu ve Müslüman aileler evlilikleri çoğunlukla aile ilişkilerini ve bağlarını güçlendirme yolu olarak görmektedir. Bhikhu Parekh, "zorla yapılan veya kültürel olarak hassas bir şekilde tanımlandığı gibi baskı altında yapılan mukaveleli evlilikleri yasaklamakta toplumun haklı olduğunu ileri sürmek suretiyle tarafların rızasıyla yapılan tertipli evlilikleri savunmakta ve daha ileri gitmenin ahlaki dogmatizm suçluluğu olacağını ve haklı çıkarılamaz kültürel karışmaya yol açacağını"[308] da ifade etmektedir.

Ben de dahil pek çok feminist için anlaşmalı evlilikle zorla yapılan evlilik arasındaki fark belirsizdir ve anne-babanın cinsel özgürlüğe herhangi bir şekilde karışması şüpheyle karşılanmalıdır. Bu bir "feministler Müslümanlara" karşı argümanı değildir. Mülakat yaptığım birçok imam, dinsel evliliklerin yasal olarak bağlayıcı olması için genel politikanın değişmesi gerektiği iddia etmiştir. Diğerleri arasında bu önlem, çok eşli evlilikleri imkansız hale getirebilir. Çünkü imamların, tarafların yasal olarak evlenmeye rıza

306 *Q-News* (19 Haziran 2004).

307 Mülakat 12, Kopenhag, (10 Eylül 2003).

308 Bhiktu Parekh, *Rethinking Multiculturalism, Cultural Diversity and Political Theory*, Cambridge, MA: Harward University Pres, 2000, 275.

gösterdikleri saptamaları/bundan emin olmaları gerekmektedir. İlk bakışta bu basit bir değişiklik olarak görülebilir ancak o mevcut şartlarda ne yasal haklara ne de diğer din adamlarının sahip olduğu yasal sorumluluğa sahip olan imamların yasal statüsü konusunda karmaşık sorunlar ortaya çıkarmaktadır.

Yasal açıdan bağlayıcı evlilik belgesi düzeleme hakkı olmaksızın imamlar serbest bir şekilde evlilik olayına girmeyen birini dini törenle evlenmekten men edemez. Sorun zorla yapılan evliliklerden, küçük yaş evliliklerine ve çok-eşli evliliklere kadar pek çok değişimlere/tebeddüllere sahiptir. Dinsel evlilik törenleri yasal olarak bağlayıcı olmadığı sürece evlilik yasasını ve keza boşanma yasasının uygulanmasında birlik sağlanamaz. Dinsel törenlerde evlenen kadınlar kocalarından yasal bir talepte bulunma hakkına sahip değildir. Daha yaygın sorun, dini olarak boşanmadan sivil işlemler bağlamında ilk eşini boşadıktan sonra yeniden evlenen erkeklerle ilgilidir. Çünkü bu uygulamanın kadınlar için sonuçları zaman zaman daha şiddetli olmaktadır. Sivil boşanma elde eden kadınlar eğer kocaları onları dini olarak boşamayı reddederse başka bir Müslümanla evlenememektedir. Daha da ötesi bazı erkekler dini ve sivil törenlerde farklı kadınlarla evlenmekte ve fiili olarak çok eşlilik yapmaktadır.

Danimarkalı Parlamento üyesi Naser Khader bu tarz bir durumda dinsel ve seküler hukuk arasında uygunluğu mecbur eden bir yasal düzenleme yapılması çağrısında bulunmuştur. Britanya Şeriat Konsili 22 Ekim 2004'de 4000 kadar erkeğin dinsel tören yoluyla ikinci bir eşle evlenerek çok eşlilik yasağını çiğnediğini ortaya koyan bir rapor yayımlamıştır. Bu konuda konsilin sözcüsü şu beyanatta bulunmuştur: "İlişki bozulduğunda çoğunlukla hiçbir hakka sahip olmayan ikinci veya sonraki eşlerin durumundan endişe duyuyoruz".[309]

[309] Associated Press, *International Herald Tribune*, (Ekim 23-4, 2004), 4

İslami Boşanmalar ve Yasal Düalizm

Avrupa hukuku ve kamu düzeninde Müslüman kadının ve İslam'ın konumuyla ilgili bir diğer tartışma, şeriat konusunda ortaya çıkmaktadır. Öyle ki bazı Müslümanlar Avrupa'da İslami dinsel hukuku uygulama arzularını dile getirmektedir. Genel olarak, Müslüman liderler İslam hukukuna, yasal bir konum bahşetmenin ciddi bir hata olacağı konusunda hemfikirdir. Onlar böyle bir durumun özellikle kadınlar için kötü olacağını ileri sürmektedir. Müslümanların dini hukuku herkes için bağlayıcı kılmak istedikleri yönündeki ortak/yaygın suçlama saçmadır. Her şeyden önce Müslümanlar azınlıktır ve herhangi bir yasayı batı demokrasine dayatacak durumda değildir. Haddi zatında onlar böyle bir şeyi de arzu etmemektedir. Müslümanların çoğu zaten şeriatın kurallarını izlememektedir. Bir parlamenterin ifade ettiği gibi pek çok Müslüman "şeriatın saçma" olduğunu düşünmektedir.[310] Sadece *Hizb-ut Tahrir* gibi marjinal gruplar İslam hukukunun herkese genelleştirilmiş empozesini savunmaktadır.

Dindar kişiler Müslümanların kendi kişisel yaşamlarında şeriatı izleme yükümlülükleri olduğunu ileri sürebilir. Ancak bu sadece bir kişisel tercih konusudur ve onlar seküler hukuk tarafından bunu böyle yapmaya zorlanmaktadır. Örneğin belli suçlar için taşlanmayı bir ceza olarak zorunlu hale getirmek için Kur'an yorumlanabilir ancak taşlanmanın Avrupa'nın her yerinde illegal olduğu unutulmamalıdır. Bundan dolayı hiçbir Avrupalı Müslüman taşlanmayı onaylayamaz. Bu, inancı muhafaza etmekle beraber uygun görmedikleri bazı İslami kuralları etkisizleştirmek için teolojiyle ilgilenmeye eğilimli olmayan Müslümanlar için pragmatik bir yoldur. Bununla birlikte bu yol dinsel hukukun yorumuna literal olarak yaklaşan dindarları tatmin etmemektedir. Ayrıca bu yol, şeriatın kurallarını takıp etmek isteyen ancak bunu nasıl yapacaklarını bilmeyenleri boşlukta/ortada bırakmaktadır. Eğer dinsel hukuku yorumlamaya muktedir güvenilir yetkililer ve onu

[310] Mülakat 30,Londra (15 Ekim 2003).

uygulamaya istekli mahkemeler yoksa şöyle veya böyle bir şekilde hüküm icra edilecektir. Kişinin bunu kendi başına nasıl yapacağı internette mevcuttur. Online tavsiyede bulunan köşe yazarları gayri Müslim topraklarda doğru ve erdemli yolun nasıl izleneceği hakkında tavsiyeler dağıtmaktadır.

Teknik olarak konuşmak gerekirse şeriat, Kur'an'dan ve Muhammed'in öğretisi ve örnekliğinden çıkarılmış hükümler bütünüdür. Dinsel hukukun yorumunu alakadar eden tartışmalara hakemlik etmek, şerait konsillerini organize eden Müslüman din âlimlerinin görevidir. Pek çok Avrupalının zannettiği gibi fetvalar savaş deklarasyonları değil, dinsel hukukun yorumunun gerekli olduğu yerlerde özel/hususi ahlaki ve kamusal konulara şeriatın uygulanmasının/tatbikinin hukuki kararlarıdır.

Asya, Orta-Doğu ve hatta günümüzde Afrika'daki Müslüman devletlerin aksine Avrupa'da dinsel hukuku destekleyen devlet eliyle işletilen şeriat konsilleri ve şeriat mahkemeleri yoktur. Buralarda Müslümanlar hangi hukuku izleyecekleri konusunda kendi kararlarını vermede serbesttir. Bununla birlikte şeriatın kuralları-na özen gösterenler için oldukça fazla sayıda uzman bulma şansı vardır. Çok yapılı İslami hukuk kurumları Avrupalı Müslümanlar için İslam hukukuyla ilgili güvenilir/itimat edilir beyanatlar/kurallar geliştirmek için kaygı verici bir yarış içindedir. Bunlardan biri daha önce hakkında bilgi verdiğimiz Dublin merkezli *Avrupa Fetva ve Araştırma Konsilidir*. Oldukça hatırı sayılır bir Fransız imam ve rektör bu konsilin özgürlüğün bir sonucu olduğunun altını çizmiştir. "Fetva konsili, Müslümanların kendi yurtlarında yapamadıklarını yapmak için Avrupa'daki özgürlüklerden faydalanmalarının bir göstergesidir".[311]

Mülakat yaptığım imamlar genel olarak fetva konsilini ve Kardavi'yi olumsuz karşılamaktadır. Britanya dışında şeriat konsillerine ihtiyaç olduğu fikrine çok az destek olduğunu gördüm. Genç bir Danimarkalı bayanın ortaya koyduğu gibi (şerait kon-

311 Mülakat 83, Lyon (24 Mayıs 2004).

sillerinin oluşturulmasıyla) "imamlar hali hazırdaki güçlerini kaybetmişlerdir".[312] Bununla birlikte Britanya'da Londra'daki Ealing Kolejle bağlantılı olan Müslüman Şerait Konsili, kendi rolü hakkında farklı bir görüş ve dinsel hukukun ayrıntılı incelenmesi hususunda farklı bir tutum içindedir. Konsil bölgesel şeriat meclislerinin oluşturduğu bir bilgi ağını yönetmek ve denetlemektedir. Amaç aile kavgalarında/uyuşmazlıklarında uzman görüşü sağlamak ve mahkemelere akseden davalarda İslami konularda sivil mahkemelere danışmanlık yapmaktır. Konsille irtibatlı birinin bana ifade ettiğine göre "şeriatın anlamıyla ilgili pek çok farklı görüş bulmak mümkündür. Bizim görevimiz burada hayatlarını devam ettiren Britanyalı Müslümanlara yardım etmemin zeminini bulmaktır". Bu kişi konsilin özellikle kadınlara yardımcı olma kaygısı taşıdığının ve kadının statüsünü korumaya yönelik hukuki yorumlar üretmeye çalıştığının altını çizmiştir.[313]

Abdülcelil Sacid Pakistan kökenli bir Britanyalı Müslüman dini liderdir. O, Brigton İslam Misyonunun imamı ve Ulusal Sağlık Hizmetleri için görev yapan bir din adamıdır. O, dinlerarası diyalog organizasyonlarıyla ilgilenmekte ve beş yıldır da MCB'nin Sosyal Politika alt komisyonun başkanlığını yapmaktadır. Ayrıca o, Brighton'daki Müslüman aile mahkemesinde de yargıçlık yapmaktadır. İmam Sacid, İslam üzerinde kapsamlı olarak yazmakta ve konuşmakta; entegrasyon ve birlikte yaşamayı vaaz etmektedir. Keza o, görüşleri Britanya'daki pek çok Müslüman kuruluşun reformist yeni-ortodoks konumunu ortaya koyan muhafazakâr bir Müslüman'dır. Onun Britanya'da şeriatın rolüyle ilgili görüşleri muhafazakârların bir taraftan liberalizm ve sekülarizm ve diğer taraftan da dinsel yeni-gelenekçilik arasındaki boşluğa nasıl köprü olduklarını açıkça ortaya koymaktadır.

Sacid şeriatın ilahi bir hukuk değil, kutsal metnin Hz. Peygamberin döneminden beri din bilginleri tarafından yapılan beşeri

312 Mülakat 2, Kopenhag (4 Eylül 2003).

313 Mülakat 36, Londra (3 Mart 2004).

yorumları olduğunu söylemektedir. Britanya'da yaşayan Müslümanlar önce Britanya hukukuna daha sonrada İslam hukukuna uymalıdır/tabi olmalıdır. İslam hayatın tüm yönleriyle ilgili beşeri davranış için kurallar ihtiva etmektedir. Ancak o insanlar tarafından oluşturulan bir hukuk sistemi olduğundan kişilerin onun bazı koşullarına karşı itiraz yapma ve hukuku değiştirme hakları vardır diyor İmam Sacid. Şüphesiz ki Kur'an ilahi hakikati vahyetmektedir ancak hakikat belli bir kontekse bağlıdır ve yorum önemlidir. O, şeriatın beşer ürünü ve tarihsel şartlara bağlı olduğu yönündeki görüşlerinin kendi gibi Müslümanları bu tarz rölativizmi reddeden literalistlerden yani fundamentalistlerden ayırdığının altını çizmektedir. O, İslam dinsel hukukunun kodifikasyonuna izin verecek olan reformları ve onun seküler mahkemelerde Müslümanlar için uygulanmasını desteklemektedir. Onun Kur'an görüşleri, kadınlara muamele konusunda âlicenap/verimli bir yoruma müsaade etmektedir. O, "Kur'an vahyinin evlilik, boşanma ve miras hususunda kadının statüsünü yükselttiğini iddia etmekte ve bu iddiasına delil olarak da Kur'an'dan şu ayeti zikretmektedir: "Kadın ve erkek Allah katında eşittir. Kadın ve erkek bir çiftin eşit parçaları olarak yaratılmıştır." (51:49).♦

İmam Sacid'in ılıman muhafazakârlığı Britanya dışında Müslüman liderler arasında çok fazla destekçi bulmamaktadır. Altı ülkede kullandığım ankete katılan Müslüman liderlere sivil hukuk içinde İslam dinsel hukukunun uygulanmasını destekleyip desteklemediklerini ve Avrupa'da İslam dinsel hukukun uygulanmasını makul kılmak için ne tür özel hukuki istisnaların gerektiği sordum. Çoğunluk İslam'ın Avrupa'ya uygun hale getirilesi için hiçbir yasanın değiştirilmesinin gerekmediği ve İslam dinsel hu-

♦ Dr. Abduljelil Sajid, "Basic Informaton about Islam and Muslims", *Muslim Council for Religious and Racial Harmony*. Bu ayet burada zikredildiği şekilde Kur'an'da yer almamaktadır. Haddi zatında ayetin referans numarası da yanlış verilmiştir. Kastedilen ayet muhtemelen Hucurat Suresi 13. ayet olsa gerek. "...Biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık...". (ÇN).

kukunun hususi bir konu olarak kalmaya devam etmesi gerektiği şeklinde yanıt vermiştir.

Bir soru, farklı ülkelerdeki Müslüman liderlerden oldukça farklı yanıtlar ortaya çıkarmıştır. Soru şuydu. "Seküler sivil hukuk dinsel hukuka saygı duymalı mı ve imamların ve İslam hukuku uzmanlarının X ülkesinde yaşayan Müslümanlar için hukuki olarak bağlayıcı kararlar vermesine izin verilmeli midir? Bu soru spesifik olarak İslam hukukuna, Avrupalı Müslümanlar için hukuki olarak bağlayıcı olması için izin verilmesi yönündeki desteği test etmek içindi. Soruyu "tercihe" yani Müslümanların kendilerinin örneğin bir boşanma işinde dinsel hukuku mu yoksa seküler sivil hukuku mu seçeceklerine imkân verecek tarzda ifade etmeye çalıştım. Boşanma sorunu şüphesiz ki Müslümanlar arasında en önemli sorulardan biridir. Çünkü o İslam hukuku bağlamında kadının haklarını alakadar etmektedir. İslam aile hukuku pek çok konuyu ihtiva etmektedir. Boşanma bu hukuk içindeki daha tartışmalı konulardan biridir. Tablo 6.1 çalışmada yer alan her bir ülkedeki Müslümanlar arasında İslam hukukunun bağlayıcı hukuk olarak uygulanması için olan desteğin dağılımını göstermektedir.

Çalışmaya iştirak eden İngiliz katılımcıların 4/5'i devletin bazı durumlarda şeriatın uygulanmasına izin vermesi gerektiği yönündeki öneriyi desteklemektedir. İskandinavya'dan yanıt verenler, bu öneriye vurgulu bir şekilde karşı çıkmıştır. Hollandalı Müslümanların çoğunluğu dinsel hukukun legal statü kazanması ihtimaline açıkça karşı çıkmış ancak konu bağlamında bazı tercihlere izin verilmesi gerektiğine müsaade etmişlerdir. Tercih hakkı hakkındaki muğlâklık, bağımsız bir "Müslüman sütunu" kabul etmeyi gerektiren Hollanda'nın daha önceki çok-kültürlülük tecrübesi için birtakım geciktirici/oyalayıcı benzerliği yansıtabilir.

Hollandalı her 10 Müslüman liderden biri öneriyi desteklemekte, on liderden üçü ise, bazı rezervlerle öneriyi destekleme eğilimi göstermektedir. Gelenekselci önlemler için olan destek noksanlığı

kısmen değer yargılarını kısmen de Hollanda siyasi bağlamının gerçekçi olarak değerlendirilmesini yansıtmaktadır.

Britanyalı Müslümanlarla Avrupa'nın diğer yerlerindeki Müslümanlar arasındaki farkın nedeni, büyük oranda etnik kökenle alakalı gibi görünmesine rağmen, tüm neden de bu değildir. Kişisel konuşmalarımda Britanyalı Müslüman liderler Britanya hukukunun nasıl değişebileceği konusunda bir model olarak "Hindistan çözümünü" ima etmişlerdir. Burada referans legal plüralizm sistemi veya bazen adlandırıldığı gibi legal federalizm çerçevesinde kültürel sorunlar üzerindeki legal gücün dinsel ve etnik otoritelere kısmi devri için Hint anayasasının desteğinedir. Avrupa legal sisteminde böyle bir koşul ileri sürmenin zorlukları iyi anlaşılamayabilir. Parlamentodan Lortlar Kamarasına kadar Britanyalı Müslüman parlamenterlerin legal düalizme izin vermeye fazla sempatiyle bakmadıkları hususu göz önüne alınmalıdır.

Dinsel hukukun Pakistan ve Hindistan'da sağlam bir şekilde yerleştirildiği ancak 1923'deki Kemalist devrimden beri Türkiye'de ise kabul edilmediği hususuna dikkat edilmelidir. Bu ülkelerde İslam hukukunun kullanımıyla alakalı farklı miraslar burada gözlemlenen milletler arası farklılığı bir dereceye kadar izah edebilir. Britanyalı Müslümanlar temelde Güney Asya'dan gelmiştir. Avrupa'nın diğer yerlerindeki Müslümanlar ise temelde Kuzey Afrika veya Türk kökenlidir ve bundan dolayı onlar farklı bir tarih çizmektedir.

Altı ülkedeki siyasi elitler için farklı üyelik kalıpları da bu konuda bir rol oynayabilir. Genel olarak konuşmak gerekirse parlamenterler ve bazı durumlarda şehir meclisi üyeleri entegrasyonu, seküler değerleri ve siyasi tercihleri ulusal ve bölgesel Müslüman dernekleriyle irtibatlı liderlerden daha fazla desteklemektedir. Siyasi partiler filtre olarak görev yapmaktadır. Bundan dolayı biz İslam'la ilgili yeni Ortodoks ve daha muhafazakâr görüşlere abone olan bireylerin siyasi elit tarafından dışlandığını ortaya koymaya meylettik. Bununla birlikte bu durum Britanya için söz konusu de-

Tablo 6.1. Soru: Seküler sivil hukuk dinsel hukuka saygı duymalı mı ve imamlara ve İslam hukuku uzmanlarına X ülkesinde yaşayan Müslümanlar için hukuki olarak bağlayıcı kararlar vermede izin verilmeli midir?

	Danimarka	İsveç	Fransa	Almanya	Hollanda	Britanya	Toplam %
Hayır	81.3	85.7	83.3	74.4	60.9	20.0	65.6
Olabilir	9.4	0.0	8.3	15.4	26.1	10.0	12.1
Evet	9.4	14.3	8.3	10.3	13.0	70.0	22.3
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

n=157

ğildir. Orada Parlamentoya girmek oldukça merkezileştirilmiştir. Ancak mahalli yapılar ise daha az merkezileştirilmiştir. Bu durum kısmen de olsa diğer ülkelerden ziyade sadece Britanya'da şeriatın entegre edilmesi yöndeki desteğin oranının yüksekliğini açıklamada bize yardımcı olmaktadır.

Britanyalı Müslümanlar muhafazakâr bir teolojiye sürekli olarak daha fazla eğilimlidir. Etnik köken ve çeşitli etnik ve ulusal tarihlerle irtibatlı dinsel uygulamalara farklı yaklaşım bu durumu izahın bir parçasıdır. Ancak bu hususlardan yola çıkılarak Pakistan kökenli Müslümanların Türk kökenli Müslümanlardan daha muhafazakâr olduğu sonucuna varılmamalıdır. Böyle bir sonuç olayı basitleştirmeden başka bir şey olmaz. Farklılık, bu çalışma çerçevesinde mümkün olduğundan daha teferruatlı inceleme gerektiren elit toplama yanında demografik çeşitliliğin kalıplarını ve teolojik eğilimleri de yansıtmaktadır.

Dinsel ve Sivil Hukukun Dengelenmesi

Müslümanlara hangi aile hukukuna tabi olmak istedikleri yönünde bir tercih sunmak oldukça fazla pratik soruna yol açmakta fakat fiiliyatta da dindar insanların aile işlerini düzenleme konusunda dinsel hukuka itimat etmelerine müsaade etmektedir. Ortodoks Yahudiler uzunca bir süredir bunu yapabilmektedir. New York

Eyaleti İç İlişkilerle İlgili 1980 Yasasını, 1992'de boşanma işlemleri esnasında hanımlarından imtiyaz koparmak için ya da önceki hanımlarını cezalandırmak için dinsel boşanma silahını kullanan kocaları cezalandırmak konusunda sivil mahkemelere izin verecek şekilde değiştirmiştir. Değiştirilen düzenleme, sivil mahkemede boşanma gerçekleştikten sonra kocalarının kendilerini dinsel olarak boşamadığı için dinsel törenlerde evlenemeyen zincirli anlamında "*Agunah*" da kapana kıstırılan kadınlarla ilgili giderek büyüyen soruna bir reaksiyondu. Sorun, Ortodoks Yahudilikte rabbinik mahkemelerin boşanmayı sadece kocanın talebine bağlamasından ortaya çıkmaktadır. Rabaylar, 1992 düzenlemesinin maddi/finansal nedenler için nafaka vermeye zorlanan kocaların haksız yere bunu vermeye zorladığından şikâyet etmektedir.

Benim sorumda "tercih" seçeneği seküler ve dinsel hukuku dengelemede oldukça çekici bir yol sunuyor gözükmektedir. Ancak ne yazık ki bu olmadı. New York tartışması ya dinsel özgürlüğü yada sivil hakları feda etmeksizin böyle bir dengenin başarılmasının ne kadar zor/güç olduğunu açık-seçik ortaya koymaktadır. Keza bu tartışma Müslüman kadının tecrübe ettiği sorunların bazısını da izah etmektedir. Ortodoks Yahudi kadınları rabbinik mahkemeleri gözartı etme ve sivil törenlerde yeniden evlenebilme seçeneğine sahiptir. Ancak onlar bunu yaptıklarında aileleri, kendilerine karşı çıkmakta, statü kaybına uğramakta ve kendi inançlarını paylaşmayan yani Yahudi olmayan eşlerle evlenmeye mecbur bırakılabilmektedirler. Dahası böyle evliliklerden dünyaya gelen çocuklar da gayri-meşru olarak kabul edilebilmektedir.

Bireylere, seküler hukuk altında kendi haklarını ifa etmeme/kullanmama tercihinde bulunmaların izin verilmesi gerektiği şartlar konusunda İslam hukukunun tatbikatı karmaşık sorunlara yol açmaktadır. Bu durum çoğunlukla kadınlar için sorun olmaktadır. Bu konuda "tercihin", hukukun eşit uygulanması konusundaki prensipleri ihlal ettiği iddia edilebilir. Eğer dinsel hukuk sivil hukukla birleştirilirse seküler mahkemeler, avukatlar ve yargıçlar dinsel hukuka aşina olmak zorunda kalacaklardır. Britanya'da tar-

tışılan pratik bir çözüm böyle davaları sona erdirebilmek için Müslüman avukatlardan oluşan özel bir sınıf bulundurmaktır.

Büyük Britanya'da şeriatı kurumsallaştırmaya yönelik herhangi bir girişimin gelenekselcilerle modernist Müslüman liderler arasında bir çatlak oluşturması oldukça muhtemeldir. Kanada'da tartışma, *Sivil Adalet İçin İslam Enstitüsü* adlı bir Müslüman grubun 1991 Ontario Arabuluculuk Yasası bağlamında aile hukuku ve mirasla ilgili tartışmaları halletmek için bir şeriat mahkemesi oluşturmaya yönelik çabalarını püskürtmüştür. Arabuluculuk Yasası, aile hukukuna çok-kültürlü bir yaklaşım için hukuki bir temel oluşturmuştu. Ontario hükümeti şeriat mahkemesi oluşturmaya yönelik teklifle ilgili kafa karışıklığını etkisizleştirmek için son yıllarda bir rapor hazırlatmıştır. Rapor, 1991'de Arabuluculuk Yasasındaki "Kanada çok-kültürlü bir toplumdur ve halledilmesi gereken temel gerilim, azınlıklara saygı ile azınlıklara ait kişilerin bireysel haklarını koruma arasındadır" ifadesinin sahibi Marion Boyd tarafından kaleme alınmıştır. Rapor, dinsel arabuluculuğa teslim olmanın gönüllü bir iş olduğunu belirtmektedir.[314]

Kanadalı Müslüman Kadınlar Konsili, eyaletteki diğer Müslüman gruplar gibi rapora hücum etmiştir. Konsil Boyd'u pasif kalmakla suçlamış ve Müslüman kadın ve çocuklara diğerlerinin yani Müslüman olmayan kadın ve çocukların yararlandığı aynı yasal korumanın verilmesini talep etmiştir. İnsan hakları retoriğinin bitmek-tükenmek bilmeyen esnekliğini bir defa daha göstermek suretiyle Konsil kendi argümanlarını desteklemek için *Kanada Haklar ve Özgürlükler Bildirgesini* atıfta bulunmuştur. Boyd'a göre bu aynı bildirge Kanadalılara dinsel grupların haklarına saygı gösterme yükümlülüğünü dayatmakta ve Kanada'dan hukuki çok-kültürlülüğü kucaklamayı talep etmektedir.[315]

[314] *Dispute Resolution in Family Law: Protesting Choice, Promoting Inclusion.* Aralık 2004. İdari özet.Marion Boyd tarafından hazırlanan rapor. Sulh/Arabuluculuk Yasası üzerindeki tartışmayı benim dikkatime sunduğu için Muhammed Alinhaim'e minnettarım. http://www.attorneygeneral.jus.gov.on.ca/english/about/pubs/boyd.

[315] Arabuluculuk Yasası konusundaBoyd'un raporuna ilk yanıt. Kanada Müslüman Kadınlar Konsili. *http://www.ccmw.com.*

Cinsiyet ve Şeriat İçin Destek

Çalışmamdaki kadınlar, hukuki çoğulculuğu ve otoritenin İslam âlimleri ve imamlara çok-kültürlü devrini/naklini erkek liderlerden dikkati çekecek derecede daha az desteklemektedir. Onlar, -davranış konularında hukuki yaptırım ihtimali olmaksızın- dinsel hukuku kucaklamak için büyük oranda tercih/seçme özgürlüğünü veya inanç kurumlarının seküler sınırlamalarını desteklemiştir. Cinsiyet farklılıkları şahıs hukuku konularında sessiz geçilmiştir. Çünkü kadınlar dinsel istisnayı kabul etmeye eğilim göstermemiştir.

Çalışmada yer alan kadınlardan sadece biri seküler hukukun boşanma davalarında ve diğer şahıs hukuku konularında yetkinin imamlara devredilecek şekilde değiştirilmesi gerektiği fikrine katılmıştır. Çalışmada yer alan erkeklerin yarısı bu fikri açıkça reddetmiş, 2/3'ü ise kabul etmiştir. Sivil boşanmanın elde edildiği durumlarda dinsel boşanmayı da sağlamak için imamların yasa/kanun tarafından sınırlandırılması gerektiği yönündeki karşı fikre gelince, bu fikir kadınların 2/3'ü erkeklerin ise sadece 1/5'i tarafından desteklenmiştir. (Bu konu dinsel boşanma olmadan sivil mahkemede boşanan kadınların ikinci defa bir Müslüman'la evelememelerinden dolayı son derece önemliydi).

İslam'ın kurumsallaşması konusunda gelenekselcilerin yaklaşımını destekleyen kadın liderler olmasına rağmen, genel olarak çoğu Müslüman kadın lider daha seküler ve daha entegrasyon taraftarı modelleri desteklemeye erkek muhataplarından daha eğilimliydi. Hatta gelenekselci görüşler ifade eden kadınlar bile kadın haklarını koruyan Avrupalı yasal normlarla İslam arasında bir uygunluk bulmayı tercih etmektedir. Keza bu görüşler Müslüman kadın sivil ve siyasi liderlerinin genel olarak bir kadın hakları konusu olarak mütalaa ettiği başörtüsü takma hakkı konusunda kadınların güçlü desteğiyle de uygunluk içindedir.

"Şeriatın ne saçma bir şey olduğu" beyanını yeniden söylediğimde genç bir İngiliz Avukat şu sözleriyle buna şiddetli bir şekil-

Tablo 6.2: Cinsiyetlere Göre İslam Hukukunun Uygulanmana Destek

	Hayır(%)	Olabilir(%)	Evet(%)	Toplam(%)
Dişi	76.7	6.7	16.7	100.0
Erkek	62.0	13.2	24.8	100.0
Toplam	64.9	11.9	23.2	100.0

de karşı çıktı: "Ben şeriatı seviyorum". Ona, araştırmanın kadınların çoğunun bu konuda onun görüşlerini paylaşmadığını ortaya koyduğunu söyledim. Ona kendilerini "çok dindar" olarak kabul eden kadınlar arasıda bile imamların ve şerait konsillerinin evlilik ve boşanma konularıyla ilgili dinsel hukuku takip ederek bağlayıcı karar vermelerine izin verilmesi konusunda destek bulamadığımı izah ettim. "Onlar haklı. Bu konularda imamlara güvenemezsin. Bu kadınlar için korkunç/berbat bir şey olur. Bu kararlar için profesyonellere ihtiyacımız var".[316] Sonunda anladım ki onun için şeriat, kendi gibi profesyonel avukatlar tarafından geliştirilip idare edilen bir araya getirilmiş yasalar/kanunlar bütünü anlamına gelmekteydi. Bununla birlikte bunun uygulanabilir olduğu hususu açık-seçik değildi. Kanada Arabuluculuk Yasasının işleyişi üzerinde çalışmalar yapan Kanadalı hukuk bilgini Natasha Bakht, Sulh Mahkemeleri tarafından alınan kararların mahkemelere başvuruda dayanak olamayacağı sonucuna varmıştır. Çünkü dinsel hukukun standart bir yorumu yoktur.[317] Hukuki perspektiften, kanunların eşit uygulanmasının garantisi olmadığından bu durum son derece büyük sorunlara yol açmaktadır.

Çok-Kültürlülük ve Şeriat

Çok-kültürcüler, batılı devletlerin kültürel farklılıklarla alakalı belli hukuk ve siyaset alanlarında azınlıklık gruplarına kendi kendi-

316 Kişisel sohbet (23 Temmuz 2004), Oxford.

317 Natasha Bakht, "Family Arbitration Using Sharia Law: Examining Ontario's Arbitration Act and its impact on Women", *Muslim World Journal of Human Rights*, 1,1, 2004. 15.

lerini yönetme hakkını bahşetmeleri gerektiğini iddia etmektedir. Kültüre bağlı farklı yasaların azınlık gruplarına tatbiki –örneğin şeriatı- çok-kültürlü programın merkezi özelliklerinden biridir. Tipik olarak aile uygulamaları ve dil, hukuki çoğulculuk için listenin en başında yer alan hususlar arasındadır. Çok-kültürlülüğü eleştirenler ise bu düzenlemelerin, batı toplumların, sağlam değerler sistemi ve değer-doğrulayıcı politikalar üzerine oturan uyumlu ulusal toplumlar oluşturmaya yönelik kültürel önceliklerini ihlal edeceğini ileri sürmektedir.

Etkilenen azınlıklara mensup eleştirmeler daha ciddi sorunun azınlık gruplarına mensup üyelerin yasa altında eşit koruma için kendi haklarından mahrum bırakılması olduğunun altını çizmektedir. Zira kendi kendini yönetme gruplara özel ayrıcalıklar veriyor gözükürken gruplara ait olan bireyler potansiyel olarak belli haklardan mahrum bırakılmaktadır. Kadın hakları en fazla muhalefet itiraz edilen hakların başında gelmektedir. Bir görüşe göre hukuki çoğulculuk kalıtsal olarak muhafazakârdır çünkü o seçilmemiş geleneksel elite güç vermekte ve cinsiyet ilişkileri bağlamında da kadınlar için dezavantajlıdır.[318]

Çok-kültürlülükle ilgili güçlüklerden biri kimin hakkının önce geleceğine nasıl karar verileceğidir. Bu sorun, dinsel haklar kadın haklarına karşı bağlamındaki Ontaria tartışmasının başını çekmekteydi. Quebec eyaletinde Fransız destekli asimilasyona tabi olan Sih ve diğer azınlıklar kendi azınlık korumalarının İngilizce konuşan Kanada'da daha kapsamlı olduğunu belirterek şikâyetçi olmaktadır. İsrail aile hukuku üzerinde ortodoks rabayların kontrolüne karşı çıkan Yahudi kadınlar, kendi haklarının Ortodoks Yahudilere kurban edilmesine itiraz etmektedir.[319]

318 Susan Moeller Okin, (içinde Joshua Cohen, Matthew Howard and Martha C. Nussbaum, eds.,), *Is Multiculturalism Bad for Women?*, Princeton, NJ: Princeton University Pres, 1999.

319 1981'de Quebec hükümeti kültürel çoğulculuğun sadece Fransızca konuşan toplum bağlamında ve Fransızcayı kuvvetlendirici önlemleri alma şartıyla ka-

Çok-kültürlülüğün savunucularından Will Kymlicka "sosyal hayatta zulüm ve adaletsizlik tecrübesini ortadan kaldırmak için prensipte bile hiçbir adalet fikrinin uygunluk kanıtlayamadığı ihtimali anlamında bir trajik çatışma ihtimali" olduğunu kabul etmekte ancak bu çatışmanın nasıl çözümlenebileceği hususunda bir öneride bulunmamaktadır.[320] Kültürel ve siyasi kendi kendine yönetilme iddiasında bulunan Fransız Kanadalılar Kanada'daki çok-kültürlülük teorisine oldukça ilham kaynağı olmuştur. Ancak paradoksal olarak Fransız olmayan azınlıklarla Quebec eyaleti arasındaki çatışmanın gösterdiği gibi tezahür eden bir kültür için olan öncelik –Fransız Kanadalılar Ango-Sakson Kanadalılara karşı olayında olduğu gibi- diğer farklılıklar için kaçınılmaz olarak daha az tolerans anlamına gelmektedir. Çok-kültürlülük projesinin güçlüklerinden/zorluklarından biri kendi kendine yönetme ve kendilerini çoğunluktan ayıran ayırt edici kimliklere sahip olduklarını iddia eden topluluklar için kültürel ve siyasi otonom ihtiyacına kaşı dayanışma ihtiyacının nasıl dengeleneceği konusunda adil çözümler sağlayan kurumsal çözümler ortaya atmasıdır.

Çok-kültürcüler, değişmez/sabit hukuki yasaların kültürel açıdan çoğulcu olan toplumlarda adil olmayabileceğini çünkü onlar her zaman diğer değerleri harcama uğruna belirli bir dizi değerleri ileri sürdüklerini iddia etmektedir. Onlar sabit yasaların belirli bağlamlarda -örneğin savunma ve vergilendirme- uygun olabildiklerini kabul etmekte ancak kültürel veya dinsel değerlerle ala-

bul edilebileceğini açıkça ifade eden bir duruş bildirisi yayımladı. *Autant de façons d'etre Quebecois* adlı rapor "Quebecois milletinin" üyeleri olarak işaret edilen Fransız-Kanadalılar ile diğer kültürel toplumlar arasını ayırmak suretiyle Quebeclilerin hakimiyetini saptamıştır. Diğer kültürel topluklar Quebecliler olarak tanımlanmayan İngilizce konuşan yurttaşlar, Yunanlılar, İtalyanlar ...dan oluşmaktadır. Bkz., Danielle Juteau, Marie McAndrew, Linda Pietrantonio, "Multiculturalism a la Canadian and Integration a la Quebecoise. Transcending their Limits", (içinde Rainer Bauböck & John Rundell, eds.,), *Blurred Boundaries: Migration, Ethnicity, Citizenship*, Aldershot: Ashgate, 1998, 99.

320 Will Kymlicka, *Liberalism, Community and Culture*, Oxford: Clarendon Pres, 1991, 182-205.

kalı konularda ise kabul etmemektedir.[321] Aile hukuku ve eğitim politikası, hukuki çoğulculuğun ve mahrum bırakmanın bazı derecelerinin bu perspektiften yerinde olduğu alanların tipik örneklerindendir.

Bu tür kurumsal düzenleme örnekleri Hollanda "sütün" sistemini ve "Hindistan modelini" ihtiva etmektedir. Her iki tip düzenlemelere bazen "dahili federalizm" olarak da atıfta bulunulmaktadır. Bu tarz düzenlemenin savunucusu ve Fransızca konuşan Quebec, İsviçre ve Hollanda etnik linguistik grupları tarafından kullanılan kendi kendini yöneten azınlık kurumlarını değerlendiren Will Kymlicka onun sadece doğru değil, aynı zamanda iyi işlediğini söylemektedir. Kymlicka bu teorinin iyi işlediğini ve iyimserlik kaynağı olduğu sonucuna varmıştır.[322]

Hindistan Anayasası belirli konulardaki hukuki otoriteyi vekil aktörlere devretmektedir. Madde 29 dinsel grupların farklı kültürleri devam ettirme hakkını garanti etmekte; madde 30 devleti, dinsel toplulukların devlet desteğiyle ayrı eğitim kurumları oluşturma yetilerine müdahale etmekten men etmekte ve ayırımcılığı yasaklamaktadır.[323] Bu düzenleme bazen dâhili federalizm olarak adlandırılmaktadır. Çünkü kendi kendine idare sosyal, dinsel veya etnik linguistik özellikler tarafından tanımlanan belirli bölgelere ait olmayan gruplara aktarılmaktadır. Hindistan'da Hindu ve Müslümanlara dinsel hukuk ve uygulamaları temin eden/uzlaştıran kültürel olarak belirli şahsi hukuk geleneklerine müsaade etmektedir. Sınırlanmış legal otoritenin din veya dil tarafından tanımlanan bölgesel olmayan gruplara devredilmesini savunan Avrupalılar Hollanda, Belçika ve İsviçre'de bulunmaktadır.

321 Çok-kültürlülüğün önemli prensiplerinin tartışması için bkz., Parekh, *age.*,.Daha önce referansta bulunulan esrine ilaveten bkz., Kymlicka, *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*, Oxford: Oxford University Pres, 1995 ve *Politics in the Vernacular. Nationalism, Multiculturalism and Citizenship*, Oxford: Oxford University Pres, 2001.

322 Kymlicka, *Politics in the Vernacular*,3.

323 http://www.constitution.org/cons/india/const.html.

Bazı çok-kültürcüler azınlık haklarının sınırlarını olumlu eylemleri kapsayacak şekilde ileri götürmekte ve siyasetin pek çok alanına kendi kendini idare hakkını devretmeyi genişletmektedir. Iris Marion Young kendi kendine idarenin yeterli olmadığını düşünmekte; azınlıkların ayrıcalıklı/öncelikli muameleye hakları olduğunu çünkü sayısal olarak azınlıkta olduklarından avantajsız konumda olduklarını düşünmektedir.[324] Bu tarz düzenlemelerin ayrılıkçı imaları, eleştirmenleri endişeye sevk etmektedir. Bunun yerine Bhikhu Parekh belirli azınlık gruplarına verilen hukuki istisnaların azınlık ve çoğunluklar arasındaki tekrar tekrar yapılan demokratik yuvarlak masa toplantılarında müzakere edilmesi gerektiğini önermektedir. Young ve Kymlicka'nın ileri sürdüğü gibi özel haklar, demokrasiden muaf tutulmak yerine demokratik incelemeye tabi tutulmalıdır.

Çok-kültürlüler tarafından ileri sürülen kurumsal düzenlemeler kolektif ve bireysel haklar arasındaki kalıtsal gerilimlerden mustariptir. Dinsel veya etnik bir gruba kendi geleneklerini korumak için hukuki müeyyideleri kullanınasına yetki verilmesi yasa altında devingenlik ve eşit koruma için olan bireysel temennilerle çatışmaktadır. Örneğin Hindistan sistemini eleştirenler devlet içindeki hakların tekdüzeliliğinin nasıl dengeleneceği konusundaki siyasi gerilimin gruplar arasındaki "özel ayrıcalıklar" için olan rekabete doğru fenalaştırmakta ve ayrılıkçı ulusalcı mobilizasyonun nedeni olmaktadır. Hukuki terimlerle ifade edecek olursak, hukuki çoğulculuğu idare etmek fazlasıyla zordur ve o değeri artırılmış çoğulculuk ve esnek yönetimin hedeflerine zararlı olan azınlık kültürel uygulamalarının bir araya getirilmesine/kodifikasyonuna yol açar görünmektedir.[325]

---

324 Iris Marion Young, *Justice and the Politics of Difference*, Princeton, NJ: Princeton University Pres, 1990.

325 Susanne Hoeber Rudolph & Llyod I. Rudolph, "Living With Difference in India", (içinde David Marquand & Ronald L. Netler, eds.,) *Religion and Democracy. The Political Quarterly*, Oxford: Blackwell, 2000, 20-38.

Hollanda çok-kültürlülüğü benzer nedenlerden dolayı çökmüştür. Yüksek derecede sosyal ve coğrafi açıdan değişken toplumlarda grup temelli kendi kendini idareyi sürdürmek imkânsızdır. —İngiltere'deki Pakistanlı ve Bangladeşliler tarafından örneklik teşkil ettiği üzere- göçmen grupları bu noktada dinsel veya kültürel kendi kendine idareyi mantıksal olarak çalışabilir kılmak için yeterli dahili uyum sergilerken gelecek nesillerin bu düzenlemelerden hoşnutluk duyacağı ihtimal dışıdır.

Dinsel "sütunlar" üzerine dayanan Hollanda siyasi ve sosyal organizasyon sistemi, 1870-1920 arasında ulusal liberalizmin eşsiz bir Hollanda versiyonu olarak ortaya çıkmış ve daha alt seviyedeki orta sınıfın özgürlüğünün bir aracı olarak hizmet etmiştir. Bu sistem, -Protestanlar, Katolikler, liberaller, çiftçiler ve işçiler- her bir grubun ayrı ancak paralel sosyal ve siyasi kurumlar kurmasına izin vermek suretiyle dinsel ve linguistik çatlaklara köprü görevi görmüştür.[326]

Sistemi betimleyen Ruben Gowricharn ve Pim Mungra şöyle yazmaktadır: Genel olarak konuşmak gerekirse her bir sütun kendi okuluna, dükkânına, gençlik organizasyonuna, eğlence imkânlarına, kilisesine, radyo televizyon ve yayın şirketlerine, gazetelerine, literatürüne, iş sendikalarına, işçi kurumlarına, siyasi partilerine ve hatta üniversitelerine sahipti".[327] Kural hiç kimsenin diğerleriyle karışmaması, ancak birbirlerine saygı duymasıydı. Hükümetin mali desteği sütunlar arasına tahsis edilmişti ve ulusal organizasyon içinde koordinasyon kuralları her bir gruba atama/

[326] Hollanda kökenli Amerikanlı siyaset bilimci Arend Lijphart "birlikte çalışma" olarak adlandırdığı bir teori geliştirmek suretiyle çok kültürlü uyum için bir reçete olarak sistemi popülerleştirmek için çok şey yaptı. Arend Lijphart, *The Politics of Accomodation. Pluralism and Democracy in the Netherlands*, Berkeley: University of California Pres, 1968.

[327] Ruben Gowricharn & Pim Mungra, "The Politics of Integration in the Netherlands", (içinde W.A.R. Shadid, P.S. van Koningsveld, eds.,) *Muslims in the Magrin. Political Responses to the Presence of Islam in the Western Europe*, Kampen: Kok Pharos Publishing House, 1996, 116.

tayin ve siyasi temsilde kendi geleceğini belirleme hakkını vermişti. Hollanda sütun sistemi, insanlara kendilerine tayin edilmiş sütunlardan ayrılma güdüsü veren artan coğrafik ve sosyal değişkenliğe yanıt olarak 1960'larda çökmeye başlamıştır. 1980'lerde göçmenler için sütun sistemini yeniden canlandırmaya yönelik küçük bir girişim yapıldı ancak günümüzde Hollandalı siyasi liderlerin ayrı ve fakat eşit kurumlar yoluyla Müslüman entegrasyonunu ilerletmek/geliştirmek için olan girişimlerle gözleri açılmıştır. Müslümanların da gözleri açılmıştır. Zira onlar kurumların sadece ayrı ancak asla eşit olmadığına dikkat çekmektedir.

İnsan Hakları ve Avrupa'nın Müslümanları

Cinsiyet konuları Avrupa'da İslami otonominin sınırlarıyla alakalı fikir ayrılıklarını gösteren hususladır. Genel olarak Avrupalı Müslüman liderler İslam için eşitlik ve saygı talep etmekte ve pratiğe dökmek/uygulamaya koymak için İslam'ın hangi veçhesini seçeceklerini kendileri düzenlemek istemektedir. Müslümanlar, diğer inançlara ve vatandaşlara verilen kanunlardan tam olarak yararlanmak istemektedir. Onlar farklı değil, eşit haklar talep etmektedir. İşte bu durum niçin çok-kültürlü çözümler için İngiltere dışında çok az destek olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Hollandalı ve Alman Müslümanlar çok-kültürlülüğün denendiğini ancak başarısız olduğunu söylemektedir. İsveçli ve Danimarkalı Müslümanlar her şeyden önce kendilerine diğerleriyle eşit muamele edilmesinde ısrar etmektedir. Sadece Britanyalı Müslümanlar –onlarında hepsi değil- ara sıra meydana gelen konularda kanuni bir statüyle dinsel hukuka yetki vermek için sivil hukuktan sınırlı derokasyona destek vermektedir.

İnsan haklarına müracaat etme gücü, temelde grupların ve bireylerin ulusal ihlallere işaret etme ve başvuruları değişim için ahlaki temellere veya uluslararası normlarla ulusal politikalar arasındaki aşikar çatışma örneklerine dayandırma becerilerine bağlıdır. Thomas Risse, Stephen C. Ropp ve Kathryn Sikkink tarafından

editörlüğü yapılan uluslararası insan hakları normlarının ulusal politikalara sosyalizasyonuyla ilgili bir son dönem çalışması şu sonuca varmıştır: "İlk ders, milletler arası ağların ve insan hakları avukatlığını yapan grupların insan haklarının iç politikaya sirayeti için önemli olduğudur."[328] Ne yazık ki dindar Müslümanların kendi hususi durumlarından dolayı seküler ve Hıristiyan Avrupa'da tecrübe ettikleri zorlukları halleden önemli dışsal aktörler -düşünce kuruluşları, Ford araştırma kuruluş gibi kuruşlar ve Birleşmiş Milletler destekli gruplar- yoktur. İnsan hakları söylemi üzerine kurulan kültürel ve dinsel çoğulculuğa duyarlı yeni bir Avrupa liberalizmini savunan Avrupa'nın bazı Yeşiller Partileri bu durumdan muaftır.

Çoğu Müslüman için Avrupa İslam'ının gelişmesi, ancak bireysel özgürlük ve kişinin özgür tercihine vurgu yapan bir haklar idrakiyle mümkün olacaktır. Müslümanlar olarak kollektif kimlik, inanç ve maneviyatla kurulacak bireysel yakınlıkla elde edilir. Onun değişken olmayan toplumların gelenekselci kolektivizmiyle veya İslam ülkelerinin dayattığı İslamileşmeyle çok az alakası vardır. Avrupa İslam'ı, İslam'a ve İslam hukukuna, "öneriler" veya Yeni-Gelenekçilik bağlamında kendinden empoze edilmiş yükümlülükler olarak görülmesi gereken radikal olarak yeni bir yaklaşımı ima etmektedir.

328 Thomas Risse, Stephen C. Ropp ve Kathryn Sikkink, eds., *The Power of Human Rights. International Norms* and *Dometstic Change*, Cambridge: Cambridge University Pres, 1999.

Sonuç

Liberal Müslümanlar ve Avrupa İslam'ının Ortaya Çıkışı

Avrupalı Müslüman liderler liberal değerlere ne kadar bağlıdır? Bir anlamda yanıt oldukça basittir. Avrupalı Müslüman liderler demokrasinin kurumlarıyla meşgul olmak suretiyle liberalizmi kucaklamaktadır. Onlar, eşitlik talep etmek için insan haklarına müracaat etmekte veya İslam ve Hıristiyanlığın "eşit değerde" olduğunu müdafaa etmek için hümanist üniversalizmin ilkelerine başvurmaktadır.

Muhammed Arkoun'dan, Oliver Roy ve Gilles Kepel'e kadar İslam uzmanları İslam'ın liberalizmi kucaklamasının samimi olmadığı konusunda uyarılarda bulunmaktadır. Liberal bireyselcilikle alakalı haklar ve özgürlüklere, gerçek manada inanmayan siyasi ve teolojik hareketlerle demokrasinin uzlaşması nasıl sağlanır? Bu sorun, geçmişte komünist ve Neo-Nazi parti ve grupların haklarıyla bağlantılı olarak ortaya çıkan sorunla benzerlik arz etmektedir.

Oliver Roy Huntington'un tezini eleştirmektedir çünkü onun din ve kültürle zıtlaştığını söylemektedir. Roy, "global bir İslam'ın"

gelişmesine yol açan İslamcılık sonrası (post-İslamist) meydana gelen dönüşümün belirli bir bölgeye ait olmayan hayali bir İslamcı toplum/ümmet olan yeni bir Müslüman kimliği üzerine odaklandığını iddia etmektedir. Yeni-fundamentalistler başka kültürlerden etkileniyor gibi görünmektedir ancak gerçekte temel doktrinlerin ciddi olarak yeniden mütalaası söz konusu değildir. Roy, eski ve şimdiki Müslüman kurumların/derneklerin arasındaki sürekliliğin/devamlılığın altını çizmek için yeni grupları "yeni kardeşlikler" olarak betimlemekte ve "yeni çağ dindarlığına benzer" yeni bir ayrılıkçı söylemin zuhur ettiği sonucuna varmaktadır. Bu söylem çok-kültürlülüğün ifade tarzını benimsemekte, ancak entegrasyonu reddederek onu istismar etmektedir. Roy, dindar Hıristiyanlarla dindar Müslümanlar arasındaki ittifak ihtimaline dikkat çekmekte ancak bu durumun seküler toplumun çözülmesinin ve yeniden toplumlaşmasının habercisi olduğunu iddia etmektedir. (Roy Avrupa hakkında yazmakta ancak onun argümanları ve kanıtları Fransa üzerine odaklıdır). Ben de benzer eğilimleri teşhis ettim ancak ben, entegrasyonu ve Hıristiyan kiliselerle ittifakı kolaylaştıran zayıflayan atalara ait etnik bağların İslam'la ilgili çatışmaları normalleştirmenin bir yolu olduğunu ileri sürüyorum.

Roy ile pek çok konuda derin fikir ayrılıklarımız vardır. O, Avrupalı Müslümanlar arasında dinsel dogmaları yeniden mütalaa etme yönünde ciddi bir eğilim olduğu yönünde hiçbir kanıtın olmadığını düşünmektedir. Ben ise, tam aksine yeni bir inanç epistemolojisi ve metinsel yorumların yeni hermenötikleri üzerine dayanan bir "Avrupa İslam'ının" ortaya çıktığını konusunda ikna oldum. *Roy, yeni Müslüman kurumlarının tanımlayıcı vizyonunu batı saldırganlığının kurbanı olan ümmet mitolojisi olarak teşhis etmektedir.* Kendileriyle röportaj yaptığım kişilerin çok azı bu terimi kullanmıştır, kullananlar da temelde Filistinlilerle dayanışma tesis etmeye odaklanmıştı. Türk kökenli Müslümanlar ümmet terimini asla kullanmamaktadır. Keza kendileriyle konuştuğum Müslüman parlamenterler, şehir meclisi üyeleri, imamlar ve cami konsili li-

derleri de ümmet terimini kullanmamışlardır. Ümmet teriminin siyasi amaçlar için bir slogan olduğu konusunda haklıdır. Ancak bu terim onun tanımladığı gibi her yerde hazır ve nazır bir fenomen değildir. Roy'un sonuçları, çoğunlukla Körfez ülkeleri, Suudi Arabistan ve Pakistan kökenli İslami web siteleriyle ilgili yaptığı okumaya dayanmaktadır. Ancak onun da işaret ettiği gibi bu web sitelerini kimlerin ve kaç kişinin okuduğu ve nasıl kullanıldıkları hususunda bilgi sahibi değiliz.[329]

Tanıştığım Müslüman liderler İslam ve devlet arasındaki uygun/düzgün ilişkiyle ilgili bir dizi çeşitli görüşler ifade ettiler. Birkaç istisna dışında bu görüşlerin hepsi realistti. Onların temel öncülü, İslam'ın Avrupa'da azınlık dini olduğu ve Müslümanların liberal demokrasi çatısı altında yerlerini bulması gerektiğiydi. Bununla birlikte Roy'un tanımlamasının, liberal değerlere yönelik taahhüt edilen bağlılıklarının faydacı hatta taktiksel bir tercih olduğu bir avuç lidere uyduğunu da işaret etmek gerekir. Bana bilgi verenler arasında Danimarka'da bir imam, İngiliz dernek lideri, İsveç ve Alman cami konsili lideri, tüm erkekler ve kurulu siyasi partilerle ilintili olmayanlar konuşma özgürlüğünü (serbestçe konuşabilmeyi) İslami dayanışmayı sürdürmek için bir fırsat olarak ve bir örnekte de Arap ülkelerine İslami dönüşümü sağlamak için bir vasıta olarak görmüştür. Ancak Müslüman liderlerin büyük ekseriyeti için demokrasi bir araç değil, amaçtır/sondur. Onların görüşleri ve siyasi öncelikleri inançlarından veya teolojilerinden zuhur etmemektedir. Onlar bireysel müzakere, tercih/seçim ve bağlamsal adaptasyonun ürünüdür.

Müslüman liderlerin ve entelektüellerin kifayetsiz/yetersiz liberalliğiyle ilgili Fransızların eleştirileri çoğunlukla komunitarianizm suçlamasıyla buharlaşmaktadır. Eğer çalışmamda Müslüman liderlere kendi favori siyasi filozoflarını seçmelerini sormuş olsaydım (ki sormadım) ve eğer liderler de bazılarının olduğu ancak çoğunluğunun olmadığı siyasi teoriye eğilimli olsalardı Michael

[329] Roy, age., s.7.

Walzer'in John Rawls'dan daha çok oy alacağını zannediyorum. Rawls çoğunlukla "mukaveleli liberal" olarak tanımlanmaktadır. Ana kitabı olan *A Theory of Justice*'de (1971)/ bireysel hakların liberal demokrasilere ihlal edilemez olduğunu ve grup menfaatlerini uzlaştırmak için veya genel olarak toplumun refahı için hiçbir taviz verilemeyeceğini ileri sürmektedir. Walzer'in *Spheres of Justice* (1983) adlı eserinde detaylı olarak ortaya koyduğu "kompleks eşitlik" argümanı dinsel ve diğer kimlik topluluklarına arkadaşça mütalaa edilmektedir. Walzer toplumlar arasında değer taahhüdünün asgari yapısı içinde değer rölativizminin bir derecesini desteklemektedir. İkincisini o "paylaşılan bir anlam" olarak tanımlamaktadır. Keza o kanun önünde eşitliği de talep etmektedir.[330] Walzer'in "kompleks adalet" teorisi çok kültürlülüğün bazı mertebesine yer vermektedir. Bundan dolayı o Fransız Cumhuriyetçiliğinin ve Alman anayasal vatanseverliğinin değer öncüllerine yetersiz olarak uyum sağlamakla eleştirilmektedir. Lakin Walzer, Rawls'dan daha az liberal değil midir? Böyle olduğunu düşünmüyorum. Onların birbirlerinden farklılıkları Fransız üniversalizmi ve Anglo-Amerikan "küçük takım" liberalizmini bölenlere benzemektedir. Ancak bu İslam'ın batıda entegrasyonu üzerindeki tartışmalardan çok daha önceleri başlayan bir argümandır.

Devletin farklı dinleri eşit değerde kabul etmesi gerektiği ve bu yüzden Müslümanların saygı ve temsil haklarını kabul etmesi gerektiği argümanı, Walzer'in "kompleks eşitlik" fikriyle uyuşmaktadır. Bu şu görüşe dayanmaktadır: Hükümet her konuda eşitliği empoze edemez hatta etmemelidir ancak liberal toplumlardaki tüm yurttaşlar itibar görmeyi/kendilerine itibarlı bir şekilde muamele edilmeyi ve eşit değer bahşedilmeyi hak etmektedir. Müslüman liderlerle olan sohbetlerimde eşit değer argümanı doğaüstü zeminlerde daha sıklıkla telaffuz edilmiştir. İnsanoğlu Allah katında eşit haklara sahiptir. Arkoun ve diğer pek çok çağdaş filozof, bu durumu basit ve yetersiz derece modernist olarak nitelendir-

[330] Michael Walzer, *Spheres of Justice*, New York: Basic Boks, 1983.

mektedir. Böyle de olsa o, Müslümanların ve pek çok Hıristiyan'ın paylaştığı bir görüştür.

İnsan haklarının ilahi kökenli olduğu 18. yüzyıla ait bir fikridir. O, Amerika Bağımsızlık Bildirgesine ilham kaynağı olmuş ve Fransız İnsan Hakları Deklarasyonunu etkilemiştir. Günümüz Fransız Ulusal Asamblesinin devrimci atası insan ve vatandaş haklarını "Aşkın Varlığın huzurunda ve himayesinde" kabul ve ilan etmiştir.[331] Elbette ki eşit haklar konusunda sekülerizmi haklı çıkaranlar vardı, ancak çoğu insan Tanrı'nın verdiğini Sezar'ın geri alamayacağını düşünmeye devam etmektedir. İşte bu yüzden devletler ve kamu yönetimleri belli değerlere mutlak surette uymalıdır. Pek çok Avrupalının Avrupa medeniyetini Amerika medeniyetinden ayıran ayırt edici özellik olarak teşhis ettiği ölüm cezası karşıtı tutum, değişik şekillerde "daha yüksel/üstün değerler" olarak kavramsallaştırılmaktadır.

Bundan dolayı bazı Müslüman liderlerin temel değerlere referansın eklenmesini ve hatta yeni Avrupa Anayasasında Hıristiyan değerlerin açıkça zikredilmesini desteklemesi şaşırtıcı bir durum olarak görülmemelidir. Onlar aynı nedenlerden dolayı belli şartlar altında onu desteklemektedir. Onlar sekülarizmin tek başına ahlaki bir yönetim temin edemeyeceği zemininde Hıristiyan Demokrat partileri desteklemektedir. Pek çok Hıristiyan gibi Müslümanlar da insan haklarının ve itibar hakkının insanoğlunun kutsal tabiatından kaynaklandığını iddia etmektedir.

Sosyal Demokratlar ve Yeşiller Partileri eşitlikle ilgili argümanlarını insanoğlunun ilahi kökenine dayandırma eğiliminde değildir. Bunun yerine onlar insan haklarından kaynaklanan hukuki ve anayasal prensiplerden bahsetmektedir. Mantıksal olarak konuşmak gerekirse bu argümanlar ilahi bir ana plan görüşüne dayanan eşit değer argümanından daha az tatmin edicidir.

İnsan hakları kendi kendine uygulanan hukuki normlar değildir. Uluslar arası insan hakları sözleşmelerinin ulusal hukuka ter-

331 Deklarasyon için bkz., *http://www.hrcr.org/docs/frenchdec.html.*

cüme edilmesi/nakledilmesi ve elverişli/uygun politika her zaman atışması ilkelerin müzakeresini gerektirmektedir. Örneğin serbest/özgüre konuşma hakkı ayırımcılığa uğramaksızın cinsi temayülü ifade etme hakkıyla çatışmaktadır. Eğer Müslümanlar din, diğer kültürel, demografik veya sosyal özelliklere bakılmaksızın tüm vatandaşların eşitliği temeli üzerine dayanan eşit haklar talep ediyorsa, o zaman onların homoseksüelliğe karşı toleranslı olmaları ve kadınlara da erkekler gibi eşit muamele etmeleri gerekmektedir.

Britanyalı entellektüel Kenan Malik, "biz batılıların inandığı bir kavram olmasından dolayı değil, özgürlükçü politikaların herhangi bir çeşidinin kalbi olduğu" için Müslümanların eşitlikten başka bir şey istemediğini ileri sürmektedir. Malik bu prensibin derin olduğunu bilmektedir: "Eşitlik, farklı şeylerin farklı sosyal, kültürel ve cinsiyet grupları için farklı anlamlar ifade etmesi anlamında göreceli olamaz".[332] Pek çok Müslüman entelektüel ve siyasi lider eşitlik talebinin/iddiasının doğal olarak Avrupa İslam'ında ve Müslümanların yaşam tarzlarında ve aile pratiklerinde bir takım değişiklikler olması gerektiği hususunda hemfikirdir. Onlar değişimin yasalaştırılmaması gerektiği ve onun bir gecede olması gereken bir şey olmadığı konusunda ısrar etmektedir. Bunun yerine onlar Malik'in arzu edilen ve kaçınılmaz geleceği temsil ediyor olarak tanımladığı özgürlük sürecini kucaklamaktadır. Avrupa İslam'ının transformasyonu, dinsel uygulama ve teolojik düşüncenin Avrupalı Müslümanların yaşadığı değişik sosyolojik ve hukuki şartları yansıtmak için adapte ettiği radikal bir proje olabilir.

Avrupalı Müslüman liderler, bakış açıları itibarıyla büyük oranda sekülerdir. Onlar bireysel tercih, din ve siyaset ayırımı konularında ise öz liberal değerlerin destekçisidir. Bu kişiler, Avrupalı hükümetlerin, başka bağlamlarda temel bir demokratik değer olarak tanımladıkları seçme/tercik hakkını Müslümanların kul-

[332] Kenan Malik, "Race, pluralism and the meaning of difference", *New Formation*, 33, Spring, 1998.

lanmasına müsaade etmedikleri sonucuna vardıklarında tam da bu inançları savunduklarından dolayı onlara kızılmakta ve onlar dışlanmaktadır.

Böyle bir durumda eşit haklar retoriği veya İbrahimi dinlerarası işbirliği söylemi taktiksel bir hareket olmaz mı? Gilles Kepel'e göre Fransız UOIF gibi kuruluşlar İslami Kardeşler açısından yeni ve yıkıcı bir stratejinin işaretidir. Kepel bu kuruluşun oluşturulma kararının, "Truva atı" taktiği vasıtasıyla etkin olmaya çalışmak için 1989'da alındığını iddia etmektedir. Geleneksel dinsel dogmanın yayılmasına kendilerini atamaya devam eden Vahhabi ve diğer selefçilerin aksine İslami Kardeşler komünizmin çöküşünü, sivil toplumda kök salmak suretiyle büyük oranda Müslümanlardan oluşan Avrupa'nın alt sınıflarını güdülemede bir fırsat olarak görmüştür.

Kepel, ılımanlık vasıtasıyla İslam ile batı arasında uyum tesis etmeye çaba sarf eden Müslüman kurumların oluşturulmasının, 1980'lerde Avrupa'nın büyük komünist partilerinin Leninizmden vazgeçerek ve Sovyetler Birliği ile olan bağlarını keserek güç tesis etmeye çalıştıklarında oluşan Avrupa-komünist stratejisiyle mukayese edilebileceğine inanmaktadır.[333] Kepel yeni kurumların/derneklerin İngiliz Raj için farz edilen "köy reisi" veya komünist partilerin "faydalı aptallar" olarak tanımladıkları ya da Sovyetler Birliği için destek sağlamak için kullanılan öncü kurumlar gibi aynı rolü oynadıklarını iddia etmektedir.[334] Kepel, Tarık Ramazan'ın bu stratejinin örneği olduğunu ileri sürmektedir. Kepel, bir İngiliz Müslüman Mecmuası olan *Q News'e* verdiği bir mülakatta "Müslüman kardeşlerin UIOF gibi çeşitli cepheler vasıtasıyla temsil edildiğini" ifade etmiştir. Ona göre "işte Tarık Ramazan fenomeni burada ortaya çıkmaktadır. Ramazan, Avrupa Sosyal Formu süreci vasıtasıyla aşırı solcu ve küreselleşme karşıtı hareketlerle işbirliği/

333 Kepel, age., s. 253.

334 "The War for Muslim Minds", Abdul-Rehman Malik tarafından Giles Kepel ile yapılan mülakat, *Q News*, Ocak, 2005, 42.

ittifak tesis etmeye çalışmaktadır. Onun nihai amacı hala Müslüman Kardeşler tipi bir ideolojidir."

Ramazan Forum'un popüler bir konuşmacısı oldu. Ancak onun, bu idaresi zor hareketi Müslüman Kardeşler tarafından yapılan bir mastır plan çerçevesinde iş görebilir bir hale nasıl getireceğini tahayyül etmek oldukça zordur. Avrupa Sosyal Formu, 2004 Londra Milenyum toplantısında 20.000 üzerinde katılımcıyı cezb eden uluslararası gezginci bir siyasi sirktir. Londra Formuna 500.000 sterlin bağışlayan Londra belediye başkanı Ken Livingstone'a toplantının niçin çok birleşik ve ana gövde olduğunu ve niçin Sosyalist parti tarafından batırıldığını açıklaması için baskı yapıldı. Londra toplantısının ev sahipleri UNISON adlı ruhani işçi birliği ve ateş savaşçıları birliği de dahil diğer dört birlikti.

Mamafih Avrupa komünizmiyle kıyas münasiptir. UOIF'nin çeşitli tali kurumları –kadınlar ve öğrenci birlikleri- "cephe organizasyonları" olarak betimlenebilir. Onların amacı organizasyonun daha geniş alana ulaşmasına yardımcı olmaktır. Zira onların oldukça merkezi UOIF liderliği dışında gerçek bağımsız bir yaşamı söz konusu değildir. Bu duruma rağmen UOIF'nin Müslüman kardeşlerin bir oluşumu olduğu söylenebilir mi? Doğrusu bundan şüphe duyuyorum.

Avrupa Komünizmi, İtalyan, Fransız ve İspanya komünist partilerini etkileyen genelleşmiş bir fenomendir. UOIF ve onun tali kuruluşlarının diğer Avrupa ülkelerinde paralelleri yoktur. Eğer bu kuruluş gerçekten Müslüman kardeşlerin mastır planını yansıtıyorsa o zaman Fransa hariç bu plan her yerde başarısızlığa uğramış demektir. UOIF'nın formatı/yapısı Fransız Sosyalistleri ve Komünist partiler ve onların kurumları tarafından geçmişte siyasi güdüleme için kullanılan popüler cephe modellerine benzemektedir. Dahası bu kurum hükümet tarafından tesis edilmiş olan CFCM üzerinde etkili olmak için Fransız hükümeti tarafından tesis edilen prosedürlerden de yararlanmaktadır.

Avrupa komünizmiyle olan paralellik başka yansımaları da

ortaya koymaktadır. Avrupa komünizmi, Avrupalı komünistlerin Sovyetler Birliğinden giderek uzaklaşmasına bir yanıttır. Sovyet liderliği Avrupa komünizmini özürlü olarak nitelendirerek kınamaktadır. Ancak bu hareket Sovyet muhaliflerine ilham kaynağı olmuş ve nihayetinde Mikhail Gorbachev'in 1985'deki reform teşebbüsü olan glasnost politikasının yolunu hazırlamıştır.

Realist biri, bir grubun oyunun kurallarını niçin kabul ettiğinin ve resmi olarak tanınma ve sorumluluklar talep etmesinin önemli olmadığını iddia edebilir. Siyasette süreç güdülerden/nedenlerden daha önemlidir. Samimi olmayan entegrasyon korkusu yersizdir. Entegrasyon ahlaki değil, sosyal bir gerçektir. Ramazan yeni bir İslami teoloji fikrini yaydığında onun kişisel arzusunun İslam'ı kuvvetlendirmek ve onun alanını genişletmek olması önemli değildir. Önemli olan Avrupa İslam'ının bireysel liberalizm ve demokratik toplumun değerlerini benimsiyor olmasıdır. Siyasette bir eyleme yol açan güdüler/nedenler değil o eylemin sonuçları önemlidir. 1880'lerdeki Alman Sosyal Demokratlardan 1980'lerdeki Avrupa Komünistlerine kadar demokratik siyasete iştirak etme kararı radikal hareketler için daima dönüştürücü sonuçlara sahip olmuştur. Eğer Müslüman Kardeşler Avrupa toplumlarına entegre olmak suretiyle etkili olmak istiyorsa onun da bu süreçte değişmesi oldukça muhtemeldir. Avrupa'da İslam'ın transformasyonunun İslam ülkelerinde de yansıması olması kuvvetle muhtemeldir.

Bununla birlikte Kepel'e göre Avrupalı (daha ziyade Fransız) Müslüman kuruluşlar ya bireysel özgürlüğü baltalayan toplumsallığı ilerletecek, ya da banliyölerdeki genç Müslümanların yeni selefçi siyasi hareketlerin tuzağına düşmesine müsaade edecektir. Kepel, "dini liderlerin kendi gündemlerini ilerletmek/geliştirmek için kendi durumlarından avantaj sağlamaları gerektiğinin şaşırtıcı olmadığı" sonucuna varmıştır.[335]

Avrupalı tartışmalar tekrar tekrar aynı mantıksal kıyasa dönüp durmaktadır. Buna göre eğer Müslümanlar inançlarını terk etmez-

[335] Kepel, age., s. 286

lerse onlar dinsel fundamentalisttir. Fundamentalistler arasında seçme/tercih anlamsız olduğundan sadece kurbanlar veya zorbalar Müslüman'dır. Seçme/tercih tartışmasının çoğu ailede zorlama üzerine odaklanmakta ve ailenin fundamentalizmin nakil aracı olduğu ileri sürülmektedir. Ailede ve ilişkilerde şiddet tehdidi daima vardır ancak genç erkek ve bayanlara kim olmak istedikleri yönünde anlamlı seçimler yapmaları yönünde mekanizmalar da vardır. Avrupa ailelerinde anne babalar artık tahakküm gücüne sahip değildir, bu durum göçmen aileleri için de geçerlidir. Sosyal çalışmacılar anne-baba otoritesinin ifratından ziyade noksanlığından daha fazla şikâyetçi olmakta ve samimi çocukların çoğunlukla anne-babalarından daha iyi dil yeteneğine sahip olduğuna dikkat çekmektedir. Onlara göre ailedeki denge gücü sağlıksız bir şekilde değişim göstermektedir. Eğitim, bireyselciliği ve otorite karşıtlığını beslemektedir. Daha iyi eğitimli ve profesyonelleşmiş imam talebinin nedeni ithal imamların küçümsenmesi hafife alınması ve toplum tarafından saygı görmemesidir. Sonuç olarak imamların rolü karizmatik bir yorumcu veya otorite olmaktan profesyonel hizmet sağlayıcılığına doğru değişmiştir. Zorlama evlilikler hala meydana gelmekte ancak evliliklerin çoğu artık aşk evliliğidir. Ancak her iki evlilik türü de boşamayla sona erebilmektedir. Sadece anne ya da sadece babalı ailelerin hızlı artışı dini liderleri Müslümanlar arasındaki evlilikleri akdetmeyle ilgili kaygılarının bir nedenidir. Onlar bu şekilde dini ve seküler hukuk arasıdaki boşluğu doldurmaya çalışmaktadır. Kepel iyimser bir şekilde şu sonuca varmaktadır: Yukarıya doğru giden sosyal hareketlilik kapıları açıldığında Avrupalı Müslümanların gelecek nesilleri İslam ve modernizmi uzlaştıracaktır. İslam'ın Avrupalı transformasyonu geri döndürülemez bir sosyal süreçtir.

Tercih hakkının teolojik önemi de vardır. Avrupalı Müslümanlar kendi yaşam tarzlarına uyan bir İslam versiyonu talep etmektedir. Fas asıllı Danimarkalı bir imamın cemaatiyle nasıl uyum içinde olduğunu göstermek için bana verdiği Danimarka'ca, İngilizce ve Arapça yazılmış/hazırlanmış 500 kişilik tüketici anketi dinsel mar-

ket mekanizmasının varlığını söyleyen bir örnektir. İslam'ın durumunda/İslam söz konusu olduğunda talep-mevzii seçiminin önemi arz düzenlemelerinin yokluğu tarafından pekiştirilmektedir. İnsanlar kendi inançlarının bir versiyonu olan kendilerine uygun bir inanç aramaktadır. Para son derece önemlidir. Ilımlılar dezavantajlı bir konudadır çünkü onlar kaynak eksikliği çekmektedir. Sonuçta Avrupa İslam'ının gelişmesi çoğunlukla hayatlarını dinsel kurum tesisine adamayı arzu eden veya kamusal/umumi incelemeden sakınmayı tercih edenlerin elindedir. Avrupa İslam'ının gelişme yörüngesi uyum eksikliği çekmekte çünkü İslam ülkelerinden ve siyasi gruplardan ithal edilenler hariç çok az düzenleme/yapı sağlanmaktadır. İnternetin dinsel öğrenimin yayılmasında son derece önemli rol oynamasının bir nedeni vardır. Başlangıç maliyeti/masrafı oldukça düşüktür ve o iletişimin demokratik bir vasıtası/yöntemidir. Herkes onu rahatlıkla kullanabilmektedir.

Ancak her şey göründüğü gibi olmamaktadır. Tıpkı Londra belediye başkanının ofisinin 2005'de Yusuf El-Kardavinin ılıman vasıflarını detaylı bir şekilde anlatan bir rapor yayımlaması gibi, Avrupa Fetva ve Araştırma Konsilinin tartışılan başkanı Katar televizyonundaki Cuma vaazında Tsunami felaketinin suçunun seks turizmine tolerans gösteren kurbanlara ait olduğunu deklare etmiştir.

> İnsanlar, bu depremin başka yerde değil de bu bölgede niçin olduğunu kendi kendine soruyor. O, niçin başka bir zaman da değil de şimdi meydana geldi? Niçin? Bu bölgeleri inceleyen herkes oraların turizm bölgeleri olduğunu görür. Turizm bölgeleri alkol tüketimi, uyuşturucu kullanımı ve iğrenç şeyler gibi yasak eylemlerin yaygın olarak işlendiği yerlerdir. Zamanımızda turizmle ilgili bilgi sahibi olanlar bunu bilir. Bu bölgeler bu tarz modern yani seks turizminden dolayı adı kötüye çıkmış yörelerdir... (O halde) bu insanlar Allah tarafından cezalandırılmayı hak etmemekte midir?

El-Kardavi, ılıman Hıristiyan geçinen Jerry Falwell'den daha çok ılıman değildir. (Falwell, 11 Eylül saldırılarından sonra New

York ve Washington'a terörizmi getirmekle suçladığı feministler, homoseksüeller, lezbiyenler tarafından kendisi hakkında yapılan yorumlara reaksiyon göstermiştir).[336] Katar'lı din adamı şüphesiz ki pek çok Britanyalı Müslümanın desteğini almaktadır, ancak daha fazla sayıda kişide onun konuşma ve Londra belediye başkanıyla tanışma/birlikte olma hakkını savunmaktadır. Yorum sorunu doğmaktadır/ortaya çıkmaktadır çünkü Kardavi'nin görüşleri için olan destek söylemleri modernlik karşıtı dünya görüşlerinin göstergesidir. Ancak onun konuşma hakkı ve başkan Livingstone'un onunla görüşme/buluşma hakkı öz olarak liberal serbest konuşma durumudur. Açıkça, Livingstone bu hareketiyle Müslümanlara "acılarını duyduğu/hissettiğini göstermek istemiştir. Kişiler onun konu seçiminde daha zeki/uyanık olmuş olmasını arzu edebilir. Diğer taraftan muhabbet tellalı bir siyasetçi, Müslümanların da tıpkı diğer insanlar gibi seçmen olduğunun açık bir göstergesidir.

Avrupa'nın medeniyetler çatışmasının cancılarını çektiği tezini tartıştım. Elbette ki devletler batı Avrupa'ya son dönemlerde gelen büyük çaptaki Müslümanları intibak ettirirken çeşitli zorlamalar ve çatışmalar çıkmaktadır. Bununla birlikte yaşanan sorun/zorluk Müslümanların genel olarak anti-demokratik olması değildir. Daha ziyade meydan okuma şudur: Müslümanlar bir taraftan toplumsal organizasyonları için adil muamelede ısrar ederken diğer taraftan Avrupa toplumlarına entegre olmaya çalışmakta ve Avrupa kurumlarında seslerinin temsil edilmesini talep etmektedir. Bu durum Avrupa hükümetlerini hesaplaşmaya çağırmaktadır. Eğer Avrupa hükümetleri siyasi çatışma ve tartışma yaratan mevcut Kilise-devlet politikalarını ve kamusal/genel felsefelerini değiştirirse ancak o zaman dinsel çoğulculuk söz konusu olabilir. Kurumsal kiliseler de alışılagelmemiş/mutat olmayan bir meydan okumayla yüz yüzedir. Müslümanlar İslam dinini "İbrahimi

[336] CNN'e göre Falwell 11 saldırılarını "Tanrı'yı kamusal hayattan ve okullardan dışlayıp attığı için Amerika'ya hükmü/yargısı olarak betimlemiştir. Kürtajcılar bunun yükünü taşımalıdır. Çünkü Tanrıyla alay edilmez". *http://archives.cnn.com/2001/US/09/14/Falwell.apology*

inançlar" şemsiyesi altına sokmak istemekte ve pek çok Hıristiyan da buna karşı koymaya devam etmektedir.

Bütün bunları batılı hükümetlerle Müslüman nüfus arasında doğrudan bir çatışma olarak görmek yanıltıcıdır. Seküler ve bazen din adamı karşıtı Hıristiyanlar ve Müslümanlar bir tarafta ve diğer tarafta da dindar Hıristiyan ve Müslümanlar olacak şekilde dört yollu bir çatışma vardır. İslami terörizmin artması Müslüman dinsel uygulamalarının Avrupa'daki intibakı konusundaki tartışmalarda ikinci derecede önemlidir. Ancak bu durum son 10 yıldır oluşan soruna acillik katmaktadır. Avrupalı hükümetler, eğer geniş kitleleri temsil eden Müslüman temsilcilerle birlikte hareket ederse, bu çatışmaları entegrasyonu ilerletecek tarzda çözümleme vasıtalarına sahip olurlar.

Ek: Metodoloji

Problem Seçimi

Avrupa Müslümanlarının çoğunluğu bu çalışmada yer alan altı ülkede –İsveç, Danimarka, Hollanda, Fransa, Almanya ve Büyük Britanya'da- yaşamaktadır. Bu altı ülkeyi inceleme konusu yapmanın diğer nedenleri, onların barındırdıkları Müslüman nüfusuyla koloni bağı olan ülkeleri (Fransa, Hollanda ve Büyük Britanya), böyle bağı olmayan ülkeleri (Almanya, İsveç ve Danimarka) ve bir dereceye kadar tarihsel açıdan çoğulcu olan ülkeleri (Britanya ve Hollanda) ve hem Katolik hem de Protestan olan tek dinli (Fransa, İsveç ve Danimarka) ülkeleri kapsamasıdır. Bu altılı grup resmi olarak kabul edilmiş veya kurumsallaşmış dinleri kabul eden (Almanya, Danimarka ve Britanya) ve dinleri resmi olarak kabul etmeyen (İsveç, Hollanda ve Fransa) ülkeleri içermektedir.

Örnek olay seçimi, İslam ve Müslümanların entegrasyonuyla alakalı konular hakkındaki politikalarla ilgili niçin sorunlar ortaya çıktığının potansiyel izahları olarak büyük önem kazanan spesifik değişkenler bakımından ayırımda bulunmamaktadır. Müslümanlar söz konusu olduğunda eğer mono-dindarlık bir rahatsızlık sebebiyse, o zaman tercih durumunda bir dizi olası çeşitlilik (Ka-

tolikler Protestan hâkimiyetine karşı, mezhepsel çoğulculuk homojenliğe karşı) gösterilir. Eğer göçün zamanlaması eleştiri konusuysa, o zaman örnek olay hem göçmenlerin son yıllarda yerleştiği toplumları (İsveç) hem de göçmenlerin uzunca bir süredir yerleşik oldukları topluları (Britanya, Almanya ve Hollanda) kapsar.

Müslümanların Avrupa'daki mevcut durumunu betimlemeyi amaçlayan bir çalışmanın açık-seçik bir şekilde doğu-Avrupa'yı da kapsaması ve Bosna ve Arnavut Müslümanlarını da özel olarak dikkate alması gerekir. Ancak bu çalışmanın odak noktası, ana gövde batı Avrupa siyasi kurumlarına ve kuruluşlarına iştirak eden Müslüman liderler ve onların İslam'ın Avrupa'daki adaptasyonu konusundaki görüşleridir.

Ciddi oranda Müslüman azınlık barındıran iki büyük ülke olan İtalya ve İspanya bu çalışmaya dahil edilmemiştir. Müslümanların İtalya ve İspanya'ya göçleri çoğunlukla son yıllarda ve illegal olarak yapılmıştır. İspanya son on yılda 4 milyon illegal göç almıştır. İspanya hükümeti Şubat 2005'de sabit işe sahip illegal göçmenleri legal hale getirmek için onları kayda geçirmeyi planlayan bir af çıkarmıştır. Bu af sonucunda yaklaşık bir milyon insanın legal hale geleceği umulmaktadır. İtalya'da Müslümanların yüz yüze kaldığı sorunlar benzer şekilde onların yasal statülerinin olmamasından kaynaklanmaktadır. Örneğin sadece yaklaşık 500 İtalyan Müslüman oy kullanabilmektedir. Bu faktörler, Müslümanların kendi demokratik haklarını gündeme taşımaya/savunmaya başladıkları ülkelerde Müslüman elitin ortaya çıkışını/zuhurunu tasvir etmek için tasarlanan bir çalışmada yer alan iki ülke aleyhine tartmaktadır. Farklı metodolojiler, yasal statüsü olmayan veya resmi hakları olmayan nüfus gruplarının siyasi amaçlarını çalışmayı gerektirebilir.

Avusturya ve Belçika'nın her biri 500 bin civarında Müslüman mukime sahiptir. Her iki ülke de, hükümet tarafından kabul edilen aşağı yukarı Fransız CFCM kuruluşuna benzer ulusal konsil tesis etmek zorunda kalmıştır. Norveç'te de yaklaşık 100 bin civarında

bir Müslüman nüfus barınmaktadır. Bu üç ülke çalışmanın temel dayanağına/odak noktasına fazla bir ilavede bulunmamakta ancak kitabın öykü yapısına bel vermektedir.

"Müslüman'ı" Tanımlamak

"Müslüman" etiketi bu kitapta hem demografik kökeni hem de inancı tasvir etmek için kullanılmaktadır. Çalışmaya iştirak edenlerin bazısı etiketi sadece ilk anlamda kabul etmekte ve kendilerini "seküler Müslüman" olarak tanımlamaktadır. Diğerleri ise inançlarını kendi kimliklerinin eleştirel kaynağı olarak görmektedir. Çalışmaya iştirak edenlerin sadece bir kaçı sonradan Müslüman olan kişilerdir.

Müslüman, İslam'ı yaşamında uygulayan kişidir. İslam bir dinin adıdır. Bu tanımlamalara harfiyen bağlı olan "seküler Müslüman" sıfatını tutarsız/çelişik bir terim olarak görebilir. İslam'a girişler çoğunlukla sadece inananları tasvir terimi ifade ederek başlar. "Doğumla değil, akideyle Müslüman olursun" diye ifade eder bir okuma kitabı.[337] Ancak böyle bir durum insanların Müslüman olmanın sadece bir inanç konusu değil aynı zamanda sosyolojik bir gerçeklik olduğunu kabule hazır olduğu şeklindeki gerçek yaşamın muğlâklıklarının taksimetreleridir. İnançtan ziyade kalıtsal mirası ifade etmek/çağrıştırmak için "Yahudi" veya " Katolik" olmaktan seve seve bahsederiz.

Oliver Roy "Müslüman" etiketinin bu kullanımını Batı Avrupa'da "Müslümanların etnikleştirilmesi" olarak betimler. Roy, "'Müslüman'" terimi, batı'da çoğunlukla yeni etnik anlam diye adlandırdığım anlamda kullanılmaktadır" diye yazmakta ve paralel örnekler olarak Fransa'da "Mağribi", Britanya'da ise "Asyalı" terimlerinin kullanımını vermektedir. Roy, "Yeni etniklik daha önce bu şekilde mevcut olmayan etnik bir grubun inşası anlamına

337 Ira G. Zepp, Jr., *A Muslim Primer: Beginner's Guide to Islam*, Fayetteseville University of Arkansas Pres, 2000, XXXV.

gelmektedir" sonucuna varmaktadır.[338] İslami kuralları ve ritüelleri hayatlarında uygulamayanların yani İslami pratikleri yerine getirmeyenlerin "Müslüman" diye tasvir edilmeyi kabul etmesinin, Roy tarafından betimlenen kimlik oluşturma sürecinin bir yansıması olduğunu tahmin edebiliriz. Bununla birlikte Roy'un "etnikliğe" "yeni" sıfatını ekleme gerekçesi ikna edici değildir. Hususi bir nüfus grubunun ayrı bir kültürel grup olarak terkibi spesifik bir tarihsel bağlama özgü bir farklılaşma süreci vasıtasıyla değişik şekillerde meydana gelmektedir. Avrupalı Müslümanların sosyolojik ve kültürel farklılaşması, hem farklı ülkelere olan Müslüman göçün tarihinin hem de Avrupalı bağlamın spesifik özelliklerini yansıtmaktadır. Aktörler yeni olmasına rağmen, senaryo bildiktir.

Bu durum pratikte, özel bir çalışma için siyasi ve sivil liderleri nitelendirmek için "Müslüman" etiketini kullanmanın sorunlu olmadığını kanıtlamaktadır. Parlamenterlerin ve belediye meclisi üyelerinin adres rehberleri olduğu gibi bazısı internette de mevcut olan kamusal kayıtlar, Müslüman gruplar tarafından yapılan yayınlar ve konsillerin kendi yönetim kurulları ve halk sözcülerini listeledikleri rehberler ve benzeri materyaller kullanılarak telefon, faks ve elektronik posta yoluyla kendileriyle temas kurulan isimler belirlenmeye çalışmıştır. Britanyalı Asyalılar hariç, Avrupalı ad taşıyan kongreler, bireylerin arkaplanını teşhis etmeyi kısmen de olsa kolaylaştırmaktadır. Müslüman derneklerin durumunda temas kurulan bireylerin inanç kimliği tartışma konusu değildi.

Biyografik bilgi, parlamenterler için kolayca ulaşılabilir durumdaydı. Sadece mahalli yetkililer söz konusu olduğunda hususi bir bireyin inancı hakkında bir takım şüpheler ortaya çıkmıştı. Tüm katılımcılardan inançlarını açıkça ifade etmeleri/belirtmeleri istendi. Bu yöntem bir avuçtan daha az Hıristiyan olduğunu ortaya koydu. Filistinli ve Şilili bir Katolik, Ugandalı bir Protestan ve Somalili bir Kıpti'den de çalışmaya iştirak etmeleri ve azınlık inançlarına

338 Oliver Roy, *Globalized Islam. The Search for a New Ummah*, New York: Colombia University Pres, 2004, 125.

mensup göçmenler olarak kendi arkaplanlarından Müslümanların yüz yüze kaldığı durumun nasıl göründüğü konusunda yorum yapmaları kendilerinden istendi. Metodolojik bakış açısından onlar, Müslümanların mağdur oldukları fikrini test etme durumunu temsil etmiştir. İlginç bir şekilde onların hepsi bir taraftan hepsi de diğer göçmen dinsel azınlıkların Müslümanların yüz yüze olduğu sorunları paylaştığını düşünürken diğer taraftan da onlar Müslümanların hususi olarak önyargıya maruz kaldığı ve onların sorunlarının daha çözülmez olduğu konusunda da hemfikirdir.

"Eliti" Tanımlama

Geleneksel siyaset biliminin tanımını kullanırsak, siyasi elitler yetkili durumda olan kişilerdir. Elimizdeki bu çalışmanın amacı için siyasi elitin üyeleri ulusal veya mahalli hükümetlere, ulusal, bölgesel siyasi partilerden cami ve destek gruplarına kadar büyük şehirlerdeki sivil örgütlerde seçilmiş veya atanmış bireyler teşhis edilmiştir. Sonrakiler önemli derecede Müslüman katılımıyla spesifik Müslüman menfaat ve gruplarını temsil etmeyi amaçlayan (daha çok da daha genişçe tanımlanmış aktiviteleri amaçlayan) her iki grubu da kapsıyordu. İslamfobisi ve Irkçılık Formu (FAIR) gibi kuruluşlar ikincisine örnekken, Britanya Müslüman Konsili ilkine örnektir.

Niçin elit araştırma konusu yapılmaktadır? Çoğunlukla elit araştırmaları kurumsallaşmış elitler veya işçi sendikaları ve sol-partilerin durumunda olduğu gibi "kurumsallaşmış" karşıt elitler üzerine odaklanmasına rağmen elitlerle ilgili çalışmalar siyaset biliminin müşterek bir konusudur.[339] Bununla birlikte alt grupların veya azınlık gruplarının araştırılması temsile destek olan

[339] Bu çalışmaların örnekleri, ulusal parlamentolar tarafından sponsor edilen Danimarka ve Norveç "güç raporlarıdır". Her iki rapor da medya, iş dünyası ve siyasi partilerdeki elitlerle ilgili çok yönlü ancak özel ve koordineli çalışmaları ihtiva etmektedir. Her iki çalışmanın da tanıtımı için bkz., *Scandinavian Political Studies*, 27, 2004, 4423-7. İşçi sınıfı elit entegrasyonuyla ilgili bir araştırma örneği için bkz., Ruth Berins Collier, *Paths Toward Democracy: The Working Class and Elites in Western Europe and South America*, New York: Cambridge University Pres, 1999.

iddia ve öyküleri şekillendiren elit kesimin rolüne nadiren odaklanmaktadır. Sosyal hareketler konusundaki literatür, kollektif eylem ve "aşağıdan" yukarıya sosyal değişme üzerine odaklanmış görünmektedir.[340]Demokratik geçiş, çoğunlukla sosyal hareketlerin lensleri vasıtasıyla araştırılmaktadır. Ancak Avrupalı Müslümanlar arasında araştırabileceğimiz/üzerinde çalışabileceğimiz hazırlayıcı nitelikli sivil haklar hareketi yoktur. Bununla birlikte değişime vurgu yapan ulusal Müslüman kurumların yeni yeni ortaya çıkışı ve az sayıda olmasına rağmen, giderek daha çok sayıda Müslümanın ana gövde siyasi organizasyonlara katılmaya başlaması da bir vakıadır. Bu Müslüman liderler, çeşitli stratejiler ve Müslüman siyasi kimliğiyle ilgili çeşitli anlayışlar oluşturmaktadır. Demokrasiler, yeni sosyal grupları ve onların siyasi ve sivil liderlerini entegre etmek adapte etmektedir. [341] Bu avantajlı noktada yeni siyasi elit, uzlaşma ve ayarlama veya alternatif olarak protesto ve çatışma için köprübaşı görevi görmektedir.[342] Avrupa'da İslam'ın intibakıyla ilgili gelecek için bir olasılık büyük oranda gittikçe etki kazanan ve İslam'ın ve ulusal kurumların bünyesindeki Müslümanların durumu ile ilgili politikalar üzerine tartışmalar olduğunda temsilci ses olarak resmen tanınan Müslüman elitin yeteneğine kalmıştır.

Sözlü Mülakatlardan Yazılı Anketlere

Birbiriyle mukayese edilebilir fakat ülkelere özgü bir takım esnek sorulardan oluşan derinlemesine sözlü mülakatlar, sabit ancak sadece tüm ülkeler için marjinal olarak ayarlanmış yazılı anketler

---

340 Doug McAdams, Sidney Tarrow and Charles Tilly, *Dynamics of Contention*, New York Cambridge University Pres, 2001.

341 Juan J. Linz & Alferd C. Stephen, *Problems of Democratic Transition and Consolidation* Southern Europe, South America and Post-Communist Europe, Baltimore: Johns Hopkins University Pres, 2001.

342 Bkz., John Higley & Michael G. Burton, "The Elite Variable in Democratic Transition and Breakdowns", *American Sociological Review*, 54, 1989, 1:17-32.

kullanmaya karar verdim. Sözlü mülakatlar, bir Müslüman lider olarak akide ve sosyal statüyle ilgili temel öneriler arasındaki öyküsel bağlantıları ortaya çıkarmak için dizayn edilmişti. İnancın, kendisiyle mülakat edilen kişi için kişisel olarak önemli olup olmadığı ve Müslüman liderler tarafından yapılan önerilerin siyasi tercihleri nasıl şekillendirildiğinin belirlenmesi de amaçlanmıştı. Keza mülakatlar, Müslüman siyasi aktörlerle hükümetin siyasetçileri arasındaki çatışmalara bağlam oluşturma ve derinliğine anlamaya yaramıştır.

Yazılı anketlerin temel amacı, hem çalışmada yer alan altı ülkede, hem de toplum liderlerinin segmentleriyle demografik ve kültürel bilgiler arasında karşılaştırmalar yapmak için bazı temel parametreler oluşturmaktı. Birden çok ülkede yapılan bir kamuoyu yoklamasıyla ilintili hususi bir zorluk bir ülkede anlam ifade eden soruların diğerlerinde çok az anlam ifade etmesidir. Bu durum her zaman söz konusu değildir. Örneğin Danimarka ve Hollanda bir takım çok az kısıtlamalarla özel okullara devlet desteği sağlarken İsveç bu tarz okullara devlet desteği vermemektedir. Almanya'da Müslümanlara yönelik ayırımcı muamele konusundaki tartışma resmen kabul edilmiş farklı inançlardan mahalli din adamları tarafından icra edilen özel okullarda din öğretimi konusuna odaklanmıştır. Bununla birlikte okullaşmayla ilgili bazı sorunlar hariç, çoğu sorun altı ülkede özdeştir.

Bu çalışmada kullanılan alıntılar yüz yüze mülakatlardan veya çalışmaya iştirak edenlerden alınan elektronik posta ya da diğer yazılı iletişim araçlarından elde edilmiştir. Tablolar altı ülkenin tümünde dağıtılan standart anketlere dayanmaktadır. Sözlü mülakatlar, kafamdaki senaryoya göre düzenlenmiş ancak hususi ilgilerle ilgili konular ve öyküler etrafında şekillendirilmiştir. Yazılı anketler sabit yanıt alternatifleriyle yazılmış ancak daha fazla yorum için de yer bırakılmıştır.

Sözlü mülakatlar genel olarak 45 dakika sürmüştür. Ancak bazıları daha fazla da sürmüştür. Fransa, Almanya ve Hollanda'da

mülakatlar İngilizce dışında başka bir dille yapıldığında tercüman kullandım. Şartlar izin verdiğinden ve müsaade aldığımda sözlü mülakatlar teybe alınmış ve daha sonrada deşifre edilmiştir. Tüm mülakatlara sayılı bir indeks temin eden bir örnek liste hazırlanmıştır. Mülakatlara atıflar mülakatın yeri ve zamanını vermek suretiyle yapılmış ve sayı da örnek listeye atıfta bulunmaktadır.

Tüm anketler anketörlerin ulusal dillerine tercüme edilmiş ve onlara çalışmayı izah eden ve adlarının saklanacağını garanti eden bir mektup iliştirilmiştir. Onlara kendi yorumlarını yazmaları için yetecek kadar yer bırakılmış ve özellikle elektronik posta iletişiminde pek çok muhatap uzun uzun kişisel yorumlarını ilave etmiştir.

Anketler, ankete katılanların orijinal adres listeleriyle tayin edilen indeks numaraları arasında çapraz referansı mümkün kılacak şekilde sözlü mülakatlara benzer şekilde indekslenmiştir. Bu şekilde çiftli kayıt tutma sistemi anketlerin iki defa teslim ve kodlanmasına karşı bir kontrol yöntemidir. İndeksleme protokolü eyaletlerin, devletlerin ve Brandeis Üniversitesinin politikalarına ve beşeri konularla ilgili araştırma prosedürlerine uymaktadır.[343]

Yanıt oranları İsveç, Danimarka ve Hollanda'da 1/3 ile 2/3 arasında ve büyük ülkelerde ise %10-25 arasında değişmektedir. Yanıt oranlarındaki değişikliklerin sonuçları nasıl etkileyeceği bilinmemektedir. Çünkü günümüzde, örneğin, seküler ve uygulamalı Müslümanlar veya erkek ve bayan liderler arasında görüşlerin dağılımını belirleme konusunda bir parametreye sahip değiliz. Birkaç istisna hariç çalışmada yer alan altı ülkedeki tüm Müslüman parlamenterle görüştüm. Keza aynı şekilde ulusal Müslüman kuruluşların çoğunun bakanı veya resmi sözcüsüyle de bire bir konuştum.

Anket temelli çalışmaya katılanları tasvir eden bazı temel kişisel istatistikler Tablo A.1'de listelenmiştir. Katılımcıların yaş ortala-

[343] Bu kitap için araştırma, Brandeis Üniversitesinin Beşeri Bilimleri Koruma Komitesi tarafından onaylanan bir prosedür bağlamında yapılıştır.

ması, daha çok genç nüfusa mensup kişilere ulaştığım Fransa hariç 40-45 arasındadır. Kadınların nispeti genel olarak daha düşüktür. Altı ülkeden dördünde katılımcıların yaklaşık 1/5'i kadındı. Fransa ve İsveç bu noktada diğerlerinden dikkate değer şekilde farklıdır. Danimarka, İsveç ve Almanya'da yanıtlayanların 1/3'ü seçilmiş resmi görevlilerdir. Fransa, Hollanda ve Birleşik Krallıkta ise bu oran daha azdı. Kendileriyle mülakat ettiğim son yıllarda seçilmiş iki Müslüman senatör hariç mahalli idarelerde çok az Müslüman kökenli seçilmiş görevli teşhis ettim.

Eğitim değişkenleri dikkatlice okunmalıdır. Nitekim "yüksek eğitimi" tutarlı bir şekilde tanımlamada oldukça güçlük çektim. Mühendisler, mütercimler ve sosyal işçiler için profesyonel eğitim programlarının statüsünde önemli ulusal değişiklikler vardır. Siyasi mülteciler, hükümetlerinin (sığındıkları) belirledikleri "giriş/tanıtım programlarının" parçası olarak bu alanlarda eğitim programlarından geçirilmektedir. Üniversite derecesi olmayan programlarda göçmenleri ve siyasi mültecileri yeniden eğitme yönündeki Danimarka'nın eğilimi, bir taraftan ülke içi yeniden eğitimin yüksek tuhaf karışım oranını ancak diğer taraftan da liderlerin düşük eğitim başarısını izah edebilir.

Mevcut çalışmanın amacı sadece Avrupalı Müslüman liderler karşısında tutumların dağılımını saptamak değil, aynı zamanda bizzat söz konusu tutumları tasvir etmektir. Batı Avrupa'da Müslümanların karşılaştığı anahtar konular olarak liderlerin mütalaa ettiği şeyleri ve onlarla ilgili ne yapılması gerektiğini düşündüklerini ortaya koymaya çalıştım. Bu perspektiften bu çalışmada takıp edilen metodoloji iş görmüştür. Örneğin ayrı bir azınlık olan din adamı karşıtı Müslümanlardan din adamı karşıtlarının görüşlerini bir dereceye kadar ortaya koymama izin veren yeterli yanıt aldım. Müslüman kadın liderler arasındaki görüş dağılımının düzgün bir şekilde ortaya konduğu konusunda fazla emin değilim. Tüm söyleyebileceğim oldukça iyi sayıda Müslüman kadın liderin en yüksek oranda çalışmada yer aldığı ancak bu durumun Müslüman

Tablo A.1. Çalışmaya Katılanların Özellikleri

	n	Kadınlar (%)	Ortalama Yaş	Seçilmiş memuriyet(%)	Yüksek Eğitim(%)	İkamet Edilen Ülkede Bazı Eğitim (%)
Danimarka	33	21.2	42	39.4	30.3	84.9
İsveç	22	31.8	40	31.8	45.5	77.2
Fransa	19	52.6	34	5.3	68.4	78.9
Almanya	47	14.9	41	29.8	63.0	78.7

kurumlar ve toplum organizasyonları için söz konusu olmadığıdır. Bu durum, ekstra gayretlere rağmen bu kurumlarda kadınlarla da mülakat etmenin oldukça zor olduğunu ispat etmektedir.

Belirli çapraz ulusal farklılıklar, prosedürümde bir değişimi yansıtabilir. İsveç ve Danimarka parlamenterlerinden, sözlü mülakatlarıma ilave olarak anketleri de doldurmalarını talep ettim. Ancak parlamenterlerin kendilerinden form doldurulmasının talep edilmesinden hoşlanmadıklarını fark ettiğimde bu uygulamaya son verdim. Yazılı verilerin toplanması Fransa ve Almanya'da hususi bir takım zorluklar yaratmıştır. Fransa'da çalışmaya iştirak etmedeki isteksizlik beni hayal kırıklığına uğratacak derecede düşük bir katılım oranına yol açmıştır. Ancak Almanya'da böyle olmamıştır. Potansiyel Fransız deneklere bu çalışmaya katılma konusunda niçin isteksiz olduklarını sorduğumuzda onların argümanı genel olarak anketin nasıl kullanılacağı veya hangi amaç için kullanılacağı hususu üzerinde odaklanmıştı. Bu kişilerin çoğu görüşlerinin daha önce gazeteciler ve bilim adamları tarafından yanlış kullanıldığını ve bu şekilde hayal kırıklığına uğratıldıklarını ifade etmiştir. Ancak her şeye rağmen muhataplarımın gönülsüzlüğü sadece yazılı anketleri etkilemiştir. Ayrıca dinsel ilintiyi rapor etme/ifade etme Fransa'da büyük oranda yasak olduğundan bu konuda da zorluk yaşadık. Nüfus sayımlarını yapan Ulusal İstatistik Enstitüsü (INSEE) bireylere dinsel ilintilerini sormaktan büyük oranda men edilmiştir. (Tuhaf bir şekilde bu kurum kişilere hangi dini ifa

ettiklerini sormadan dindar olup olmadıklarını sorabilir). Aynı şekilde hükümet veya hükümet tarafından maddi olarak desteklenen araştırmalar da insanlara inançlarının ne olduğunu soramaz. Kişisel inançlar hakkında soru sorma konusunda resmi izin talep etmeyerek bu kurallardan uzak durmuş olabilirim. Çalışmanın tüm konuları her şeyi çalışmaya dahil etme çerçevesinde seçildiğinden bu kurallar sorun teşkil etmektedir, çünkü çalışmamda yer alan kişiler kamusal olarak Müslüman diye tanımlanmaktadır.

Çalışmada yer alan kişilerin ulusal kökeni tablo A.2'de listelenmektedir. Çalışmada yer alan katılımcılar kökenleri bakımından oldukça çeşitlilik arz etmektedir.

Ulusal köken, belirli tutarlı görüş farklılıklarının muhatapların ulusal kökenleriyle uygunluk arz etmesi anlamında önem arz etmektedir. Örneğin bu durum Türk kökenli Müslümanların ısrarla karşı çıktığı fakat Pakistan ve Bangladeş kökenli çok sayıda Britanyalı Müslümanın iyi bir fikir olduğunu düşündükleri şeriatın yani İslam'ın dinsel hukukunun uygulanması hakkında sorularda ortaya çıkmaktadır. Bu ve diğer birkaç istisna hariç ulusal köken çok az önemlidir.

Avrupa'da İslam Konusundaki Çatışmaları İzah Etme

Bu çalışmayla ilgili araştırmalarımı tam bitirdiğim esnada Avrupa'daki Müslümanlarla ilgili iki çalışma yayımlandı. Her ikisi de bu çalışmada yer alan ülkeler üzerine odaklanmıştı ve İslam'ın adapte edilmesi konusundaki direncin nedenini izah etmeye çalışmaktaydı. Jocelyn Cesari Avrupa'nın hukuksal/legal mimarisinin/yapısının Amerika Birleşik Devletleri tarafından dinsel hoşgörü ve kamusal tarafsızlık için düzenlenen standardı yaşamada ve ABD Anayasasının İlk Tashihini taklit eden anayasal değişiklikler için çağrıda bulunma konusunda başarısız olduğunu ileri sürmektedir.

Joel Fetzer ve Christopher Soper Fransız, Alman ve Britanya hükümetlerinin dinsel intibak için daha önce var olan politikalar

Tablo A.2: Çalışmaya İştirak Edenlerin Ulusal Kökeni

	Danimarka	İsveç	Fransa	Almanya	Hollanda	Britanya	Toplam
Yerli	4	1	10	12	6	5	38
Türkiye	15	8	2	27	10	0	62
Bosna	1	1	0	2	0	0	4
Fas	3	0	5	1	4	0	13
Cezayir	1	0	0	0	0	0	1
Tunus	0	1	2	2	0	0	5
Pakistan	2	0	0	0	0	12	14
Hindistan	0	0	0	0	2	4	6
Bangladeş	0	0	0	0	0	8	8
Orta-Doğu	3	7	0	1	0	1	12
Diğer	3	3	0	0	0	1	7
Toplam	32	21	19	45	22	31	170

bağlamında Müslümanların intibakı için politikalar şekillendirdikleri sonucuna varmaktadır. Onlar Avrupalıların Hıristiyan olduğunu ve Hıristiyan mezhepleri için mevcut şablonlara asimile etmek suretiyle İslam'ı tanıtmaya reaksiyon göstermektedir.[344] Bu iki kitabın metodolojisi ve odak noktası (birbirlerinden ve bu kitaptan) farklılık arz etmektedir. Ancak onların mevcut çatışmayla ilgili izahları karşılıklı olarak birbirine uygundur ve onlar mevcut (bu) çalışma tarafından da desteklenmektedir. Ancak benim çalışmam yine de onların görüşleriyle tamamen örtüşmemektedir.

İlk Tashih tarafından yasaklandığı ve Cesari tarafından ileri sürüldüğü gibi Avrupalıların inanç organizasyonları ve kamusal politikalar arasında net/sıkı bir ayırımı bağırlarına basmaları muhtemel değildir. Avrupalı devletler sivil toplum kuruluşlarını maddi

344 Jocelyne Cesari, *When Islam and Democracy Meet: Muslims in Europe and in the USA*, New York: Palgrave Macmillan, 2004; Joel S. Fetzer & J. Christopher Soper, *Muslims and the State in Britain*, France *and Germany*, New York: Cambridge University Pres, 2004.

olarak desteklemekle ve genel anlamda mezhepçiliğin hakim olmasının önüne geçilmesi gerektiğiyle yakından alakadar olmaktadır. Avrupalı Müslümanlar da Avrupalıdır ve çoğunluk bu beklentileri paylaşmaktadır. Ayarlamalarla ilgili çatışmaları şekillendirmede açıkça son derece önemli olan daha mevcut kurumsal yapılar Müslümanların adaptasyonu için gerekirken mamafih aşikârdır ki bu kitapta inceleme konusu yapılan ülkelerde gözle görülür açık benzerlikler vardır. Bunlar, siyaset bilimi literatüründe "ulusal anonim rejimler" olarak ifade edilen şeyi doğrudan doğruya izah etmemektedir.[345] Müslümanların dinsel kurallara göre gömülmeyi arzu ettikleri gerçeği, Protestan Danimarka ve Katolik Fransa'daki mezarlıklarda uygulanamaz. Çünkü bu mezarlıkların mahalli kilise/pariş konsilleri tarafından idare edilen belediye mülkü olması, bu yaklaşımın zaptetmede başarısız olduğu bir ortaklık derecesini telkin etmektedir.

345 Adrian Fawell, *Philosophies of Integration: Immigration and the Idea of Citizenship in France and Britain*, New York: Palgrave, 2001.

KAYNAKÇA

Al-Azmeh, Aziz (1993). *Islam and Modernities.* London: Verso.

Aldeeb Abu-Sahlieh, Sami A. (1996). 'The Islamic Conception of Migration', *International Migration Review,* 30(1) (Spring): 37-57.

Alesina, Alberto, and Edward L. Glaeser (2004). *Fighting Poverty in the US and Europe: A World of Difference.* Oxford: Oxford University Press.

Alibhai, Mohamed (2002). 'Islam: Faith or Religion? The Re-education of the Modern Imam', *Minaret,* 24(9): 24-32.

Arkoun, Mohammed (1994). *Rethinking Islam. Common Questions. Uncommon Answers,* Boulder, co: Westview Press.

Alvarez, Michael R., and Tara Butterfield (2000). 'The Resurgence of Nativism in California? The Case of Proposition 187 and Illegal Immigration', *Social Science Quarterly,* 81(1): 167-79.

Bakht, Natasha (2004). 'Family Arbitration Using Sharia Law: Examining Ontario's Arbitration Act and its Impact on Women', *Muslim World Journal of Human Rights,* 1: 1.

Ballard, Roger (1994). *Desh Pradesh: The South Asian Presence in Britain.* London: Hurst.

Baumann, Gerd (1996). *Contesting Culture: Discourses of Identity in Multi-Ethnic London.* Cambridge: Cambridge University Press.

Bowen, John R. (2002). 'Islam in/of France: Dilemmas of Translocality'. 13. Uluslar arası Avrupalılar Konferansında Sunulan bir Bildiri, Chicago, March 14-16.

Bowen, John (2004). 'Does French Islam Have Borders? Dilemmas of Domestication in a Global Religious Field', *American Anthropologist,* 106(4): 43-55.

Bowen, John (2004). 'Muslims and Citizens. France's Headscarf Controversy', *Boston Review* (February-March): 31-5.

Brubaker, Rogers (2001). 'The Return of Assimilation? Changing Perspectives on Immigration and Its Sequels in France, Germany, and the

United States', *Ethnic and Racial Studies,* 24(4) (July): 531-48.

Cesari, Jocelyne (2004). *When Islam and Democracy Meet: Muslims in Europe and in the United States.* New York: Palgrave Macmillan.

Cohen, Stanley (1972). *Folk Devils and Moral Panics. The Creation of the Mods and Rockers.* London: McGibbon and Kee.

Collier, Ruth Berins (1999). *Paths Toward Democracy: The Working Class and Elites in Western Europe and South America.* New York: Cambridge University Press.

Dalrymple, William (2004). 'The Truth About Muslims', *New York Review of Books* (November 4): 31-4.

Davidman, Lynn (1991). *Tradition in a Rootless World: Women Turn to Orthodox Judaism.* Berkeley University of California Press.

Diskrimination pa arbejdsmarkedet. Sager siden 1996 (2003). Published by Dokumentations-og radgivningscenteret om racediskrimination, Copenhagen.

Dogan, Mattei (2002). 'Accelerated Decline ofReligious Belief in Europe', *Comparative Sociology,* 1(2): 127-49.

Dokumentation. Frühjahrsumfrage: Neue Daten und Fakten über den Islam in Deutschland (2002). Nr. 1/ 2004 15. Zentralinstitut Islam-Archiv-Deutschald. Soest-Deiringsen, May.

Dworkin, Ronald (1985). *AMatter of Principle.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Eickelman, Dale E, and James Piscatori (1996). *Muslim Politics.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Fetzer, Joel S., & J. Christopher Soper (2003). 'The Roots of Public Attitudes Towards State Accommodation of European Muslims' Religious Practices Before and After September 11', *Journal for the Scientific Study of Religion,* 42(2): 247-88.

Fetzer, Joel S., J. Christopher Soper (2004). *Muslims and the State in Britain, France, and Germany.* New York: Cambridge University Press.

Gaspard, Françoise, and Farhad Khosrokhavar (1995). *Le Foulard et la Republique.* Paris: Decouverte.

Gerstle, Gary (1997). 'Liberty, Coercion, and the Making of Americans', *Journal of American History,* 84(2): 524-58.

Gleason, Philip (1964). 'The Melting Pot: Symbol ofFusion or Confusion?' *American Quarterly,* 16(1): 20-46.

Glendon, Mary Ann (2001). *A World Made New: Eleanor Roosevelt and the Universal Declaration of Human Rights.* New York: Random House.

Golden, Claudia (1994). 'The Political Economy of Immigration Restriction: The United States, 1890-921', in Claudia Goldin and Gary D. Libecap (eds.), *The Regulated Economy: A Historical Analysis of Government and the Economy.* Chicago: University of Chicago Press.

Golder, Matt (2003). 'Explaining Variation in the Success of Extreme Right Parties in Western Europe', *Comparative Political Studies,* 36(4): 432-66.

Goldberg, Andreas, and Martina Sauer (2003). *Konstanz und Wandel der Lebensituation türkishstiimmiger Migranten in Nordrhein- Westfalen.* Essen: Zentrum für Turkeistudien.

Gowricharn, Ruben, and Pim Mungra (1996). 'The Politics of Integration in the Netherlands', in W. A. R. Shadid and P. S. van Koningsveld (eds.), *Muslims in the Margin. Political Responses to the Presence of Islam in Western Europe.* Kampen: Kok Pharos Publishing House.

Guiraudon, Virginie (2000). 'The Marshallian Triptych Reordered: The Role ofCourts and Bureaucracies in Furthering Migrants' Social Rights', in Michael Bommes and Andrew Geddes (eds.), *Immigration and Welfare: Challenging the Borders of the Welfare State.* London: Routledge.

Gullestad, Marianne (2002). 'Invisible Fences: Egalitarianism, Nationalism, and Racism', *Journal of the Royal Anthropological Institute,* 8(1): 45-63.

Gustafsson, Göran, (2003). 'Church-State Separation Swedish-Style', *Special Issue on Church and State in Contemporary Europe: The Chimera of Ne-*

utrality, John T.S. Madeley and Zsolt Enyedi (eds.), *West European Politics,* 26(1): 51-72.

Haddad, Yvonne Yazbeck (1999). 'The Globalization ofislam: The Return ofMuslims to the West', in John 1. Esposito (ed.), *The Oxford History yoflslam.* Oxford: Oxford University Press.

Hadda, Yvonne Yazbeck & John 1. Esposito (eds.) (2002). *Muslims on the Americanization Path?* New York: Oxford University Press.

Hatton, Timothy J., and Jeffrey G. Williamson (1998). *The Age of Mass Migration: An Economic Analysis.* New York: Oxford University Press.

Higley, John, and Michael G. Burton (1989). 'The Elite Variable in Democratic Transitions and Breakdowns', *American Sociological Review,* 54(1): 17-32.

Hollinger, David (1995). *Postethnic America: Beyond Multiculturalism.* New York: Basic Books.

Huntington, Samuel P. (1993). 'The Clash of Civilizations?' *Foreign Affairs,* 72(3): 22-8.

Huntington, Samual P. (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order.* New York: Simon and Schuster.

Huntington, Samel P. (2004). *Who Are We? The Challenges to America's National Identity.* New York: Simon and Schuster.

Jackson, Vicky c., and Mark Tushnet (1999). *Comparative Constitutional Law.* New York: Foundation Press.

Joffe, Jospeh (1997). 'Germany vs. the Scientologists: *New York Review of Books,* April 24, 16-21.

Juteau, Danielle, Marie McAndrew, and Linda Pietrantonio (1998). 'Multiculturalism ii la Canadian and Integration ii la Quebecoise. Transcending their Limits: in Rainer Bauböck and John Rundell (eds.), *Blurred Boundaries: Migration, Ethnicity, Citizenship.* Aldershot: Ashgate.

Kaya, Ayhan, and Ferhat Kentel (2004). 'Euro-Turks: A Bridge or a Breach between Turkeyand the European Union?' Research Report, Center for Migration Research, Istanbul Bilgi University, September.

Kaufman, Debra R. (1991). *Rachel's Daughters: Newly Orthodox Jewish Women.* New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.

Kepel, Gilles (1987). *Les Banlieues de l'Islam: Naissance d'une Religion en France.* Paris: Seuil.

Kepel, Gilles (2004). *The War for Muslim Minds. Islam and the West.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Kniggge, Pia (1998). 'The Ecological Correlates ofRight-Wing Extremism in Western Europe', *European Journal of Political Research,* 34(2): 249-79.

Kumar, Krishan (2002). 'The Nation-State, the European Union, and Transnational Identities', in Nezar Al-Sayyad and Manuel Castells (eds.), *Muslim Europe* or *EuroIslam. Politics, Culture, and Citizenship in the Age of Globalization.* Lanham, MD: Lexington Books.

Kymlicka, Will (1991). *Liberalism, Community, and Culture.* Oxford: Clarendon Press. - (1995). *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights.* Oxford: Oxford University Press.

Kymlicka, Will (2001). *Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism, and Citizenship.* Oxford: Oxford University Press.

Lambert, Yves (2004). 'A Turning Point in Religious Evolution in Europe', *Journal of Contemporary Religion,* 19(1): 29-45.

Lamont, Michele (2000). *The Dignity of Working Men: Morality and the Boundaries of Race, Class, and Immigration.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Lewis, Bernard (1993). *Islam and the* West. New York: Oxford University Press.

Lijphart, Arend (1968). *The Politics of Accommodation. Pluralism and Democracy in the Netherlands.* Berkeley University of California Press.

Limbach, Jutta, and Marion Eckertz-Höfer (eds.) (1993). *Frauengerichte in grundgesetz des geeinten Deutschland.* Baden-Baden: Nomos.

Linz, Juan J., and Alfred C. Stepan (1996). *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southem Europe, South America, and Post-Communist*

Europe. Baltimore, MA: Johns Hopkins University Press.

Lubbers, Marcel, and Peer Scheepers (2001). 'Explaining the Trend in Extreme Right Wing Voting: Germany 1989-98', *European Sociological Review,* 17(4): 431-49.

Malik, Kenan (1998). 'Race, Pluralism, and the Meaning of Difference,' *New Formations,* 33 (Spring).

Mann, Michael (1988). *States, War, and Capitalism: Studies in Political Sociology.* New York and Oxford: Basil BlackwelL.

McAdam, Doug, Sidney Tarrow, and Charles Tilly (2001). *Dynamics of Contention.* New York: Cambridge University Press.

Modood, Tariq and Fauzia Ahmad. 'British Muslim Perspectives on Multiculturalism', *Theory, Culture, and Society.* Forthcoming.

Mohammad-Arif, Aminah. 'Young South Asian Muslim Identity in the US'. Unpublished paper (tarihsiz).

Morone, James A. (2003). *Hellfire Nation: The Politics of Sin in American History.* New Haven, CT: Yale University Press.

Myrdal, Alva R. (1941). *Nation and Family: The Swedish Experiment in Democratic Familyand Population Policy.* New York: Harper.

Myrdal, Gunnar (1960). *Beyond the Welfare State: Economic Planning and Its International Implications.* New Haven, CT: Yale University Press.

Nieuwenhuizen, Eddie. 'Political participation of migrants in the Netherlands,' Research Report, Landelijk Bureau ter bestriding van Rassendscriminatie (tarihsiz).

Nimer, Mohamed (2002). *The North American Muslim Resource Guide: Muslim Community Life in the United States and Canada.* New York: Routledge.

Okin, Susan Moeller, in Joshua Cohen, Matthew Howard, and Martha C. Nussbaum (eds.) (1999). *Is Multieulturalism Bad for Women?* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Panafit, Lionel (2000). 'First for Islam in Belgium', *Le Monde Diplomatique,* June. Parekh, Bhikhu (2000). *Rethinking Multieulturalism. Cultural*

Diversity and Political Theory. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Rae, Heather (2002). *State Identities and the Homogenization of Peoples.* New York: Cambridge University Press.

Ramadan, Tariq (1998). *To Be a European Muslim.* Leicester Islamic Foundation.

Ramadan Tarıq (2004). *Western Muslims and the Future of Islam.* New York: Oxford University Press.

Rath, Jan, Rinus Pennix, Kees Groenendijk, and Astrid Meyer (2001). *Western Europe and Its Islam.* Leiden: Brill.

Rex, John, Daniele Joly, and Czarina Wilpert (1987). *Immigrant Associations in Europe.* Aldershot: Grover.

Risse, Thomas, Stephen C. Ropp, and Kathryn Sikkink (eds.) (1999). *The Power of Human Rights: International Norms and Domestie Change.* Cambridge: Cambridge University Press.

Roy, Olivier (1994). *The Failure of Political Islam.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Roy, Olivier (2005). *Globalized Islam. The Search for a New Umma.* New York: Columbia University Press.

Rudolph, Susanne Hoeber and Lloyd i. Rudolph (2000), 'Living With Difference in India', in David Marquand and Ronald 1. Nettler (eds.) (2000). *Religion and Demoeraey: The Politieal Quarterly.* Oxford: BlackwelL.

Rushdie, Salman (1989). 'The Book Burning', *New York Review of Books,* 36(3): (March 2).

Sauer, Martin, and Andreas Goldberg (2001). *Die Lebenssituation und Partizipation türhiseher Migranten in Nordrhein- Westfalen.* Hamburg, Zentrum für Türkeistudien: Lit Verlag.

Seidentop, Larry (2001). *Democracy in Europe.* New York: Columbia University Press.

Sniderman, Paul M., Louk Hagendoorn, and Markus Prior (2004). 'Predisposing Factors and Situational Triggers: Exclusionary Reactions to Immigrant Minorities', *American Political Seienee Review,* 98(1): 35-49.

Soysal, Yasemin Nuhoğlu (1994). *Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe.* Chicago, University of Chicago Press.

Spuler-Stegeman, Ursula (2002). *Muslime in Deutsehland, Informationen und Kliirungen.* Friburg: Herder Spectrum.

Sorensen, Aage B. (1998). 'On Kings, Pietism and Rent-Seeking in Scandinavian Welfare States', *Aeta Soeiologiea,* 41(2): 363-75.

Timmer, Asheley S., and Jeffrey G. Williamson (1996). 'Racism, Xenophobia, or Markets? The Political Economy of Immigration Policy Prior to the Thirties', National Bureau of Economic Research, Working Paper 5867 (December), Cambridge, MA.

Togeby, Lise (1999). 'Migrants at the Polls: An Analysis of Immigrant and Refugee Participation in Danish Local Elections', *Journal of Ethnic and Migration Studies,* 25(4): 665-84.

Tribalat, Michele (1996). *De l'immigration ci l'assimilation: enquete sur les populations d'origine etrangere en France.* Paris: Editions La Decouverte: INED.

Vertovec, Steven (1999). 'Conceiving and Researching Transnationalism', *Ethnic and Racial Studies,* 22(2): 447-62.

Wadud, Amina (1999). *Qur'an and Woman Rereading the Sacred Text from a Woman's Perspective.* New York: Oxford University Press.

Walzer, Michael (1983). *Spheres of Justice.* New York: Basic Books.

Weil, Patrick (2004). 'Lifting the Veil of Ignorance', *Progressive Politics,* 3 (March 1).

Werbner, Pnina (2002). *Imagined Diasporas Among Manchester Muslims.* Oxford: James Currey.

Wellisch, Dietrnar and Uwe Walz (1998). 'Why Do Rich Countries Prefer Free Trade Over Free Migration? The Role of the Modern Welfare State', *European Economic Review,* 42(2): 1595-612.

Zepp, Ira G. Jr. (2000). *A Muslim Primer: Beginner's Guide to Islam.* Fayettesville: University of Arkansas Press.

Zolberg, Aristide R., and Long Litt Woon (1999). 'Why Islam Is Like

Spanish: Cultural Incorporation in Europe and the United States', *Politics and Society*, 27(1): 5-38.

Young, Iris Marion (1990). *Justice and the Politics of Difference.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Hükümet Kaynakları

European Union. *Charter of Fundamental Rights of the European Union*, Official Journal of the European Communities, 18.12.2000/En/C364/01.

European Union. *The Spiritual and Cultural Dimension of Europe*, Reflection group initiated by the President of the European Commission and Coordinated by the Institute for Human Sciences. Vienna/Brussels, October 2004.

France. Haut Conseil a L'Integration, *L'Islam dans la Republique* (Paris, November 2000).

France. Assemblee Nationale. *Rapport fait sur la question du port des signes religieux a l'ecole.* Tome **II,** 1ere partie. Auditions. II juin 2003.

France. Commission de reflexion sur l'application du principe de lai:cite dans la republique. *Rapport au Presdent de la republique.* Remis le II dCcembre 2003.

Germany. Deutsche Bundestag. *Antwort der Bundesregeriung auf die Grosse Anfrage der Abgeordneten Dr. Jürgen Rüttgers, Erwin Marschewski, Wolfgang Zeitlmann, weiterer Abgeordneter und der Fraktion der CDU/CSU.* Drucksache 14/2301. 08.11.2000.

Germany. Ausschuss für Schule, Jugend und Sport. Standiger Ausschuss. Freitag, 12. Marz, 2004. Struttgart. Haus des Lancltags. Drucksache 13/2793, 110-18.

The Netherlands. *Moslim in Nederland. Een onderzoek naar de religieuze betrokkenheid van Turken en Marokkanen.* Samenvatting SCP-onderzoeksrapport 2004/9.

United Kingdom Home Office Research Study 220. *Religious discrimination in England and Wales.* Home Office Research, Development and Statistics Directorate.February 200 1.

United Kingdom. *White Paper, The House of Lords: Completing the Reform.* Cmnd. 5291. November 2001.

United Kingdom. *Focus on Religion.* Census 2001, Office for National Statistics: http://www.statistics.gov.uk!focuson/religion

İslamafobya Avrupa'da hızla yükselirken medeniyetler çatışması tezleri hızla kendine taraftar toplamaktadır. Oysa çok az kişi Avrupa'da yaşayan Müslümanların ne istedikleri ve hangi sorunlarla karşılaştıklarıyla ilgilenmektedir. Laf kalabalıkları ve felaket senaryolarının yanında içi boş iyi niyet gösterileri zayıf kalmaktadır. Peki gerçekte Batı Avrupa'da neler olmaktadır?

Bu kitabın konusu Batı Avrupalı Müslümanların kim olduklarr ve ne istedikleri üzerinedir. Kitap, altı Avrupa ülkesinden üç yüz Müslüman lider ile yapılan röportajlar üzerine kurulmuştur. Bu ülkeler İsviçre, Danimarka, Hollanda, Büyük Britanya, Fransa ve Almanya'dır. Avrupa'daki İslami sorun küresel savaş veya barışla ilgili değildir, bilakis kamusal hayatta ve Avrupa kimliklerinde Hıristiyanlık ve İslam'ın pozisyonundan yükselen zor sorularla ilgilidir. Avrupalı Müslüman liderler liberal demokrasiyi kaldırmak ve laik yasaları İslami yasalarla değiştirmek niyetinde değiller. Onlar azınlık pozisyonundadırlar.

İslam'ın Avrupa'da nasıl gelişeceğine dair tek bir Müslüman bakış açısı yok, birçok farklı görüş var ve genellikle Müslümanlar kendi dinlerini yaşamalarını sağlayacak, sosyal entegrasyonla uyumlu kurumları inşa etmenin yollarını arıyorlar. Bu kitaptaki fikirler milletvekillerine, şehir meclis üyelerine, doktorlara ve mühendislere, birkaç profesöre, hakimlere ve memurlara, küçük işletme sahiplerine, çevirmenlere ve cemaat aktivistlerine aittir. Bu insanların hepsi de siyasi ve sivil organizasyonla ilgilenen Müslümanlardır. Bu nedenle, genellikle, ne olmadıklarını anlatmak için kendilerini sürekli olarak açıklıyorlar. Onlar köktenci dindar değil, terörist değil. Onlar kendi hayat tarzlarını koruyarak Avrupa'ya entegre olmak isteyen Müslümanlar. Laf kalabalıklarına ve felaket senaryolarına karşı bilimsel, sağduyulu bir cevap arayanlar için bir başucu kitabı…

Kapak resmi: ***Women in Islam***
Kapak tasarımı : Muhsin Doğan

KİTAP 2006

KAYSERİ İL HALK KÜT.(ÖDÜNÇ)
6 6 3 5 3

LİBERTE
liberte·com·tr